I.

C 142
H, 110

KONINKLIJKE BIBL
0264 339

KORT BEGRIP

VAN ALLE

WETENSCHAPPEN.

194 N 3

KORT BEGRIP

VAN ALLE

WETENSCHAPPEN,

OF

ENCYCLOPEDIE

VOOR

KINDEREN.

VERSIERD MET PLATEN.

TE AMSTERDAM EN IN DEN HAAG,
BIJ DE GEBROEDERS VAN CLEEF,
Boekverkoopers van den Koning, en der
Koninklijke Bibliotheek.
1809.

Koninklijke Bibliotheek te 's Hage.

BERIGT

VAN DE

VERTAALSTER.

Het zou nodeloos zijn omtrent de nuttigheid van dit werk uit te weiden, alzoo de jeugd in 't zelve een kort begrip van alle wetenſchappen vereenigd vindt — tot welker oppervlakkige beſchouwing van derzelver eerſte beginſelen, anderſints een groot aantal werken, waarin afzonderlijk over elke wetenſchap gehandeld wordt, nodig is. Daar het intusſchen niet mogelijk is, dat

de jeugd zich op het grondig onderzoek van *alle* wetenſchappen toelegge, alzoo 's menſchen vernuft niet toereikend is om alle vakken te gelijk te beſtudeeren, en den langst mogelijken leeftijd zelfs hiertoe niet genoegzaam is, kan het niet dan uiterst belangrijk voor de jeugd zijn, in een kort beſtek, dat zij overzien kan, de eerſte gronden van alle wetenſchappen vereenigd te vinden; te meer, daar deze gronden genoegzaam zijn, om haar tot de nadere ſtudie der wetenſchappen, die 't meest met haren ſmaak overeenſtemt, aanteſporen.

Het vak der geſchiedenis, als uiterst belangrijk en nuttig voor elk, in welk een ſtand hij zich ook moge bevinden, hebben wij zoo breedvoerig behandeld, als ons kort beſtek eenigſints toeliet, door een uittrekſel te maken van de belangrijkſte

tijdvakken der geſchiedenis, in de groote, naderhand uitgegevene, *Franſche Encyclopedie* aangeteekend.

Bij de behandeling der gewijde geſchiedenis, hebben wij ons niet aan den letterlijken zin van den *Franſchen* ſchrijver bepaald, maar hier en daar eenige gronden aangehaald, die, wanneer zij in 't hart der jeugd geprent worden, dezelve in een' gevorderden leeftijd beveiligen kan voor den zoo gevaarlijken geest van ſpotzucht, die vermaak vindt de godsdienſtige beginſelen in 't hart der jeugd te ſmoren, door haar alles in een belagchelijk licht voor te ſtellen: daar bij elken letterärbeid ons hoofddoel is *nuttig te zijn*, konden wij ons hiervan niet onthouden.

Alzoo de *Franſche* ſchrijver de voor de jeugd zoo belangrijke geſchiedenis van

ons Vaderland met ſtilzwijgen is voorbij gegaan; hebben wij, voor zoo veel ons kort beſtek dit toeliet, eene kleine ſchets gegeven van deszelfs eerſten grond, opkomst, bloei en regeringsvorm, als ook van de lotgevallen en karakters der genen, die zich beurtelings aan het hoofd van deszelfs beſtuur bevonden hebben.

Eenige andere minder algemeene belangrijke vakken hebben wij daarentegen bekort.

Wij vleijen ons dat onze *Hollandſche* jeugd, en deszelfs brave ouderen, het werk, dat wij hun aanbieden, met hetzelfde genoegen zullen ontvangen, dat wij bij deszelfs vertaling, en beärbeiding ondervonden hebben.

INHOUD.

Van den godsdienst. - - *bl.* 1
Van de kunſten en weteníchappen. - - 15
Van de talen. - - - - 17
Van de ſpraakkunst. - - - - 21
Van de *proza*, of 't onrijm. - - - 23
Van de dichtkunst. - - - - 24
Van de ſchrijfkunst. - - - 26
Van de ſpelling. - - - - 29
Van de *accentuatie* en *punctuatie*. - - 30
Van de uitſpraak. - - - - 31
Van de welſprekendheid. - - - - 32
Van de wiskunſtige weteníchappen in 't algemeen. - 34
Van de rekenkunst. - - - - 35
Van de *algebra*. - - - - 40
Van de meetkunst. - - - - 41
Van de *differentiaal*- en *integraal*-rekening. - 43
Van de teekenkunst. - - - *ald.*
Van de bouwkunst. - - - - 49
Van de *militaire* bouwkunst. - - 55
Van den ſcheepsbouw. - - - 59

Van de ſchilderkunst. - 63
Van de beeldhouwkunst. - 70
Van de graveerkunst. - 71
Van de muzijk. - 74
Van de natuurlijke wetenſchappen. - 82
Van de *cosmographie*, of wereldkennis. - 83
Van de *géologie*. - 92
Van de *mineralogie*. - 94
Van de kruidkunde. - 107
Van de natuurlijke historie der dieren. - 122
Van de viervoetige dieren. - 128
Gevleugelde zoogdieren. - 146
Zee-zoogdieren. - 147
Van de vogels. - 149
Viervoetige eijerleggende dieren. - 177
Van de ſlangen. - 182
Van de visſchen. - 187
Tweede verdeeling. - 190
Derde verdeeling. - 191
Vierde verdeeling. - 192
Vijfde verdeeling. - 193
Zesde verdeeling. - 196
Van de inſekten. - 200
Van de *phyſica*. - 221
Van de luchtverſchijnſelen. - 235
Van den wind. - 240
Van 't geluid. - 241
Van 't water. - 242

Van 't vuur. - - - - 245
Van 't licht. - - - - 246
Van den tijd. - - - - - 251
Van de ebbe en vloed. - - - 256
Van de *electriciteit*. - - - - 257
Van de hoozen. - - - - 261
Van de vallende ſterren. - - - 263
Van de aardbevingen. - - - *ald.*
De beginſelen der geſchiedenis. - - - 264
De gewijde geſchiedenis. - - - 265
Hoofdtrekken van de geſchiedenis der *Machabeën*. - 295
Geſchiedenis van JEZUS CHRISTUS. - - - 301
Van de ongewijde geſchiedenis. - - - 310
De oude geſchiedenis. - - - - *ald.*
Van de *Egytenaren*. - - - - *ald.*
Van het *Aſſyriſche* rijk. - - - 317
Van de *Grieken* en *Macedoniërs*. - - - 327
Geſchiedenis der *Romeinen*. - - - 342
Tafereel der nieuwe geſchiedenis. - - 365

Eerſte tijdvak.

CLOVIS; het begin der nieuwe rijken. - - 366

Tweede tijdvak.

MAHOMED; of de oorſprong van het *Oosterſche* rijk. - - - - - 371

Derde tijdvak.

KAREL *de groote*; of het *Weſterſche* rijk, door de *Franſchen* vernieuwd. - - - 374

Vierde tijdvak.

OTHO *de groote*; of de overgang der *Franſche* heerſchappij in *Duitschland*. - - 381

Vijfde tijdvak.

De kruistogten. - - - - 389

Zesde tijdvak.

RUDOLF VAN HAPSBURG. - - - 391

Zevende tijdvak.

CHRISTOFFEL COLUMBUS. - - - 395

Tweede gedeelte van 't zevende tijdvak. - 402

Achtſte tijdvak.

Het verdrag van *Westphalen*. - 404

Negende tijdvak.

De regering van LODEWIJK den XVI. en de *Franſche* omwenteling. - - - 414

Geſchiedenis van *Frankrijk*. - - *ald.*

Kort begrip der geſchiedenis van *Holland*. - 453

Van de *mythologie*. - - - - 477

JUPITER. - - - - - 478

JUNO. - - - - - 480

NEPTUNUS. - - - - 481

CERES. - - - - - 482

MERCURIUS. - - - - *ald.*

VESTA. - - - - - 483

MARS. - - - - - 484

VENUS. - - - - - *ald.*

VULCAAN. - - - - - 485

MINERVA. - - - - - 486

APOLLO. - - - - - 487
DIANA. - - - - - 489
BACHUS. - - - - - *ald.*
De drie bevalligheden. - - - 490
CUPIDO, of de liefde. - - - 491
AMPHITRITE. - - - - *ald.*
SATURNUS, en CYBELÉ. - - - 492
PLUTO. - - - - - *ald.*
BELLONA. - - - - - 493
HERCULES. - - - - - *ald.*
POMONA. - - - - - 496
PAN. - - - - - 497
FLORA. - - - - - *ald.*
De zanggodinnen. - - - - *ald.*
ESCULAPUS. - - - - 499
PROSERPINA. - - - - 500
EÖLUS. - - - - - *ald.*
HEBÉ. - - - - - 501
MORPHEUS. - - - - 502
De fortuin. - - - - *ald.*
MOMUS. - - - - - 503
De *fyrenen*. - - - - *ald.*
HARPOCRATES. - - - - 504
De fchikgodinnen. - - - *ald.*
De halve goden, en helden. - - 505
CASTOR en POLLUX. - - - *ald.*
BELLEROPHON. - - - - *ald.*
JAZON. - - - - - 506

PERSEUS. - - - - 507
THESEUS. - - - - 508
CADMUS. - - - - 509
Het beleg van *Troje*. - - - 510
Van de *gymnastiek*. - - - 514
Van den landbouw. - - - - 517
Van den koophandel. - - - 518
De krijgskunst. - - - - 520
Van de zeevaart. - - - - 522
Van de godgeleerdheid. - - - - 524
Van de regtsgeleerdheid. - - - 525
Van de geneeskunde. - - - - 527
Van de cijferschrijfkunde. - - - 528
Van de *paßigraphie*. - - - - 529
Van de drukkunst. - - - - *ald.*
Van het papiermaken. - - - - 531
Van het buskruid. - - - - 532
Van de aardrijkskunde. - - - - 534

KORT

KORT BEGRIP

VAN ALLE

WETENSCHAPPEN.

VAN DEN GODSDIENST.

Onder alle de wetenſchappen is er gene, welke van zoo veel belang is, als de kennis van den waren Godsdienst, vermits zij onafſcheidelijk verbonden is aan eene goede opvoeding, en een' onmiddelijken invloed heeft op het geluk van elk mensch in het bijzonder; waarvan dus tevens het geluk der ſtaten en volken afhangt; want de Godsdienst is altoos de beste waarborg voor de goede zeden en braafheid der menſchen. — Te vergeefs wil men zich, zonder Godsdienſtige beginſelen te hebben, den ſchoonen naam van een *eerlijk man* te zijn aanmatigen: om dezen eernaam te verdienen, moet men zich eerst van de pligten, dien men aan God verſchuldigd is, kwijten; want dan eerst kan men de pligten jegens zijn evenmensch vervullen.

V. *Maar er zijn echter zoo vele menſchen, die weinig of geen den minſten eerbied voor den Godsdienst laten blijken; kunnen deze dan geene deugdzame menſchen zijn?*

A. Het voegt ons niet, onze medemenſchen ten

ſtrengſten te beoordeelen: doch dit is echter zeker, dat zij, die zonder eerbied aan de Godheid kunnen denken; die zonder diep ontzag de natuur kunnen beſchouwen, en met onverſchilligheid aan de pligten denken, die door den Godsdienst voorgeſchreven worden, als alleen het groote doel hebbende, om den mensch deugdzaam, en dus ook gelukkig te doen leven; ook die zelfde pligten met geen opregt hart vervullen kunnen: te meer, daar alle de pligten, welke wij onzen evenmensch verſchuldigd zijn, uit de liefde tot God voortvloeijen.

V. *Wat verſtaat gij door het woord Godsdienst?*

A. 't Is de kennis van den waren God.

V. *Wat verſtaat gij door deze kennis?*

A. Dat er een God is: dat die God den hemel en de aarde, in één woord alles wat beſtaat, geſchapen heeft, en nog dagelijks onderhoudt: — dat Hij alles weet, wat de menſchen doen, ſpreken of denken: — dat Hij hen door zijne vaderlijke voorzienigheid bewaakt, geleidt, en beſchermt: — na den dood de bozen ſtraffen, en de goeden beloonen zal.

V. *Is deze kennis van veel belang?*

A. Ja, 't is de belangrijkſte van alle kennisſen, als invloed hebbende op het algemeen en bijzonder, op het tegenwoordig en toekomend geluk der menſchen.

V. *Hoe kunt gij dit bewijzen?*

A. Door aan te toonen, dat zij alleen ons kan aanſporen om het kwade te laten, en het goede te verrigten; al mogte het ook zijn dat wij verzekerd waren, dat wij daarvoor van onze medemenſchen geene ſtraf of belooning

te vreezen of te hopen hadden; — daar zij alleen in ſtaat is, om ons in de onvermijdelijke ongelukken van het leven te troosten; — daar zij ons de vrees des doods doet overwinnen; door ons denzelven voor te ſtellen als de weg, die ons tot het volmaakt geluk van een ander leven voert.

V. *Wat is de* natuurlijke *Godsdienst?*

A. 't Is die, welken de natuur, reden, en de inſpraak van ons geweten ons leeren.

V. *Is deze natuurlijke Godsdienst niet genoegzaam voor den mensch, om hem de kennis van den waren God te doen verkrijgen?*

A. Neen, deze is niet genoegzaam.

V. *Kunt gij dit bewijzen?*

A. Vermits de volken, die geene andere onderrigting hadden, dan van de natuur, de reden, en de inſpraak van hun geweten, meestal afgodendienaars waren, en van den grooten Schepper van hemel en aarde afweeken, om aan de zon en maan, de vogelen en andere gedierten, als bij voorbeeld de ſlang en krokodil, eene Goddelijke eere te bewijzen.

V. *Maar er zijn immers toch volken geweest, die, zonder eenig ander onderwijs dan dat der natuur, der reden en de inſpraak van hun geweten, aan een' God geloofden, welke boven alle andere Goden verheven was?*

A. 't Is waar; doch hunne kennis van dien opperſten God was echter met zoo vele dwalingen omkleed, en met zoo vele uitſporige denkbeelden verzeld, dat zij daardoor de majesteit van dat opperst Wezen geheel uit het oog verloren.

V. *Gij hebt gelijk: en om hiervan overtuigd te worden behoeft men ſlechts de Godsdienſten der oude volken, als die der* Chineezen, *der* Egyptenaren, *der* Braminen, *der* Perſianen, *en zoo vele anderen, te beſtudeeren, en men zal overtuigd worden, dat de natuurlijke Godsdienst niet genoegzaam is, om den mensch een duidelijk denkbeeld van God en deszelfs volmaaktheid, als ook van de wijze, waarop Hij door den mensch vereerd en gediend wil zijn, te geven: maar zeg mij, waaruit kan men deze duidelijke denkbeelden van God verkrijgen?*

A. Uit den geopenbaarden Godsdienst.

V. *Wat verſtaat gij door den* geopenbaarden *godsdienst?*

A. Den Bijbel, namelijk het oude en nieuwe testament.

V. *Waaruit kunt gij deszelfs gezag en Goddelijken oorſprong bewijzen?*

A. Wat het oude testament betreft, zoo blijkt deszelfs echtheid en gezag vooreerst hieruit: — dat hetzelve te midden van eene eeuw, waarin alle de volken afgodendienaars waren, de kennis van een eenig God leerde, die als Schepper van hemel en aarde, almagtig, wijs en goed is; — die al het geſchapene onderhoudt; — aan wien alles onderworpen, van wien alles afhankelijk is, en die dus billijk uit dien hoofde als den éénigen waren God wil gediend en vereerd worden: terwijl de Godsdienſtige begrippen van alle andere volken ons niet dan zeer verwarde, en tegen elkanderen ſtrijdende denkbeelden van de Godheid geven, en derzelver al-

magt aan zoo vele andere werkende magten toeſchrijven, dat men hierbij ophoudt, God als den almagtigen ſchepper van hemel en aarde te erkennen.

V. *Gij hebt gelijk. — Men moge vrij alle de Godsdienſtige ſtellingen der oude volken onpartijdig beoordeelen, en men zal hiervan ten vollen overtuigd worden: — maar waaruit kunt gij deszelfs echtheid nog meer bewijzen?*

A. Ten tweeden, uit de ſchoone en korte beſchrijving, die MOZES ons van de ſchepping geeft: — *God ſprak: het zij licht!* en *het was licht!* als ook uit de verdere korte beſchrijving van de geheele ſchepping, welke in alle opzigten overeenſtemt met het verhevene denkbeeld, dat hij ons van de Godheid ſchetst.

V. *En echter twijfelen verſcheidene lieden (ten minſten men kan dit dikwerf uit hunne geſprekken opmaken) aan de echtheid dezer beſchrijving.*

A. Wanneer deze lieden de beſchrijvingen lezen, welke alle andere Godsdienſtige begrippen van de ſchepping der wereld geven, zullen zij overtuigd worden, dat geene dezer beſchrijvingen in waardigheid, als ook in duidelijkheid, bij die van MOZES haalt.

V. *Waaruit bewijst gij deszelfs echtheid nog meer?*

A. Uit de verhevene wijze, waarop het oude testament ons de Godheid afſchetst, in deszelfs volmaaktheid, almagt, regtvaardigheid en voorzienigheid over al het ſchepſel wakende, en verzorgende al wat leeft, zoo wel het planten- als dierenrijk: — gelijk men, onder anderen eene dezer verhevene beſchrijvingen vindt, in den 104den pſalm; als ook in het boek van

JOB, alwaar in het 38ſte hoofdſtuk, Gods almagt op zulk eene verhevene wijze wordt voorgeſteld, dat geene beſchrijving, uit welk een Godsdienſtig ſtelſel, of uit welk werk het ook zij, daarmede gelijk ſtaat.

V. *Zijn er nog meer bewijzen voor de echtheid van het oude testament?*

A. Ja; als de daarin vervatte voorzeggingen van de komst van den *Meſſias*, waarin de tijd, en zelfs de plaats zijner geboorte genoemd wordt, en tevens zijn geheel lijden zoo naauwkeurig en duidelijk wordt voorſpeld, dat nog nooit iemand het heeft durven wagen, de vervulling dezer voorſpellingen op eenig ander perſoon, dan op JEZUS CHRISTUS, toe te paſſen.

V. *Zoudt gij niet nog een bewijs hieromtrent kunnen aanbrengen?*

A. Ja, dat der Joden, die midden onder de Christenen leven; aan wier voorvaderen de openbaring van het oude testament geſchiedde, en die allen de echtheid van deszelfs Goddelijke openbaring erkennen; daar dit boek, te midden van alle de vervolgingen, die zij ondergingen; — na hunne heerſchappij vernietigd, en na hun tempel verwoest was, volgens de gedane voorſpelling in dat zelfde boek; echter deszelfs gezag behield, en zuiver en ongeſchonden bewaard bleef, ondanks de pogingen, die men aanwendde, om hetzelve geheel te vernietigen, en uit te roeijen.

V. *Kunt gij omtrent het nieuwe testament, anders het evangelie genaamd, ook eenige bewijzen van deszelfs echtheid opgeven?*

A. Ja: in de eerſte plaats, vermits hetzelve in een onmiddelijk verband ſtaat met het oude testament; en alle de hoofdwaarheden, die in hetzelve geleerd worden, bevestigt, en duidelijker verklaart.

V. *Waaruit meer?*

A. Om dat alle de voorſpellingen in het oude testament, omtrent den *Meſſias*, in den perſoon van JEZUS CHRISTUS vervuld zijn geworden: dat JEZUS zelf verſcheidene dezer voorſpellingen aanhaalt, en op zich zelven toepast; — 't geen weder ten bewijze verſtrekt van het naauwe verband, of de éénheid, die er tusſchen het oude testament en het evangelie beſtaat.

V. *Hebt gij nog andere gronden ter bevestiging dezer waarheid?*

A. Ja: ook de ſchoone voorſchriften van zedekunde, die men in het evangelie vindt, en vooral het aandringen op de pligten, die uit een zuiver hart voortkomen, en de liefde tot God, en de liefde tot onze medemenſchen ten grondſlag hebben; — ook de verzekering, dat alle ſchijndeugd, die ſlechts uiterlijk beoefend wordt, om in het oog der menſchen vroom te ſchijnen, geene de minſte waarde in het oog der Godheid heeft, bevestigen deszelfs verhevenen oorſprong.

V. *Kunt gij dit nog nader bewijzen?*

A. Ja: vermits de mensch in het evangelie alles vindt, wat hem, in de verſchillende omſtandigheden des levens, tot opbeuring en troost kan verſtrekken, en dat hetzelve geheel voor de behoefte van 's menſchen geest, als zijnde een onſterfelijk wezen, berekend is; en hij in dit boek alles vereenigd vindt,

wat hij te vergeefs in alle andere boeken zou trachten te vinden.

V. *Verklaar dit een weinig nader.*

A. Ik bedoel hiermede, dat de mensch, in welke treurige omſtandigheid hij zich ook bevinden moge, in hetzelve den troost kan vinden, dien hij dikwerf in de wereld, of bij zijne vrienden te vergeefs zoekt.

V. *Bewijs dit door eenige voorbeelden.*

A. De mensch, die, bij voorbeeld, in zijn geweten overtuigd is, dat hij braaf gehandeld heeft, offchoon hij door zijne medemenſchen ten onregte van ſlechtheid of misdaden beſchuldigd worde, vindt in hetzelve de verzekering, dat God, die nooit naar den uiterlijken ſchijn oordeelt, maar de harten beproeft, en alle onze gedachten kent, hem eens regt zal doen wedervaren; terwijl het den mensch in zulk een geval ten troost verſtrekt, God als den opperregter van 't heelal tot zijn getuigen te kunnen aanroepen.

V. *Kunt gij nog meer voorbeelden bijbrengen?*

A. Voorzeker: de mensch, die door een onverwacht ongeluk zich op ééns van zijn fortuin of beſtaan beroofd vindt, en in deze hagchelijke oogenblikken vruchteloos de hulp zijner medemenſchen affmeekt, kan dan door het evangelie den troost vinden in de Goddelijke Voorzienigheid, die voor alle zijne ſchepſelen waakt, het gras voor het vee doet ontſpruiten, en dus ook den mensch niet verlaten zal; wanneer dezelve Hem in de ure der benaauwdheid, en in den dag des noods hierom ſmeekt; — daar Hij zich over hem ontfermen zal, gelijk een vader zich over zijn kind ont-

fermt: — in één woord; vermits God betuigt, dat Hij wil dat de mensch Hem om redding zal smeeken, wanneer alle menschelijke hulp te kort schiet.

V. *Zijn er nog meer gevallen, waarin de mensch alleen zijn' troost in de gronden van het evangelie kan vinden?*

A. Ook de misdadiger, die zich ongelukkig door zijne schuldige driften, of door kwade voorbeelden heeft laten wegslepen, en thans door de wroeging van zijn geweten verscheurd wordt; — wanneer de geheele wereld, met alle hare schatten en grootheid, hem niets kan geven, waardoor hij de rust zijner ziele zoude kunnen herstellen, alsdan roept de liefderijke JEZUS hem toe: *Komt allen tot mij, die met zonden bezwaard zijt, en ik zal u verkwikken;* alsdan vindt hij de zekere belofte in het evangelie, *van vergeving van zonde en verzoening met God; daar* JEZUS *in de wereld is gekomen, om de zondaars met God te verzoenen.*

V. *Is er ook nog eene omstandigheid in het leven, waarin de Christelijke Godsdienst alleen genoegzaam is, om den mensch voor droefheid en wanhoop te beveiligen?*

A. Ja: bij het verlies van een' ons ten uitersten dierbaren vader, moeder, gade, echtgenoot, kind of vriend, voor wiens leven wij gewillig eenige jaren van het onze zouden willen opofferen. — 't Is bij hun graf, dat de bemoedigende hoop en het vast vertrouwen van hen eenmaal in de eeuwigheid te zullen wederzien, alleen ons kan troosten; — en nergens wordt deze hoop zoo sterk bevestigd, en ons deze troostgronden zoo onwankelbaar aangeboden, als in het evangelie.

V. *Kan de mensch hieruit dan ook troost voor zich zelven vinden, wanneer hij op het ziekbed ter neder ligt, en zijn laatſte oogenblik voelt naderen?*

A. Daar het evangelie ook verzekert, dat JEZUS den dood zijne verſchrikking benomen heeft; — dat Hij ons in het uur des doods bemoedigen; — ons door deze duistere valei geleiden zal, en ons zal bijſtaan in het oogenblik, waarin de geheele wereld ons geen' troost of hulp meer kan ſchenken; — dat Hij ons bemoedigen zal door de hoop op eene gelukkige onſterfelijkheid; — dat zijne volmaaktheid onze zwakheden zal bedekken, onze voorſpraak bij God zal zijn, en ons eens uit het graf zal opwekken, om een ongeſtoord geluk in de eeuwigheid te genieten; kan men het ſterfbed van den Christen, als de zegepraal van den Christelijken Godsdienst beſchouwen.

V. *Daar gij door de aangehaalde bewijzen ten vollen overtuigd zijt geworden van de waarheid van den Christelijken Godsdienst, die het evangelie ten grondſlag heeft, zijt gij immers ook naar gemoede verpligt, alle de daarin geleerd wordende waarheden te gelooven?*

A. Ja; want bijaldien ik mij de vrijheid veroorlove, van aan deze of gene waarheid te twijfelen, heeft elk ander het zelfde regt, van aan deze waarheid te twijfelen, waardoor de vaste beginſelen, waarop de ganſche leer gegrond is, uit hun verband gerukt, en van de bijzondere begrippen zouden afhangen: — ik moet dus *alles*, of *niets* gelooven.

V. *Maar er zijn echter verſcheidene verborgenhe-*

den, die men niet begrijpen kan, in het evangelie voorgeſteld; moet men dezelve dan maar blindelings gelooven?

A. Al wat voor het eindig verſtand van den mensch eene verborgenheid is, moet hij niet trachten te doorgronden; wijl hij alsdan van gisſing tot gisſing, en van dwaling tot dwaling vervalt.

V. *Maar is het echter niet te veel gevergd, dat men wil, de mensch zal gelooven 't geen hij volſtrekt niet begrijpt?*

A. Bijaldien men niets gelooven moet, dan 't geen men begrijpt; zijn er vele dingen waaraan men zou kunnen twijfelen. — Ja, er zijn vele dingen, die zelfs onder het bereik van onze zintuigen vallen, en die wij echter niet begrijpen kunnen.

V. *Wat bedoelt gij hier mede?*

A. Ik bedoel hier mede de zoo verſchillende werkingen der natuur, die wij dagelijks zien; waarvan wij echter de wijze, waarop zij gebeuren, niet begrijpen kunnen, en die zelfs voor het ſcherpziendſte oog van den natuuronderzoeker eene diepe verborgenheid blijven; welke hij met eerbied beſchouwt, maar niet doorgronden kan.

V. *Bewijs uw gezegden met het een of ander voorbeeld.*

A. De ſterrekundige berekent den loop der ſterren en planeten, die zich in het luchtruim wentelen; maar begrijpt echter niet hoe het mogelijk zij, dat deze millioenen van hemelbollen aldus hunnen weg volbrengen, zonder dat er ooit eenige vertraging of ver-

warring in derzelver loop ontſtaat. Gods almagt alleen lost dit geheim voor hem op; — hij aanſchouwt en ſlaat dit alles met eerbied gade; hij gelooft het, wijl zijn oog hem hiervan overtuigt; offchoon hij de *wijze*, waarop dit geſchiedt, niet begrijpe.

V. *Kunt gij nog meer voorbeelden bijbrengen?*

A. Ja, de natuurkundige, die alles van nabij gadeſlaat, vindt in het zamenſtel van elke plant, in de zachte of ſchitterende kleuren van elke bloem geheimen, die hij niet doorgronden kan: — ons eigen ligchaam zelfs is een zamenſtel van wondervolle geheimen, welke ook zelfs de kundigſte onderzoeker niet kan doorgronden.

V. *Verklaar dit nader.*

A. Er is, bij voorbeeld, niemand, die ons duidelijk kan uitleggen hoe de ziel op het ligchaam werkt; wat ons geheugen eigenlijk doet ontſtaan; wat onze verbeelding is: — even zoo is het met het zamenſtel van ons ligchaam; daar geen geneesheer ons regt kan uitleggen wat eigenlijk het bloed is: — in één woord, ons geheel ligchaam is zulk een kunſtig zamenſtel, dat voor den grooiſten ontleedkundige, ſchoon deszelfs bijzondere deelen kennende, echter de wijze waarop zij allen te gelijk zamenwerken, een diep geheim, en eene wondervolle verborgenheid blijft.

V. *Welk gevolg trekt gij hier dan uit?*

A. Dat vermits men, zelfs in de dingen die onder het bereik van onze zintuigen vallen, in ons eigen ligchaam, zoo vele verborgenheden vindt, die men niet doorgronden kan; het dus eene dwaasheid is, de ver-

borgenheden betreffende het Goddelijk Wezen met ons eindig verſtand te willen doorgronden: waaruit blijkt, dat de verborgenheden, die men in de heilige ſchrift vindt, geene gegronde redenen zijn, om aan deszelfs echtheid te twijfelen.

V. *Welke zijn de voornaamſte Godsdienſten?*

A. De Heidenſche, de Joodſche, de Mahomedaanſche, en de Christelijke.

V. *Waardoor onderſcheidt zich voornamelijk de Heidenſche godsdienst?*

A. Door de aanbidding van verſcheidene goden.

V. *Wat verſtaat gij door den Joodſchen Godsdienst?*

A. Die, welken MOZES aan het Joodſche volk geleerd heeft.

V. *Waarin beſtaat de Mahomedaanſche Godsdienst?*

A. In een zamenmengſel van fabelen en leerſtellingen, ontleend aan de Joden en Christenen: dezelve werd door MAHOMED ontworpen en geleerd.

V. *Wat is eigenlijk de Christelijke godsdienst?*

A. Dien door JEZUS CHRISTUS gegrond werd.

V. *Wie is* JEZUS CHRISTUS?

A. De Zaligmaker der wereld, die door zijn' dood het menschdom met God verzoend heeft: — de zoon van God, aan wien men, volgens den Bijbel, dezelfde eere verſchuldigd is, welke men aan de Godheid moet toewijden.

V. *Wat behelst eigenlijk het oude Testament?*

A. De geſchiedenis der Joden, tot aan de komst van JEZUS CHRISTUS.

V. *Wat behelst hoofdzakelijk het nieuwe Testament?*

A. De geſchiedenis van JEZUS CHRISTUS, en zijne leer.

V. *Wat is de Kerk?*

A. Men verſtaat hierdoor eene verzameling van lieden, die dezelfde Godsdienſtige beginſelen toegedaan zijn.

V. *Wat is ketterij?*

A. Elk ſtelſel dat afwijkt van de leer, die ons in den Bijbel voorgeſteld wordt.

V. *Wat verſtaat men door een concilium?*

A. Eene vergadering van kerkelijke Opperhoofden, beſtemd om over kerkelijke of Godsdienſtige ſtellingen te beſliſſen.

V. *Wat is de Zedekunde?*

A. 't Is de kennis der pligten, welke uit ons geweten, als ook uit den Godsdienst, voortvloeit; — ons regels voor ons afzonderlijk en openlijk gedrag voorſtelt — en onze daden beſtuurt volgens de pligten, die wij aan God, aan de maatſchappij, aan onze bloedverwanten, onze vrienden, in één woord, aan alle menſchen verſchuldigd zijn.

V. *Maakt de beoefening dezer pligten den mensch gelukkig?*

A. Ja: de beoefening der zedekundige pligten werd door alle wijsgeren altoos beſchouwd als de weg, die tot het waar geluk leidt.

VAN DE KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

V. *Zeg mij, vóór wij de kunſten beſchrijven, wat eene beſchrijving of definitie is?*

A. Eene *definitie*, of beſchrijving, is niets anders dan de verklaring der zaak, welke men beſchrijft.

V. *Wat is eene wetenſchap?*

A. De zekere en beredeneerde kennis van eene zaak.

V. *Hoe kan men deze kennis verkrijgen?*

A. Door de klaarblijkelijkheid, de overtuiging, en het getuigenis van geloofwaardige lieden.

V. *Wat beteekent het woord klaarblijkelijk?*

A. Door klaarblijklijkheid verſtaat men eene tastbare waarheid, welke men niet lochenen kan, zonder het gebruik zijner reden verloren te hebben.

V. *Wat is een bewijs?*

A. Eene juiste en duidelijke redenering, gebouwd op klaarblijkelijke gronden.

V. *Wat verſtaat gij door het getuigenis van geloofwaardige lieden?*

A. Het ſchriftelijk of mondeling berigt van geloofwaardige menſchen.

V. *Hoe verdeelt men de wetenſchappen?*

A. Men verdeelt dezelve in *abſtracte* of afgetrokkene wetenſchappen, die alleen gegrond zijn op redekavelingen en aangenomene begrippen; in natuurlijke wetenſchappen; zijnde die, welke wij door de ondervinding verkrijgen, en in bovennatuurlijke, die van het ge-

loof afhangen, en ons in de openbaring geleerd worden.

V. *Welke zijn de afgetrokkene wetenſchappen?*

A. De mathematiſche of wiskundige.

V. *Welke zijn de natuurlijke wetenſchappen?*

A. De natuurlijke historie, de *phyſica*, of natuurkunde, de *chimie*, of ſcheikunst.

V. *Wat zijn de bovennatuurlijke wetenſchappen?*

A. De Godgeleerdheid alleen.

V. *Wat verſtaat gij door eene kunst?*

A. De gewoonte, of de wijze om iets te doen volgens eenmaal daartoe vastgeſtelde regels.

V. *Hoe onderſcheidt men de kunſten?*

A. In vrije, en in *mechanique*, of werktuigelijke kunſten.

V. *Wat noemt men de vrije kunſten?*

A. De genen, welke in een naauw verband ſtaan met de wetenſchappen: als de welſprekendheid, de ſpraakkunst, de *logica*, of redeneerkunde, de dichtkunst, de ſchilderkunst, de beeldhouwkunst, en de muzijk.

V. *Welke zijn de werktuigelijke kunſten?*

A. Zij, die nader betrekking hebben op de handwerken en ambachten.

V. *Waarom noemt men de eerſte vrije kunſten?*

A. Vermits zij in vorige tijden alleenlijk beoefend werden door vrije menſchen, die eene zekere ſoort van rang bekleedden.

V. *Moet men geen zekere orde in het oog houden, in de ſtudie der wetenſchappen?*

A. Offchoon alle wetenſchappen in zulk een naauw

verband met elkanderen ſtaan, dat zij elkanderen onderling behulpzaam zijn; is het echter goed hieromtrent een' zekeren regel in acht te nemen, en een begin te maken met de eenvoudigſte en gemakkelijkſte wetenſchappen, waartoe geene voorafgaande kunde vereischt wordt, en welker kennis daarentegen volſtrekt vereischt wordt, ter verkrijging der andere wetenſchappen. De talen, bij voorbeeld, zijn onontbeerlijk om zich te kunnen doen verſtaan, en het onderwijs van anderen te kunnen bevatten: met dezelve moet men een begin maken.

VAN DE TALEN.

V. *Wat verſtaat men door de talen?*

A. Men verſtaat daardoor de verſchillende ſpreekwijzen, welke de onderſcheidene volken bezigen, om hunne denkbeelden uit te drukken.

V. *Hoe verdeelt men de talen?*

A. In levendige, en doode talen.

V. *Wat noemt gij dode talen?*

A. Die te voren door de meeste volken geſproken werden, doch thans weinig meer geſproken worden; als het Hebreeuwsch, het Grieksch, en het Latijn.

V. *Wat zijn de levendige talen?*

A. De voornaamſten zijn: de Franſche, Engelſche en Spaanſche; de Italiaanſche, de Hoogduitſche en Nederduitſche; als ook nog eenige anderen, die in *Europa* weinig bekend zijn.

V. *Is het nuttig de doode talen te leeren?*

A. Ja, in de eerſte plaats, vermits zij dienſtig zijn, om ons de levendige talen te leeren, die er allen van afkomſtig zijn, en ook (wijl men er verſcheidene nieuwe woorden uit kan trekken) dezelve des te gemakkelijker te doen bevatten. Ten tweeden, om de werken der oude ſchrijvers te kunnen verſtaan, die in deze talen geſchreven hebben, en waarvan het niet mogelijk is alle de ſchoonheden in de levendige talen over te brengen. Ten derden, vermits men zich met deze talen in alle landen kan doen verſtaan, alzoo men overal geleerde lieden aantreft, die dezelve magtig zijn.

V. *Is het ook nuttig de levendige talen te leeren?*

A. Ja, de Franſche taal, bij voorbeeld, is nuttig voor iedereen, alzoo er geen land in *Europa* is, waarin zij niet door de lieden van aanzien, als ook door de kooplieden geſproken wordt: bovendien zijn er een aantal voortreffelijke werken in deze taal geſchreven. De Italiaanſche en Engelſche talen zijn insgelijks zeer nuttig voor de genen, die zich met de ſchriften der goede ſchrijvers, welke in deze talen geſchreven hebben, willen bekend maken.

V. *Heeft deze kennis nog meer nuttigheid?*

A. Ja, de kennis der levendige talen is zeer nuttig, alzoo dezelve ons in ſtaat ſtelt om de beste werken, die in dezelve geſchreven zijn, in onze landtaal te kunnen overbrengen: vooral is derzelver kennis nuttig voor reizigers, die in vreemde landen briefwiſſeling houden; 't zij om zich te onderrigten, of wel uit hoofde van hunnen koophandel.

V. *In wat ouderdom leert men het best vreemde talen?*

A. Zoodra men zijne moedertaal ſpreken kan, alzoo de op deze jaren nog tedere ſpraakdeelen zich ligt buigen tot de uitſpraak van alle woorden; hoe moeijelijk zij ook zijn mogen.

V. *Welke taal was in de oude tijden het meest in gebruik?*

A. Over 't algemeen is men van gevoelen, dat het de Hebreeuwſche was; die door het Joodſche volk geſproken werd, en waarin het oude Testament geſchreven is.

V. *Welke is de moeijelijkſte van alle talen?*

A. De Chineeſche, die bijna niet meer dan drie honderd vijf en dertig woorden heeft; allen van één ſyllabe; doch welke elk vijf verſchillende toonvallen of uitſpraken hebben; zoodat één woord vijf verſchillende zaken beteekent; waardoor de Chineeſche taal als 't ware duizend zes honderd vijf en zeventig woorden heeft: de Chineezen bezigen bij deze woorden meer dan tachtig duizend onderſcheidene karakters; waardoor deze taal de moeijelijkſte van alle talen wordt.

V. *Wat is het oogmerk der talen?*

A. Om zich onderling de denkbeelden mede te deelen.

V. *Welke zijn de wetenſchappen, die betrekking op de taalkunde hebben?*

A. De redeneerkunde, welke zich met de regels der ſpraakkunst bezig houdt, ten einde zich op de juiſte, kortſte en ſierlijkſte wijze uit te drukken.

VAN DE REDENEERKUNDE.

V. *Wat is de redeneerkunde?*

A. Dit is de wetenſchap, welke ons juist doet redeneeren; namelijk, die ons oordeel in de kennis der zaken beſtuurt, zoo wel met betrekking tot ons eigen onderwijs, als tot onderwijs van anderen: — zij geeft ons ook vaste regels op, om eene zaak te beſchrijven, te verdeelen, te beoordeelen, en hieruit juiste gevolgen te trekken.

V. *Waarin beſtaat deze wetenſchap eigenlijk?*

A. Zij beſtaat in de overweging, die nadenkende lieden omtrent de vier verſchillende werkingen van het verſtand maken: als zijnde, de bevatting, of het begrip, het oordeel, de redeneering, en de wijze waarop men hetzelve bezigt.

V. *Hoe verdeelt men de redeneerkunde?*

A. Na de voorgenoemde vier verſchillende werkingen bepaald te hebben, verdeelt men dezelve in de kunst van zuiver te denken; in de kunst van juist te oordeelen; in de kunst van de denkbeelden in het geheugen te prenten, en eindelijk in de kunst van dezelve op eene duidelijke wijze aan anderen mede te deelen.

V. *Welk nut heeft de redeneerkunde?*

A. Zij kan ons in alle wetenſchappen ten geleide ſtrekken; vermits alle wetenſchappen dezelfde regels hebben tot onderzoek der waarheid. — Voorts is zij dienſtig om ons geregeld te leeren denken, en ons on-

ze denkbeelden op eene geregelde wijze aan anderen te doen voorſtellen.

VAN DE SPRAAKKUNST.

V. *Wat is de Spraakkunst?*

A. De kunst van op eene juiste wijze te ſpreken en te ſchrijven, overeenkomſtig den geest der taal.

V. *Wat is eene rede?*

A. Eene zamenvoeging van woorden of zinnen, dienende om onze denkbeelden uit te drukken.

V. *Wat is een zin?*

A. Eene voorſtelling, waarin één, of meer volzinnen vervat zijn.

V. *Wat is een volzin?*

A. Eene korte uitdrukking, waarin een denkbeeld met nadruk, bevalligheid en zoetvloeijendheid voorgeſteld wordt.

V. *Wat is eene voorſtelling?*

A. De uitdrukking van het gevoelen, of het oordeel, 't welk men zich van deze of gene zaak voorſtelt.

V. *Wat noemt men de deelen van eene rede?*

A. De verſchillende woorden, welke de rede uitmaken; men telt er doorgaans negen, te weten: het lidwoord, het naamwoord, het voornaamwoord, het werkwoord, het deelwoord, het bijwoord, het voorzetſel, het zamenvoegſel, en het tusſchenwerpſel.

V. *Wat verſtaat gij door den ſtijl?*

A. De juiste zamenvoeging van verſcheidene woorden,

waardoor men eene aaneenſchakeling van verſcheidene zinnen uitdrukt, in den geest der taal, waarin men ſchrijft of ſpreekt. De ſtijl moet overeenkomſtig zijn met het onderwerp dat men behandelt.

V. *Welke zijn de regels der ſpraakkunst?*

A. In de levende talen is de gewoonte van dezelve te ſpreken, de beste regel: de doode talen daarentegen hebben hare vaste regels, welke vervat zijn in de goede *Grammaires*, of werken, welke over derzelver ſpraakkunst ſchrijven.

V. *Is het noodzakelijk zich in de ſpraakkunst van zijne moedertaal te oefenen?*

A. Ja; vermits wij het meeste belang hebben, om dezelve in den grond te verſtaan; en dat, bijaldien men onkundig is in de regels der ſpraakkunst, men ook met geene mogelijkheid zijne denkbeelden met juistheid kan uitdrukken; of die van anderen ten vollen kan verſtaan.

V. *Op hoe vele wijzen kan men zijne denkbeelden te kennen geven?*

A. Op tweederlei wijze, namelijk in onrijm en in dichtmaat.

V. *Hoe vele ſoorten van ſpraken zijn er?*

A. Tweederlei: de geſchrevene ſpraak, en die welke men ſpreekt.

V. *Waarin beſtaat de geſchrevene ſpraak?*

A. In de kunst van karakters te maken, welke men ſchrift noemt; als ook in de ſpelling, de plaatſing der accenten, en het punctueeren.

V. *Waarin beſtaat de ſpraak, of taal, die men ſpreekt?*

A. In de uitſpraak en de leiding van den toon.

VAN DE PROZA, OF 'T ONRIJM.

V. *Wat verſtaat gij door de proza, of 't onrijm?*

A. Dit is de gewone taal, die iedereen ſpreekt, en die aan geene maat, of rijm onderworpen is.

V. *In welke ſoort van werken bezigt men de proza of 't onrijm?*

A. In de wetenſchappelijke en historieſche werken, als ook in alles wat betrekking tot den koophandel en andere gewone bezigheden heeft; — voorts ook in de redevoeringen der regtbanken en pleidooijen, als mede in die op den kanſel uitgeſproken worden.

V. *Zijn er velerlei ſoorten van ſtijl in de proza?*

A. Ja, ieder onderwerp heeft een' aan hetzelve bijna eigenen ſtijl, die gewijzigd wordt naar de verſchillende omſtandigheden.

V. *Welke zijn de onderſcheidene ſtijlen in proza?*

A. De voornaamſten zijn: de historieſtijl, de briefſtijl, de *dogmatieke* of kerkſtijl, de onderrigtende of onderwijzende ſtijl voor de wetenſchappen, en de praktijkſtijl der regtsgeleerden.

V. *Geef mij een voorbeeld, dat deze verſchillende ſtijlen gewijzigd worden volgens de omſtandigheden?*

A. Men kan zulks het duidelijkst door den briefſtijl bewijzen; daar de ſtijl van een' koopmansbrief niet de-

zelfde moet zijn, als die waarin men aan een' vriend ſchrijft: in den eerſten vindt men ſommige uitdrukkingen, die de kooplieden zich door de gewoonte hebben eigen gemaakt: — ook tevens eene kortheid, noodzakelijk voor hunne briefwisſeling: terwijl de tweede ſtijl gemeenzamer, vloeijender en omſtandiger moet zijn. In den briefſtijl van een' zoon aan zijne ouders moet meer eerbied doorſtralen. — Op dezelfde wijze onderſcheiden of wijzigen zich de andere ſtijlen naar de verſchillende omſtandigheden.

VAN DE DICHTKUNST.

V. *Wat verſtaat gij door de Dichtkunst?*

A. De kunst, om zijne denkbeelden aan de maat en 't rijm te onderwerpen — en de onderwerpen op zulk eene krachtige wijze voorteſtellen, dat zij het verſtand en het hart ten ſterkſten aandoen.

V. *Waarin beſtaat de Dichtkunst?*

A. In twee zaken: ten eerſten in de verbeelding; ten tweeden in 't rijm: want de dichtkunst vereischt niet alleen, dat een werk in verzen geſchreven, maar vooral, dat hetzelve met ſchitterende denkbeelden en beſchrijvingen verſierd zij.

V. *Op welk eene wijze kan men de verbeelding opſcherpen?*

A. De eene mensch heeft meer, en de andere minder verbeeldingskracht; doch om dezelve te ontwikkelen moet men de fabelkunde en andere werken der ouden

de dichters lezen, waarin men rijkheid van denkbeelden, veel verbeelding, en prachtige ſchilderingen vindt.

V. *Hoe kan men verzen leeren maken?*

A. Door de regels der dichtkunst te leeren, welke men in alle goede werken, hierover ſchrijvende, vinden kan; als ook, door het lezen der beste dichters — en door zich te oefenen om de maat en 't rijm gemakkelijk te vinden.

V. *Is 't rijm in alle talen eene noodzakelijk vereischte voor de poëzij?*

A. Neen, in 't Latijn, Gricksch, Spaansch en Engelsch behoeft men ſlechts de maat in het oog te houden, zonder zich aan 't rijm te onderwerpen; doch in de Franſche taal is men ten ſtrengſte daaraan verbonden.

V. *Is de maat, welke men bij de poëzij in acht moet nemen, in alle talen dezelfde?*

A. Neen, de maat is verſchillend, en men telt dezelve op eene onderſcheidene wijze in de onderſcheidene talen: 't rijm is ook niet altoos aan dezelfde regels onderworpen; maar verandert naarmate de onderſcheidene dichtſtukken, welke men behandelt.

V. *Welke zijn de onderſcheidene maten der Franſche en Hollandſche verzen?*

A. De langſte van die verzen zijn van twaalf *ſyllaben* of lettergrepen; er zijn er ook van tien, van acht, van zeven en zes, ja zelfs ſomtijds van vijf en vier.

V. *Welken naam geeft men aan deze verſchillende ſoorten van verzen?*

A. Die der oden, en der dichtſtukken welke voor den zang beſtemd zijn, noemt men *lierzang:* die der treur- en blijſpelen, *heldendicht*; *dramatiſche* verzen, die welke de daden der goden en der helden ten onderwerp hebben; *boertige poëzij* is die, welke boertige en kluchtige onderwerpen ten doel heeft; *zededicht* die, hetwelk over de zeden handelt; en *gewijde poëzij* die, welke men tot godsdienſtige onderwerpen bezigt.

V. *Bezigt men allerlei ſoort van versmaten voor alle poëtiſche onderwerpen?*

A. Neen, verhevene onderwerpen moeten in lange verzen, ook *Alexandrynſche* genaamd, behandeld worden; de fabelen mogen met lange, korte, als ook met afwisſelende lange en korte verzen gedicht worden; de liedjes of gezangen zijn meestal van zeven of acht lettergrepen; het puntdicht mag, naar goedvinden van den dichter, in lange of korte verzen zijn.

VAN DE SCHRIJFKUNST.

V. *Wat is de ſchrijfkunst?*

A. De kunst, om met de pen de letters van het alphabeth te ſchetſen.

V. *Hoe vele letters zijn er in het alphabeth?*

A. De *Franſche taal* heeft vier en twintig, de *Hollandſche* en *Engelſche* zes en twintig letters, welke bijna genoegzaam zijn voor alle talen.

V. *Wie was de uitvinder der ſchrijfkunst?*

A. Men ſchrijft dezelve God zelven toe, welke aan

MOZES de tien geboden gaf, zijnde op twee ſteenen tafelen geſchreven; en daar men in de gewijde bladen geen vroeger melding gemaakt vindt van eenig ander ſchrift, zou men kunnen onderſtellen, dat God zelf het was, die den mensch deze kunst ontdekte. — CADMUS, Koning van *Thebe*, zijnde de zoon van AGENOR, Koning van *Phinicie*, bragt de letters uit *Phinicien* naar *Griekenland* over, in den jare 1519, vóór CHRISTUS geboorte: de volgende vier ſchoone verzen van BREBOEUF geven dien vorst den zoo billijk verdienden lof:

C'est de lui que nous vient cet art ingénieux,
De peindre la parole, et de parler aux yeux,
Et, sur cent traits divers de figures tracées,
Donner de la couleur et du corps aux pensées.

Dat is:

Van hem kwam ons de kunst zoo godlijk in vermogen,
Om 't woord te ſchildren, en te ſpreken voor onze oogen;
De kunst, die daar ze in zwier van duizend trekken blonk,
Niet ſlechts het denkbeeld kleur, maar zelfs ook ligchaam ſchonk.

Toen de *Amerikanen* voor 't eerst iemand uit een boek hoorden lezen, dachten zij dat het papier ſprak. — Men verhaalt, dat een *Indiaanſche ſlaaf*, door zijn' meester gelast zijnde om een mand met vijgen, benevens een' brief, aan iemand te brengen, onder weg een gedeelte der vijgen opat, en de overigen met den brief overhandigde, aan den perſoon voor wien zij beſtemd waren; doch dat deze den brief lezende en de hoeveelheid der vijgen, daarin genoemd, niet vindende, den ſlaaf

beſchuldigde dezelve opgegeten te hebben; waarop hij hem den inhoud van den brief voorlas. De ſlaaf, welke dit ontkende, vervloekte den brief, en beſchuldigde denzelven van valsch tegen hem getuigd te hebben.

Naderhand werd denzelfden ſlaaf, op nieuw, een' ſoortgelijken last aanbetrouwd; weder met een' brief, waarin uitdrukkelijk het getal der vijgen gemeld werd, die hij moest overhandigen: onder weg at hij andermaal eenige vijgen op, doch gebruikte daarbij de behoedzaamheid van eerst den brief onder een' grooten ſteen te verbergen, ten einde niet weder door denzelven beſchuldigd te worden; zich verzekerd houdende, dat bijaldien deze niet zage, dat hij van de vijgen at, hij hem ook niet zou kunnen beſchuldigen; doch de arme ſlaaf, op nieuw beſchuldigd wordende, bekende zijne ſchuld, en beſchouwde met verbaasdheid de tooverkracht van het papier.

V. *Welke nuttigheid heeft de ſchrijfkunst?*

A. Niemand zal ontkennen, dat zij van alle kunſten de nuttigſte voor de maatſchappij is: zij is de ziel des koophandels, het afbeeldſel van het voorledene, de regel voor het toekomende, en de bode die onze denkbeelden overbrengt. De ſchrijfkunst, eindelijk, is onontbeerlijk voor alle kunſten en wetenſchappen; voornaal is zij onontbeerlijk voor den koophandel, daar, zonder haar, alle betrekkingen met de afgelegene oorden der wereld zouden ophouden.

V. *Welk een ouderdom is het geſchiktſte om te leeren ſchrijven?*

A. 't Is niet mogelijk den juisten ouderdom hiertoe

te bepalen; doch de kinderen zijn op hun negende jaar meest allen hiertoe in ſtaat; vermits derzelver ſpieren dan buigzaam en lenig zijnde, zij zich ook ligtelijk gewennen de pen goed te beſturen.

V. *Welke bijzonderheid merkt men op in de ſchrijfwijze van ſommige volken?*

A. De *Joden* en de meeste der *Oosterſche volken* ſchrijven van de regter- naar de linkerhand; de *Chineezen* van beneden naar boven, terwijl alle de andere volken van boven naar beneden, en van de linker- naar de regterhand ſchrijven.

VAN DE SPELLING.

V. *Wat verſtaat men door de ſpelling?*

A. De kunst, om de woorden regelmatig, en met alle de daartoe behoorende letters te ſchrijven.

V. *Welke is de beste ſpelling?*

A. Men moet zich daarin naar de beste hedendaagſche ſchrijvers regelen.

V. *Hoe leert men de ſpelkunst?*

A. Door veel te lezen, en vooral door veel na te ſchrijven; doch de kortſte en zekerſte weg is, zich in de regels der taal te laten onderrigten; voorts in het ſchrijven acht te geven van geen woord te zetten zonder eerst over de ſpelling van hetzelve nagedacht te hebben; of in eene goede ſpraakkunst na te zien, hoe hetzelve geſpeld moet worden.

V. *Waaruit kan men de ſpelling van een woord opmaken?*

A. Uit deszelfs uitſpraak, oorſprong en geſlacht.

V. *Is het noodzakelijk de ſpelkunst te leeren?*

A. Ja; dit behoort tot eene goede opvoeding, en is de pligt van elk zich daarop toe te leggen; dewijl eene ſlechte ſpelling een groot bewijs van onkunde aanduidt.

VAN DE *ACCENTUATIE* EN *PUNCTUATIE.*

V. *Wat is de* accentuatie?

A. De kunst van de karakters te kennen, welke men op ſommige vokalen plaatst, en die men *accenten* noemt.

V. *Hoe vele* accenten *zijn er?*

A. In de Franſche taal drie: het ſcherpe *accent* (´), het zware *accent* (`), en de *circonflex* of 't kapje (^); in de Hollandſche taal maakt men thans alleen gebruik van het zware *accent* (`), offchoon men in dezelve ook een kapje (^) bezige; echter niet als klankteeken, maar als een teeken van zamentrekking.

V. *Waartoe dienen de* accenten?

A. Om het verſchillend geluid van eene zelfde vokaal aan te toonen.

V. *Wat is de* punctuatie?

A. De kunst van in het ſchrift, door teekens, de juiſte plaats aan te toonen, waar men onder het lezen

moet ophouden; dewijl de *punctuatie* de onderſcheidene deelen der rede aanduidt.

V. *Welke karakters bezigt men ten dien einde?*

A. De komma (,), de komma punct (;), de dubbele punct (:), de enkele punct (.), het vraagteeken (?), en het teeken van verwondering of uitroeping (!).

V. *Zijn er niet nog andere karakters, welke bij het ſchrijven gebezigd worden?*

A. Ja, men bezigt ook de *apostrophe* of 't afkappingsteeken ('), het zamenvoegingsteeken (-), de tweeſtip, welke men boven eene vokaal plaatst (¨), de *cedil* (ç), die (in de Franſche taal) alleen bij de *c* gebèzigd wordt, en de *parentheſis* of tusſchenſtelling ( ): elk dezer teekenen wordt in een verſchillend geval gebezigd.

VAN DE UITSPRAAK.

V. *Wat verſtaat gij door de uitſpraak?*

A. De min of meer duidelijke en juiste wijze, waarop men den klank der woorden uitdrukt.

V. *Wat is het middel, om eene goede uitſpraak te verkrijgen?*

A. Men moet de lettergrepen goed onderſcheiden, en dezelve bij de uitſpraak duidelijk doen hooren.

V. *Waardoor ontſtaan de verſchillende indrukſelen, welke eene aanſpraak, of rede, op het hart der toehoorders maakt?*

A. Door den langzamen of raſcher toon, waarop

men eene reden uitſpreekt. De toon moet veranderen naarmate het gevoel, of de omſtandigheid van den geen' die ſpreekt verandert.

V. *Waarin beſtaat de toon, waarop men ſpreekt?*

A. In de meer of minder deftige of zachte uitſpraak, waarmede men zich uitdrukt: dezelve moet ook geregeld worden naar de verſchillende aandoeningen van den redenaar.

VAN DE WELSPREKENDHEID.

V. *Wat is de welſprekendheid?*

A. De kunst van zijne denkbeelden op eene aangename, aandoenlijke en overredende wijze, 't zij mondeling of ſchriftelijk, voor te dragen.

V. *Wat moet men, ten dien einde, in 't oog houden?*

A. Men moet zijn rede afdeelen.

V. *Hoe vele deelen worden tot eene rede vereischt?*

A. Vijf; namelijk: de inleiding, het verhaal, de bevestiging, de wederlegging, en de toepassing.

V. *Wat is de inleiding?*

A. Het eerſte gedeelte van eene redevoering, welke ontleend moet worden van de plaats, de perſonen, of de omſtandigheid der zaken, waarvan geſproken zal worden; als geſchikt, om den geest voor te bereiden tot de onderwerpen, welke men vervolgens zal behandelen.

V. *Wat is het verhaal?*

A. De voorſtelling van eene zaak gelijk zij werkelijk is: deze moet duidelijk, naar waarheid, of ten min-

ſten naar waarſchijnlijkheid, op eene afwisſelende wijze voorgeſteld worden.

V. *Wat is de bevestiging?*

A. 't Is dat gedeelte der redevoering, waarin men de bewijzen op zulk eene wijze rangſchikt, dat zij de toehoorders kunnen overtuigen.

V. *Wat is de wederlegging?*

A. Dat gedeelte der redevoering, waarin de redenaar de gronden en bewijzen zijner tegenpartij wederlegt, en krachteloos maakt. — De wederlegging moet vol nadruk en vuur zijn.

V. *Wat is de toepaſſing?*

A. Eene korte herhaling van 't geen men voorgedragen heeft: dezelve moet ſterke aandoeningen doen ontſtaan, in de harten der genen tot wie men ſpreekt; aandoeningen overeenkomſtig met het oogmerk, 't welk de redenaar heeft.

V. *Wat wordt er vereischt, om een goed redenaar te zijn?*

A. Hiertoe moet men het onderwerp, 't welk men behandelt, op eene juiste en geſchikte wijze weten voor te dragen, en de zaken of beelden op hare juiste plaats weten te ſtellen. Voorts worden hiertoe vereischt verbeelding en geheugen, ten einde de denkbeelden gereegeld te kunnen rangſchikken, als ook eene goede uitſpraak, en den juisten toon, welken het onderwerp, dat men behandelt, vordert: want zonder deze vereischten te bezitten, zal de redenaar weinig indruk op zijn toehoorders maken.

VAN DE WISKUNSTIGE WETENSCHAPPEN IN 'T ALGEMEEN.

V. *Wat noemt men wiskunſtige wetenſchappen?*

A. Die genen, welke omtrent de grootheid der dingen werkzaam zijn: namelijk, omtrent alles, wat voor vermeerdering of vermindering vatbaar is.

V. *Vorderen de wiskunſtige wetenſchappen veel oplettendheid?*

A. Ja, 't zijn de wetenſchappen, die de meeste oplettendheid vorderen, vermits zij ſlechts in redekaveiingen beſtaan. ARCHIMEDES ſtrekt hiervan ten bewijze, alzoo hij zich zoo diep met de oplosſing van een vraagſtuk bezig hield, dat hij niet beſpeurde, dat de vijand in *Syracuſa* was, alvorens deze in zijn huis drong, en hetzelve plunderde; waarop hij door een der ſoldaten, die hem naar zijn' naam vroeg, en wien hij, in diep gepeins verzonken, niet antwoordde, gedood werd.

V. *Welke voordeelen brengen de wiskunſtige wetenſchappen aan?*

A. Dat zij op de meeste wetenſchappen en kunſten toepaſſelijk, en daarenboven zeer nuttig voor elk zijn; vermits zij den geest oefenen en wijzigen.

V. *Hoe verdeelt men de wiskunſtige wetenſchappen?*

A. Men verdeelt dezelve in zuiver wiskunſtige wetenſchappen, welke zich alleen met de grootte der voorwerpen bezig houden; en in gemengde wiskunſtige wetenſchappen, welke aan de natuurkunde eenige eigenſchappen van den eerſten rang ontleenen, waar-

uit zij, door middel van de zuiver wiskunſtige wetenſchappen, alle andere eigenſchappen trekken, welke er betrekking op hebben.

V. *Welke zijn de zuiver wiskunſtige wetenſchappen?*

A. Er zijn er vijf; namelijk de *arithmetica* of telkunst, doorgaans rekenkunst genoemd, de *algebra*, ſtelkunst of letterrekening, de meetkunst, de *differentiaal* rekening, en de *integraal* rekening.

V. *Welke zijn de vermengde wiskunſtige wetenſchappen?*

A. De volgende vijf: de werktuigkunde, de waterkunde, de ſterrekunde, de gezigtkunde, en de gehoorkunde, welk een gedeelte van de gezigtkunde is.

VAN DE REKENKUNST.

V. *Wat is de tel- of rekenkunst?*

A. De kunst, welke zich met de getallen bezig houdt, en met de bewerkingen, die men met dezelve verrigt.

V. *Wat is een getal?*

A. De zamenvoeging van verſcheidene eenheden van dezelfde ſoort.

V. *Zijn er niet verſcheidene ſoorten van getallen?*

A. Ja, er zijn heeltallen, welke uit eenige volkomene eenheden beſtaan; en gebroken getallen (breuken genaamd), welke ſlechts gedeelten van eene eenheid zijn; ook gemengde getallen, beſtaande uit heeltallen en breuken beiden.

V. *Welke bewerkingen doet men met de getallen?*

A. Vierderlei; namelijk: de *additio*, of zamentelling; de *ſubſtractio*, of afrekking; de *multiplicatio*, of vermenigvuldiging; en de *diviſio*, of deeling; alle de andere bewerkingen zijn ſlechts toepaſſingen van dezen.

V. *Wat is de* additio?

A. Dezelve beſtaat in het zamentellen van verſcheidene getallen tot één getal, hetwelk men de *ſom*, of het *beloop* noemt.

V. *Wat is de* ſubſtractio?

A. De werkwijze, waarop men een getal van een grooter getal afrekt, om het verſchil van beiden te weten.

V. *Hoe kan men weten of men eene* additio *of* ſubſtractio *goed gedaan heeft?*

A. Door er de proef van te nemen: die van de *additio* is de *ſubſtractio*, en die van de *ſubſtractio* is de *additio*.

V. *Wat is de* multiplicatio?

A. De werking van een zeker getal eenige malen te verdubbelen.

V. *Wat is de* diviſio?

A. De werking, waardoor men zoekt hoeveel maal een getal in een ander getal begrepen is.

V. *Welke zijn de proeven op de* multiplicatio *en de* diviſio?

A. De *diviſio* is de proef op de *multiplicatio*, en de *multiplicatio* is de proef op de *diviſio*.

V. *Welke zijn de andere bewerkingen, die toepaſſingen van de gemelde vier zijn?*

A. De verheffing tot magten; de worteltrekking; de *alligatio*, of rekening van vermenging; de regel van drieën, de gezelſchapsrekening, de interestrekening, en de valſche *poſities?*

V. *Wat verſtaat men door de magt van een getal?*

A. Het voortkomende van een getal, 't welk één of meermalen met zich zelf *gemultipliceerd* wordt. De eerſte magt is het getal zelf; de tweede het *gemultipliceerde* van dat getal met zich zelf; de derde magt ontſtaat als men de tweede weder met het eerſte getal *multipliceert*; de vierde magt, als men de derde met het gemelde eerſte getal *multipliceert*, enz.: de tweede magt noemt men ook *quadraat*, of vierkant, en de derde *cubicq*, of teerling.

V. *Wat is de wortel van een getal?*

A. Het getal, 't welk, met zich zelf *gemultipliceerd*, het gegeven getal uitmaakt. De eerſte wortel is, zoo wel als de eerſte magt, het getal zelf; de tweede wortel, ook de *quadraat* of vierkante wortel genaamd, is die men éénmaal met zich zelf moet *multipliceeren*, om het getal te bekomen; de derde wortel, of de *cubicq*-wortel genaamd, moet tweemalen met zich zelf *gemultipliceerd* worden, om het getal uit te maken.

V. *Waarin beſtaat dan de verheffing tot magten, en het trekken der wortels?*

A. Het verheffen tot magten beſtaat in het daarſtellen van de *producten*, als men de getallen met hun zelven *multipliceert*; en de trekking der wortels beſtaat in het zoeken van het getal, 't welk door zich zelf *gemultipliceerd*, het voorgeſtelde getal uitmaakt.

V. *Waartoe dient de* alligatio, *of rekening van vermenging?*

A. Deze dient, om de middelwaarde van een der deelen eener vermenging te vinden; wanneer men de waarde en het getal der dingen waaruit zij zamengeſteld is; of wel het getal der deelen van de dingen die onder elkanderen gemengd moeten worden, kent; als men de waarde van ieder der deelen, en die van het vermengde weet. Deze regel bewerkt men even als de anderen door de *additio*, *ſubſtractio*, *multiplicatio* en *diviſio*.

V. *Geef mij een voorbeeld van dezen regel?*

A. Als een wijnkooper, bij voorbeeld, 300 fleſchen wijn van een' zekeren prijs, ik ſtel van 20 ſtuivers de flesch, mengde met 200 fleſchen van 15 ſt. de flesch, en 100 van 10 ſt. de flesch, en hij dan wilde weten hoe veel iedere flesch van dezen vermengden wijn waardig is, zou hij zulks door den regel van *alligatio*, of vermenging moeten berekenen: — even zoo zou de goudſmid moeten doen, indien hij wilde weten hoe veel goud en zilver hij noodig hadde, om een mengſel van eene gegevene zwaarte en waarde te maken.

V. *Waarop zijn de andere regels, namelijk de regel van drieën, de gezelſchapsrekening, de interestrekening, en de valſche* poſities *gegrond?*

A. Op de *proportiën.*

V. *Hoe veel termen heeft eene* proportie?

A. Vier.

V. *Waarin beſtaat de regel van drieën?*

A. In de vierde term van eene *proportie* te zoeken, wanneer de drie anderen bekend zijn. Deze regel is

voor ieder van groot nut, voornamelijk in den koophandel, ten einde den winst en het verlies van eene kompagnieſchap te verdeelen, naar evenredigheid van elks bijzondere inlage.

V. *Wat is de interestrekening?*

A. De rekening of regel van *interest* of *descompte*, is de bewerking, waardoor men berekent hoe veel eene zekere ſom gelds, welk men voor een bepaalden tijd op *interest* geeft, zal opbrengen, naar evenredigheid van den bekenden *interest* eener zekere ſomme, in een' gegeven tijd. Deze regel is bij de bankiers zeer in gebruik.

V. *Welke is de regel van valſche* poſities?

A. Eene bewerking, waardoor een getal in zekere deelen wordt verdeeld, geëvenredigd aan getallen, welke men bepaalt naar inhoud van de *queſtie*. Om deze verdeeling te doen behoeft men ſomtijds ſlechts één *poſitie* of ſtelling te maken; ſomtijds echter ook twee. Deze regel wordt veel gebruikt bij de ongelijke verdeelingen.

V. *Zijn er ook geen getallen, die men* logarithmen *noemt?*

A. Ja, en deze uitvinding, welke door den Schotſchen Baron NEPER gedaan werd, is zeer nuttig voor de wiskunſtenaars.

V. *Welke voordeelen brengen de* logarithmen *aan?*

A. De bekorting der berekeningen, door de *multiplicatio* in *additio*, en de *diviſio* in *ſubſtractio* te veranderen; voorts ook het vinden der magten in eene *multiplicatio*, en de uittrekkingen der wortels in eene *diviſio*.

V. *Op welk eene wijze bewerkt men de gebrokene getallen, of breuken?*

A. Op dezelfde wijze als de heeltallen.

V. *Zijn er niet onderſcheidene ſoorten van gebrokene getallen?*

A. Ja, er zijn breuken van twee uitdrukkingen, en de *decimaal* of tiendeelige breuken, welke veel gemakkelijker in de bewerking zijn, dan de eerstgemelde, en den Franſchen ongemeen dienſtig zijn met betrekking tot hunne nieuwe maten.

V. *Wie heeft de Rekenkunst noodig?*

A. Alle menſchen in alle ſtanden, daar zij ons orde in onze zaken leert houden: den koopliedeu vooral is zij onontberelijk; en alle wetenſchappen vereiſchen, dat men vooraf deze beoefend hebbe.

VAN DE *ALGEBRA.*

V. *Wat is de* Algebra?

A. De wetenſchap van de grootheden in 't algemeen te berekenen. In de plaats van cijfers bezigt men in de *algebra* de letters van 't *alphabeth*, waardoor men, alzoo zij geene bepaalde waarde hebben, allerlei grootheden kan voorſtellen.

V. *Welke bewerkingen doet men in de* Algebra?

A. Dezelfde als in de reken- of telkunst; doch men maakt bovendien vergelijkingen, *equaties* genoemd, en trekt daaruit algemeene *formulen*, of regelen.

V. *Wat verſtaat men door eene vergelijking?*

A. De uitdrukking der gelijkheid van twee hoeveelheden.

V. *Waartoe dienen de vergelijkingen?*

A. Om door eene gemakkelijke berekening de waarde van eene onbekende hoeveelheid te verkrijgen, door middel van de overeenkomst, die zij met bekende hoeveelheden heeft; welke overeenkomſten men wel zorgvuldiglijk in de vergelijkingen moet uitdrukken.

V. *Hoe verdeelt men de vergelijkingen?*

A. Men verdeelt dezelve in vergelijkingen van den eerſten, tweeden, derden, vierden rang, enz.

V. *Welke voordeelen heeft de* Algebra *boven de gewone rekenkunst?*

A. Ten eerſten, dat de rekenkunst zich alleen met getallen bezig houdt, terwijl de *algebra* daarentegen alle de grootheden in 't algemeen berekent: ten tweeden maakt de *algebra* hare beſluiten algemeen, en ſtrekt dezelve uit tot alle vraagſtukken van denzelfden aard: eindelijk geeft zij regels op, waardoor men de berekeningen zeer veel verkort.

V. *Voor wie is de* Algebra *noodzakelijk?*

A. Voor ieder, die het een of ander vak der wiskunst beoefent, van welke zij zelve eene der voornaamſte takken is, wegens hare toepaſſingen op de anderen.

VAN DE MEETKUNST.

V. *Wat is de Meetkunst?*

A. De wetenſchap, welke zich bezig houdt met het

meten der uitgeſtrektheden in derzelver drie afmetingen; de lengte, breedte, en diepte of dikte.

V. *Wat verſtaat men door het woord* geometrie, *of meetkunst?*

A. Door hetzelve verſtaat men eigenlijk de kunst om de aarde te meten; vermits men dezelve tot dat einde eerst bezigde, en dat de *Egyptenaren* die wetenſchap uitvonden, om daardoor hunne grondbezittingen te kunnen herkennen, welker grenzen jaarlijks door de overſtromingen van den Nijl weggeſleept werden.

V. *In hoe vele deelen verdeelt men de meetkunst?*

A. In drie voorname deelen: namelijk in de *linéamétrie*, of lijnmeting, *planimétrie*, of vlaktemeting, welke zich met de oppervlakte bezig houdt, en in *ſtéréométrie*, of de meting van ligchamen.

V. *Welk onderſcheid is er tuſſchen eene lijn, eene oppervlakte, en een ligchaam?*

A. Een lijn is ſlechts eene uitgeſtrektheid in de lengte alleen; eene oppervlakte is eene uitgeſtrektheid, welke men in de lengte en breedte afmeet; en een ligchaam is uitgeſtrekt in de lengte, breedte en diepte.

V. *Voor wie is de meetkunst noodzakelijk?*

A. Zij is onontberelijk voor de *architekten* of bouwmeesters, en in 't algemeen voor allen, die zich met eenig deel der bouwkunst bezig houden: zij is de grondſlag van verſcheidene andere kunſten, bij voorbeeld, van de werktuigkunde, benevens alle de kunſten daarmede in verband ſtaande: eindelijk leert zij ons in alle gevallen juist redeneren, dewijl zij zelve geheel in redenering beſtaat.

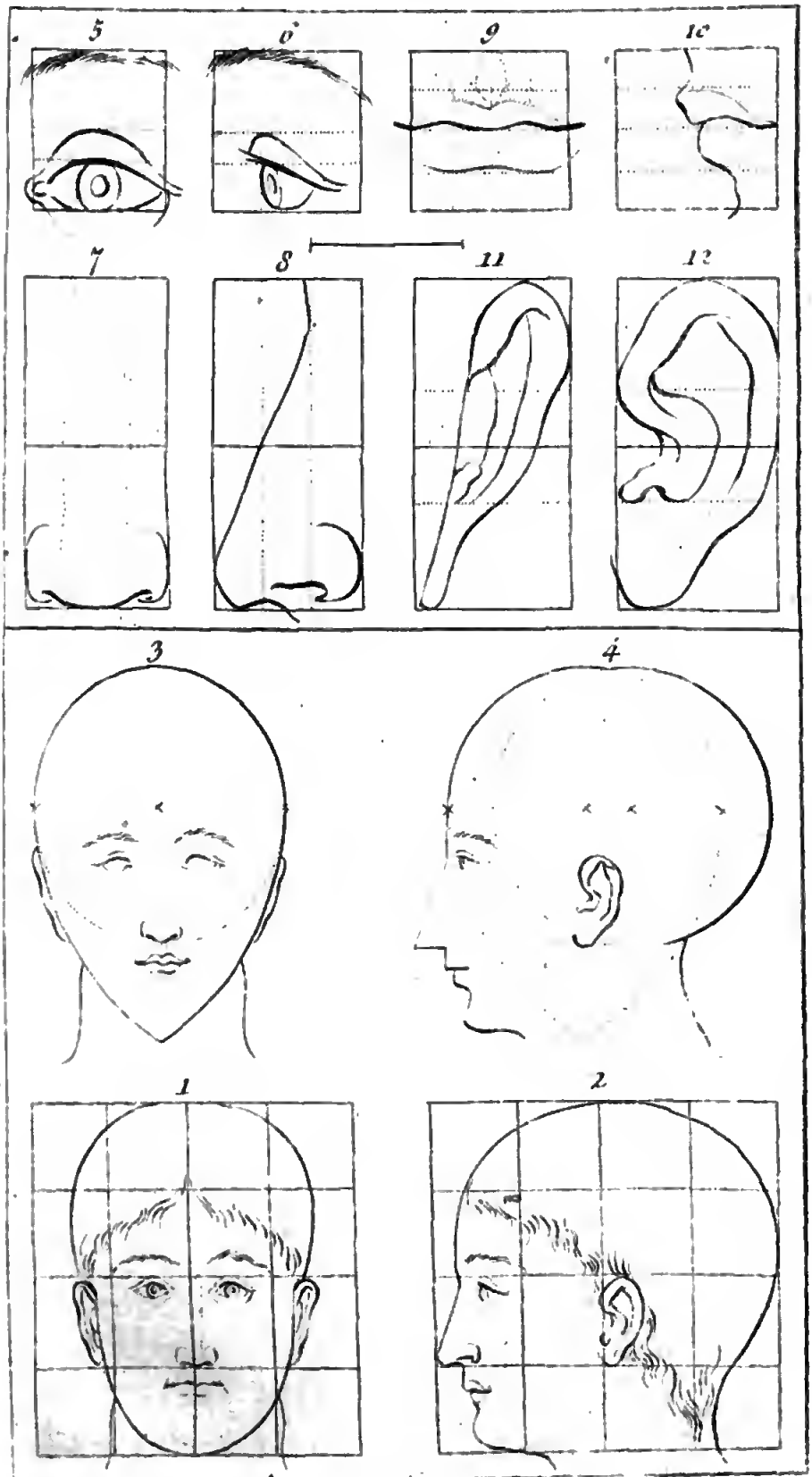

Grondbeginselen van het hoofd en desselfs deelen.

VAN DE *DIFFÉRENTIAAL-* EN *INTÉGRAAL-*REKENING.

V. *Wat is de* différentiaal-*rekening?*

A. Een zeer verre gevorderde tak der wiskunst, welke zeer kleine deelen in de kromme lijnen leert berekenen; deelen, welke men *differenties* noemt: NEWTON noemt dezelve *fluxie-rekening*.

V. *Welke is de* intégraal-*rekening?*

A. Dit is is nog eene andere tak der wiskunst, welke de omkeering der *differentiaal*-rekening uitmaakt, leerende hoeveelheden berekenen, welke men *veranderlijk* noemt.

V. *Waarop zijn deze twee wetenschappen toepaselijk?*

A. Zij hebben betrekking op de lijnen, op de gebogene vlakten, en op derzelver *tangenten*, of raak-lijnen: zijnde die lijnen, die dezelve alleenlijk in een enkel punt raken.

VAN DE TEEKENKUNST.

V. *Wat is de teekenkunst?*

A. De kunst van op eenige vlakte, bij voorbeeld een vel papier, de gedaante of het afbeeldsel te brengen van het een of ander voorwerp; bij voorbeeld van een huis, een boom, of zelfs van een mensch.

V. *Kan men teekenen leeren zonder daarin door een' meester onderrigt te worden?*

A. Men kan zonder onderwijs wel eenige kleine voorwerpen leeren teekenen, voornamelijk landſchappen; doch 't is bijna onontbeerlijk een' meester te hebben, die ons de gebreken aantoont, en ons in de regelen der *proporties* van het menſchelijk ligchaam onderwijst.

V. *Wat verſtaat men door* proportie?

A. Hierdoor verſtaat men de verdeeling, welke de ſchilders en beeldhouwers van het menſchelijk ligchaam maken; eenigen verdeelen hetzelve in acht gelijke deelen, anderen in tien, weder anderen in twaalf deelen, enz.

V. *In hoe vele deelen verdeelt men het aangezigt?*

A. In vier deelen: het eerſte begint van de kruin van het hoofd tot aan den haarwas; het tweede gedeelte daalt af tot aan het bovenſte gedeelte van den neus; de neus maakt het derde gedeelte uit; en het vierde deel ſtrekt zich van den neus tot aan het onderſte van de kin, gelijk op *Plaat I. fig.* 1 en 2. afgebeeld wordt.

V. *Hoe begint men het hoofd te teekenen?*

A. Men teekent eerst een ovaal, waarin men voorts het aangezigt plaatst, gelijk *fig.* 3 en 4. aangewezen is.

V. *Welke zijn de* proporties *der deelen van het hoofd, en hoe plaatst men dezelve?*

A. Men neemt de helft van een der vier deelen van 't hoofd tot maat, welke men de *module*, of *proportiemaat* noemt.

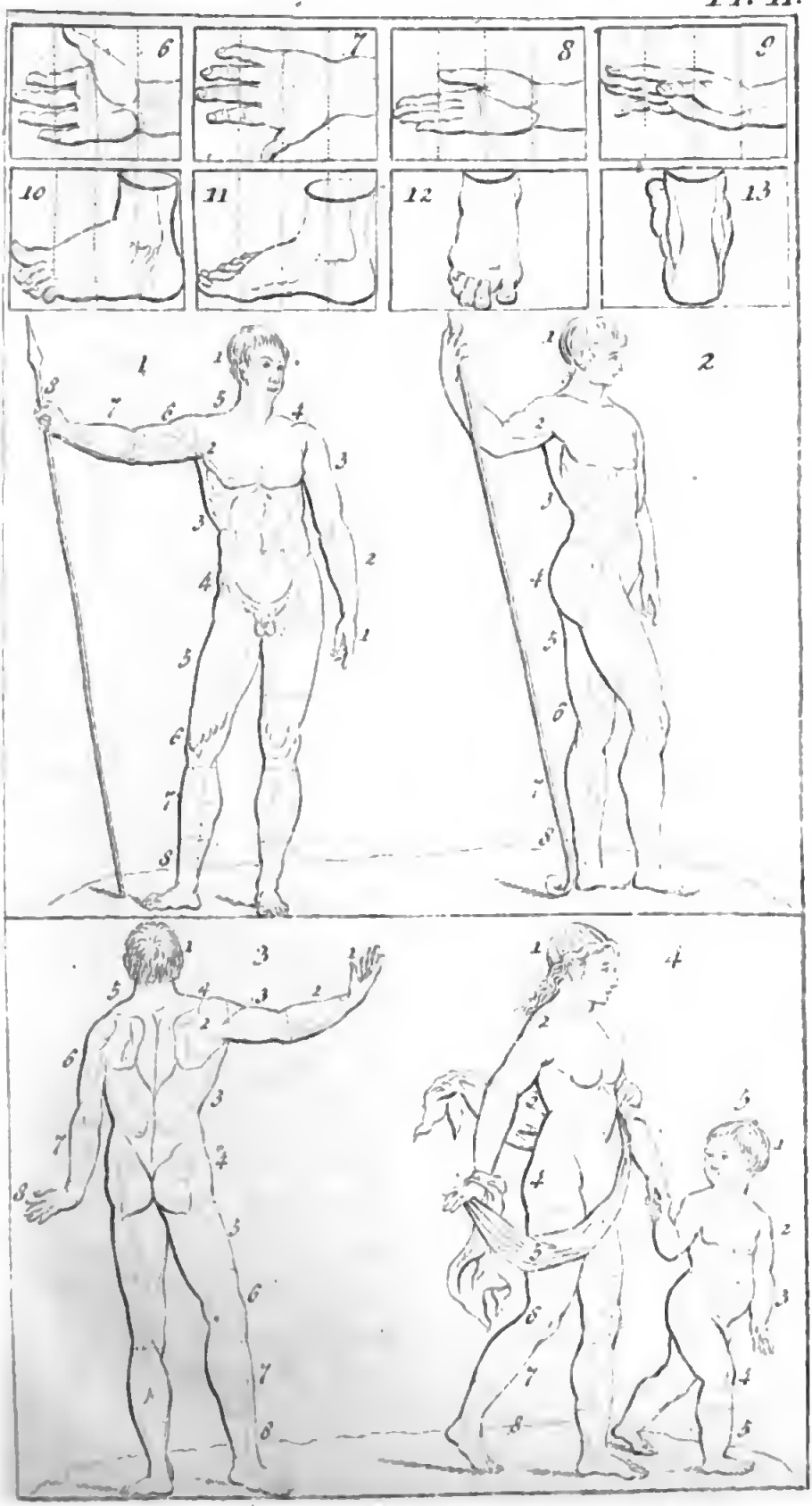

Grondbeginselen van 't Menschelyk lighaam.

Het oog heeft de lengte van zulk eene *module*, en van welke de appel het derde gedeelte beſlaat, gelijk *fig.* 5. is aangewezen; het ooglid beſlaat het zesde gedeelte van eene *module*; en de wenkbraauw ſtaat de helft van eene *module* van het bovenſte ooglid af, 't welk men ziet op de lijn, die het hoofd in twee deelen verdeelt, gelijk op *fig.* 5. aangewezen is.

De twee oogen zijn ter lengte van een oog van elkanderen verwijderd: de *proporties* van het *profil* (van ter zijde gezien) zijn, wat de hoogte betreft, dezelfde als die van het aangezigt vlak van voren, doch in de lengte heeft het ſlechts eene halve *module*, gelijk in *fig.* 6. blijkt.

De neus heeft, vlak van voren, even als in het *profil*, twee *modulen* hoogte, en één in de breedte; het neusgat is een halve *module* hoog en een derde breed; zie *fig.* 7 en 8.

De mond vlak van voren heeft anderhalve *module* lengte op een halve hoogte; hij is op een halve *module* afſtands van den neus geplaatst. De mond van ter zijde gezien, heeft de helft der lengte, dien hij, van voren gezien, heeft; *fig.* 9 en 10.

Het oor wordt in dezelfde verdeeling als de neus geplaatst, en heeft dezelfde lengte: men verdeelt deszelfs hoogte in drie deelen, waarvan de holte zich in 't middelſte gedeelte bevindt. Het oor in *profil* wordt bepaald door de lijn, welke door de helft van het hoofd loopt; zie *fig.* 11 en 12.

V. *Hoe vele aangezigten, of hoofden heeft de hoogte van het geheele ligchaam?*

A. Het wordt in acht deelen verdeeld; dit is voor jonge lieden, welke de teekenkunst beginnen te leeren, de gemakkelijkſte verdeeling: het eerſte deel gaat van den kruin van het hoofd tot de kin; het tweede van de kin tot aan de borst en tepels; het derde vandaar tot aan den navel; het vierde vandaar tot aan den ſtuit; het vijfde van den ſtuit tot op de helft der dije; het zesde van daar tot aan de knie; het zevende van de knie tot aan het midden van het been; het achtſte van 't midden van het been tot aan den bal van den voet. De lengte der uitgeſtrekte armen of beenen is gelijk de lengte van den mensch zelve; *Pl. II. fig.* 1. 2 en 3. Eene vrouw heeft insgelijks acht hoofden lengte; doch de lengte van een kind is ſlechts vijf hoofden, *fig.* 4 en 5.

V. *Zijn deze* proporties *volkomen gelijk bij de twee ſekſen?*

A. Neen: er is doorgaans een onderſcheid van drie duim tusſchen de lengte van de vrouw en die van den man. Het hoofd van de eerstgemelde is ook kleiner, de hals langer, de borst verhevener, de lenden en dijen breeder, en minder langwerpig: het bovenſte gedeelte van den arm dikker en de hand ſmaller; de beenen ſterker en de voeten ſmaller; derzelver ſpieren zijn teederer, en bijgevolg ook minder zigtbaar, 't geen hare omtrekken gelijkmatiger en hare bewegingen zachter doet zijn.

V. *Welke zijn de* proporties *van handen en voeten?*

A. De handen en voeten hebben de lengte van een hoofd: men verdeelt dezelve in vier deelen: de eerſte

van

van 't gewricht der hand tot aan de palm; de tweede bij 't begin van den duim; de derde tot aan het lid van den middelſten vinger, en de vierde tot aan den top van dien vinger. Zie *Pl. II. fig. 6, 7, 8, 9.* Aan den voet is het eerſte gedeelte van den hiel tot aan 't gewricht van den voet; de tweede tot aan de helft van den voet; het derde tot aan het begin der teenen, en het vierde tot aan den top van den grooten teen. Zie *Pl. II. fig.* 10, 11, 12 *en* 13.

V. *Welke zijn de kunſten, waartoe men de eigenlijk genaamde teekenkunst moet kennen?*

A. De ſchilder- en beeldhouwkunst vorderen voornamelijk eene volmaakte kennis van de teekenkunst.

VAN DE BOUWKUNST.

V. *Wat is de Bouwkunst?*

A. Over het algemeen genomen is het de kunst van bouwen, en in dezen zin is zij reeds afkomſtig van den tijd waarin de menſchen de eerſte hutten bouwden, om zich voor de onbeſtendigheid van het weder te beveiligen; doch een meer uitgebreider ſmaak voor het gemak en de ſierlijkheid deed naderhand eenige vaste regels, ten opzigte der verſiering, en de gemakkelijkheid bij het ſtichten der gebouwen ontwerpen, waardoor men thans door de bouworde, of *architectuur*, de kunst verſtaat, om zoowel openbare als bijzondere gebouwen te ſtichten, naar eene van de vijf vastgeſtelde bouworden, waarbij men de *proportiën* en ſie-

raden in acht neemt, welke het voegzaamſte zijn aan de grootte, vastheid, en eigenaardigheid der onderſcheidene gebouwen.

V. *Hoe verdeelt men de bouwkunst?*

A. Deze kunst wordt verdeeld in drie bijzondere takken, namelijk: de burgerlijke bouworde, de militaire bouworde, en de zee-bouworde.

V. *Wat is de burgerlijke bouworde?*

A. De kunst van de gebouwen te ſtichten, die ter bewoning of tot andere openbare bijeenkomſten geſchikt zijn, als paleizen, tempels, burgergebouwen, ſchouwburgen, bruggen enz. Zie de *III Plaat.*

V. *Welke is de oudſte bouworde?*

A. De oudſte bekende gedenkteekenen zijn die der *Egyptenaren*, zeer eenvoudig in derzelver gedaante, armelijk in ſieraden, maar van eene bewonderenswaardige grootte; zij hebben, door hunne buitengewone vastheid, over de verwoesting des tijds gezegepraald. De *Grieken*, door de natuur begaafd met eene bijzondere fijnheid van gevoel, welke hen geſchikt maakte om de ware betrekkingen der dingen te bevatten, hebben deze kunst meer volmaakt, en de *proporties*, of evenredigheden, ontdekt. De *Romeinen* voegden er de rijkheid bij, welke dikwerf tot overdaad veraard is. De *Arabieren*, wier levendige verbeelding zich aan geene regels kon onderwerpen, hebben eene bijzondere, en, om zoo te ſpreken, wispelturige bouworde, welke bij ons de *Gothiſche* genoemd wordt, en waarvan dezelfde buitengewone ongeſtadigheid de grootſte verdienſten uitmaakt.

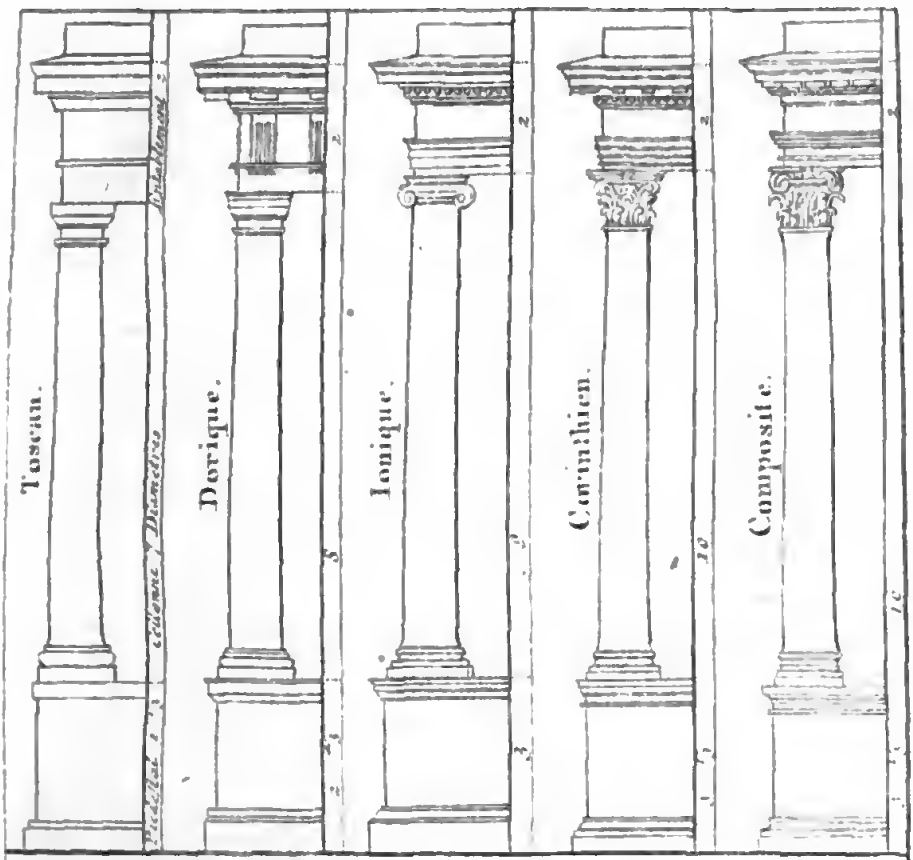

De Vyf Bouw Orders.

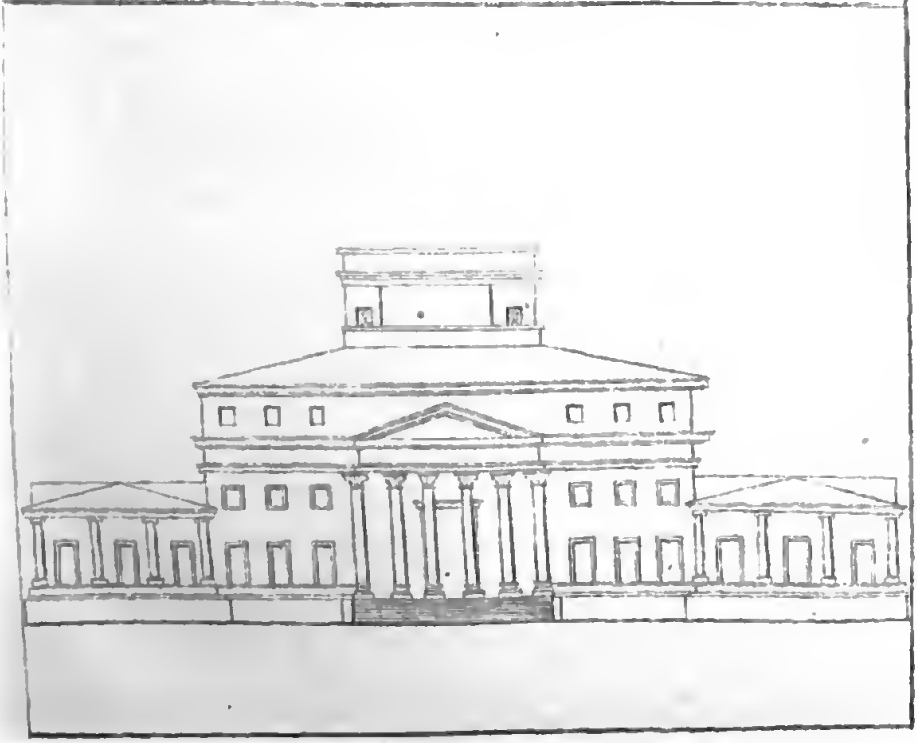

De Civiele Bouworder.

V. *Welk is het algemeen gevoelen over deze onderſcheidene bouworden?*

A. De *Griekſche* is die, welke in den hoogſten graad de juistheid der evenredigheden met de keus der ſchoonſte gedaanten vereenigt: 't is deze, welke men zoo veel mogelijk tracht te volgen. Daar intusſchen onze gebruiken en zeden, zeer veel van die der *Grieken* verſchillende, natuurlijk groote invloed op die navolging hebben, is daaruit eene nieuwe bouworde ontſtaan, welke wij de *moderne* noemen, om haar te onderſcheiden van die der *Grieken* en *Romeinen*, welke onder den naam van *antieke bouworde* bekend is.

V. *Is de bouwkunst eene enkele, uitvinding van het menſchelijk vernuft, of is zij, gelijk de ſchilderkunst, op de naarbootzing der natuur gegrond?*

A. Het inſtinct, 't welk alle wezens met gevoel begiftigt, leerde de eerſte menſchen in de holen eene ſchuilplaats tegen de ruwheid van het weder te zoeken; of om zich, door middel van boomen, hutten te maken. Dit waren de voorwerpen van navolging, welke ſedert door de kunst tot volmaaktheid gebragt zijn. De kunst heeft de wanſtaltige verhemelten der holen in regelmatige gewelven, de openingen in deuren, derzelver barſten in ramen, van eene regelmatige en aangename overeenkomst der deelen, herſchapen. De behoefte leerde den mensch de ſtammen der boomen te gebruiken, ter ondersteuning van de daken hunner hutten: maar 't is de kunst die er de kolommen onzer tempels en paleizen van maakte, en de verſchillende orden uitdrukt: 't is ook de kunst, welke de uit-

ſpringende lijsten der daken in majestueuſe *kornisſen*, de uiterſten der ſparren, welke het rietendak ondersteunden, in krollen, en de boerſche heiningen in *balustraden* herſchiep. Men kan dus met regt beſluiten, dat de bouwkunst zoo verre van deze voorbeelden is afgeweken, dat zij als een uitgevondene kunst beſchouwd kan worden.

V. *Wat verſtaat men door de verſchillende orden der bouwkunst?*

A. De orden maken het voornaamſte gedeelte uit van de verſiering der gebouwen. Elke orde is zamengeſteld uit drie verdeelingen, als: de *piedeſtal*, of het voetſtuk, de *kolom*, 't *établement*, of gebint van het dak, of het bovenſte gedeelte. De oorſprong dezer zamenſtelling ligt in de *conſtructie* der eerſte hutten. Ten einde deze hutten voor overſtromingen te beveiligen, verhief men dezelven op een' vasten grond van aarde of van ſteen; de boomſtammen, in dezen aarden of ſteenen grond ingeſlagen, bepaalden derzelver omtrek, en ondersteunden het dak, waaraan men een klein uitſtek gaf, ten einde het lekken der regendruppen van binnen voor te komen. Het dak werd op *horizontaal* liggende ſtukken houts geplaatst, welke aan de boomſtammen vastgemaakt en door dezen gedragen werden; deze lompe inrigting, naderhand beſchaafd en volmaakt wordende, heeft de piedeſtal, de kolom, en 't gebint van het dak van de eerſte orde doen geboren worden, waarop 't gebouw rust, als ook van alle de orden welke men naderhand uitdrukt, in navolging van deze.

Digitized by Google

V. *Hoe veel bouworden zijn er?*

A. Men telt er vijf; namelijk: de *Toscaanſche*, de *Doriſche*, de *Ioniſche*, de *Corinthiſche*, en de Zamengeſtelde. Zie de *III Plaat.*

V. *Welke is de* Toscaanſche *orde?*

A. De eerſte en eenvoudigſte van alle bouworden; derzelver kolommen hebben ſlechts zevenmaal de hoogte van hare middellijn.

V. *Wat is de* Doriſche *bouworde?*

A. De vastheid en grootschheid zijn derzelver hooſdeigenſchappen: zij is de eenigſte van welke het *établement* een onderſcheidend kenmerk heeft; als zijnde eene navolging van de lier van APOLLO, *Triglyphe* genaamd, en in de *fries* geplaatst. Acht middellijnen van de kolom dezer orde maken derzelver hoogte uit.

V. *Welke is de* Ioniſche *orde?*

A. De *Ioniſche* orde bepaalt het midden tusſchen de vastheid der *Doriſche*, en de ſierlijkheid der *Corinthiſche* orde. Het hoofdzakelijk onderſcheid van deze orde beſtaat in de *voluten*, of ſlekkenhuiswijze trekken, zonder bladen, welke derzelver kapiteelen verſieren. De *proportie* dezer kolommen is, dat zij negenmaal derzelver omtrek tot hoogte hebben.

V. *Wat is de* Corinthiſche *bouworde?*

A. Deze is de grootschſte en ſchoonſte der vijf orden. Derzelver ſierlijkheid bereikt den hoogſten graad der luchtigheid, of vrolijkheid, van de *Griekſche* bouwkunst. De hoogte van derzelver kolommen is tien *diameters.* Derzelver kapiteel, zijnde het rijkſte, 't welk uitgedacht is geworden, is verſierd met twee

reijen bladen en zestien *voluten*; over 't geheel kenmerkt deze orde zich door hare rijkheid.

V. *Welke is de Zamengeſtelde orde?*

A. De zamengeſtelde orde heeft geene bijzondere *proportiën* of eigenſchappen; de hoogte van derzelver kolommen is tien middellijnen; men erkent deze orde alleen aan de vier *Ioniſche voluten*, welke men bij de bladen van het *Corinthiſche kapiteel* gevoegd heeft.

V. *Is er niet ook eene* Rustique, *of boerſche bouworde?*

A. Het *rustique* is geene bijzondere orde, het beſtaat ſlechts in eene wijze van alle de orden te behandelen, als of zulks geſchied ware door alleenlijk ruw uitgehouwene ſteenen; hetgeen echter alleenlijk gebruikelijk is omtrent de kolommen en de frieſen. De kolommen, op deze wijze vervaardigd, zijn zamengeſteld uit min of meer onderling uitſtekende ſteenen; men ziet hiervan een vermaard voorbeeld in het paleis van *Luxemburg* te *Parys*, als ook aan het paleis van PITTI te *Florence*.

V. *Welke wetenſchappen worden tot de bouwkunst vereischt?*

A. De wiskunst en de teekenkunst. De bouwmeesters moeten vooral dat gedeelte van hunne kunst kennen, 't welk men *conſtructie* noemt, en daarin beſtaat, dat men met juistheid en vastheid de gebouwen kan oprigten, welke ontworpen en op het papier geteekend zijn. Dit is het noodigst vereischte van een Architect; 't is dat geen, 't welk aan zijne gebouwen die duurzaamheid geeft, welke zijn' roem tot het na-

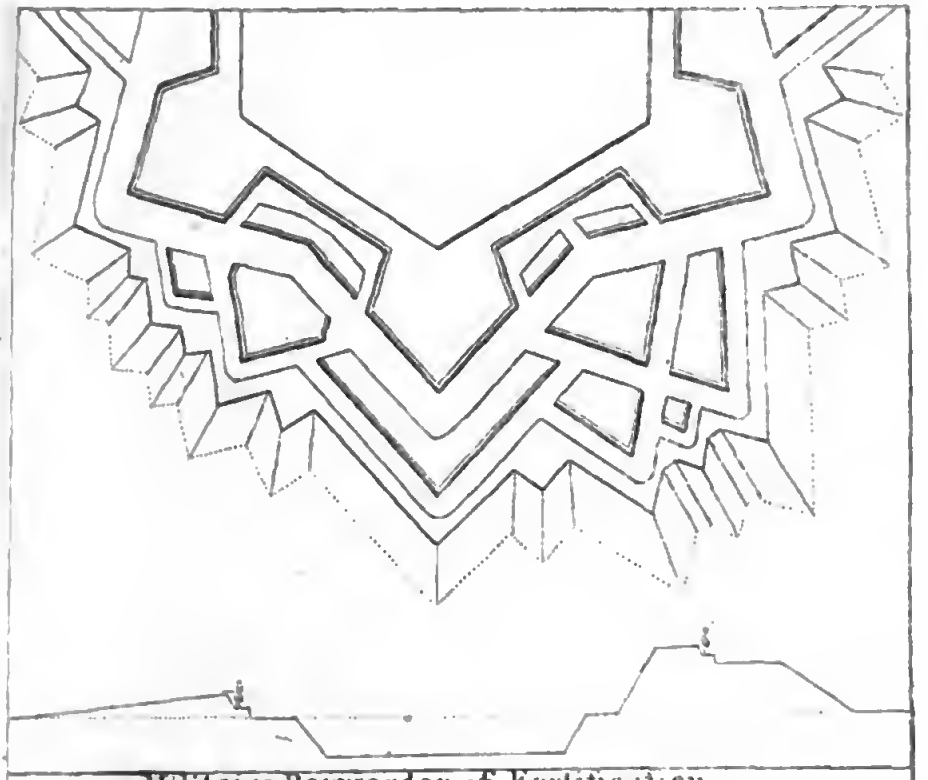

Militaire Bouworder of Fortificatien.

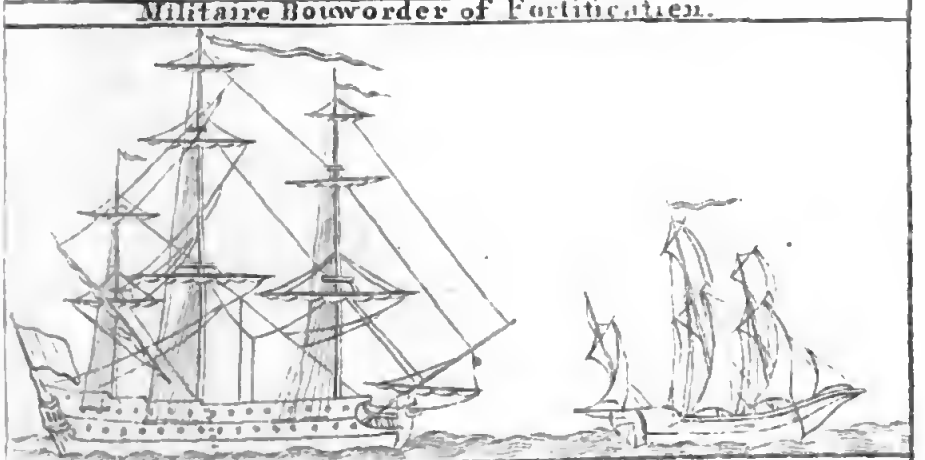

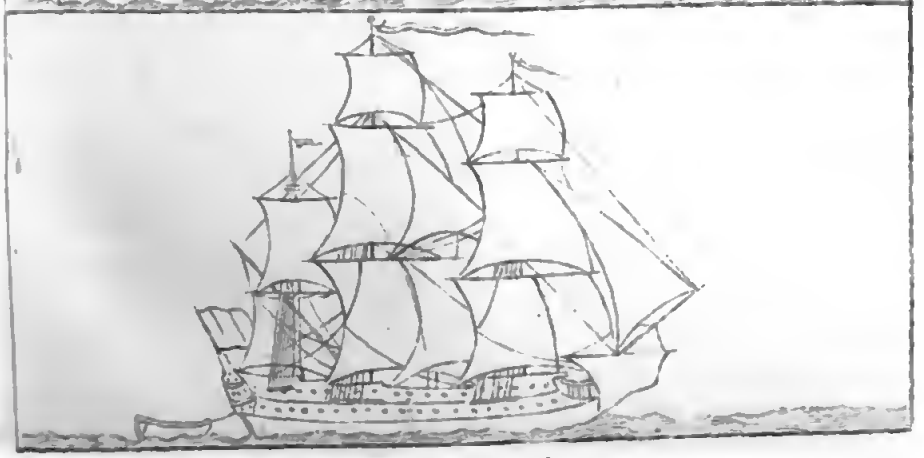

Scheepstimmerkonst.

geſlacht doet overgaan, en zich 't vertrouwen zijner tijdgenooten verwerft; wier leven en welvaart afhangen van hun, welke deze kunst beoefenen.

VAN DE MILITAIRE BOUWKUNST.

V. *Wat verſtaat men door de Militaire bouwkunst?*

A. Die gene, welke de *conſtructiën* betreft, die de veiligheid der ſteden en der ſtaten uitmaakt, namelijk: de *fortificatiën* of ſterkten, en alles wat betrekking heeft op het aanvallen of verdedigen van plaatſen.

V. *Wat is eene* fortificatie?

A. De kunst van alle de deelen des geheelen omtreks van een plaats of post zoodanig in te rigten, dat de genen, die beſtemd zijn om dezelve te bewaken, haar kunnen verdedigen, en langen tijd met voordeel weêrſtand kunnen bieden aan de aanvallen van een grooter getal manſchappen, welke hen uit die plaats willen verdrijven. Zie *Pl. IV.*

V. *Hoe vele ſoorten van* fortificatiën, *of verſterkingen zijn er?*

A. Twee; de natuurlijke, en de door kunst gemaakte.

V. *Welk is de natuurlijke?*

A. Die, alwaar de natuurlijke ligging der plaats het naderen tot dezelve bezwarelijk maakt, als, bij voorbeeld, eene plaats op den top van eenen ſteilen berg gelegen, of eene andere, omringd van diepe en ondoorwaadbare moerasſen; zoodanig is ook elke plaats, waar de natuur bijna niets van de kunst vordert, om derzelver veiligheid te verzekeren: onder deze veilige ver-

ſchanſingen der natuur kan men ook te regt de *Hollandſche* zeekusten tellen; welke, door een keten van hooge duinen omringd zijnde, de achter dezelve liggende plaatſen veel meer beveiligen, dan ooit alle kunſtige *fortificatiën* zouden hebben kunnen doen.

V. *Wat verſtaat gij door eene kunstverſterking?*

A. De verſchanſing of ſterkte, waardoor de kunst en 't vernuft de natuur te gemoet komen, of in derzelver plaats treden, om zich in ſtaat te ſtellen de aanvallen van den vijand te kunnen wederſtaan De werken, ten dien einde daargeſteld, noemt men *de fortificatiën der plaatſen.* Men verdeelt de kunstverſterkingen in twee gedeelten, namelijk: in duurzame en in niet duurzame *fortificatiën.*

Men legt de eerstgenoemde aan in zulke plaatſen en ſteden, welke ten allen tijde den vijand weêrſtand moeten bieden; en de andere in veldtogten, wanneer men een post, een camp, of brug verſterken wil; dezen blijven ſlechts gedurende den oorlog.

V. *Op welke wijze zijn de* fortificatiën *der ſteden zamengeſteld?*

A. Zij beſtaan in een' wal, een gracht, en een' bedekten weg.

V. *Wat is de wal?*

A. Eene hoogte van aarde, welke de plaats omringt, ten einde derzelver intogt voor den vijand te ſluiten; het hoofdoogmerk dezer verſchanſing is, om door derzelver hoogte de voornaamſte gebouwen der ſtad voor 't oog des vijands te bedekken, en de genen, die de plaats verdedigen, op eene hoogte te doen ſtaan, zoo

dat zij de geheele vlakte op den afstand van een kanonschot kunnen rondzien, 't geen hun het voordeel geeft van op den vijand te kunnen instorten, wanneer hij wil naderen.

V. *Wat verstaat gij door de gracht; en waartoe dient dezelve?*

A. De gracht is eene holte of diepte, welke men aan den voet van den wal, namelijk aan deszelfs buitenzijde, graaft; ten einde daardoor de steilte en hoogte der verschansing te vergrooten, en den vijand af te keeren, door de moeijelijkheid om de gracht over te komen; er zijn tweederlei soorten van zulke grachten, als: de drooge grachten en de watergrachten; doch beiden hebben hunne ongemakken; de beste is de drooge gracht, en welke men, wanneer de nood het vordert, vol water kan laten loopen.

V. *Wat is de bedekte weg?*

A. De bedekte weg is eene uitgestrektheid van omtrent zes roeden achter de gracht, welke door eene hoogte van aarde, zijnde het *parapet*, of de borstwering van den bedekten weg, verborgen wordt; deze hoogte verliest zich, op den afstand van 20 of 25 roeden, langzaam afhellende in de vlakte; 't geen men het *glacis* heet. Gezegde borstwering wordt gesloten door een rei van vierkante en van boven zeer spits uitloopende palen, zeer digt aan elkanderen gehecht zijnde: men laat tusschen dezelve geen meer tusschenruimte, dan dat men den loop van den snaphaan er even kan doorsteken; deze palen noemt men *pallisaden*.

V. *Zijn er niet nog andere* fortificaties *na het* glacis?

A. Ja; er zijn nog anderen, welke men buitenwerken noemt, als: de *bastions*, of bolwerken; de halvemanen; de *contre-gardes*, of driehoekige borstwering, om de bolwerken te dekken; de groote en kleine *lunettes*, of onderwal, of beschanfing voor 't gordijn der watergrachten; de hoornwerken; de kroonwerken, en *redoutes*, zijnde langwerpige vierkante verschanfingen, enz.: doch de beschrijving van alle deze werken, alleen noodzakelijk voor den genen die zich bijzonder op de kennis der *fortificatiën* toeleggen, zoude hier overtollig zijn. De *architecten* van deze verschanfingen noemt men *Ingénieurs*; de ftudie der wiskundige wetenfchappen is dezen onontberelijk.

V. *Wat is eene* citadel?

A. Een kasteel of gebouw, eenigzins afgezonderd van de ftad, en zijnde aan de zijde derzelve, en aan die der opene vlakte verfterkt: het is beftemd om de bewoners der plaats in bedwang te houden; uit dien hoofde wordt ook de ftad aan den kant der *citadel* niet verfterkt; en deze wordt alzoo geplaatst, dat zij meester van de wateren blijft, en dat de inwoners of vijanden, zich meester van de ftad gemaakt hebbende, de wateren niet kunnen bemagtigen. De *citadel* moet zwaarder verfterkt zijn dan de ftad; want indien zij zwakker ware, zoude de vijand ondernemen haar aan te vallen, en haar bemagtigd hebbende, zou hij ook meester van de ftad zijn; in plaats dat hij, genoodzaakt zijnde eerst de ftad aan te vallen, en dezelve vermeesterd te hebben, nog een tweede beleg moet doen, om zich ook meester van de *citadel* te maken.

VAN DE SCHEEPSBOUW.

V. *Waarin beſtaat de ſcheepsbouw?*

A. In de kunst om ſchepen te bouwen, doch alzoo deze kunst verbonden is, met die van dezelve te doen *manoeuvreren* en op zee te beſturen, zullen wij dezelve verhandelen onder de algemeene benaming van *Stuurmanskunst.*

V. *Wat is de ſtuurmanskunst?*

A. Eene kunst zamengeſteld uit verſcheidene deelen der wiskunde; zij leert een ſchip van de eene naar de andere plaats voeren, langs den kortſten en veiligſten weg, en altoos te weten waar men zich bevindt; 't geen geſchiedt door behulp van den wind, van zeilen, het kompas, het roer, de riemen, de zeekaarten, enz.

V. *Wat is een ſchip?*

A. Een gebouw van hout, zoodanig zamengeſteld, dat het op 't water kan drijven, en op hetzelve beſtuurd kan worden. Deszelfs afmetingen beſtaan in de lengte, breedte, en holte. Zie *Pl. IV.*

V. *Wat onderſcheid is er tuſſchen een oorlog- en een koopvaardijſchip?*

A. De oorlogſchepen zijn ſterker, grooter, en voeren meer geſchut dan de koopvaardijſchepen; men onderſcheidt dezelven naar hunne grootte, het getal der dekken, en de hoeveelheid van 't geſchut, hetwelk zij voeren: men verdeelt ze voorts in rangen.

V. *Wat zijn ſchepen van den eerſten rang?*

A. Die de lengte van 170 tot 180 voet, de breedte

van 44 tot 50 voet hebben, en 20 voet hol zijn. Dezelve zijn voorzien van drie heele dekken, en drie volkomene batterijen, die men halve dekken, *gaillards*, of plegten noemt. Boven het achterſte half dek, of de ſtuurplegt, hebben zij twee verdiepingen, die men hutten noemt. De kleinſte ſoort van deze ſchepen voeren 100, de grootſte ſoort 120 ſtukken geſchut, en kunnen 1200 man equipagie, en 500 tonnen zwaarte laden.

V. *Hoe groot zijn de ſchepen van den tweeden rang?*

A. Dezelve zijn van 150 tot 155 voeten lang, hebben drie dekken, met twee plegten en ééne hut: zij kunnen 11 à 1200 tonnen zwaarte laden, en voeren 80 à 90 ſtukken geſchut. Deze ſchepen *manoeuvreren* veel gemakkelijker, dan die van den eerſten rang.

V. *Welke zijn de ſchepen van den derden rang?*

A. Dezelve hebben 135 tot 145 voet lengte, twee dekken en een half dek met eene enkele hut; maar zijn op het voorſte van het tweede dek met een voorplegt, anders voorkasteel genaamd, voorzien: houden 8- à 900 tonnen, en zijn van 60 à 76 ſtukken geſchut voorzien: deze ſoort van ſchepen kunnen 't best de ſtormen weêrſtand bieden, en zijn tevens het geſchiktst om in den oorlog te kunnen *manoeuvreren*. — Deze drie gemelde ſoorten van ſchepen maken die genen uit, welke in een *esquader* den naam van *ſchepen van linie* dragen; de kleineren worden *fregatten* genoemd.

V. *Wat is een fregat?*

A. Een oorlogſchip, 't welk niet zwaar van hout, en niet hoog uit het water getimmerd is, zeer ſnel zeilt, en doorgaands ſlechts twee dekken heeft. De fregatten

van 30 ſtukken hebben omtrent 100 voeten lengte, en voeren 500 tonnen last.

V. *Wat verſtaat men door een korvet?*

A. 't Is een klein fregat, 't welk omtrent de lengte van 50 voeten heeft, zijnde gemonteerd met 16 à 24 ſtukken geſchut, en zoo wel riemen als zeilen voert; men bedient zich van dezelven doorgaans tot het doen van ontdekkingen, en 't overbrengen van tijdingen.

V. *Wat is een ſloep?*

A. Een klein ligt vaartuig, tot dienst der ſchepen ſtrekkende; derzelver grootte is geëvenredigd naar de grootte van 't ſchip, welk het moet dienen: het voert riemen en zeilen. Gedurende de reis bergt men de ſloep in het ſchip; in de havens brengt men dezelve in zee, en bedient er zich van ter ontſchepinge, enz. enz.

V. *Waardoor onderſcheidt men de koopvaardijſchepen?*

A. Door 't getal der tonnen, welke zij kunnen inladen. Men zegt, een ſchip van 100 tonnen; dat is te zeggen, een ſchip, 't welk 2000 quintalen aan koopgoederen kan inladen.

V. *Wat verſtaat men door de voor- en achterſteven van een ſchip, ook* boeg *en* ſpiegel *genaamd?*

A. De voorſteven, of boeg, is dat gedeelte van een ſchip, 't welk het eerſte in zee komt; de achterſteven, of ſpiegel, is het achterſte gedeelte van 't zelve.

V. *Wat is het roer?*

A. Een lang, plat, en breed ſtuk hout, zijnde aan het achterſte gedeelte van het ſchip geplaatst, tot in 't water komt, en door middel van ſcharnieren be-

weegbaar is. Hetzelve wordt naar de linker- en naar de regterhand bewogen, door middel van eene ijzeren ſtaaf, welke aan het ſchip vastgehecht is. Door de beweging van het roer wordt de koers van het ſchip bepaald, doet men het wenden, enz.; het roer is 't onontberelijkst gedeelte van het ſchip bij het *manoeuvreren.*

V. *Wat verſtaat men door het dek van 't ſchip?*

A. Het dek is de zoldering, of platte grond, waarop men 't geſchut, bij wijze van batterij, plaatst.

V. *Wat verſtaat men door masten?*

A. De masten van een ſchip zijn groote boomſtammen in hetzelve geplaatst, om er de raas en zeilen aan vast te maken: op een groot ſchip zijn vier zulke masten; namelijk: in 't midden de groote mast; de fokkemast, ter zijde den boeg; de bezaansmast bij den ſpiegel; en de boegſpriet.

V. *Wat zijn de zeilen?*

A. Het bijeengevoegde van verſcheidene ſtrooken linnen, welken aan elkanderen genaaid zijn, en aan de raas vastgemaakt worden, om den wind op te vangen, welke het ſchip moet voortſtuwen. Er zijn drie hoofdzeilen, als: het groote zeil, het fokkezeil, en het boegſprietzeil; de anderen, welken zeer talrijk zijn, dienen ſlechts om de uitwerking der eerstgemelden te ondersteunen.

V. *Wat verſtaat gij door het kompas?*

A. Het zeekompas is een allernuttigst werktuig voor de zeelieden: 't is een doos, waarin een ſtalen naald ſterk aan den zeilſteen beſtreken, horizontaal hangt, en

vrij op een ſpil draait. Deze naald, zich altijd van het zuiden naar het noorden rigtende, dient om den koers van een ſchip te wijzigen, door middel van de 32 ſtreken der winden, welke door lijnen aan de kanten van het kompas aangewezen zijn. Deze lijnen, dezelfde zijnde welke op de zeekaarten aangewezen zijn, wijzen op eene verzekerde wijze den weg van het ſchip aan, tot de plaats van deszelfs beſtemming. De ſnelheid van een ſchip, 't welk goed zeilt, bepaalt zich tot omtrent vier mijlen in 't uur.

Men kan geen goed zeeman zijn, noch de ſcheepsbouwkunst verſtaan, zonder de kennis der wiskunſtige wetenſchappen.

VAN DE SCHILDERKUNST.

V. *Wat is de Schilderkunst?*

A. De kunst om, door middel van lijnen en kleuren, op eene effene oppervlakte, alle de zigtbare voorwerpen af te beelden.

De ſchilderkunst ontving haar' eerſten oorſprong door de ſchaduw van een' man, welke naauwkeurig door lijnen afgeſchetst werd. Zij beſtond dus eerst in enkele trekken, die, langzamerhand vermenigvuldigd wordende, de teekening deden ontſtaan; men voegde naderhand de kleuren daarbij.

V. *Welke zijn de voornaamſte deelen der ſchilderkunst?*

A. De zamenſtelling, de teekening, en het *koloriet.*

V. *Waarin beſtaat de zamenſtelling?*

A. Hierdoor verſtaat men de vinding en de ſchikking. De vinding, anders ook 't ontwerp genaamd, is de keuze der voorwerpen, welke in het zamenſtel van het onderwerp geplaatst moet worden: men ontleent het aan de historie, aan de fabelkunde, of ook wel is zij zinnebeeldig, namelijk, wanneer de voorgeſtelde voorwerpen geheel iets anders beteekenen, dan 't welk zij inderdaad zijn: op deze wijze ſchetsten, bij voorbeeld, de ouden de eeuwigheid af door een ſlang, houdende den ſtaart in den mond; de tempel der onſterfelijkheid, door een' tempel wiens ſpits zich in de wolken verliest; en ſoortgelijke zinnebeelden meer, welke onzinnelijke onderwerpen ten doel hadden. De ſchikking is de verdeeling der voorwerpen, op eene vindingrijke wijze uitgedacht, en met oordeel geplaatst.

V. *Wat verſtaat gij door de teekenkunst?*

A. Dezelve bepaalt de juiste *proportiën* der *figuren*, en bepaalt zich niet alleen tot den ſchilder, maar ſtrekt zich uit tot de beeldhouwers en *graveurs*. Tot de teekenkunst worden verſcheidene zaken vereischt.

Ten eerſten, de juistheid. Men verſtaat hierdoor eene teekening, waarin geen feilen tegen de maat begaan zijn, namelijk: waarin de juistheid der *proportiën*, en derzelver evenredigheid, met de deelen van 't menſchelijk ligchaam, die het voorſtelt, in acht genomen zijn.

Ten tweeden, de ſmaak; die van de neiging van den ſchilder, of liever van het onderwijs dat hij gehad heeft, afhangt; bij voorbeeld: de ſchilder, die in

Italiën in deze kunst onderwezen werd, zal bij het ſchetſen zijner natuurtooneelen altoos grootſcher en verhevener onderwerpen kiezen, dan de ſchilder die, in *Holland* onderwezen zijnde, zich bij een ſchoone weide, of een ander op zich zelve fraai, doch vlakker en eenvoudiger landſchap, bepaalt.

Ten derden, de losheid en ſierlijkheid in het teekenen. Iets, dat de ſchoonheid der voorwerpen vergroot, zonder derzelver natuurlijkheid te ſchaden.

Ten vierden, het karakter der voorwerpen welke men ſchetst, waardoor men derzelver eigenaardigheid moet uitdrukken.

Ten vijfden, de verſcheidenheid. Dezelve beſtaat in aan ieder voorgeſtelden perſoon het aanzien en de houding te geven, die aan denzelven eigen is; als ook door de houding en daden aftewisſelen, naarmate van de jaren en het onderſcheid der landaard van de perſonen, die men voorſtelt.

Ten zesden, de uitdrukking. Dit is de houding en beweging van het ligchaam, waardoor men de aandoeningen der ziel voorſtelt.

Ten zevenden, de *perſpectief*. Dit is de kunst, waardoor men de voorwerpen op een nader' of verder' afſtand plaatst, volgens den afſtand waarop zij zich van elkanderen moeten bevinden: deze kunst beſtaat voornamelijk in eene juiste verkorting der lijnen, of in eenen juisten graad van afneming der kleuren; men bedoelt hiermede, dat de ſchilder op eene kunſtige wijze het ſterke en ſlaauwe licht, als ook de ſchaduwen ſparen moet, volgens de onderſcheidene graden van afſtand.

V. *Wat verſtaat men door het* koloriet?

A. 't Is de kunst, waardoor de ſchilder, door eene juiste mengeling der kleuren, de kleuren der natuurlijke voorwerpen kan naarbootſen. Dit gedeelte der ſchilderkunst is zeer gewigtig, en leert ons welke kleuren men bezigen moet, om het voortreffelijk *effect* dat het licht en bruin doet, te verkrijgen; 't geen aan de *figuren* en de diepten van het tafereel veel luister bijzet. Het licht en bruin dient tot middenſtand tusſchen 't licht en de ſchaduwen, die in het zamenſtel van het onderwerp te pas komen. 't Is door deze ſchakering der tinten en halve tinten, als ook door de vermindering der kleuren, dat de ſchilder door eene aangename begocheling der zinnen, als 't ware, betoovert, en de oogen verrukt.

Doch, de navolging van het *ware*, of van de *natuur*, is vooral het hoofdzakelijkſte vereischte van een ſchilderſtuk: men bedoelt hiermede, dat alhoewel het onderwerp van het tafereel, 't welk men ſchetst, ſlechts eene naarbootſing is, men 't zelve echter *waar* noemt, wanneer 't volmaakt het karakter van het voorbeeld evenaart. Dit *ware*, 't geen *eenvoudigheid* genoemd wordt, is eene eenvoudige en getrouwe naarvolging van de uitdrukkelijke aandoeningen der natuur; — zoodat de vleeschverw werkelijk vleesch, de *draperiën*, of kleeden, naar derzelver onderſcheidenheid wezenlijke ſtoffen ſchijnen te zijn.

V. *Hoe veel ſoorten van ſchilderkunſten zijn er?*

A. Men telt er acht; als:

Ten eerſten, de ſchilderkunst met waterverw, zijnde

de oudſte. Men bezigt hierbij verſcheidene kleuren van aarde, welke door gomwater ontbonden wordt.

Ten tweeden, de ſchilderkunst in *fresco*, beteekenende, gedrukt ſchilderwerk in natte kalk, hetwelk men op de muren of gewelven plaatst, en waartoe men twee lagen gewone kalk, met zand vermengd, gebruikt. — Men plakt op dezen grond de teekening, welke op grof papier gemaakt is, en drukt er met een ſpitſe pen alle de omtrekken in, die op het papier ſtaan; zoodat men, na het afnemen van het papier, duidelijk de daarin gedrukte teekenen onderſcheiden kan.

Ten derden, de ſchilderkunst met olieverw: dezelve is ſedert lang in gebruik, en beſtaat in het ontbinden van alle de kleuren, waarvan men zich bedienen wil, om dezelve voorts met nootenolie te wrijven. De kleuren krijgen in deze ſoort van ſchilderkunst zeer veel levendigheid, en verliezen hare kleur zelfs niet door 't water, of de vochtigheid.

Ten vierden, de ſchilderkunst in *pastel*. Men bezigt hiertoe eene ſoort van potlood, dat men *pastel* noemt: 't zelve is zamengeſteld uit verſcheide kleuren, waaronder loodwit gemengd wordt; men beſtrijkt met de punt van den vinger de trek, dien men met het potlood geſchetst heeft, en maakt hierdoor de *tinten* en halve *tinten*, door de kleuren te verſpreiden en te mengen. Deze ſoort van ſchildering wordt doorgaans alléén bij het teekenen der *portraiten* gebezigd: dezelve wordt op papier, 't welk op linnen geplakt is, uitgevoerd. Deze wijze van ſchilderen bootst veel natuurlijker en levendiger de vleeschkleur na, dan alle

andere ſoorten van ſchilderingen, uit hoofde van de groote levendigheid, en de fluweelachtigheid der kleuren.

Ten vijfden. Bij de ſchildering *à l'encanstique*, of boetzering, bezigt men waschkleuren en vuur. 't Is eene ſoort van ſchildering in wasch, welke zeer moeijelijk is.

Ten zesden. De *miniatuur*-ſchildering, is eene ſoort van ſchildering met waterverw: men bezigt hierbij dezelfde kleuren, doch men weekt dezelven los met Arabiſche, in plaats van met kleefgom. Deze ſoort van ſchilderkunst bezigt men alleen in kleine ſchilderingen van *portraiten* enz. Men voert dezelve uit op perkament, met de punt van het penceel.

Ten zevenden. Tot de graauwe of zwarte ſchilderkunst, op een' grond van verſchillende kleur, wordt ſlechts ééne, doch ook ſomtijds twee kleuren gebruikt: men bezigt dezelve om *bas-reliefs*, van marmer of witten ſteen, aftebeelden.

Ten achtſten, het *émailleeren*. Om zich een denkbeeld van deze ſoort van ſchilderwerk te vormen, moet men weten waaruit het *émail* beſtaat: 't zelve is zamengeſteld uit glas, tin en lood, van elk een gelijk gedeelte, waarbij men de bergſtoffelijke kleuren voegt, die men aan het *émail* geven wil, als: groen, of geel. Deze ſtof hecht zich, door middel van 't vuur, op de metalen, blijft er op zitten, en is de hoofdzakelijke kunst van het zoogenaamde *émailleeren*. Deze vindingrijke kunst is een verzameling der beeldhouw- ſmelt- en ſchilderkunst: zij volgt de beeldhouwkunst in het

relief op het verhevene der *modellen;* de ſmeltkunst, vermits zij insgelijks door de ſmelting werkt, en de ſchilderkunst, betreffende de kleuren, daar zij derzelver glans en frischheid overtreft. Men bezigt deze ſoort van ſchilderkunst tot de edele geſteenten en *portraiten.*

V. *Welke zijn de voornaamſte kunstwoorden der ſchilderkunst?*

A. De volgende: 1) Men bezigt het woord *groep* voor de plaats in eene ſchilderij, waarin verſcheidene *figuren*, 't zij van menſchen of dieren, verzameld zijn, welke eenige betrekking op elkanderen hebben. In de beeldhouwkunst verſtaat men door dat woord verſcheidene *figuren*, welke op één zelfde *piedeſtal*, of voetſtuk, ſtaan.

2) De *ſchaduwen* in eene ſchilderij; zijnde de donkerſte plaatſen van 't zelve, waardoor de glans der andere partijen vermeerderd wordt. De groote kunst van een' ſchilder beſtaat in het behendig ſparen van den dag en de ſchaduw, als ook van het licht en bruin.

3) *Draperie*, of kleeding; zijnde de vertooning der gewaden, van het linnen, de plooijen en omtrekken der ſtoffagie, als ook de afbeelding van alle andere dingen, welke noch vleesch, noch landſchap voorſtellen. De ſchilder kleedt zijne beelden eerst, na dezelve naakt geteekend te hebben. De hoofdzaak bij het ſchilderen der *draperiën* is, om duidelijk te doen beſpeuren welke voorwerpen zij bedekken; waarbij het vooral aankomt om de plooijen natuurlijk en bevallig te doen wezen.

4) Het *profil:* dat is, wanneer iets van terzijde af-

gebeeld is, als een *portrait*, waarvan men ſlechts het ééne oog en den éénen wang ziet.

5) Het *vernis:* zijnde een dik en glanzig vocht, waarvan men zich bedient om de kleuren van eene ſchilderij meer te doen ſchitteren; hetzelve wordt bereid met jeneverboomgom, lijnolie en velerlei andere inmengſelen.

VAN DE BEELDHOUWKUNST.

V. *Wat is de Beeldhouwkunst?*

A. 't Is de kunst, waardoor men, door middel van de teekenkunst en met den bijtel, de voorwerpen volgens de natuur naarvolgt. Men bedient zich ten dien einde van verſchillende metalen; als marmer, ſteen, goud, zilver, koper en hout. De beeldhouwers bearbeiden de ſtoffen, dat zij verheven, 't welk men *relief* heet, of ingehold zijn.

V. *Wat verſtaat men door een* relief, *of verheven figuur?*

A. Een *figuur*, 't welke men aan alle zijde ziet; anders gezegd: eene *figuur* naar het leven gehouwen. Het *basrelief* is eene bearbeiding, welke weinig uitſteekt, en aan een' grond gehecht is. Wanneer de partijen ſterk uitſteken, en niet aan elkanderen gehecht zijn, noemt men zulks *demi bosse*, of half verheven werk.

V. *Was deze kunst reeds bij de oude volken bekend?*

A. Ja, veel meer dan bij de latere. De *Grieken* en *Romeinen* hebben er bovenal in uitgemunt; en men

bewondert den hoogen graad van volkomenheid, welken zij in de oude ſchoone ſtandbeelden bereikt hebben, en welke beelden de verwoesting des tijds ontkomen zijn, als: de *Apollo*, de *Venus*, de *Pallas*, de *Antinoïs*, de *Laocoon*, en andere kostbare werken meer, welke thans door Keizer NAPOLÉON in het *Muſeum* te *Parys* verzameld zijn.

V. *Wordt de gietkunst niet mede in de beeldhouwkunst gebezigd?*

A. Ja, deze kunst bevat ook het ſmelten der metalen, om van dezelve *figuren*, ſtandbeelden, of ſieraden te maken: ook de kunst van *figuren* en *portraiten* van pleister te vervaardigen, door middel van vormen; waarvan 't gevolg is, dat men de kunstgewrochten kan vermenigvuldigen, en met weinig onkosten goede *modellen* kan bezorgen aan degenen die de ſchoone kunſten aankweken.

VAN DE GRAVEERKUNST.

V. *Wat is de Graveerkunst?*

A. De kunst, waardoor men printen vervaardigd. Men wil dat dezelve door MAZO FINIGUERA, een goudſmid te *Florence*, is uitgevonden geworden. Deze kunſtenaar, de gewoonte hebbende van een indrukſel in aarde te maken van alles wat hij op het zilver graveerde, om hetzelve te *émailleeren*, en in die vorm geſmolten zwavel te gieten, vond hierdoor het middel, om zijne teekeningen op het papier te brengen, door

het afdrukſel van zwavel met olie en roet te wrijven. Dit geheim verſpreidde zich ſpoedig, en in den tijd van omtrent twee honderd jaren is de kunst tot dien trap van volkomenheid gebragt, welke zij thans bereikt.

V. *Hoe velerlei ſoorten van graveeren zijn er?*

A. Tweederlei hoofdſoorten; namelijk, de eene in hout, en de andere in koper.

V. *Welk onderſcheid is er in deze twee wijzen van graveeren?*

A. Bij het graveeren in hout moeten alle de trekken, welke den inkt ontvangen en zich bij den druk moeten vertoonen, *relief* of verheven zijn; terwijl alles, wat op't papier wit moet wezen, diep blijft, en door den inkt niet geraakt wordt.

Bij het graveeren in koper doet men juist het tegendeel, daar alles, wat door inkt geraakt moet worden, diep, en 't geen wit moet blijven verhevener is. De drukker van koperen platen veegt zorgvuldig den inkt van de gladde oppervlakte af, en het vochtige papier, 't welk men naderhand op de plaat legt, door de kracht der pers, onder welke men dezelve laat doorgaan, in de diepten der plaat dringende, neemt de kleur, welke het in dezelve vindt, op, en ontvangt alzoo geheel de teekening.

V. *Zijn er ook onderſcheidene wijze van op het koper te graveeren?*

A. Er zijn twee voornamen. 1) *Het graveeren met de naald:* dit geſchiedt op eene rood-koperen plaat, welke met het bruineerijzer gepolijst is: tot dit

dit graveeren bezigt men twee naalden, zijnde twee ſtalen ſtaafjes, waarvan het eene vierkant en het andere ruitsgewijze met twee ſcherpe en twee ſtompe hoeken geſlepen is; als ook nog verſcheidene andere ſtalen inſtrumenten. Eerst trekt men de plaat door: men beſtrijkt dezelve, namelijk, met witte was, en maakt de print, of teekening, welke men naarbootſen wil, met roodaard van achteren rood: dan legt men dezelve op de plaat, en loopt met een ronde punt alle de trekken van de teekening door, hetgeen even zoovele roode trekken in het was veroorzaakt; voorts ſnijdt men het was in de verkregene trekken af, het koper even rakende; vervolgens maakt men dezelve dieper of breeder, en eindelijk voltooit men het werk met de graveernaald. Deze is de moeijelijkſte, maar ook de meest geachte wijze van graveeren.

2) *Het graveeren met ſterk-water*, 't welk door de meeste graveurs gebezigd wordt, ten einde hun werk te ſpoediger en zekerder te voltooijen, dewijl het zeer veel tijd en moeite kost, om in het koper te graveeren. Ten dien einde bedekt men de plaat, in plaats van met was, zeer dunnetjes met eene vernis, zamengeſteld uit terpentijn, harst, en notenolie, waartoe men het koper eerst warm maakt; dan maakt men de verniste zijde zwart met den rook van een dikke kaars; daarna trekt men er de teekening op door, even als men bij de voorgemelde wijze van graveeren met de naald doet: voorts maakt men van rood of groen was een' rand om de koperen plaat, en giet er vervolgens eene zekere hoeveelheid ſterk-water op,

't welk, als 't noodig is, met gewoon water een weinig minder bijtend gemaakt wordt. Daar nu het ſterkwater alleen in het koper, en niet in 't geen vettig is, als de was en het vernis, inbijt, doet dit dezelfde werking, welke de graveernaald doen zou. Vervolgens laat men, op een zacht vuur, 't vernis van de koperen plaat ſmelten, veegt dezelve ſchoon af, en voltooit den arbeid met de naald. Deze wijze van graveeren is zeer voordeelig voor zulke voorwerpen, waarin zeer vele trekken naartebootſen zijn, want het ſterkwater maakt de trekken zigtbaarder dan de graveernaald zou kunnen doen.

VAN DE MUZIJK.

V. *Wat is de Muzijk?*

A. De kunst, welke de eigenaardigheid der geluiden leert kennen, die eenige harmonie, of melodie kunnen voortbrengen. GUY L'ARETIN, geboortig van *Ferrare*, vond de tafel der zangkunst, de ſleutels, en de zes beroemde nooten *ut*, *ré*, *mi*, *fa*, *sol*, *la*, uit. De *ci* werd uitgevonden door een' Franschman, LE MAITRE genaamd.

Men onderſcheidt de muzijk in *vocale* en *inſtrumentale*, zijnde de kunst om het gehoor te ſtreelen, door het geluid der toonen van 's menſchen ſtem, en door inſtrumenten, welken de ſtem naarbootſen. Bovendien beſtaat deze kunst in door middel van klanken,

of door de overeenſtemming van verſcheidene vereenigde toonen, denkbeelden uit te drukken.

De menſcheſtem heeft hooge en lage klanken, namelijk ſcherper of doffer. De ouderſcheidene geluiden noemt men toonen: de *intervallen*, of afſtanden, welke er zijn tusſchen een' hooger' en lager' toon, noemt men insgelijks toonen.

V. *Wat is de tafel der muzijk?*

A. De tafel is de grondſlag, of het alphabeth der muzijk: men verbeeldt dezelve dus:

Opklimmend.

ut, ré, mi, fa, sol, la, ci, ut.

Afdalend.

ut, ci, la, sol, fa, mi, ré, ut.

Men noemt tweemaal de noot *ut*, om een *octaaf* te maken.

V. *Wat is een* octaaf?

A. De herhaling van eene noot op den afſtand van acht toonmatige graden.

Men ziet uit het bovenſtaande voorbeeld, dat de muzijktafel zamengeſteld is, uit zeven nooten, welke vijf toonen en twee halve toonen uitmaken: de halve

toonen zijn van *ci* tot *ut*, en van *mi* tot *fa*. — Men kan zoo vele *octaven* maken als er nooten in de muzijk zijn.

De vijf evenwijdige lijnen, op welke de nooten aangeteekend zijn, zamengenomen, noemt men *balk*. Men telt altoos de onderſte lijn voor de eerſte: elke tusſchenlijn telt men weder voor een' trap, vermits men eene noot in dezelve plaatst: voorts haalt men boven en onder den balk kleine ſtreepjes, ten einde hooger of lager te komen, naarmate zulks noodig zij.

V. *Wat is de ſleutel?*

A. De ſleutel beſlist den naam der nooten, vermits de noot, welke op dezelfde lijn, waarop de ſleutel ſtaat, is, altoos den naam van den ſleutel aanneemt. Onder alle ſleutels volgen de nooten elkanderen altoos in dezelfde orde: de *ré* volgt na de *ut*, de *mi* na de *ré*, enz.

Er zijn drie ſleutels in de muzijk, welken men noemt de ſleutels

van *sol*, *ut* en *fa*.

Men plaatst de *ut*-ſleutel op de vier eerſte lijnen. De *sol*-ſleutel ſtaat op de eerſte en tweede lijn, en de *fa*-ſleutel op de derde en vierde lijn: men bedient zich doorgaans alleenlijk van den *sol*-ſleutel, op de tweede lijn geplaatst; de overige ſleutels worden ſlechts in de ouderwetſche muzijk gevonden.

Alzoo men de waarde der nooten moet verwisſelen, ter bevordering der melodij, verandert men dezelve ook van namen en gedaanten.

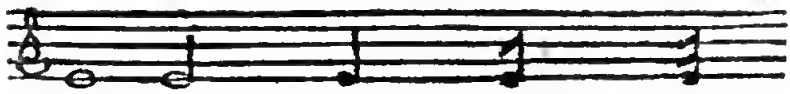

heele, halve, quart, achtſte, zestiende.

twee en dertigſte, vier en zestigſte.

De heele noot geldt meer dan alle de anderen, vermits zij het geluid der ſtem, of dat van 't inſtrument, langer doet duren, dan een der andere nooten: een heele noot namelijk, heeft de waarde van twee halven; twee halven de waarde van vier quarten, en vier quarten acht achtſten; dezen de waarde van zestien zestienden, en zestien zestienden de waarde van twee en dertig tweeëndertigſten; twee en dertig tweeëndertigſten de waarde van vier en zestig vierënzestigſten; 't geen ligt te begrijpen is, alzoo de viermaal geſtreepte noot, of de vierënzestigſte, het vier en zestigſte gedeelte, en de tweeëndertigſte het twee en dertigſte gedeelte van de geheele noot is, gelijk zulks hier boven onder de nooten aangeteekend ſtaat.

V. *Wat is eene rusting?*

A. Er zijn zoo vele teekens om de rusting, dat is wachting, zwijging, aan te duiden, als er verſchillende ſoorten en waarden van nooten zijn.

Heele rusting. $\frac{1}{2}$ rust. $\frac{1}{4}$ rust. $\frac{1}{8}$ rust. $\frac{1}{16}$ rust.

1 doet 2, doet 4, doet 8, doet 16.

Uit dit opgegevene voorbeeld blijkt, dat de rusting zoo lang duurt als eene heele noot, de halve rusting zoo lang duurt als eene halve noot, de *quart* rusting zoo lang als eene *quart* noot, enz.

V. *Wat is een ſtip?*

A. Het ſtip dient, om de onmiddelijk daarvoor ſtaande noot de helft der waarde van dezelve te verlengen: wanneer het punt dus achter eene heele noot ſtaat, geldt het zooveel als een halve noot; ſtaat het achter eene halve noot, dan heeft deze de waarde van drie *quarten.*

V. *Wat verſtaat gij door* 1) *kruis*, 2) *b-mol*, *en* 3) *b-duur*, (1) (2) (3)?

A. Er zijn zoo vele kruiſen en b-mollen in de muzijk, als er nooten in zijn.

De kruiſen plaatst men bij den ſleutel, opgaande met een *quint;* of, 't geen op 't zelfde neêrkomt, afdalende op een *quart*, het eene van het andere; zij ſtaan altoos in deze orde: *fa*, *ut*, *sol*, *re*, *la*, *mi*, *ci.*

De b-mols zijn het tegengeſtelde: opgaande worden zij op een *quart*, en afdalende op een *quint* van el-

kanderen geplaatst, in de volgende orde: *ci*, *mi*, *lá*, *ré*, *sol*, *ut*, *fa*.

Wanneer 't kruis naast den fleutel geteekend is, dient dit altoos om alle de nooten, welke op dezelfde plaats ſtaan, eenen halven toon te doen rijzen; terwijl de b-mol daarentegen dezelven een' halven toon doet dalen.

Wanneer de kruis, of b-mol, in den loop van het muzijkſtuk voorkomt, verandert zulks de noot die volgt alleenlijk binnen het beſtek van eene maat.

De b-duur dient om de nooten weder in hunnen gewonen toon te brengen, na zij door de kruis of mol verhoogd of verlaagd zijn geworden.

VAN DE MODUS.

De muzijk wordt verdeeld in twee *modus*, namelijk, in den *majeur*, of de groote, en in de *mineur*, of de kleine *modus*. Tot de eerſte zijn twee volle toonen noodig om, in 't opklimmen, den eerſten *ters* te maken: tot den *mineur* ſlechts anderhalven toon.

V. *Wat is de maat?*

A. De maat bepaalt de waarde der nooten, en den aard der muzijk: zonder deze zoude men ſlechts onder elkanderen verwarde toonen hooren, welke geene de minſte bepaling van tijd van during zouden hebben. De maat wordt met cijferletters naast den ſleutel aangeteekend, hetgeen de *tempo* en de waarde aanduidt. Men haalt, in den loop van het muzijkſtuk, regtſtandige ſtreepjes over de lijnen, welke telkens het einde

van eene maat aanduiden. Deze wordt in onderſcheidene *tempo's* verdeeld. Er is een maat van twee, van drie, en van vier *tempo's:* men verkiest ook nog verſcheidene *tempo's* zamen, om eene gemengde maat te verkrijgen.

In een welgeordend *orchest* is altoos een die de *tempo* aangeeft en de maat ſlaat, hetgeen aan een groot *orchest* het vereischte *ensemble* geeft; want de maat is de ziel der muzijk, en zonder dezelve zou zij van alle harmonie ontbloot wezen.

V. *Welke teekens worden meest in de muzijk gebruikt?*

A. Het *tramblant*, hetwelk men door een *tr* teekent: zijnde de ſchielijke beurtelingſche afwisſeling van twee op elkanderen volgende nooten.

De *syncope*, of verdeeling, zijnde eene noot, waarvan het eene gedeelte in de eene, en het andere gedeelte in de andere maat ſlaat.

De zamenſleping, welke dus geteekend wordt ⌒, of ⌣, en aanduidt dat men de nooten, welke door dit teeken overdekt zijn, als in elkanderen gesmolten, zonder eenige afſtooting moet ſpelen.

Het *bis*, *renvoi*, of de kleine herhaling, wordt dus 𝄆 geteekend, en dient om de noot aan te duiden, bij welk men weder moet beginnen, om nogmaals tot aan het laatſte *finaal* voort te gaan.

De groote herhaling, of *reprise*, ook *repetitie* genoemd, wordt op de volgende wijze geteekend , zij verdeelt een muzijkſtuk in twee deelen, waarvan ieder deel tweemaal uitgevoerd moet worden.

Het *point d'orgue*, of rustpunt, dus 𝄐, ook 𝄑 geteekend, duidt een' verzwakkenden of ſtervenden toon aan, welke voor een oogenblik de beweging doet ophoudeñ.

Men ontmoet in de muzijk dikwerf kleine nooten als dezen : dezelve zijn alleenlijk *agrement*, en ſtrekken tot veraangenaming der muzijk; men roert dezelve ſlechts even en zeer ſnel aan: zij worden niet in de maat geteld.

De *roulade* is eene zekere hoeveelheid van kleine nooten, welken bij trappen opklimmen en ook weder achtervolgens nederdalen, tot op den noot, waarmede men begonnen heeft.

V. *Hoe vele verſchillende ſoorten van muzijk zijn er?*

A. Er zijn verſcheidene ſoorten van muzijk, waarvan de voornaamſte zijn de *ouverture*, de *symphonie*, het *concerto*, de *sonate*, enz.

De *ouverture*, is eene ſoort van inſtrumentaal muzijk, welke dient om een *opera* te beginnen, en waarin men den aard der melodijen hoort, welke in de *opera* voorkomen; als: het verhevene, het nadrukkelijke, of roerende, het vrolijke, enz.

De *symphonie* wordt altoos door verſcheidene inſtrumenten uitgevoerd, en heeft geen bepaald karakter: men bezigt dezelve meestal om een *concert* te beginnen.

Het *concerto* heeft veel overeenkomst met de *symphonie*. Het voornaamſte, 't welk men in hetzelve aantreft, en de naam van *solo* draagt, wordt door een

enkel inſtrument uitgevoerd, terwijl de andere inſtrumenten hetzelve beurtelings beantwoorden.

De *sonate* is een muzijkſtuk uit verſcheidene ſoorten van melodijen zamengeſteld: als uit de tedere, bevallige, vrolijke, enz. dezelve wordt door één enkel inſtrument uitgevoerd, waarbij echter ſomtijds het *accompagnement* van andere inſtrumenten gevoegd wordt: in het eerſte geval wordt het doorgaans *solo* genoemd.

VAN DE NATUURLIJKE WETENSCHAPPEN.

V. *Welke zijn de natuurlijke wetenſchappen?*

A. Men verdeelt dezelven in drie voorname, als: de Natuurlijke historie, de *Phyſica*, en de *Chimie?*

V. *Wat verſtaat men door de natuurlijke historie?*

A. De wetenſchap, welke alle ligchamen der natuur in derzelver uiterlijke vorm, of gedaante, leert kennen, zonder zich met derzelver innerlijke eigenſchappen bezig te houden.

V. *Wat is de* phyſica?

A. De natuurkunde, welke de eigenaardigheid der voorwerpen, die men in de natuur aantreft, naauwkeurig leert kennen, en derzelver innerlijke eigenſchappen onderzoekt.

V. *Wat is de* chimie?

A. De kunst, welke de verſchillende hoofdſtoffen, of metalen, die men in één voorwerp vereenigd vindt, van elkanderen weet te ſcheiden, om derzelver juiste zamenſtelling te leeren kennen.

Digitized by Google

V. *Welke zijn de verſchillende takken van de natuurlijke historie?*

A. De volgende zes: de *cosmographie*, de *geographie*, de *géologie*, de *minéralogie*, de *botanie*, en de historie der dieren.

VAN DE *COSMOGRAPHIE*, OF WERELDKENNIS.

V. *Wat is de* cosmographie?

A. De wetenſchap, welke ons eene beſchrijving van de wereld geeft.

V. *Wat verſtaat gij door de wereld?*

A. De wereld, of 't heelal, is die verzameling van alle de hemelſche ligchamen, welke beſtaan in de onafmeetbare uitgeſtrektheid, waarin de aarde, de zon en maan, als mede de nabijzijnde en verafgelegene ſterren bevat zijn.

V. *Hoe verdeelt men de hemelſche ligchamen?*

A. In lichtgevende en in duistere ligchamen; door de eerſten verſtaat men de ligchamen, welke in zich zelven licht zijn, daar de tweede die ligchamen zijn, welke in zich zelven duister zijn, maar verlicht worden door 't licht, hetwelk zij van de lichtgevende ligchamen ontvangen.

V. *Welke zijn de lichtgevende ligchamen?*

A. De zon en de ſterren; welke laatſten zoo menigvuldig zijn, dat men dezelve niet tellen kan. Zie *Pl. V. fg.* 1. 2. 5.

V. *Waartoe dienen de lichtgevende ligchamen?*

A. God ſchijnt dezelve beſtemd te hebben, om het middenpunt te zijn der beweging van een zeker getal duistere ligchamen, datgene uitmakende hetwelk men *ſtelſel* noemt, en die door hen verlicht worden: dit is ten minſten aldus met betrekking tot de zon, waaruit men vermoeden kan, dat dit insgelijks omtrent iedere ſter plaats heeft.

V. *Zijn er vele duistere hemelligchamen?*

A. Wij kennen ſlechts diegenen, welke door de zon verlicht worden; doch 't is waarſchijnlijk, dat elke ſter insgelijks door verſcheidene duistere ligchamen omringd wordt.

V. *Welke zijn de ligchamen, die ons ſtelſel uitmaken?*

A. De zon, benevens alle de bekende duistere ligchamen, welke men in drie ſoorten verdeelt: als de *planeten*, de *ſatellieten*, of trawanten der *planeten*, en de *cometen*.

V. *Wat is de zon?*

A. De lichtende vuurbol, welke onze aarde, en alle de andere duistere ligchamen van ons ſtelſel verlicht.

V. *Hoe groot is de zon?*

A. Hare diameter is omtrent van drie honderd negentien duizend mijlen, zijnde nagenoeg honderd elf maal grooter dan die der aarde; waaruit volgt, dat zij omtrent een millioen en viermaal honderd duizend malen grooter is dan deze.

V. *Beweegt de zon zich?*

A. Eertijds was men van gevoelen, dat zij om de aarde wentelde; thans weet men met zekerheid dat zij

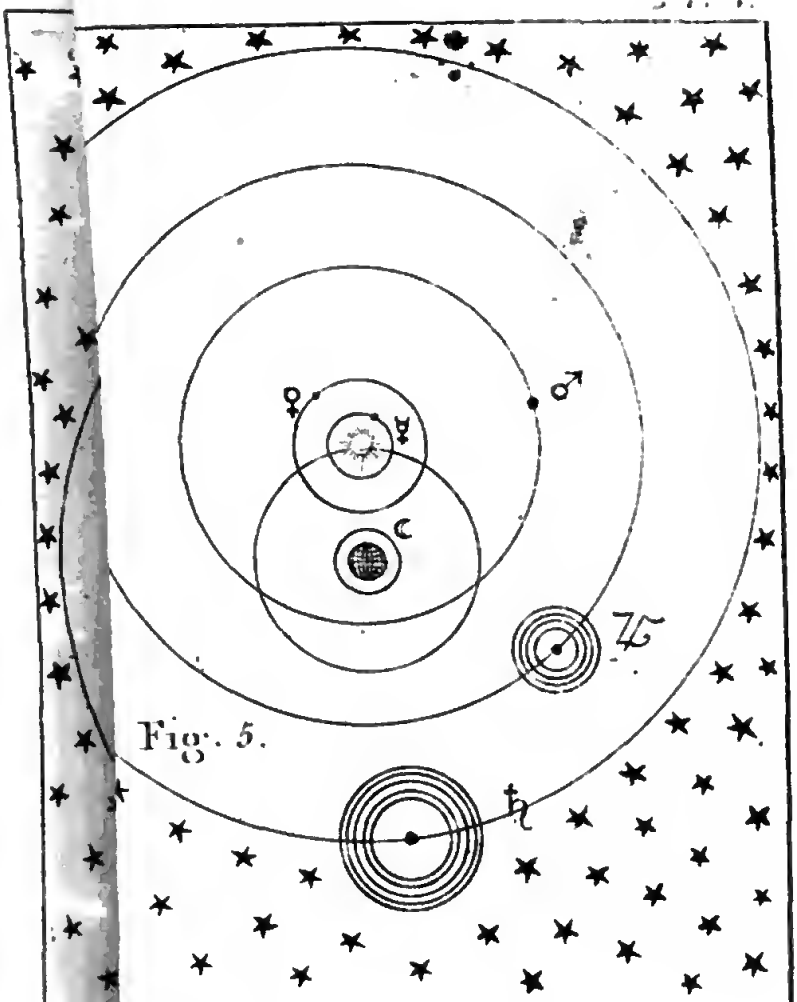

Fig. 5.

Fig. 4.

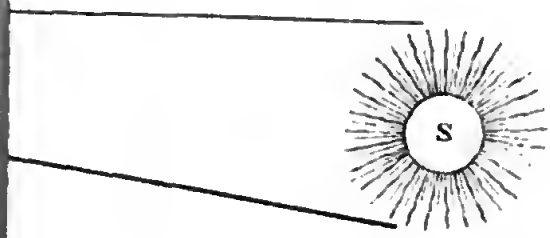

niet rondom deze loopt, en dat de aarde om hare as draait: maar door de vlekken, welke men op de ſchijf der zon ziet, heeft men ontdekt, dat zij eene draaijende beweging om haren as doet, welke zij in 25 dagen en 12 uren volvoert.

V. *Wat zijn de planeten?*

A. Duistere ligchamen, welke rondom de zon groote of kleine langwerpige, bijna ronde kringen beſchrijven.

V. *Hoe vele planeten, of dwaalſterren zijn er?*

A. Zeven; namelijk, volgens de orde van hunne verwijdering van de zon, de volgende: *Mercurius* ☿, die het naaste bij de zon ſtaat; op deze volgt *Venus* ♀, voorts de *Aarde* ♁, dan *Mars* ♂, *Jupiter* ♃, *Saturnus* ♄, *Herſchell*, of *Uranus* ♅, gelijk men dit gemakkelijk onderſcheiden kan op *Pl. V. fig.* 1. De teekens, welke bij die planeten gevoegd zijn, dienen om dezelve te doen kennen.

V. *Welke zijn de bewegingen der planeten?*

A. Zij hebben elk eene omloopende beweging om hunnen as, en tevens eene plaatsveranderende om de zon. Deze twee onderſcheidene bewegingen geſchieden van het westen naar 't oosten. De beweging om de zon is, voor elke planeet, aangeduidt, door den cirkel of kring op welke zij geplaatst is. Zie *Pl. V. fig.* 1.

V. *Hoe kan men, op 't gezigt, de planeten van de andere ſterren onderſcheiden?*

A. Daaraan, dat zij zulk een flikkerend licht niet van zich geven, als de vaste ſterren doen, en zij zich, bovendien, elk door eene bijzondere kleur onderſcheiden.

V. *Welke gedaante hebben de planeten?*

A. Het ſchijnt dat zij rond geweest zijn, en dat hare ſnelle beweging hen ſedert, naar de polen toe, een weinig platter gemaakt heeft, en naar den *equator*, of evenaar toe, een weinig heeft doen uitzetten.

V. *Wat is omtrent de aarde, als planeet beſchouwd, aan te merken?*

A. Zij draait om haren as in 23 uren, 56 minuten en 4 ſeconden; om de zon in 365 dagen, 6 uren, 9 minuten en 10 ſeconden: hare diameter is 2865 mijlen lang, haar middelbare afſtand van de zon is 34 millioenen mijlen: haar loopkring om de zon noemt men *ecliptica*, of *zonneweg*.

V. *Met welke ſnelheid draait de aarde?*

A. Zij legt in hare beweging rondom de zon omtrent zes en een halve mijl in elke ſeconde af, en ieder punt van den *equator*, of middelijn, doorloopt 238 roeden in elke ſeconde, door hare beweging om haren as.

V. *Welke planeet heeft de ſnelſte beweging?*

A. Uranus, die, het verſte van de zon verwijderd zijnde, 3700 mijlen in één minuut aflegt: eene ſnelheid, welke, zonder het verheven denkbeeld der Goddelijke almagt, onbegrijpelijk zoude wezen.

V. *Wat noemt men* ſatelliten?

A. Die duistere hemellichten, welke door de planeten, rondom welke zij zich bewegen, in het luchtruim medegevoerd worden. Men kent ſlechts vier planeten, welke *ſatelliten* hebben, namelijk: de *Aarde*, *Jupiter*, *Saturnus*, en *Uranus*. Zie *Pl. V. fig.* 1. Zij wor-

den aangeduid door kleine witte punten, geplaatst op de cirkels, die hunne omwenteling rondom hunne planeten aanduiden.

V. *Welke is de* ſatellit *van de aarde?*

A. De maan, die door de *Grieken* in den rang der planeten geſteld is, welke zij den naam gegeven hebben van *ſélène*, waarvan het woord *ſélénographie*, of *beſchrijving der maan*, afſtamt. Zie *Pl. V. fig.* 1. Zij wordt aldaar afgebeeld door eene wasſende maan; zijnde dit het gewone teeken waaronder men haar voorſtelt.

V. *Hoe veel tijds heeft de maan noodig, om haren loop rondom de aarde te volbrengen?*

A. 27 Dagen, 7 uren, 45 minuten en 4 ſeconden: zij beſchrijft geen cirkel, maar een *ellips*, of langwerpig ronden kring. Haar afſtand van de aarde is 85.324 mijlen: namelijk volgens haren middelſtand; want nu is zij eens digter, en dan weder verder van de aarde; het punt, alwaar zij het verſte van dezelve is, wordt *apogæum*, en dat, alwaar zij het digtſte bij dezelve is, *perigæum* genaamd.

V. *Wat noemt men de* phaſes *van de maan?*

A. Men noemt aldus de verſchillende gedaanten, welke zij ons vertoont in de 28 of 29 dagen, die zij beſteedt om haren loop om de aarde te volbrengen: er zijn vier zulke *phaſes*, namelijk, de nieuwe maan, 't eerſte kwartier, de volle maan, en het laatſte kwartier.

V. *Waaruit ontſtaat deze gedaantewisſeling van de maan?*

A. Uit haren ſtand met betrekking tot de zon en

tot de aarde: alzoo de maan in haar zelve een duister ligchaam is, haar glans ſlechts van de zon ontleent, en dus ſlechts, even als een ſpiegel, terugkaatst, komt zij, wanneer geheel haar door de zon verlicht deel naar de aarde gekeerd is, ons voor rond te zijn, en men zegt dan dat het volle maan is: wanneer haar onverlicht gedeelte naar de zijde der aarde gekeerd is, kunnen wij haar, een duister ligchaam zijnde, niet gewaar worden; maar als voorts 't verlichte gedeelte van langzamerhand weder zichtbaar wordt, zegt men dat het nieuwe maan is; als zij, na de nieuwe maan, ons weder hare helft verlicht vertoont, zegt men dat het eerſte kwartier is; en wanneer zij, na de volle maan, langzaam hare verlichting verbergende, ons ſlechts half verlicht vertoont, zegt men dat het laatſte kwartier is.

V. *Hoe veel* ſatelliten *hebben de andere planeten?*

A. Jupiter heeft er vier; zie *Pl. V. fig.* 1. bij het teeken ♃, 't welk de planeet aanduidt, die men *Jupiter* noemt. Aan *Saturnus* gaf men te voren ſlechts vijf; doch HERSCHELL heeft nog twee anderen ontdekt, 't geen dus zeven uitmaakt. Zie *Pl. V. fig.* 1. bij het teeken ♄, 't welk *Saturnus* aanduidt: men kent er ook negen aan *Uranus* toe, gelijk aangewezen wordt onder het teeken ♅ op *Pl. V.*

V. *Wat noemt men* cometen?

A. 't Zijn planeten, welker getal of beweging men niet kent; alleenlijk weet men, dat zij rondom de zon groote langwerpige *ellipſen* beſchrijven: deze ligchamen ſchijnen van lange lichtſtralen vergezeld te

wezen, hetgeen de ouden deed gelooven, dat de verſchijning van een comeet eene of andere groote gebeurenis voorſpelde.

V. *Wat zijn de vaste ſterren?*

A. 't Zijn van zich zelve lichtgevende ſterren, doch zijn onze zon niet: maar men vermoedt, dat zij de zonnen van zoo veel andere planeetſtelſels kunnen wezen.

V. *Op welken afſtand ſtaan de ſterren van de aarde?*

A. Men kan derzelver afſtand niet juist bepalen, echter weet men, dat zij die het naaste bij de aarde zijn, ten minſten nog viermaal honderd duizend mijlen verder zijn dan de zon.

V. *Hoe verdeelt men de ſterren?*

A. Men verdeelt dezelve in groepen, welke men *conſtellaties*, of geſternten noemt. Thans zijn er vele zulke geſternten bekend, waarom men dezelve verdeelt in zuidelijke geſternten, zijnde die welke naar het zuiden ſtaan; en in noordelijke, welke in het noorden ſtaan.

V. *Waren alle deze geſternten bij de ouden bekend?*

A. Neen, er waren eertijds ſlechts de twaalf geſternten, of *zodiaks-teekenen* bekend: de anderen werden naderhand zamengeſteld, en zelfs zijn er, die zulks eerst ſedert korten tijd gedaan zijn.

V. *Hoe noemt men de twaalf* zodiaks-teekenen?

A. De drie teekenen der lente noemt men, de *ram* ♈, de *ſtier* ♉, en de *tweelingen* ♊; die van den zomer zijn, de *kreeft* ♋, de *leeuw* ♌, en de *maagd* ♍; die van de herfst zijn, de *balans* ♎,

de *ſcorpioen* ♏, en de *ſchutter* ♐; en die van den winter zijn, de *ſteenbok* ♑, de *waterman* ♒, en de *viſchen* ♓. Zie *Pl. V. fig.* 2. alwaar zij in den buitenſten cirkel geplaatst zijn.

V. *Wat verſtaat gij door teekenen van de lente, van den zomer, van den herfst, en van den winter?*

A. De teekenen van de lente zijn die, in welke de zon zich gedurende de lente bevindt; de teekenen van den zomer zijn die, waarin zij zich gedurende den zomer onthoudt; de teekenen van den herfst en van den winter zijn insgelijks diegenen, welken de zon in deze twee jaargetijden doorloopt.

V. *Wat noemt men* ſpheer?

A. Men noemt dus de *globes*, en werktuigen, zamengeſteld uit cirkels, van welke men zich in de *cosmographie* bedient, ten einde op eene gemakkelijker wijze den ſtand der hemellichten aan te wijzen.

De *ſpheer*, welke men *ſpheer armillaire*, kunst- of hoepelſpheer noemt, zijn zamengeſteld uit verſcheidene punten en verſcheidene cirkels; de kennis van welke tot de ſterrekunde noodzakelijk vereischt wordt.

De *globes* zijn eene ſoort van bollen, op welke de plaatſen der hemellichten als geſternten aangeteekend zijn; men noemt dezelven *hemelgloben*: de andere *globen*, waarop de onderſcheidene landen, zeeën, en ook wel ſteden aangeteekend zijn, noemt men *aardgloben*.

V. *Geef mij eenige beſchrijving van de punten en cirkels der* ſpheren armillaires.

A. Bij den aanvang der beſchrijving van de *cosmo-*

graphie heeft men gezien, dat de aarde in den tijd van omtrent vier en twintig uren ronddraait: men heeft eene lijn uitgedacht, welke door dezelve heen loopt, zoodanig, dat de aarde om dezelve draait, gelijk een rad om zijn as: deze lijn noemt men de *as* der aarde; de twee uiterſte einden van deze lijn zijn de beide polen, namelijk de noordpool, 't noorder aspunt, of *arctique*, en de andere de zuidpool, het zuider aspunt, of *antarctique*; voorts heeft men den horizon uitgedacht, van welke twee ſoorten zijn, als de zigtbare, en de denkbeeldige horizon.

De zigtbare horizon is die cirkel, welke ons gezigt ſchijnt te bepalen, wanneer wij ons in eene groote vlakte bevinden. De denkbeeldige horizon is een cirkel, welke niet zigtbaar is, maar dien men zich voorſtelt *paralel* of evenwijdig aan den eerstgemelden te wezen, en de aarde in twee gelijke deelen zoude verdeelen: deze cirkel wijst het op- en ondergaan der ſterren aan.

De *equator*, of evenaar, wordt door een' anderen cirkel aangeduid, namelijk door dien, welke op een gelijken affland van de twee polen geplaatst is, en mede de aarde in twee gelijke deelen verdeelt.

De *meridiaan*, of middaglijn, is de cirkel, welke door de twee polen loopt, en in welken de zon zich altoos op den middag bevindt: deze cirkel verdeelt de aarde insgelijks in twee gelijke deelen, zijnde de eene helft de oosterſche en de andere de westerſche.

De *ecliptica*, of zonneweg, is nog een andere cirkel, die den *equator* ſnijdt, ten opzigte van welken

hij eene helling heeft, die men *obliquitus ecliptica* noemt: deze cirkel is verſierd met een band of breeden ſtreep, die *zodiak* genoemd wordt, en in welken de twaalf geſternten geplaatst zijn. De cirkels, waarvan wij tot dusverre geſproken hebben, noemt men *groote cirkels*, dewijl zij de aarde in gelijke deelen verdeelen: de volgende verdeelen haar in ongelijke deelen, en worden *kleine cirkels* genoemd: dezen zijn de twee *tropiques*, of keerkringen, en de twee *polaar*-cirkels. De zon beſchrijft de twee *tropiques* op den verſten affland van den *equator*. De twee *polaar*-cirkels zijn twee andere kleine cirkels, welke *paralel* aan de *tropiques* zijn, en tusſchen dezen en de polen liggen.

V. *Wat noemt men* zone?

A. Men noemt *zone* zulk een gedeelte van de oppervlakte der aarde, welke tusſchen twee *paralelle* cirkels gelegen is; bij ons ook *luchtſtreek* genoemd. Er zijn vijf *zonen*; namelijk: de verzengde, zijnde tusſchen de twee *tropiques* gelegen; twee gematigde, zijnde ieder begrepen tusſchen een *tropique*, en de naburigſte *polaar*-cirkel; en de twee koude *zonen*, of luchtſtreken, gelegen tusſchen ieder der polen en de *polaar*-cirkels.

VAN DE *GÉOLOGIE.*

V. *Wat is de* Géologie?

A. De wetenſchap, welke zich met het binnenſte gedeelte der aarde bezig houdt.

V. *Wat is dan eigenlijk het werk der* géologisten?

A. Zij onderzoeken de rotſen en bergen, dringen in de onderaardſche holen, als in de mijnen en ſteengroeven; ten einde te onderzoeken uit welke onderſcheidene ſtoffen de aarde zamengeſteld is; als ook, welke onderſcheidene beddingen er in het binnenſte gedeelte van onzen aardbol op elkanderen liggen.

V. *Welk nut brengt de* géologie *aan?*

A. Alhoewel de *géologisten* ſedert langen tijd getracht hebben, door de kennis hunner wetenſchap, de vorming der aarde te verklaren, is hun dit tot hiertoe echter niet op eene volledige wijze gelukt; maar door de ſchikking en geaardheid der verſchillende ſtoffen, welke zij in de aarde ontmoeten, bewijzen zij belangrijke en zeldzame waarheden.

V. *Welke zijn de voornaamſte waarheden, welke de* géologisten *bewijzen?*

A. De zeevisſchen en ſchelpen, welke zij verſteend, in zulk eene groote menigte, en zoo verre van de zee verwijderd vinden, bewijzen dat de zee eertijds deze plaatſen overſtroomde, en dat het zelfs misſchien van den tijd van den zondvloed af is, dat deze voortbrengſels der zee zich aldaar verzamelden, en waarvan zelfs geheele rotſen zamengeſteld zijn. Men vindt er zeer vele in de ſteenen waarvan *Parys* gebouwd is: *Arceuil*, digt bij deze ſtad gelegen, is van ſteenen gebouwd, welke meestal uit ſchelpen zamengeſteld zijn.

V. *Welk onderſcheid is er tuſſchen de* géologie *en* minéralogie?

A. De *géologie* houdt zich ſlechts met groote zamen-

ſtellingen bezig, en de *minéralogie* met kleineren, met zulke welke nuttig kunnen zijn voor de kunſten. Intusſchen ziet men hieruit, dat de laatſte ſlechts een tak van de eerſte is, en zich niet bezig houdt met de ligging der ſtoffen in het hart der aarde, maar met derzelver inwendigen aard. — De *géologie* is meer nieuwsgierig dan nuttig, doch ſtrekt den *minéralist* echter ten gidſe.

VAN DE *MINÉRALOGIE.*

V. *Wat is de* Minéralogie?

A. De wetenſchap, waardoor men talrijke zaken, welke in het hart der aarde beſloten zijn, en waaraan men den naam van *minéralen* geeft, als mede de ſteenen, leert kennen.

V. *Op welke eene wijze verdeelt men deze ſteenen?*

A. Volgens de verdeeling in het *Franſche* kabinet *du Jardin des plantes*, zijn dezelve in de volgende vier orden gerangſchikt: de eerſte eigenlijk genoemde, *aarden en ſteenen;* de tweede bevat de gegravene zouten, welke in het water ſmeltbaar zijn; de derde, de ontvlambare niet metaalachtige zelfſtandigheden; de vierde, de metaalachtige zelfſtandigheden.

V. *Welke zijn de voornaamſte zelfſtandigheden, die tot de eerſte orde behooren?*

A. De voornaamſte zijn: de *groefſteenen*, het *rotscriſtal*, de *bikſteen*, de *zanden*, de *agaten*, de *calcédonieſteen*, de *cornalynen*, de *ſardonix*, de *vuurſteen*, de *gitten*, de *petroſilex*, de *keiſteen*, de *jaspes*, de

ſter- of *lazurſteen*, de *oosterſche ſteenen*, het *gemma-criſtal*, de *ſpaths*, de *amiant*, de *gips*, de *kalkachtige aarden* en *ſteenen*, het *marmer*, de *kalkachtige ſpaths*, het *albast*, en de *ſtalactiten*.

V. *Wat noemt men groefſteen?*

A. Die geen van welke men molenſteenen maakt: wanneer men dezelve in die gedaante wil verkrijgen, houwt men ze op die grootte en dikte, welke zij moeten hebben, waarna men in die inhouwingen houten wiggen ſteekt, die men met water beſproeit; hierdoor zwellen de wiggen, en maken den ſteen los volgens de vorm, die men hem gegeven heeft.

V. *Wat is het rotscriſtal?*

A. Een doorſchijnende ſteen, met of zonder kleuren, welke men in alle werelddeelen vindt, alwaar ketens van bergen zijn, en gemeenlijk in de grotten of holen, die met water bevogtigd worden. De ſchoonſte van deze ſoort zijn de hardſte en doorſchijnendſte. Wanneer zij gekleurd zijn dragen zij den naam van *valſche edele geſteenten*. Men bedient zich ook van dezelve, om de edele geſteenten naartebootſen, door ze met gekleurde ſtoffen te ſmelten.

V. *Welk gebruik maakt men van de bikſteen?*

A. Deze is een zamenſtelſel van zand, welks deelen van een min of meer klevenden aard zijn: men bedient zich van de bikſteen om te bouwen, als ook om de wegen te beſtraten, het water te *filtreren*, of te zuiveren, enz.

V. *Zeg mij nu eens wat zand is.*

A. Het zand kan beſchouwd worden als ontſtaan uit

de overblijffels van oude ſteenen, en 't welk weder kan ſtrekken tot de zamenſtelling van vele anderen. Er zijn verſcheide ſoorten van zand, het eene dient om het glas, het andere om *cement* te maken, en weder verſcheidene andere ſoorten tot verſchillend huisſelijk gebruik.

V. *Vanwaar bekomen wij de agaatſteen?*

A. De ſchoonſte komt uit het oosten, is wit en geſpikkeld; die uit het westen komt is met verſchillende kleuren geſchakeerd. De kruid- of plantachtige agaatſteen, welke uit *Moka* en uit *Arabië* komt, verbeeldt eene vrij goede afteekening van mosſen en ſtruiken: deze plantachtigheid ontſtaat door de metaalachtige zelfſtandigheden, welke door den agaatſteen heengeſijpeld of gedrongen zijn.

V. *Wat doet men met den calcédonieſteen?*

A. Deze ſteen, wiens ſchoonheid in eene melk- en nevelachtige kleur beſtaat, hetgeen een gebrek in vele andere ſteenen is, gebruikt men om ringen, *cachetten*, en andere kleine ſieraadjen te maken; alzoo men ſlechts kleine ſtukjes van dezen ſteen vindt.

V. *Zijn de* cornalynen *zeldzaam?*

A. De volmaakte *cornalynen* zijn zeer zeldzaam: men wil dat zij uit *Perſiën* komen, en dat men derzelver groeven niet meer kent. De gewone *cornalyn* komt uit *Indiën*, *Arabiën* en *Egypte*. Er worden kleinoodien van gemaakt, welke zeer gezocht zijn.

V. *Wat is het voornaamſte gebruik, hetwelk men van de* ſardonix *maakt?*

A. Dezelve dient om te *graveeren*, alzoo het was zich

zich daaraan niet hecht, en hij zeer fraai gepolijst kan worden. De *Oosterſche* vindt men in *Cyprus*, als ook in *Egypte*; en de westerſche, in *Sileziën* en *Bohemen*. De *ſardonix-onix*, zijn die welke lagen om een zelfd middenpunt hebben.

V. *Welke bijzonderheden van den vuurſteen, of* ſilex, *kunt gij opnoemen?*

A. De vuurſteen vindt men in de krijtgroeven, hebbende meestal eene wanſtaltige gedaante, ſchoon derzelver ligging eene horizontale bedding heeft.

V. *Waar vindt men doorgaans de* gitten?

A. In het eiland *Sumatra*, als ook in het zuidelijk gedeelte van *Amerika*, nabij de rivier der *Amazonen:* verſcheidene volken bezigen dezelven tot kleinodiën en ſieraden.

V. *Wat is de* pétroſilex?

A. Een ſoort van ſteen, waarvan de *jaspis* zich formeert. Deze ſteen laat zich niet goed polijsten; en deszelfs halfdoorſchijnendheid gelijkt naar die van den honig: dezelve wordt meestal in de rotſen gevonden.

V. *Wat merkt gij omtrent den keiſteen aan?*

A. Dezelve is onderſcheiden van kleur. Men kent deszelfs beſtanddeelen, welke zich in glas laten veranderen, niet volledig: wegens gezegde eigenſchap worden, vooral de witte keiſteenen, tot het maken van glas gebezigd. Zij worden vrij algemeen gevonden.

V. *Onderſcheidt men niet verſcheidene ſoorten van* jaspis?

A. Ja, er zijn verſcheidene ſoorten van dezen ſteen, alle welke een min of meer glansrijk polijstſel aanne-

men: in de *Indiën* worden de ſchoonſte gevonden; doch men vindt er ook in *Bohemen*, in *Saxen*, in *Zweden* en in *Frankrijk*. Men gebruikt dezelve tot het vervaardigen van ſieraden en kostbare meubelen.

V. *Welke is de kleur van den ſier- of lazuurſteen?*

A. Dezelve is blaauw: er is ook eene ſoort welke *lapis lazuli* genaamd wordt, zijnde in den koophandel algemeen bekend; deze komt uit *Aziën*. Alzoo deszelfs kleur zeer ſchoon is, en door de lucht niet verbleekt, wordt hij tot een poeder gemaakt, waaraan men den naam geeft van *overzeesch blaauw*.

V. *Zijn er niet verſcheidene ſoorten van oosterſche ſteenen?*

A. Ja, als de *topaas*, de *ſaphir*, en de *robijn:* er zijn zelfs twee ſoorten van topazen, de oosterſche namelijk en de westerſche; de eerſte is de ſchoonſte en meestgeachtſte; zijnde door deszelfs hardheid de ſteen welke in den derden rang op den *diamant* volgt: men vindt denzelven in *Arabiën* en in *Egypte*. De *ſaphir* is, na den *robijn*, de ſteen die in hardheid het naast bij den *diamant* komt: dezelve wordt ons medegebragt uit het rijk van *Pegu* en *Ceilon*. De *robijn* is de hardſte ſteen na den *diamant:* de ſchoonſten komen uit de rijken van *Ava* en *Pegu*.

V. *Welke zijn de verſchillende ſoorten van* gemmacriſtallen?

A. De *granaten*, die uit *Calicut* en *Ethiopiën* komen; de ſchoonſten echter komen van *Syriën*; de *hyacinth de ſchoone*, welke in *Arabiën* gevonden

wordt, en een' zeer levendigen glans aanneemt; de oosterſche *esmaraud*, welke den vijfden rang onder de edele geſteenten bekleed: de kostbaarſten hebben eene ſchoone groene kleur: in de *Oostindiën* en in *Egypte* worden zeer groote gevonden: men vindt dezelven ook in *Peru*. Een dezer ſteenen, buitengewoon groot zijnde, was het voorwerp der aanbiddinge van de bewoners van dit land, toen de *Spanjaarden* hetzelve veroverden.

V. *Zijn er ook niet onderſcheidene ſoorten van* ſpaths?

A. Ja, er is de ſchitterende of vonkelende *ſpath* van *Siberiën;* de groene, de grijze, en de zoogenaamde *vischoog;* ook de *feldſpath*, van welke weder verſcheidene ſoorten zijn.

V. *Wat is de* amiant?

A. De *amiant* is eene delfſtoffe, welke in zeer vele landen wordt gevonden. Deze ſteen is zonderling door de eigenſchap welke hij heeft, van in 't vuur niet te verbranden, maar er wit in te worden. De *Oosterlingen* verſtonden eertijds de kunst, om er zeer ſchoon linnen van te maken; doch deze kunst ſchijnt bijna geheel verloren te zijn. Men zegt, dat KAREL DE VIJFDE verſcheidene ſervietten had, welke van deze ſtoffe gemaakt waren, en dat hij zich vermaakte met dezelve in 't bijzijn van zijn gezelſchap in 't vuur te werpen, om ze weder wit te maken, wanneer zij vuil waren.

V. *Wat noemt men* gips?

A. Dit is die ſtoffe, van welke men zich bedient tot het maken van pleister. Dezelve moet zeer zorgvuldig gekookt worden, daar zij, bijaldien zij niet reeds lang

te voren fijn gemaakt en gebluscht is, zich niet dan bezwaarlijk bindt. Men vindt dezelve aan lagen in de groeven.

V. *Waaraan heeft men den naam van* kalkachtige aarde *gegeven?*

A. Men heeft dien naam gegeven aan het krijt, als ook aan alle ſoorten van aarde, welke, door dezelve op de behoorlijke wijze te koken, tot kalk gemaakt kunnen worden.

V. *Wat noemt men kalkachtige ſteen?*

A. Alle die ſteenen, van welke de kalk de hoofdſtof is. Dezelve laten zich niet goed polijsten, uitgezonderd het marmer, 't geen daarentegen een zeer ſchoon polijst aanneemt, alhoewel de kalk deszelfs hoofdſtof zij. Deze ſteen is zamengeſteld van de overblijfſelen der zeeſchelpen, waarvan men op ſommig marmer de nagelatene ſporen nog ontdekt. Deszelfs gebruik is algemeen bekend. Bij de ouden was het marmer van *Paros* in zeer hooge achting. Door kunst heeft men eene ſtoffe uitgevonden, welke het marmer zeer goed naarbootst, doch minder vast is; men noemt dezelve *ſtuc*, of marmerkalk. Men weet thans ook het witte marmer kunſtiglijk te kleuren, met het ſap van planten, of met de ontbinding van metalen.

V. *Wat is de kalkachtige* ſpath?

A. Dit is een gecriſtaliſeerde kalkachtige ſteen, welken men in de onderaardſche holen vindt, die met water bevochtigd worden. De kalkachtige *ſpath* van *Ysland* is helder en doorſchijnend, en heeft de eigenſchap van de voorwerpen, welke men door dezelve ziet, dubbel te vertoonen.

V. *Hoe ontſtaat het* albast?

A. Het *albast* ontſtaat uit de *ſtalactiten*, zijnde eene ſteenachtige zamenſtelling, die zich op den bodem der onderaardſche grotten bevindt. 't Zelve neemt zulk een fraai polijstfel niet aan als het marmer, dewijl het zoo hard niet is. Het ſchoonſte *albast* wordt in de grotten van *Paros* en *Antiparos* gevonden.

V. *Wat beteekent het woord* ſtalactiten?

A. Men noemt aldus ſteenachtige zelfſtandigheden, welke in het water zamengeſteld worden, of welke door hetzelve in de onderaardſche holen opgekruid zijnde geworden, zich aan elkanderen gehecht hebben, en aldaar onder verſchillende gedaanten verhard zijn. Men vindt dezelve ſomtijds aan de gewelven der grotten, als ook aan de wanden van de gangen der mijnen.

V. *Welke zijn de zelfſtandigheden van de tweede orde?*

A. De voornaamſte zijn het *alcali minéraal*, het gemeene zout, de *borax*, het *ammoniac* zout, het *ſal nitre*, of de ſalpeter, de *aluin*, en de *vitriool*.

V. *Wat noemt men* alcali minéraal?

A. Hierdoor verſtaat men gewoonlijk de potasch; een loogzout, zeer bekend door het dagelijksch gebruik, dat men van 't zelve maakt. De *natron*, welke onder die ſoort begrepen is, ſmelt zelfs door de vochtigheid der lucht.

V. *Wat merkt gij aan omtrent het gemeene zout?*

A. Er zijn tweederlei ſoorten van hetzelve; namelijk dat hetwelk in 't hart der aarde aan ontzaggelijke groote klompen gevonden wordt, en waarmede een

groot getal werklieden zich in de mijnen van *Polen* en *Hongarijen*, zijnde dit de ſchoonſte bekende zoutmijnen, bezig houden. De tweede ſoort is 't zeezout, hetgeen men door uitwazeming, het zij in de zon, of op 't vuur, uit het zeewater trekt; deszelfs gebruik is bij de geheele wereld bekend.

V. *Wat is de* borax?

A. Een zout, hetwelk ons ruw uit *Bengalen*, *Ormus* en *Groot-Tartarijen* gebragt wordt; 't zelve ondergaat verſcheidene chimiſche bewerkingen, alvorens het tot een artikel van koophandel wordt gebruikt. Men bedient er zich van in de medicijnen.

V. *Waar wordt het* ammoniac-zout *gevonden?*

A. Het natuurlijk *ammoniac-zout* dringt van zelve door de barſten der zwavelmijnen van *Pouzzol* heen. Men verzamelt het ook aan den bovenſten mond van den berg *Etna*. Het door kunst nagemaakte *ammoniac-zout* kwam eertijds uit *Egypte* en *Syriën*, alwaar men het maakte uit de uitwerpſelen der dieren, voornamelijk uit die der kameelen; doch thans zijn er in *Frankrijk* fabrijken, waar 't zelve veel ſchooner gemaakt wordt, dan ergens elders.

V. *Waar formeert, of ſtelt de* nitri *zich zamen?*

A. Op verſcheidene plaatſen, alwaar de lucht een' vrijen doortogt heeft; voorts ook in de door kunst gemaakte ſalpetergroeven. Dit is bij ieder bekend.

V. *Waartoe dient de aluin?*

A. De geprepareerde aluin (want de natuurlijke is zeer weinig bekend) wordt gebruikt door de print-

kleurders, ook door de verwers in velerlei fabrijken: dezelve is mede zeer nuttig in de medicijnen: het wordt in de mijnen van *Frankrijk*, *Italiën*, *Engeland*, *Zweden*, enz. gevonden.

V. *Zijn er niet twee ſoorten van vitriool?*

A. Ja, er is mede de natuurlijke vitriool, welke in *ſtalactiten*, aan de wanden der onderaardſche holen, gevonden wordt, alwaar zij zich afſcheidt van 't water, 't welk met beginſelen van vuurſteen bezwangerd is; en gemeene vitriool, welk men verkrijgt door middel van verſcheidene handelwijzen, geſchikt om het uit den vuurſteen, uit de vitrioolachtige aarde, en ſomtijds zelfs uit de wateren, welke deze mineraal-zouten in zich beſluiten, te verkrijgen; het wordt in de kunſten en medicijnen gebruikt.

V. *Welke zijn de voorname zelfſtandigheden van de derde orde?*

A. De *diamant*; de *jais*, of *gitten*, de *ambergrys*, en de gele *amber*.

V. *Wat is de aard van den* diamant?

A. De latere chimisten verzekeren, dat dezelve uit het zuiver beginſel van kolen ontſtaat, welk beginſel zij *carbone* noemen. De *diamant* is het hardſte en ſchitterendſte ligchaam, dat in de natuur gevonden wordt. Eertijds kwam dezelve alleen uit *Azia*, uit de koningrijken van *Golconde* en *Viſapour*; maar ſedert eenige jaren heeft men ook in *Braziliën* diamant gevonden.

V. *Wat is de* jais *of* git?

A. Eene ſoort van gegravene jodenlijm, welke men

aan beddingen vrij diep in den grond vindt. Van de *gitten* worden oorhangers, armbanden, en andere ſoortgelijke ſieraden gemaakt, alzoo deze ſteen zich zeer fraai laat polijsten.

V. *Waaruit onderſtelt men dat de* amber-gris *ontſtaat?*

A. Sommige natuurkundigen zijn van gevoelen, dat hij het uitwerpſel van den walvisch is; doch zij zijn het hieromtrent niet ééns. Deszelfs aangename reuk doet hun zeer gezocht zijn; en de *parfumeurs* maken er veel gebruik van. Men vindt denzelven op vele plaatſen aan de vlakte der zee, of aan derzelver oevers, in meer of minder groote ſtukken, waaronder zelfs zijn die honderd ponden wegen.

V. *Is de gele* amber, *of barnſteen, van denzelfden aard als de* amber-gris?

A. Neen; de barnſteen is eene lijmachtige ſtof, welke men in de *Oostzee*, langs de kusten van *Pruiſſen*, vindt; dezelve laat zich zoo glad polijsten als de agaatſteen, en men maakt er de ſchoonſte vernis van: alvorens men de ſchoone *Oosterſche* ſteenen kende, werd de barnſteen op zeer hoogen prijs geſteld, en tot het vervaardigen van ſieraden gebezigd.

V. *Welke zijn de metaalachtige zelfſtandigheden, die tot de vierde orde behooren?*

A. De meest bekende zijn: het *arſenicum*, of rattekruid, de *zinc*, de *mercuur*, of het kwikzilver, het tin, het lood, het ijzer, het koper, het zilver, het goud en de *platine*. Er zijn nog verſcheidene andere me-

talen, doch dezelve zijn weinig bekend, en worden niet dan zeldzaam gebezigd.

V. *Welke eigenſchap heeft het* arſenicum?

A. Hetzelve is een der ſterkſte vergiften, 't welk men verkrijgt in de werkplaatſen in *Saxen*, vanwaar het hemelsblaauw uit de *cobalt* komt; zijnde dit eene andere ſoort van metaal, waarmede 't zelve dikwijls vermengd is.

V. *Welk gebruik maakt men van de* zinc?

A. Dezelve wordt door de pottebakkers, ſmelters en goudſmeden gebezigd; zij wordt in verſcheidene landen, doch zelden zuiver, gevonden.

V. *Waar vindt men de* mercuur, *of 't kwikzilver?*

A. De *mercuur*, of het kwikzilver, wordt zeer diep in den grond gevonden: zij, die zich bezig houden met hetzelve uit te graven, leven niet lang. De *mercuur* vermengt zich met bijna alle metalen: men bezigt dezelve om ſpiegelglas te vertinnen; of, gelijk men doorgaans zegt, te verzilveren; als mede om zekere goud- en zilvermijnen te ontdekken.

V. *Wat zegt gij van het tin?*

A. Dit is een der weekſte en ligtſte metalen. De bekendſte tinmijnen zijn die van *Engeland*, van *Bohemen* en van *Saxen*. Men doet dit metaal met koper in het mengſel van *brons*; en door verſchillende bearbeidingen van hetzelve maakt men er verſcheidene gereedſchappen en vaatwerk van. De platielbakkers en de *emailleurs*, of brandſchilders, gebruiken hetzelve om de dikkingen te maken.

V. *Waar vindt men de loodmijnen?*

A. In *Frankrijk*, *Engeland*, en verſcheidene andere landen; hetzelve is meestal met zilver vermengd; gezuiverd en tot ſtaven gemarkt zijnde, wordt het gebruikt tot goten en waterleidingen, enz. Bovendien is dit metaal zeer dienſtig in de kunſten; dan zij, die 't zelve bereiden, worden zeer dikwerf van eene gevaarlijke ziekte aangetast, bekend onder den naam van *loodkolick*.

V. *Wat zegt gij van het ijzer?*

A. Het ijzer is, na 't goud, het taaiste, en na het tin 't ligtſte metaal: 't zelve is zeer bekend, en algemeen verſpreid; hetgeen gelukkig is, alzoo het in bijna alle kunſten gebezigd wordt. De ijzermijnen zijn 't minst diep; zelfs worden er op de oppervlakte der aarde gevonden.

De zeilſteen, welke in de ijzermijnen gevonden wordt, heeft de eigenſchap van het ijzer naar zich te trekken, en zich naar de pool te rigten. Het ſtaal is niet anders dan bereid, maar geen gezuiverd, ijzer, gelijk men eertijds geloofde.

V. *Wordt het koper algemeen gevonden?*

A. Men vindt hetzelve in alle de werelddeelen. *Zweden*, *Denemarken* en *Duitschland*, zijn echter de landen, die 't meest van dit metaal opleveren. 't Zelve wordt veel gebruikt tot het vervaardigen van onze *inſtrumenten*. Het gele koper is een mengſel van koper en van *zinc*; het *latoen*, of kalamijnkoper, beſtaat uit koper 'n welk met kalamijnſteen vermengd is, en het *brons* uit koper met tin vermengd.

V. *Waar zijn de rijkſte zilvermijnen?*

A. De rijkſten worden in het zuidelijke gedeelte van *Amerika* in zeer koude landſtreken gevonden. Derzelver uitwazeming is dikwerf doodelijk voor de werklieden, die hetzelve uit de mijnen moeten graven. Ieder kent deszelfs gebruik en waarde.

V. *Verdient het goud dien voorkeur, welke men hetzelve boven alle andere metalen geeft?*

A. Ja; vermits het die allen in glans en zwaarte te boven gaat, als ook wegens deszelfs eigenſchap van zeer rekbaar en ſmedig te zijn; waarvan de verguldſels een voornaam bewijs opleveren. Zeker natuurkundige heeft berekend, dat men met één of twee oncen goud een zilverdraad van 97 mijlen lengte kan bekleden; een ander zegt, dat men dertig duizend bladen goud op elkander zou moeten leggen, om er de dikte van eene linie uit te verkrijgen.

V. *Wat is de* platine?

A. Een metaal, welk eerst kortelings bekend is geworden; doch dat zeer nuttig is door deszelfs eigenſchappen van een zeer heet vuur te kunnen weêrſtaan, en van zeer hard te wezen: men bedient er zich van tot de platte ſtaven, waarop men de maten graveert; maar 't zelve is zeer moeijelijk te bearbeiden.

VAN DE KRUIDKUNDE.

V. *Wat is de Kruidkunde?*

A. De wetenſchap, waardoor men op eene geregel-

de wijze de planten en alle derzelver deelen leert kennen.

V. *Hoe vele deelen onderſcheidt men doorgaans in de planten?*

A. In 't algemeen vier deelen; namelijk, de wortel, de ſtam, de bladen, en de bevruchtingsdeelen.

V. *Wat verſtaat gij door den wortel?*

A. Het onderſte gedeelte, 't welk de plant ſtaande houdt, en uit datgeen, waarin zij gezet is, zijn voedſel zoo wel als het voedſel van de geheele plant trekt.

V. *Hoe vele deelen onderſcheidt men in den wortel?*

A. Drie, 't bovenſte gedeelte, waaruit de ſteng of ſtam ontſpruit, het middelſte, of 't ligchaam, en een inwendig, of oorſpronggedeelte, dat de ſappen, welke de plant ter voedinge noodig heeft, optrekt.

V. *Geeft men niet verſchillende benamingen aan de wortels, naarmate van derzelver duurzaamheid?*

A. Ja, men noemt *eenjarig*, de wortel die in hetzelfde jaar ontſtaat en ſterft; *tweejarig* die, welke omtrent twee jaren duurt, en *veeljarig* of *langlevend* dengenen, die verſcheide jaren duurt.

V. *Welke is de rigting der wortels?*

A. De eene ſoort ſchiet loodlijnig van de oppervlakte der aarde nederwaarts; andere ſoorten liggen regtuitgeſtrekt waterpas in de aarde, en weder anderen ſchieten ſchuins in dezelve: in 't algemeen is hunne ſtrekking naar het middelpunt der aarde; maar echter keeren ſommige zich om, ten einde eene betere ader in den grond te zoeken.

V. *Wat is de ſtam, of ſteng?*

A. Dat gedeelte, 't welk uit het bovenſte van den wortel ſchiet, zich boven de oppervlakte der aarde verheft, en de andere gedeelten der plant draagt.

V. *Hebben alle de planten ſtammen of ſtengen?*

A. Neen, er zijn planten die dezelve niet hebben; van daar dat men dezen *heestergewaſſen* noemt.

V. *Hoe verdeelt men de ſtammen?*

A. Men verdeelt dezelven in die uit een hard ligchaam beſtaan, 't welk men *hout* noemt, en in anderen, welke vergaan na zij vrucht gedragen hebben; van dezen aard zijn die der planten, welke men gewoonlijk *kruiden* noemt. Men onderſcheidt ook nog de ſteel, welke alleenlijk bloemen draagt; het ſtroo, 't welk hol, en door verſcheidene knoopen afgedeeld is; voorts de tronk, zijnde met een ſchors bedekt.

V. *Welke rigting hebben de ſtengen?*

A. Meestal ſtaan zij loodregt op de oppervlakte der aarde; ſommige liggen, en andere kruipen langs den grond.

V. *Welke vorm hebben de ſtammen of ſtengen?*

A. De meeste zijn rond, ſommige echter een weinig platachtig, anderen drie- en vierkantig, weder anderen vijfhoekig; en ook zijn er welke men knobbelachtig, of knoopachtig, klimmend, ruigachtig, en krullend noemt.

V. *Op welk eene wijze zijn de takken aan de ſtammen gehecht?*

A. Zij ſpruiten ongelijk uit verſchillende plaatſen van den ſtam, en worden *beurtelings ſtaande* genoemd; of zij komen uit twee tegen elkanderen over ſtaande pun-

ten, en dan noemt men ze *tegenovergeſtelde;* of eindelijk komen zij ringswijze rondom uit den ſtam, en worden dan *wervelswijze* genaamd.

V. *Welke is de rigting der takken?*

A. Zij ſtaan verſpreid, digt, of ver van elkanderen.

V. *Welke benaming geeft men aan de takken volgens derzelver verſchillende voortbrengſelen?*

A. Men noemt diegenen, welke verſcheidene bloemen of ſlechts één bloem dragen, *ſteel;* en die ſlechts bladeren dragen *tak.*

V. *Wat is er omtrent de takken optemerken?*

A. Derzelver ranken, doornen, ſtekels, klieren of blazen, en haren.

V. *Wat verſtaat gij door de ranken?*

A. Eene ſoort van lange, dunne en buigzame takjes, gelijkende aan draden, welke op eene krulachtige wijze gerold zijn: door dezen hechten de planten zich aan de naast ſtaande ligchamen.

V. *Wat zijn dorens?*

A. Punten, welke uit het hout van den ſteng voortkomen, en met een ſchors bekleed zijn.

V. *Wat zijn ſtekels?*

A. Ook punten, maar die alleenlijk uit den ſchors, niet uit het hout van den ſteng voortkomen, en welke men gemakkelijk kan wegnemen.

V. *Wat zijn klieren of blazen?*

A. Kleine bobbels, welke op de takken en bladen zitten, en vol zijn van een vocht, eigenaardig met elke plantſoort; deze veroorzaken eene menigte van druppels, welke men des morgens op de planten ziet liggen.

V. *Wat zijn de haren?*

A. Kleine uitwendige pijpjes, welke op verſcheidene gedeelte der planten zitten. Men verdeelt dezelve in zijden, dons, catoen en wol, volgens hunne lengte en zachtheid bij 't aanraken.

V. *Op welke wijze is de ſteng zamengeſteld?*

A. Dezelve beſtaat uit het bovenſte vlies, of de opperhuid, zijnde hetzelve zeer dun en uitwendig, hebbende veel overeenkomst met een blad pergament; uit een *celwijs* weeffel, zijnde een groen en ſaprijk vlies, 't welk onder 't eerstgemelde ligt; uit den ſchors, zamengeſteld uit plaatjes, welke rondom elkanderen liggen, en onmiddelijk onder het *celwijs* weeffel geplaatst zijn; uit hout, zijnde het vaste gedeelte van de ſteng, 't welk zich onder den ſchors bevindt, en jaarlijks met eene nieuwe kring aanwast; eindelijk uit de pit, zijnde eene ſoort van ſponsachtige zelfſtandigheid, die in het middelpunt van de houtkringen geplaatst is, en van den wortel tot aan den top der plant doorloopt.

V. *Waartoe dient de ſteng?*

A. Zij dient om de bladen, bloemen en vruchten te dragen.

V. *Hoe groeijen de boomen?*

A. Op tweederlei wijze; in de lengte door de uitſpruitſels of ſcheuten, welke elkanderen opvolgen, en alle jaren plaats hebben; in de dikte door de nieuwe ringen, welke zich, twee aan twee, tusſchen het hout en de ſchors vormen, zijnde de eene van hout en de andere van ſchors.

V. *Van waar ontſtaan de letters en vreemde lig-*

chamen, welke men ſomtijds in 't binnenſte van 't hout vindt?

A. Daarvan daan, dat deze letters gemaakt of de vreemde ligchamen aangebragt zijn door inſnijdingen in het hout: het hout nu groeijende met beſtendig op elkanderen volgende lagen of kringen, welke over de laatstvoorgaande heengaan, hebben dus ook de inſnijdingen en aangebragte ligchamen bedekt, zonder dezelve te beſchadigen: derhalve is 't niet te verwonderen, dat men beenderen, kruiſen, en woorden in het binnenſte van ſommige boomen gevonden heeft.

V. *Welke is doorgaans de grootte der boomen?*

A. Dezelve verſchilt zeer veel naar gelang van den grond en de luchtſtreek, waarin zij ſtaan. De eiken, bij voorbeeld, zijn zeer groot aan den voet der bergen, en klein op den top derzelven. Er zijn boomen, die zeer ſchielijk opgroeijen: men heeft, bij voorbeeld, een *aloë* gezien, die in den tijd van twee en een halve maand, ter hoogte van 25 voeten opgeſchoten, en zeven duim in zijn middellijn toegenomen was. Er zijn *bambouzen*, welke zich, in den tijd van drie maanden, tot 50 voeten hoogte verheffen: en in *Indiën* vindt men *rotangs*, welke 300 en meer voeten hoog zijn.

V. *Welke is de dikte der boomen?*

A. Dezelve is insgelijks zeer verſchillend; men vindt er die eene verbazende dikte hebben. Op den berg *Etna* ſtond een holle kastanjeboom, die zoo dik was, dat een herder met zijne kudde zijn verblijf er in konde houden: hij was 150 voeten in den omtrek.

LINNÆUS ſpreekt ook van een *ſang-dragon*, of drakenbloedboom, op het eiland *Teneriffe*, die 34 voeten in den omtrek had.

V. *Leven de boomen lang?*

A. 't Is bewezen, dat de eikeboomen, in een goeden grond ſtaande, 200 of 300 jaren kunnen leven; de olijfboomen omtrent 300 jaren; de ceders op den *Libanon* leven zoo lang, dat de ouden hen voor onvergankelijk hielden. De *baoba*, die tot 435 voeten omtreks verkrijgt, kan ten minſten zes duizend jaren leven.

V. *Wat is de inenting?*

A. Dit is een bewerking van de hoveniersкunst, daarin beſtaande, dat men van een' gekweekten of tammen boom, een tak of ſtuk van den ſchors, van een bot voorzien, affnijdt, om denzelven op een' anderen tammen of wilden boom overtebrengen: deze werking brengt te weeg, dat de vruchten veel beter zijn, en van dezelfde ſoort worden als de genen waarmede zij ingeënt zijn.

V. *Zijn er niet onderſcheidene wijzen van enten?*

A. Ja, er zijn vijf voorname wijzen, namelijk: de enting in een reet of ſpleet, de enting in den kruin, de enting door middel van een pijpje, de enting bij inſnijding, en de enting door aannadering.

V. *Wat zijn de bladen?*

A. Dit zijn de doorgaans zeer dunne en platte gedeelten, welke de werktuigen der ademhaling en beweging der planten zijn. Zij zijn zeer verſchillend van vaten en plantſing, waarvan men ook, ter onderſcheidinge van dezelve, hunne namen ontleend heeft: dan

men verdeelt ze, over 't algemeen, in enkele, als die van den appelboom, van den perzik, enz. en in zamengeſtelde, als die van den *Indiſchen* kastanjeboom. Zij zijn doorgaans groen: door eene berooving van licht kan men hun geheel of gedeeltelijk doen verkleuren.

V. *Waarom zegt gij, dat de bladen de werktuigen van de ademhaling en beweging der planten of boomen zijn?*

A. Dewijl zij dienen, om de lucht en vochtigheid, welke voorhanden is, weg te pompen, en om dat zij werkelijk beweging hebben. Ieder, bij voorbeeld, kent de beweging der bladen van het kruid *roer mij niet*, wanneer men hetzelve wil aanraken. Er zijn andere planten, die nog eene veel duidelijker beweging maken. De *dionæa muscipula* rolt hare bladen op, wanneer men dezelve wil aanraken, en daardoor vangt zij de vliegen, die 't ſuikerachtig vocht, hetwelk zij in zich bereiden, komen inzuigen. Een der *acacia's* geraakt zelfs in beweging door de enkele ſchaduw van een' man, die dezelve voorbijgaat: verſcheidene andere planten maken beweging, om zich bij het vallen van den avond te ſluiten: 't geen men de *ſlaap der planten* noemt.

V. *Wat verſtaat men door de bevruchtingsdeelen?*

A. De verzameling dier deelen, welke beſtemd zijn, om de vrucht voort te brengen.

V. *Hoe vele zulke deelen onderſcheidt men?*

A. Vijf; de kelk, de bloemkrans, de meeldraden, de ſtamper, en de vrucht.

V. *Wat verſtaat gij door de kelk?*

A. Eene verlenging van den ſchors, zijnde doorgaans groen, en die de bevruchtingsdeelen omringt.

V. *Wat is de bloemkrans?*

A. Zij is het ſchoonſte en ſchitterendſte gedeelte; zijnde van een zeer fijn weeffel, en dat men in 't algemeen *bloem* noemt. Men onderſcheidt de bloemen in éénbloemige en in veelbloemige.

V. *Wat zijn de meeldraden?*

A. Zekere kortere of langere draadjes, die men in de bloemen ziet, en welke in hunnen top een klein hoofdje of beursje hebben, dat met eene ſoort van ſtof gevuld is. De draadjes noemt men *helmdraadjes*, en het buisje *meelknopje:* de gezegde ſtof wordt *ſtuifmeel* genaamd. 't Getal der helmdraadjes is zeer onderſcheiden, naarmate van de verſchillende ſoorten van planten. Enkele zijn er die er geen, en anderen die er zeer veel hebben.

V. *Wat is de ſtamper?*

A. Een klein ligchaam van een zeer onderſcheidene zamenſtelling, zijnde doorgaans in 't midden der bloem geplaatst: wanneer 't zelve ſpits uitloopt, neemt het den naam van *ſtijl* aan; deszelfs bovenst uiterſte gedeelte (doorgaans gezwollen en verdeeld) wordt *ſtempel* of *merk* genaamt.

V. *Wat is de vrucht?*

A. Het voortbrengſel van de bevruchtingsdeelen, 't geen op de bloeiſem volgt, en de zaadkorrels in zich bevat. De vrucht is insgelijks zeer verſchillend van gedaante en van ſoort.

V. *Hoe verdeelt men de vruchten?*

A. In twee ſoorten; in drooge vruchten, en in weeke of vlezige vruchten. De droge vruchten zijn de baſt- en ſchaalvruchten, de noten, en ſoortgelijke vruchten meer — de vlezige zijn de beziën, perſiken, abrikozen, pruimen, appelen, peeren, enz.

V. *Wat verſtaat gij door het zaad?*

A. Eene zelfſtandigheid, welke meestal in de vrucht beſloten is, en alle de deelen van eene nieuwe plant in zich bevat, volkomen gelijk aan diegenen, door welke zij voortgebragt is. De nieuwe plant ontwikkelt zich door de zaaijing.

V. *Komen alle planten uit zaden voort?*

A. Het grootſte gedeelte; en 't is zelfs waarſchijnlijk, dat alle planten zaad hebben: echter zijn er zulken, waarvan men hetzelve nog niet heeft kunnen ontdekken, uit hoofde van deszelfs kleinte en ligtheid, weshalve het door den wind, de rivieren en zeeën weggevoerd wordt, en men dikwerf planten ziet ontſpruiten op eene plaats, waar men dezelve niet gezaaid heeft.

V. *Heeft men niet verſchillende* ſysthema's, *of zamenſtelſels, in de* botanie *aangenomen?*

A. Ja, als daar is, bij voorbeeld, dat van TOURNEFORT, gegrond op de regelmatigheid der bloemfiguur, met aanmerking op den bloemzetel, en ook eenigzins op de zaden. MORISSON heeft de vrucht, de bloemkroon, en de uitwendige gedaante tot kenmerken verkozen; dat van LINNÆUS grondt zich op het getal, de inleding, de evenredigheid, de zamenhang en de afge-

ſcheidenheid der meeldraden; derhalve is hetzelve op ſlechts een eenig voorwerp, op de meeldraden namelijk, geboûwd: dit ſtelſel wordt algemeen gevolgd.

V. *Waartoe dienen deze ſtelſels?*

A. Zij dienen om den naam der planten te vinden, welke men niet kent; ten dien einde handelt men als volgt. Men heeft een boek, waarin alle de namen der planten, naar orde van 't ſtelſel, 't welk men volgt, aangeteekend zijn: men beſchouwt vervolgens de eigenſchappen der als nog onbekende plant, welke ſtrekken om derzelver orde en ſoort te bepalen, en dus haar naam in het kruidboek te doen vinden.

V. *Waartoe dient de* botanie?

A. Zij ſtrekt ten vermaak voor hun, die 't land bewonen, en is eene zeer nuttige wetenſchap voor de geneesheeren en kruidmengers; alzoo de planten een groot aantal goede geneesmiddelen opleveren.

V. *Zeg mij, welke zijn de zonderlingſte en door derzelver gebruik de heilzaamſte gewaſſen?*

A. De voornaamſte zijn: de palmboom, en *cocos-* of klapnooteboom, het ijzerhout, de zeepboom, de *acajou*, de katoenboom, de peperboom, de *caſſia*, het ſeneblad, het onſterfelijke hout, de papierboom, de wasboom, en het vlas, 't geen, offchoon zeer gemeenzaam in de Europaſche landen bekend zijnde, echter zeer belangrijk is door deszelfs menigvuldig gebruik.

V. *Welk gebruik maakt men van den palmboom?*

A. Alle de deelen van dezen ſchoonen boom zijn nuttig voor de volken die denzelven aankweken: het hout dient tot timmeren, de bladen om de hutten te

dekken, en de vrucht levert een gezond en overvloedig voedſel op: er is geen nuttiger boom bekend: dezelve groeit aan de oevers der rivieren van de verzengde luchtſtreken.

V. *Welk is het nuttigst gedeelte van den cocosboom?*

A. Deszelfs vrucht, waarvan de ſchors dient, om zeer gladde en blinkende koppen en ſchalen te maken. De bast of ſchil, welke den noot omringt, is eene draadachtige ſtof, waarvan de *Indianen* zich bedienen om hun draad- en touwwerk te maken; 't geen beter is dan de hennip, alzoo 't minder ſchielijk verrot. Het binnenſte gedeelte, of 't merg van den noot, is zeer aangenaam van ſmaak, en heeft veel overeenkomst met dien van den amandel. Deze boom wordt niet dan in heete luchtſtreken gevonden.

V. *Vanwaar ontſtaat de naam van ijzerhout?*

A. Van deszelfs hardheid en zwaarte, waardoor het in 't water zinkt. Deszelfs kleur is roodachtig en donker. De *Indianen* maken er ſcherpſnijdende inſtrumenten, en de wilden maken er pijlen van.

V. *Welke gedeelten van den zeepboom hebben aanleiding tot dien naam gegeven?*

A. Het zaad en de wortel, door middel van welke de bewoners der *Antilliſche* eilanden de zeep kunnen ontberen: doch men moet er een matig gebruik van maken, vermits anders het linnen zeer ſchielijk verſleten, ja zelfs verbrand is.

V. *Wat is de voornaamſte eigenſchap van den* Acajou *boom?*

A. Dat deszelfs hout zeer langzaam verrot, en niet

door den worm wordt aangevallen. Dat van *Cayenne* laat zich gemakkelijk polijsten, en wordt alsdan zeer glanzig. De *Acajou*-boom wast meer dan tachtig voeten hoog aan de eilanden der gezegde colonie.

V. *Onder welke luchtſtreek groeit de katoenboom?*

A. De katoenboom, dat is, de boom welke het katoen voortbrengt, groeit ſlechts in heete luchtſtreken; als de verzengde luchtſtreek, en de niet verre daarvandaan liggende oorden: men vindt denzelven op het vaste land der twee werelddeelen; doch die der *Franſche* eilanden wordt het hoogst geacht.

V. *Wat is de beste ſoort van peper?*

A. De peper van *Jamaica*, welke van een' boom geplukt wordt, die de grootte van onze nootenboomen heeft; deszelfs ſtam is ſchoon en regtopgaande; en zijne vrucht dient niet alleen om de ſpijzen te kruiden, maar ook om de maag te verſterken, en de verteering te bevorderen.

V. *Waar groeit de* casſia?

A. In *Braſiliën;* derzelver bladen hebben eene buikopenende kracht; voorts hebben zij de eigenſchap, dat zij zich des avonds, zoodra de zon ondergegaan is, opwinden, als zijnde het begin van hunnen ſlaap.

V. *Waar worden de ſenebladen geteeld?*

A. In *Perſiën*, *Syriën*, en in *Arabiën;* déze plant groeit tot vier of vijf voeten hoogte. Derzelver ſchil is 't geen men de zaadbuisjes der ſenebladen noemt: wij krijgen dezelve uit den *Levant.*

V. *Vanwaar heeft het onſterfelijke hout dien naam gekregen?*

A. Van deszelfs ongemeen lange duurzaamheid. De negers maken veel gebruik van alle de deelen van dezen boom, welke zeer verſterkend voor de maag zijn.

V. *Wat ſmaak heeft de vrucht van den papierboom?*

A. Die vrucht, welke veel overeenkomst heeft met onze meloenen, bevat een melkachtige ſap van een' zeer laffen ſmaak. De boom, die dezelve voortbrengt, leeft niet langer dan vier of vijf jaren, waarna deszelfs kruin verrot, en 't overige gedeelte van den boom vernielt. Men onderſcheidt den papierboom in mannelijke en vrouwelijke. De ſtam van den mannelijken verheft zich tot omtrent twintig voeten; deszelfs hout is van binnen hol en ſponsachtig; hij is zoo teder, dat men zijnen ſtam met een' enkelen ſabelſlag geheel kan doorklieven. De vrouwelijke papierboom draagt het geheele jaar door bloemen en vruchten, wanneer zij naast den mannelijken ſtaat.

V. *Wat is de wasboom?*

A. Eene ſoort van waterachtige heester, welks zaad of beziën, in water gekookt, eene ſoort van harst of was geven: een pond van dit zaad geeft twee oncen was, en een man kan daags 15 ponden van hetzelve plukken.

V. *Welke zijn de tallooze gebruiken, die men van 't vlas maakt?*

A. Van deszelfs ſteng maakt men het linnen, waarmede wij ons kleeden; de zeilen, die de ſchepen van 't een naar 't ander werelddeel voeren; in 't algemeen al het doek, waarvan wij ons bedienen, en 't geen, verſleten zijnde, gebruikt wordt om papier te maken.

Voorts

Voorts wordt van het vlaszaad eene olie gemaakt, die zeer veel gebruikt wordt, en zeer nuttig is.

V. *Zeg mij nog welke de voornaamſte en meest gebruikelijke zaken zijn, die men van de gewaſsen bekomt?*

A. De balſem van *Mecca*, de *elastieke* gom, de *myrrhe*, en de *benzoin* of *benguin*, zijn die genen welke het meest in gebruik, en 't belangrijkſte zijn.

V. *Wat is de balſem van* Mecca?

A. 't Is eene vloeibare hars, van een' ſcherpen en ſpecerijachtigen ſmaak; derzelver reuk heeft veel overeenkomst met die van den citroen; zij vloeit uit een' heester, welke in 't *Gelukkig Arabiën* groeit. De bewoners van de *Levant* ſchrijven dezen balſem een zeer heilzame kracht toe, en beſchouwen denzelven bijna als een algemeen en uiterst heilzaam geneesmiddel.

V. *Hoe ontſtaat de elastieke gom?*

A. Zij vloeit als een witachtig vocht uit een' boom, die veel overeenkomst met den berkenboom heeft; zijnde dit vocht eene ſoort van hars, welke men in den koophandel in de gedaante van flesſchen gebruikt. De inwoners leggen verſcheidene lagen van dit vocht op flesſchen van zeer fijne aarde, die zij in ſtukken ſlaan zoodra de gom de noodige vastheid verkregen heeft.

V. *Van waar komt de myrrhe, welke* myrrhe in tranen *genoemd wordt?*

A. Dezelve komt uit *Ethiopiën;* zij heeft een' ſcherpen en ſpecerijachtigen ſmaak; wanneer men haar brandt verſpreidt zij een' zeer aangenamen geur. De ouden hechtten groote waarde aan dezelve.

V. *Hoe verzamelt men de* benzoin?

A. Dezelve vloeit uit een' boom, die in het rijk van *Siam*, op het eiland *Java*, en op *Sumatra* wast.

VAN DE NATUURLIJKE HISTORIE DER DIEREN.

V. *Wat is de natuurlijke historie der dieren?*

A. De wetenſchap, welke ons het algemeen en bijzonder karakter der levende wezens leert kennen, als ook derzelver gebruiken en gewoonten.

V. *Hoe verdeelt men de dieren?*

A. De mensch, offchoon een bezield wezen, onder de dieren in 't algemeen begrepen, maakt echter eene bijzondere foort uit, vermits de rede, waarmede hij alleen begaafd is, als ook de volmaaktheid zijner zintuigen, hem aan 't hoofd van alle wezens ſtelt; doch de eigenlijke genaamde dieren verdeelen zich in zogende, vogels, kruipende, visſchen, *mollusquen*, wormen, ſchelpdieren, ſpinnende, inſecten, ſtekelachtige, en *polypen*.

V. *Wat zijn de voornaamſte bijzonderheden, welke men aan den mensch opmerkt?*

A. De mensch verſchilt, in zijn zamenſtel, niet zeer veel van ſommige dieren; maar 't geen hem onderſcheidt; hetgeen hem voor altoos van de meerderheid boven, en van de heerſchappij over alle de andere wezens verzekert, is zijne rede, welke alleen een' oneindigen afſtand tusſchen den mensch en de dieren ſtelt.

In den gewonen loop des levens gaat de mensch

vier zeer onderſcheidene ſtaten door, namelijk de kindsheid, de jeugd, de manbare jären, en den ouderdom.

V. *In welken toeſtand bevindt de mensch zich in zijn' eerſten levensſtand?*

A. Wanneer hij ter wereld komt is hij buiten ſtaat om een zijner zintuigen te gebruiken; hij is in zijnen eerſten leeftijd veel zwakker dan vele andere dieren, en van allen heeft hij het meest de zorg en den bijſtand noodig van die genen, van welke hij het leven ontving. 't Eerſte geluid dat hij geeft, zijn klaagtoonen over de ſmarten welke hij gevoelt: dit is 't eerſte vermogen 't welk hij verkrijgt.

De meeste dieren hebben, ſtaande de eerſte dagen van hun leven, de oogen geſloten: 't kind, daarentegen, opent dezelve terſtond bij zijne geboorte; doch zij ſtaan ſtrak en dof, en dit zintuig is nog onvolmaakt: echter beſpeurt men dat het licht indruk op hetzelve maakt. De andere zintuigen van het kind zijn nog even onvolmaakt.

Het begint eerst na verloop van veertig dagen te lagchen en te ſchreijen; want vóór dien tijd gaan zijne ſchreeuwtjes niet van tranen vergezeld; het geeft geenig blijk van te gevoelen. Alle de deelen van zijn ligchaam zijn ook zwak; het kan zich niet overeind houden, en zijne dijen en beenen zijn als gevouwen.

De pas geborene kinderen ſlapen veel, doch hun ſlaap wordt dikwerf afgebroken: zij hebben ook telkens voedſel noodig.

In de kindsheid is men minder gevoelig voor de koude, dan in elk anderen leeftijd.

De kinderen beginnen op den ouderdom van twaalf of vijftien maanden te ſtamelen: de vokaal *a* kunnen zij gemakkelijkst uitbrengen.

Tot hun derde jaar ſtaat hun leven zeer wankelbaar; in de twee of drie eerstvolgende jaren wordt het ſterker, en 't kind dat het zesde of zevende jaar bereikt heeft, is meer verzekerd van in 't leven te zullen blijven, dan men in eenig ander levensperk is. Vervolgens neemt het kind ſchielijk in wasdom toe, en bereikt dus de jaren der jeugd.

V. *Met welk levensperk begint de jeugd?*

A. Omtrent het veertiende jaar; 't is dan dat het ligchaam zijn' vollen wasdom begint te verkrijgen. Er zijn jonge lieden, die na hun veertiende of vijftiende jaar niet meer groeijen; anderen groeijen tot twee en twintig of drie en twintig jaren. Meest allen zijn als dan zeer tenger van lijf, rank van leest, en hebben dunne dijen en beenen; doch kort daarna neemt het vleesch toe, en de ſpieren worden zwaarder; de leden nemen derzelver behoorlijke vorm aan, zoodat, bij de mannen, het ligchaam vóór het dertigſte jaar deszelfs volmaakte evenredigheid heeft verkregen.

De vrouwen bereiken dien graad van volkomenheid in de evenredigheid veel vroeger; zoodat haar ligchaam doorgaans op haar twintigſte jaar zoo wèl gevormd is, als dat der mannen op hun dertigſte.

't Ligchaam van een wèl gevormd man moet gezet zijn; deszelfs ſpieren moeten zich duidelijk laten zien; den omtrek moet ſterk geteekend, en de gelaatstrekken wèl uitgedrukt wezen.

Bij de vrouwen zijn het ligchaam en de leden ronder, de ſpieren minder zigtbaar, de omtrekken zachter, en de gelaatstrekken teederer.

V. *Is de manbare ouderdom niet de ſchoonſte leeftijd van den mensch?*

A. Ja; in dien tijd geniet de mensch alle zijne vermogens in derzelver volle uitgeſtrektheid, en in dien graad van volmaaktheid, waarvoor hij vatbaar is; op dezen leeftijd erkent men in hem de heer der aarde: hij houdt zich regt overeind; zijne houding is gebiedend; zijn hoofd rigt zich ten hemel, en vertoont een majestueus gelaat, op hetwelk 't karakter van zijne waardigheid uitgedrukt is. De beeldtenis zijner ziel prijkt op zijn gelaat, en de voortreffelijkheid zijner natuur dringt door zijne ſtoffelijke zintuigen heen. 't Is ook dan het tijdſtip, waarin hij het meest vatbaar is voor overdenkingen; zijn geest is dan rijper, en hij is ſtandvastiger in zijne beſluiten. Wanneer zijne ziel kalm is, zijn ook alle zijne gelaatstrekken in een' ſtaat van rust; maar wanneer de ziel ontroerd is, is 't menſchelijk gelaat een levendig tafereel, waarop alle de hartstogten, met zoo veel kieschheid als nadruk, afgebeeld zijn; vooral in de oogen kan men dezelve het best herkennen.

De mensch geniet echter niet lang dien ſtaat van volkomenheid; de jaren verminderen zijne krachten van langzamerhand, en voeren hem naar den ouderdom.

V. *Welke veranderingen ondergaat hij in den ouderdom?*

A. Wanneer het ligchaam deszelfs volle wasdom in.

de hoogte en breedte verkregen heeft, door de volkomene ontwikkeling van alle deszelfs ledematen, neemt het in dikte toe. 't Begin van deze toeneming is 't begin van deszelfs verval, vermits het dikworden geen voortgang van ontwikkelen is, maar eene enkele bijvoeging van overvloedige ſtoffe, die het ligchaam met eene nuttelooze zwaarte vermeerdert. — Het vervallen, of de ondergang, is in den beginne niet te gevoelen; ondertusſchen wordt dezelve zigtbaar in uitwendige veranderingen; en bijaldien wij er meer acht op gaven; bijaldien wij ons zelven minder vleiden, zouden wij dit nog meer beſpeuren aan de veranderingen welke inwendig plaats hebben, dewijl men ligt bemerken kan, dat de werkzaamheid en vlugheid van geest vermindert, dat de leden zwaarder worden, vermits de kraakbeenderen en vezelen harder en minder lenig worden. Gelijker tijd verdroogt het vel en wordt rimpelig; de haren beginnen wit te worden; de tanden vallen uit; het gelaat wordt misvormd, en het ligchaam buigt zich voorover. De eerſte overgang tot dit verval wordt op het veertigſte jaar beſpeurd, en gaat trapswijze, echter langzaam voort, tot in het zestigſte jaar; met raſſcher ſchreden tot de zeventig jaren. Het ligchaamsverval begint met deze jaren, en neemt dagelijks toe; daarop volgt het geheele verval van levenskrachten, of de ſtok-ouderdom, en de dood maakt gemeenlijk nog vóór de negentig of honderd jaren een einde aan den ouderdom en aan het leven. De oorzaak van dezen natuurlijken dood heeft de mensch met alle dieren gemeen, ja zelfs met de planten: ver-

mits men denzelven niet kan ontgaan, moet men hem ook niet vreezen, en zoo leven, dat men voor deszelfs gevolgen niet behoeft te duchten.

V. *Welke zijn de oorzaken der verſcheidenheden, die men in het menſchelijk geſlacht vindt?*

A. Er zijn drie hoofdſoorten: het klimaat, het voedſel, en de zeden. Men kan het klimaat als de oorzaak van de verſchillende kleur der menſchen beſchouwen. De ondervinding leert, dat het voedſel ſterken invloed heeft op hunne gedaante; en de gelaatstrekken bij onderſcheidene volken hangen veelal af van de gewoonte welke zij hebben, om zich den neus in te drukken, aan de oogleden en ooren te trekken, het aangezigt plat te drukken, enz.; maar de grootſte verſcheidenheid welke onder de menſchen plaats heeft, is die der negers, als zijnde dezen zwart van kleur, met dikke lippen, een' platten breeden neus, en wier korte haren naar wol gelijkt.

V. *Hoe verdeelt men de zoogdieren?*

A. In drie afdeelingen: onder de eerſte begrijpt men de eigenlijk gezegde viervoetige dieren, die geene vliezige vleugels of vinnen hebben; onder de tweede afdeeling die, welke vliezige vleugels hebben, of gevleugelde zoogdieren; en onder de derde afdeeling diegenen welke vinnen hebben, en *zee-zoogdieren* genaamd worden.

VAN DE VIERVOETIGE DIEREN.

V. *Hoe verdeelt men de eigenlijk genaamde vier-voetige dieren?*

A. Men verdeelt dezelve in zeven onderdeelen, naar de gedaante der pooten, en in vijftien verſchillende rangen, wanneer men er de hoedanigheid der tanden bijvoegt.

V. *Welke zijn de zeven onderdeelen?*

A. De eerſte bevat de dieren die vier pooten hebben, bij wijze van handen, wordende *quadrumanes* genoemd. De tweede de genen wier achterpooten handswijze gemaakt zijn, en die men *pédimanes* noemt. Tot het derde onderdeel behooren die, wier voetzool op die wijze gevormd is, dat zij op den grond drukt, wanneer het dier loopt, *plantigrades* genoemd: tot het vierde die teenen hebben zonder hoeven, en welke *digitigrades* genoemd worden. Tot de vijfde onderdeeling behooren diegenen, wier teenen in een zeer dik vel, of liever in twee hoeven beſloten zijn, *pachydermes* genaamd. Tot de zesde onderdeeling behooren diegenen, welke twee hoeven hebben, *bisulques* of *ruminans* genaamd; en tot de zevende onderdeeling die, welke een' enkelen hoef hebben, en *ſolipedes* genoemd worden.

V. *Op welke wijze bepaalt men de verſchillende rangen?*

A. Naar den aard der tanden; naar dat dezelve namelijk ſnijtanden, hondstanden of maaltanden zijn.

V. *Welke zijn de vijftien rangen?*

A. De eerſte onderdeeling, namelijk die der *quadrumanes*, maakt ſlechts één rang uit, hebbende ſnij-, honds- en maaltanden. De tweede onderdeeling (de *pédimanes*) worden in twee rangen verdeeld: die van den tweeden rang hebben ſnij-, honds- en maaltanden; die van den derden rang hebben geene ſnij- maar alleenlijk honds- en maaltanden. Tot de derde onderdeeling, de *plantigrades*, behoort de vierde rang; zulke namelijk, die ſnij-, honds- en maaltanden hebben. De vierde onderdeeling, de *digitigrades*, bevat vijf rangen, namelijk, de vijfde rang heeft ſnij-, honds- en maaltanden; de zesde ſnij- en maaltanden; de zevende rang honds- en maaltanden; de achtſte maaltanden; en de negende rang heeft geheel geene tanden. De vijfde onderdeeling, de *pachydermes*, bevat drie rangen; de tiende heeft ſnij-, honds- en maaltanden; de elfde ſnij- en maaltanden; de twaalfde alleen maaltanden. De zesde onderdeeling, de *bisulques*, bevat twee rangen; de dertiende, hebbende ſnij-, honds- en maaltanden; en de veertiende, die ſnij- en maaltanden heeft. De zevende onderdeeling, de *ſolipédes*, maakt den vijftienden rang uit, hebbende ſnij-, honds- en maaltanden.

V. *Welke ſoort van dieren behoort tot den eerſten rang?*

A. De apen, de meerkatten, de ſlingeraap; de kleine *Amerikaanſche* apen, de *alouatten*, de *macaquen*, de baviaan, de *makis*, de *loris*, en de *tarſier*.

V. *Welke ſoort draagt de naam van apen?*

A. Men heeft dien naam gegeven aan de dieren, welke door hunne natuurlijke organiſatie 't meest naar den mensch gelijken; zij zijn de *ſater*, of *orang-ou-*

tang, wiens gezigt bijna geheel met haar bedekt is, en die een' uitſtekenden muil heeft, het geen hem een treurig en woest uitzigt geeft; met bepulp van een' ſtok gaat hij overeind, en heeft geen' ſtaart. De *chimpanzé*, wiens innerlijke organiſatie men nog niet regt heeft leeren kennen; doch welke men ondertusſchen gelooft veel overeenkomst te hebben met die van den *fater*; voorts de *gibbon*, eene ſoort van *orang-outang*, wiens armen bijna zoo lang zijn als zijn lijf, waardoor hij zich van de twee anderen onderſcheidt: echter loopt hij, als dezen, op de twee achterſte handen, en is van een' zachten en ſtillen aard.

V. *Welke dieren noemt men meerkatten?*

A. Die dieren, welke zeer veel naar de apen gelijken, maar een' langer ſtaart hebben, 't geen hen van de wezenlijke apen onderſcheidt: zij verſchillen bovendien nog veel van dezelve door hunne vrolijkheid en levendigheid. Zij vereenigen zich tot troepen, en plaatſen zich achter elkanderen, om de vruchten uit de tuinen en naastbijzijnde plantſoenen der bosſchen, die zij bewonen, te ſtelen en weg te voeren.

V. *Waaraan kent men de ſlingerapen?*

A. Aan hunnen langen ſtaart, door middel van welken zij aan de boomtakken blijven hangen, en, balanceerende, van den eenen boom op den anderen komen. Somtijds vereenigen zij zich, en hangt de een aan den ſtaart van den anderen, om op die wijze eene rivier, of breeden ſloot te kunnen overſpringen.

V. *Zijn de* Amerikaanſche *apen zoo groot als de anderen?*

A. Neen, zij ſchijnen de kleinſte ſoort van dieren van dien naam te zijn, en hebben de eigenſchap der ſlingerapen niet, van aan den ſtaart te kunnen hangen, en, als dezen, eenen afſtand te kunnen bereiken; maar daarentegen kunnen zij op de boomen ſpringen, en dezelve beklouteren.

V. *Waarom heeft men de* alouatten *den naam van* huilers *gegeven?*

A. Om dat zij een vreesſelijk geweld maken, wanneer zij in de bosſchen ſchreeuwen; zoodanig, dat men, hen van verre hoorende, zich zou verbeelden, dat zij ten minſten twintig in getal waren, wanneer zij echter niet meer dan twee of drie zijn.

V. *Zijn de* macaques *fraai?*

A. Neen: zij zijn de lelijkſte en onreinſte dieren, welke men kent, en 't is niet mogelijk hen zonder afkeer te beſchouwen. De *magot* is onder die ſoort begrepen.

V. *Zijn de baviaanen boosaardig?*

A. Ja: deze groote apen zijn zeer woest en onhandelbaar: om dezelve in 't leven te houden, moet men hen in ijzeren kooijen opſluiten.

V. *Waar vindt men de* makis?

A. Op *Madagascar*, en aan de oostkusten van *Afrika.*

V, *Van welken aard is de* lori?

A. Dezelve is droefgeestig, ſtil en verſlindend: gedurende den nacht voert hij den oorlog tegen kleine dieren, en bij dag ſlaapt hij, met het hoofd op zijne twee handen leunende.

V. *Welke zijn de belangrijkſte ſoorten van den tweeden rang?*

A. De *didelphes*, waarvan verſcheidene wijfjes een' zak onder den buik hebben, in welken zij hunne jongen voeden en zogen: wanneer men haar vervolgt ſluiten zij dien zak. Andere wijfjes-*didelphes*, welke dezen zak niet hebben, kronkelen den ſtaart van hare jongen om den haren, nemen hen op den rug, en beveiligen hen door eene haastige vlugt.

V. *Welke ſoort behoort tot den derden rang?*

A. Slechts twee ſoorten, namelijk, het ſpringvarken en de luiaard. Het ſpringvarken kan, uit hoofde van de onëvenredigheid zijner voorpooten, niet op zijne achterpooten gaan, maar ſlechts ſpringen. De luiaard kan bij dag niet dan met moeite zien; zijne ſcherpe teenen dienen hem om zich aan de boomſtammen vast te houden, waaraan hij de wormen vindt, die hem ten voedſel verſtrekken.

V. *Is de vierde rang niet talrijk in ſoorten?*

A. Ja, in denzelven zijn de beeren, de *coatis*, de *kinkajous*, de *maugoust*, of *Egyptiſche* rat; de ſtekelvarkens, de *tanrecs*, de ſpitsmuis, en de mollen begrepen.

V. *Van welken aard is de beer?*

A. Hij houdt zich ſlechts in onbewoonde plaatſen op; doch is zoo woest niet, dat men hem niet zou kunnen temmen: men kan hem zelfs zoo tam maken, dat men hem kan leeren gaan, en op 't geluid van ſpeeltuigen bewegingen met het ligchaam maken en danſen.

V. *Welke bijzonderheden merkt men bij de* coati *op?*

A. Dat hij namelijk zijn' eigen ſtaart eet. — Voorts heeft hij denzelfden aard als de vos, namelijk, dat hij de hoenders doodbijt, en derzelver eijeren eet.

V. *Op welke wijze voedt zich de* kinkajou?

A. Hij kloutert op de boomen, en vandaar werpt hij zich op de voorbijgangers, als ook op de tamme dieren, doodt dezelve en drinkt hun bloed. — Voorts eet hij alles; doch heeft een' bijzonderen ſmaak voor de ſuiker en de confituren.

V. *Waarom bewezen de oude* Egyptenaren *eene goddelijke eere aan de ſoort van* Mangoustes, *de* Mangoustes van PHARAO *genaamd?*

A. Om dat deze de ratten en muizen verdelgt, de eijeren der crocodillen van onder 't zand opgraaft, en dezelve breekt.

V. *Met welk voedſel geneert zich het ſtekelvarken?*

A. Met de afgevallene vruchten, en met ſommige inſecten, welke het vindt, door met den ſnuit even in de aarde te graven.

V. *Welke ſoort van dier is de* tanrecs?

A. Een klein dier, dat in de *Oostindiën* gevonden wordt, en veel overeenkomst heeft met onze ſtekelvarkens: zij gaan zeer langzaam, en wentelen zich gaarne, even als de varkens, in het ſlijk.

V. *Waar wordt de ſpitsmuis gevonden?*

A. Op de velden, als ook in de huizen; dezelve is kleiner dan de gewone muizen; zij geneert zich met hetzelfde voedſel; doch verſpreidt een' onaangenamen reuk, welke de katten verwijdert.

V. *Is het waar, dat de mol blind is?*

A. Neen; maar deszelfs oogen zijn zoo klein, en de oogleden bedekken dezelve zoo diep, dat vele menschen waarlijk gelooven dat zij blind is.

V. *Welke zijn de geslachten van den vijfden rang?*

A. Vier; namelijk de honden, de verscheurende dieren, de civetkatten, en de marters.

V. *Zijn er niet verscheidene soorten onder 't geslacht der honden begrepen?*

A. Ja, men betrekt er onder, den eigenlijk genaamden hond, den hijéna, den *chacal*, den wolf, den vos, en den *isatis*.

V. *Welke soort van hond is 't minst verbasterd?*

A. De herdershond, als zijnde nog niet veraard van zijne oorspronkelijke soort, en dien men de ware natuurhond kan noemen. 't Verschil der luchtstreken, 't onderscheid van voedsel, en de aanwassing der geslachten, brengen de afwisseling te weeg, die men in deze dieren ontdekt. Zij, die nog in de bosschen van het zuidelijk gedeelte van *Africa* gevonden, en aan hunne eigenaardige geneigdheid overgelaten worden, gaan troepswijze den leeuw en andere woeste dieren bestrijden. Voor 't overige is de vriendschappelijke aard, de getrouwheid en nuttigheid van den hond, die tot het huisselijk leven bestemd is, algemeen bekend; doch wordt door weinige lieden op een' genoegzamen prijs gesteld. De *Mahomedanen*, die in dit stuk veel dankbaarder zijn dan wij, laten hospitalen voor de oude en gebrekkelijke honden oprigten.

V. *Wat is de geaardheid van den hijéna?*

A. De hijéna is van een woest en wreed karakter; wanneer de honger hem dringt valt hij de menſchen aan, welke hij ontmoet; en ten allen tijde overvalt hij de kudden ſchapen, tot in derzelver ſtallen toe; graaft de lijken op, en verſcheurt derzelver halfvergane leden.

V. *Vereenigen de* chacals *zich niet troepswijze?*

A. Ja; zij gaan met benden van veertig of vijftig; vallen meest alle de dieren aan, en volgen ſomtijds de karavanen, gelijk de *requin* de ſchepen volgt.

V. *Wat is de aard van den wolf?*

A. Deze is het wreedſte dier dat bekend is, en ieder weet hoeveel verwoesting hij in de ſchaapsſtallen aanrigt.

V. *Verdient de vos den naam van* listig, *dien men hem doorgaans geeft?*

A. Ja; hij is zeer behendig om de hoenders en vogels te verſchalken, en heeft een' ſterken reuk, die hem alleen eigen is.

V. *Wat is het voedſel van den* iſatis?

A. Hij voedt zich met ratten, hazen, en vogels; en heeft veel overeenkomst met den vos in gewoonten en ſchranderheid.

V. *Welke dierſoorten zijn onder de verſcheurende dieren begrepen?*

A. De kat, de tijger, het luipaard, de panther, de *once*, de *caracal*, de *ſerval*, de *conguar*, de *margais*, de *ocelot*, de leeuw, en de *linx*.

V. *Welke dienst bewijst de kat ons?*

A. Zij bevrijdt ons van de ratten, muizen, hagedis-

ſen, enz.; doch is valsch en trouweloos van aard, en heeft hierin veel overeenkomst met de woeste en bloeddorſtige dieren.

V. *In welk land vindt men den tijger?*

A. De zoogenaamde *koninklijke tijger* vindt men alleen in de *Indiën*, alwaar zijne kracht en de ſnelheid zijner bewegingen hem vreesſelijk doen zijn.

V. *Waaraan kan men het luipaard ligtelijk herkennen?*

A. Aan de kleine vlekjes van zijne huid; terwijl de tijger met groote ſtrepen geteekend is, en de panther lange vlekken heeft.

V. *Kan men den panther niet temmen?*

A. Ja: ondanks zijn wreedaardig karakter weten de negers van *Barbarijen* hem te temmen, en bezigen hem, doch met de grootſte voorzorg, om ter jagt te gaan.

V. *Kan men de* once *niet tam maken?*

A. Deze kleine panther is ſlechts wreed wanneer hij de ſterkſte denkt te zijn: de jagers van *Perſiën* blinden hem de oogen, en nemen hem mede achter op hunne paarden, wanneer zij ter jagt gaan, om hem op den prooi los te laten, bij 't eerſte gevaar waarmede zij bedreigd worden.

V. *Waarom noemen de* Arabieren *den* caracal, leidsman van den leeuw?

A. Om dat hij dikwerf den leeuw volgt, ten einde hem het overſchot van zijn prooi te geven. Hieruit blijkt, dat men hem ten onregte dezen naam geeft.

V. *Wat is de geaardheid van den* ſerval?

A. Hij is woest, en de goede zoowel als de kwade behandeling vermindert zijne woestheid niet.

V. *Is de* conguar *gevaarlijk?*

A. Hij wordt in *Amerika* even zoo zeer gevreesd als de tijger in *Afrika;* echter is hij minder ſterk en dapper.

V. *Waar vindt men den* margais?

A. In *Braziliën* en in *Guiana*, alwaar men hem *kat-tijger* noemt: hij jaagt het kleine wild en de vogels op.

V. *Van welken aard is de* ocelot?

A. Hij is meer bloeddorſtig, dan wel verhit op het vleesch der dieren, die zwakker zijn dan hij, en die hij verſcheurt, om hun bloed ter leſſching van zijn' dorst te drinken: niet te min is hij vreesachtig voor den mensch, en valt zeldzaam de honden aan.

V. *Waarom zegt men, dat de leeuw de koning der dieren is?*

A. Om dat hij door zijne ſterkte, behendigheid en edelmoedigheid, dien eernaam verdient: wanneer hij wreed is, is het ſlechts uit nood of uit wraakzucht. De geſchiedenis levert ons verſcheidene treffende voorbeelden op van zijne gevoeligheid.

V. *Wat is de leefwijze van den* linx?

A. Hij onthoudt zich op de boomen, en jaagt op inkhorens, wilde katten, op marters, op vogels, en werpt zich op de geiten, de hazen, en andere dieren, welke onder zijn bereik vallen.

V. *Hebben de civet-katten niet iets, dat haar voornamelijk nuttig maakt?*

A. Ja; zij leveren eene ſoort van *parfum* op, welke zij in eene kleine opening dragen, die onder

den buik geplaatst is: die van de *Zibet* wordt het meest geacht en gezocht.

V. *Waarom zoekt men de marters?*

A. Uit hoofde van haar vel, waarvan men de ſchoonſte en kostbaarſte pelterijen maakt.

V. *Hoe vele ſoorten bevat het geſlacht der marters?*

A. De *ſaricovienne*, de bunſums, het ſabeldier, de fret, de hermelijn, en het wezeltje.

V. *Waar vindt men de* ſaricovienne?

A. In *Amerika*, aan de oevers van de rivier *de la Plata:* zij zwemt zeer goed, en voedt zich met krabben en kleine visſchen.

V. *Waarom trachten de landlieden de bunſums te verdelgen?*

A. Om dat dezelve veel ſchade doen in de hoenderen duivenhokken.

V. *Welk een' aard heeft het ſabeldier?*

A. Het heeft veel overeenkomst met den bunſum, riekt zeer onaangenaam, en deszelfs vleesch heeft zulk een' ſlechten ſmaak, dat zelfs de honden het niet willen eten.

V. *Welke ſoort van dier is de fret?*

A. Deszelfs haar is ongemeen fijn, en wordt zeer ſterk gezocht.

V. *Welke bijzonderheid heeft de hermelijn?*

A. 't Is een klein lief diertje, welks huid zeer kostbaar is, zijnde zeer fijn, en wit in den winter; doch wordt in den zomer op den rug rood.

V. *Waarom vernielt men de wezels?*

A. Uit hoofde dat zij, in een hoenderhok influi-

pende, alles dood maken wat zij in 't zelve vinden.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zesden rang?*

A. De haas, de *daman*, de hamſter, de *agouti*, de *castor*, de *ondatra*, de marmot, de ſpringhaan, de rat, de veldrat, de bergrat, de ſpringhaas, het inkhorentje, het egelzwijn, en de *coendou*.

V. *Hoe vele ſoorten van hazen zijn er?*

A. De ſchroomvallige haas, en het konijn. De haas ſlaapt zeer veel, en wel met opene oogen: hij heeft geene haren aan de oogleden, en ſchijnt ſlecht van gezigt te zijn. Wat het konijn betreft, 't zelve is zoo algemeen bekend, als ook deszelfs gemakkelijke wijze van voortteeling, dat het noodeloos is meer van hetzelve te zeggen.

V. *Waar vindt men de* damans?

A. In den omtrek van de *Kaap de Goede Hoop*. Hij houdt zich gaarne op in de bergen, welke hij met veel vlugheid afſpringt.

V. *Hoe leven de hamſters?*

A. Aan de oevers der vloeden van *Guiana:* zij trekken doorgaans ſlechts bij nacht, en troepswijze op weg.

V. *Zijn er niet verſcheidene ſoorten van* agoutis?

A. Ja; maar de *Paca* is de eenigſte bekende ſoort; dezelve graaft zich holen, even als de konijnen.

V. *Wordt de* castor *niet als een zeer vindingrijk en kunſtig dier beſchouwd?*

A. Ja; op ſommige plaatſen in *Amerika* ſticht hij gehuchten en maakt dijken die 't water der rivieren

op de behoorlijke hoogte terug houden: op deze dijken, of in deze gehuchten, houden vier of vijf honderd *castors* hun verblijf, gedurende het flechte jaargetijde, en genieten aldaar met elkanderen de genoegens der zamenleving.

V. *Heeft de* oudrata *niet veel overeenkomst met den* castor?

A. Ja, hij heeft veel van deszelfs gewoonten en vindingrijkheid. Gedurende den winter houden zij mede hun verblijf in de hutten, die zij zich gebouwd hebben, terwijl zij in den zomer flechts twee aan twee leven.

V. *Welke bijzonderheden onderfcheidt men in den marmot?*

A. Deszelfs hoofd heeft veel overeenkomst met dat van den haas; deszelfs haar en de nagels met die van den bunfum, en deszelfs pooten met die van den beer. Doorgaans zit de marmot, en bedient zich van zijne voorpooten om het eten aan den mond te brengen. Men gewent hem gemakkelijk aan het huisfelijk leven, en leert hem naar den viool danfen.

V. *Is de fpringhaan fchadelijk voor de landbouwers?*

A. Ja, niet alleen om dat hij veel graan eet en vernielt, maar bovendien verzamelt hij daarvan een' aanmerkelijken voorraad in zijn hol.

V. *Zijn er niet verfcheidene foorten van ratten?*

A. Er is de gewone rat, de muis en de aardmuis: omtrent deze, in onze luchtftreken zoo bekende, dieren, behoeven wij gene nadere befchrijving te geven. De ratten en muizen houden doorgaans hun verblijf in de

huizen, kelders, op de zolders, en in de ſchuren. De aardmuis houdt zijn verblijf in de aarde. — De rat is de grootſte, voorts de aardmuis, en de gewone muis is het kleinſte dier van deze ſoort.

V. *Welk onderſcheid is er tusſchen de veldrat en de aardmuis?*

A. De laatſte is kleiner, derzelver ſtaart is korter, meer kronkelachtig, en zij heeft een' dikker kop.

V. *Wat is de geaardheid van den bergrat?*

A. Dezelve heeft veel overeenkomst met die van den inkhoren, daar hij, even als deze, in de bosſchen en op de toppen der boomen zijn verblijf houdt.

V. *Drinkt de ſpringhaas dikwijls?*

A. Bijna nooit: het ſchijnt ook dat het licht hem hindert; want hij ſlaapt een goed gedeelte van den dag, en gaat alleenlijk 's nachts zijn voedſel zoeken.

V. *Welk voedſel gebruikt de inkhoren?*

A. Doorgaans akers, *maïs* (of Turkſche tarwe) noten, amandelen, enz.: ook houdt hij zeer veel van het bij ons zoogenaamde mangelbanket. Hij is zeer vlug en aardig.

V. *Is het ſtekelvarken, of egelzwijn, boosaardig?*

A. Neen; maar het is uiterst jaloersch over zijne vrijheid, en wanneer hij gramſtorig is zijn de wonden, die hij met zijne ſtekels maakt, zeer gevaarlijk.

V. *Waar vindt men de* coendous?

A. In *Zuid-Amerika:* zij leven eenzaam gedurende een gedeelte van het jaar; doch verëenigen zich paar aan paar in den ſchoonen zomertijd.

V. *Hoe vele ſoorten van dieren zijn er in den zevenden rang?*

A. Slechts één, namelijk de luijaard, zijnde de ellendigſte van alle levende wezens; als kunnende niet dan met de grootſte moeite op de aarde gaan, of de boomen beklouteren. Hij heeft de zonderlinge gewoonte van zijne vier pooten aan een' tak te haken, en zijn ligchaam benedenwaarts te laten hangen, om dus te ſlapen.

V. *Welke zijn de ſoorten van den achtſten rang?*

A. De *orycteroop*, zijnde nog maar zeer weinig bekend, en de *tatou*, die zeer zacht van aard is: zijn ligchaam is met een korst of harde huid bedekt, doch ſlechts op het bovenſte gedeelte, terwijl zijn keel, borst en buik met een wit vel bedekt zijn.

V. *Welke zijn de ſoorten van den negenden rang?*

A. De mierenbeer, en de *pangolins*. De eerſte heeft de gewoonte van zijne tong in het mierennest te ſteeken, en er dezelve, een oogenblik daarna, wanneer zij met mieren bedekt is, uit te halen, alzoo die dieren hun ten voedſel ſtrekken.

De *pangolin*, ook *ſchubachtige hagedis* genaamd, is met eene ſoort van harnas bedekt, hetwelk hem beveiligt voor de aanvallen zijner wreedſte vijanden, als de tijger en het pantherdier.

V. *Welke dierſoorten behooren tot den tienden rang?*

A. Het varken, de *tapir*, en de *hippopotamus*. Het varken is eene groote vervulling voor den mensch, alzoo 't zelve zich met zeer gemeen voedſel geneert, en alles van hetzelve eetbaar is, de kop, de ooren, de pooten, het bloed, ja zelfs tot de darmen toe, zoo dat er niets van 't varken verloren gaat.

De *tapir* is het grootſte dier, dat in de nieuwe wereld gevonden wordt: deszelfs bovenſte lip ſteekt uit, bij wijze van een' ſnuit; echter heeft de *tapir* meer overeenkomst met het varken dan met den olifant, waarvan hij noch het vlugge begrip, noch de geaardheid heeft.

De *hippopotamus* is zulk een groot gevaarte, dat hij niet hard loopen kan; doch daarentegen zwemt hij zeer goed, en leeft zoo wel in 't water als op het land; hij voedt zich vooral met visſchen. De pijlen of ſnaphaankogels dringen niet ligt door zijne huid.

V. *Hoe velerlei ſoorten zijn er in den elfden rang?*

A. Alleen de olifant; zijnde een ontzaggelijk groot dier, dat zich in de heete luchtſtreken van *Azia* en *Afrika* ophoudt. Dit dier vereenigt, onder het minst aangenaam voorkomen, den geest van den hond, de behendigheid van den aap, en de gezelligheid van den *castor:* 't is gehoorzaam in den dienst, dien de mensch van hem vordert, en edelmoedig, wanneer hij zich in vrijheid bevindt.

V. *Hoe velerlei dierſoorten zijn er in den twaalfden rang?*

A. Slechts één, namelijk de rhynoceros, waarvan twee ſoorten bekend zijn: de eene ſoort heeft één hoorn, en de andere, die zeldzamer is, twee hoornen: dit is het ſterkſte der viervoetige dieren na den olifant; doch 't heeft niets van deszelfs behendigheid of verſtand: het geneert zich met gras en bladen, en ſchijnt niet van visch of vleesch te houden.

V. *Welke zijn de ſoorten van den dertienden rang?*

A. De kameel en de *ſems*. De voornaamſte eigenſchappen van den kameel zijn, dat hij twee vleesachtige bulten op 't midden van den rug, en vijf magen heeft; terwijl de andere herkaauwende dieren er ſlechts vier hebben: deze vijfde maag is eene vergaderplaats voor water, 't welk de kameel meer dan acht dagen in dezelve goed kan houden, zonder aan bederf onderhevig te zijn, en dat zij naar welgevallen in een der andere magen kan doen overvloeijen. De dromedaris is eene ſoort van kameel; doch heeft maar één bult, en is vlugger.

De *ſems* is een klein lief dier, 't welk zich in de heete landen van *Azia* en *Afrika* ophoudt: het ſpringt zeer goed, doch 't blijkt dat het niet lang kan loopen, alzoo de *Indianen* 't in zijn loop vangen.

V. *Hoe vele dierſoorten behooren tot den veertienden rang?*

A. De volgende zes, als: 't hert, de *giraffe*, de *antelope*, de geit, het ſchaap, en de os.

V. *Wat is den aard van het hert?*

A. 't Hert is een vreedzaam en zachtaardig dier; deszelfs vorm is zeer bevallig, en zijn hooſd is met levende takken verſierd. Het wijfje draagt den naam van *rhee;* dezelve zijn kleiner, en hebben geene takken. De jonge herten dragen, tot dat zij één jaar oud zijn, den naam van *rhee;* zij zijn zeer vlug, en ſpringen hagen van meer dan zes voeten hoog over. Men kan het zeer gemeenzaam gewennen.

V. *Is de* giraffe, *groot?*

A. Ja,

A Ja, 't is een der grootſte en tevens der zachtaardigſte dieren; doch de onevenredigheid van zijne pooten, waarvan de voorſten veel langer zijn dan de achterſten, is waarſchijnlijk de oorzaak, dat de inwoners der landen, waarin hij zich ophoudt, hem tot de dienstbaarheid bezigen.

V. *Welke ſoort van dier is de* antilope?

A. Een dier hetwelk tot de ſoort der geiten behoort, bekend onder den naam van *wilde bok*, welke ons ook het vel van dien naam oplevert. De *antilopen* leven vereenigd met elkanderen; wanneer zij bezig zijn met eten ſtaat één hunner altoos op de wacht, en waarſchouwt hen, op 't minſte gerucht, door eene ſoort van fluiting, waarop de anderen dadelijk van rots tot rots de vlugt nemen.

V. *Is de geit een nuttig dier?*

A. Ja; zij is met een lang haar bedekt, van welke men onderſcheidene ſtoffen maakt; en geeft eene zeer voedzame melk, waarvan men kaas maakt. Haar mannetje wordt *bok* genaamd, en heeft, even als zij, horens, en eene ſoort van baard. — Deze dieren beminnen het verblijf op ſteile rotſen, en in bergachtige plaatſen.

V. *Is het ſchaap ook niet zeer nuttig?*

A. Ja; 't zelve levert tot ons gebruik zijne wol, zijne huid, vleesch en beenen: alles wat aan 't ſchaap is, is het eigendom van onze behoefte en vindingrijkheid geworden. Deszelfs mannelijk geſlacht wordt met den naam van *ram* beſtempeld, en draagt alleen horenen.

V. *Is de os niet een zeer nuttig dier?*

A. Ja, en bovendien is hij zeer ſterk, doch ſchijnt

zijne eigene kracht te miskennen, om zich aan den wil van den mensch te onderwerpen. Men ſpant hem voor den wagen en den ploeg, doch hij wordt zelden gebruikt om lasten te dragen. Na den mensch in deszelfs arbeid ondersteund te hebben, wordt zijn vleesch een der hoofdſpijzen van deszelfs tafel, terwijl zijne huid hem ten ſchoeiſel ſtrekt.

V. *Hoe vele ſoorten zijn er in den vijftienden rang?*

A. Slechts het paard. Deszelfs geaardheid is jaloersch te zijn op zijne vrijheid, en trotsch op zijne onafhankelijkheid; het is woest, maar gezellig. De wilde paarden leven troepswijze en in vereeniging. Bij 't verlies hunner vrijheid verliezen zij echter hunne *fierheid* en ſterkte niet; maar verkrijgen integendeel meer bevalligheid en gevoel. Men rigt het paard af voor pracht, voor het rijdſchool, en voor den krijg: het is zeer gedwee, en oplettend op de minſte beweging van de hand die het geleidt.

GEVLEUGELDE ZOOGDIEREN.

V. *Hoe verdeelt men de tweede afdeeling?*

A. Door eene onderdeeling van dieren, wier voorpooten, bij wijze van vleugels, met vliezen bezet zijn. Van deze onderdeeling maakt men weder twee rangen. Den zestienden namelijk, bevattende die welke ſnij-, honds- en maaltanden hebben; en den zeventienden rang, bevattende die genen welke ſlechts honds- en maaltanden hebben.

V. *Welke dierſoorten zijn onder den zestienden rang begrepen?*

A. De vledermuis, wier vleugelen met eene ſoort van vliezen voorzien zijn, die de verlengde nagels der voorpooten aan elkanderen hechten. Dit dier vertoont zich niet dan bij het vallen van den nacht; voedt zich met vliegen, muggen en nachtkapellen; blijft gedurende den winter in eene verkleumdheid, en kan verſcheidene dagen doorbrengen zonder eenig voedſel te gebruiken.

De *ſpectre* en de *rhinolophe*, alhoewel tot dezelfde ſoort behoorende, zijn nog zeer weinig bekend.

De *phyllostome* en de *galeopitheque*, dieren van de oude en nieuwe wereld; zij hebben zeer veel overeenkomst met de vledermuis, en vertoonen zich, even als deze, ſlechts in den avond, terwijl zij zich bij dag in de kloven der rotſen en tusſchen de barſten der oude gebouwen verbergen.

V. *Welke ſoort behoort tot den zeventienden rang?*

A. Slechts de *noctilion*, die mede veel overeenkomst met de vledermuis heeft.

ZEE-ZOOGDIEREN.

V. *Hoe verdeelt men de zee-zoogdieren?*

A Men maakt van dezelve twee onderdeelen; de eerſte hebben de achterpooten vinswijze gevormd: dezen worden *empêtrès* genaamd; de anderen, die geene achterpooten hebben, zijn de groote zeevisſchen.

V. *Hoe vele rangen bevat de eerſte onderdeeling?*

A. Drie; namelijk den achttienden; hebbende ſnij-, honds- en maaltanden; den negentienden rang, die honds- en maaltanden heeft; en den twintigſten, welke alleenlijk maaltanden heeft.

V. *Welke dieren behooren tot den achttienden rang?*

A. De zeehond, zijnde zoodanig gewijzigd, dat hij even goed in 't water als op het land kan leven; hij eet met dezelfde graagte gras als vleesch en visch, en zijn ſlaap is zoo vast, dat de jagers hem naderen zonder dat hij wakker wordt, en hem met ſtokſlagen afmaken.

De zeekoe heeft veel overeenkomst met den grooten zeehond; doch is aan de bovenſte kaak met twee hondstanden gewapend, welke zij benedenwaarts uitſtrekken, gelijk ſlagtanden van den olifant.

V. *Welke zijn de dierſoorten van den negentienden rang?*

A. Tot denzelven behoort ſlechts de *dugon*, die nog zeer weinig bekend is.

V. *Welke ſoorten behooren tot den twintigſten rang?*

A. Alleen de walrus, die zich in de groote rivieren van *Zuid-Amerika* ophoudt. Alzoo hij niet uit het water kan komen, verlengt hij den hals, en ſteekt den kop vooruit, om zich met het gras aan den kant der rivieren te voeden. Deze dieren zwemmen altoos met digt inëengeſlotene troepen, en zijn zeer gezellig.

V. *Hoe vele rangen bevat de tweede onderdeeling?*

A. Twee, namelijk den een en twintigſten en den

twee en twintigſten: de dieren van den eerſten hebben alleen hondstanden, en die van den tweeden in 't geheel geene tanden.

V. *Welke dierſoorten behooren tot den een en twintigſten rang?*

A. De dolphijn, die weinig overeenkomst heeft met de afbeelding, welke de ſchilders en beeldhouwers er van maken. Hij heeft twee kiewen, die aan elkanderen gehecht zijn, en het oog digt bij den hoek van den mond geplaatst.

De kachelot, wiens hoofd zoo lang is, dat het ruim een derde gedeelte van de geheele lengte van het dier uitmaakt: zijn ſpitsafloopende onderſte kinnebak is zeer naauw, en gewapend met groote driekantige tanden.

Voorts de *narval*, die twee lange regte of ſpiraalswijze geribde ſlagtanden heeft; hij bedient zich hiervan om een gat in het ijs te boren, waardoor hij verſche lucht kan ſcheppen.

V. *Welke zijn de dierſoorten van den twee en twintigſten rang?*

A. Slechts de walvisch alleen, wiens bovenſte kinnebak met baarden of horenen zwaarden bezet is, doorgaans bekend onder den naam van *haleinen:* hij heeft twee kiewen op het hoofd, waardoor hij het water uitſpuwt.

VAN DE VOGELS.

V. *Hoe verdeelt men de vogels?*

A. In twee onder-klaſſen; onder de eerſte zijn de

vogels begrepen die het onderſte van den poot met vederen bezet hebben, en wier teenen niet door een breed vlies aan elkanderen gehecht zijn; de tweede zijn, die geene vederen onder aan de pooten hebben, of die verſcheidene teenen hebben, welke door een lang vlies aan elkanderen gehecht zijn.

V. *Hoe onderſcheidt men de eerſte onder-klaſſe?*

A. In twee afdeelingen, waarvan de eerſte twee voor- en twee achterteenen heeft; de tweede ſoort die, welke drie voor- en één achter-, of wel in 't geheel geene achterteenen hebben.

V. *Hoe verdeelt men de eerſte afdeeling?*

A. Door er eene enkele onderdeeling van te maken, bevattende de klauterende dieren, wier teenen dik en ſterk, en waarvan zes rangen zijn; de eerſte namelijk met een' krommen bek; de tweede met een' getanden bek; de derde met een' uitgeholden bek; de vierde met een' regten en inëengedrongen' bek; de vijfde met een' korten bek, en de zesde met een' ſpitſen bek.

V. *Welke ſoorten behooren tot den eerſten rang?*

A. De *arras*, die men van den papegai onderſcheidt door een pluimeloos plekje, welk hij op iedere kaak heeft: men vindt dezelve in menigte in het zuidelijke gedeelte van *Amerika*. Derzelver pluimen, waarmede de wilden zich verſieren, zijn zeer fraai; de geaardheid van den *arras* en van den papegai is bijna dezelfde, doch zij ſpreken nooit zoo goed als dezen.

De papegai vindt men in de heete landen van de oude en nieuwe wereld. Eene bijzondere gelijkheid van derzelver tong en bek is oorzaak, dat zij eenige

woorden, die men hen leert, kunnen herhalen, ofſchoon zij echter met geene grootere verſtandelijke vermogens begaafd zijn, dan de andere vogels.

V. *Hoe vele ſoorten heeft de tweede rang?*

A. Vier; ten eerſten, de *Braziliaanſche* aakſters, die een' zeer ligten en dunnen bek hebben, langer zijnde dan hun kop, en weinig geſchikt om de ſpijzen fijn te maken; waarom zij, wanneer men hun iets toewerpt, hetzelve met de punt van den bek aannemen, 't in de lucht werpen, aldus in hunnen wijden bek opvangen en geheellijk doorſlikken.

Ten tweeden, de *couroucous*, die men doorgaans aan paren ziet, brengende hunne wijfjes, wanneer dezelve broeden, het voedſel aan; zijnde een *Amerikaanſche* vogel.

Ten derden, de gekuifde koekoek, zijnde de ſchoonſte vogel van *Amerika*. De heer DE BUFFON heeft er gedurende eenigen tijd een in het leven gehouden, dien hij met druiven, appelen, en ſoortgelijke vruchten voedde.

Ten vierden, de *muſophage*, die men in de provincie van *Acra* in *Guinéa* vindt; en die, gelijk men algemeen van gevoelen is, zich met de vrucht van den bananenboom voedt.

V. *Welke zijn de ſoorten van den derden rang?*

A. Dit is ſlechts de baardvogel, dien men in de heete landen der beide werelddeelen vindt. De geen welke in de *Indiën* zijn, vallen de vogels aan die kleiner zijn dan zij, en hebben veel overeenkomst met de geaardheid van den graauwen raaf: terwijl daarentegen de baardvogel dien men in *Amerika* vindt, zich in de afgelegendſte plaatſen der bosſchen ophoudt,

en altoos verwijderd blijft van de bewoonde, ja zelfs van de niet belommerde en opene plaatsen.

V. *Welke soorten behooren tot den vierden rang?*

A. De goudskevels en de raven. Er zijn twee soorten van goudskevels, de eene die zich in opene of onbelommerde plaatsen ophouden, eenzaam en verre van elkanderen in de bosschen leven; terwijl de anderen doorgaans gepaard leven, en zich met insekten voeden.

De raven voeden zich met de eijeren der insekten en der mieren, verborgen onder den bast der boomen en in de bosschen: derzelver geschreeuw of gezang is droefgeestig: ook ontvlugten zij alle gezelligheid.

V. *Welke soorten behooren tot den vijfden rang?*

A. De draaihals alleen, die bijna onder alle luchtstreken gevonden wordt, en echter overal zeer zeldzaam is. Men vindt hem bijna altijd alleen op den grond, in het koren of in den haver.

V. *Welke soorten behooren tot den zesden rang?*

A. De koekoek, en de teekeeter. De koekoek maakt geen nest; het wijfje legt hare eijeren in dat van een' anderen vogel. In den herfst verlaat hij onze luchtstreken, en komt in de lente zeer vermagerd terug: hij is roofgierig, en voedt zich met kleine dieren, insekten, en de eijeren van andere vogels.

De teekeeter onthoudt zich op de oevers van poelen, van zoute wateren, en in de moerassen van *Brazilië*; zij gaan altoos troepswijze; leven en leggen hunne eijeren in hetzelfde nest: zij voeden zich met zaad en kleine insekten.

V. *Hoe onderscheidt men de tweede afdeeling?*

A. In vier onderdeelen; tot de eerſte behooren de roofvogels, die ſterke en zeer krom gebogene nagels hebben; tot de tweede de musſchen, wier nagels ſlechts een weinig gebogen, en wier buitenſte teenen vrij zijn; tot de derde ſoort behooren de *platypodes*, of die platte pooten hebben, wier buitenſte teenen, bijna over geheel derzelver lengte, glad zijn; tot de vierde ſoort behooren de *gallinacées*, wier voorſte teenen door een vlies aan derzelver grondvlakte gehecht zijn.

V. *Hoe vele rangen bevat de eerſte onderdeeling?*

A. Slechts een' enkelen, namelijk den zevenden, waartoe de grijpvogels met kromme bekken behooren.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zevenden rang?*

A. Ten eerſten de gieren, zijnde bloode en wreede vogels, die op de vergane lijken azen. Dikwerf vereenigen verſcheidene hunner zich, om een ſlagtoffer te ontzielen. Men vindt dezelve op de beide vaste landen.

Ten tweeden de grijpvogels, zijnde een van de grootſte roofvogels; zij rooven hazen en ſchapen weg. Men vindt er die eene verbazende grootte hebben.

Ten derden de arend, wiens kracht, moed en edelmoedigheid, hem onder de vogelen tot denzelfden rang verheffen, welke de leeuw onder de viervoetige dieren bekleedt. Hij maakt zijn nest te midden van de afgronden, als ook in de kloven der rotſen. De geheele aarde verſtrekt hem ter woonplaatſe. Doorgaans bereikt hij meer dan honderd jaren.

Ten vierden de havik, bloeddorſtig van aard, en

niet dan met moeite te temmen. Hij plukt de vogels alvorens dezelve te eten; maar de muizen eet hij met huid en haar op.

Ten vijfden, de ſperwer, dien men ligt tot de patrijzen- en kwarteljagt kan afrigten: hij valt de duiven, die van hunnen troep afgeſcheiden zijn, aan; als ook de kleine vogels, welke men in den winter in menigte bij elkanderen ziet.

Ten zesden, de pitoor, zijnde een luije vogel, die meestal zijn leven, zittende op de boomen, in onze bosſchen doorbrengt; dikwerf geheele uren achter elkanderen blijft zitten, en dezelve ſlechts verlaat om het kleine wild aan te vallen, dat onder zijn bereik voorbij gaat.

Ten zevenden, de zeemeeuw, die zich in de ſtruiken, de hagen en het riet verbergt. Er zijn tweederlei ſoorten; de eene ſoort houdt veel van kleine vogels, en de andere voedt zich met visſchen.

Ten achtſten, de wouw, of kiekendief, zijnde even bloohartig als roofgierig en wreed. Zij vereenigen zich dikwerf om met geweld een of ander dier van hunne ſterkte aan te vallen: hunne vlugt is zeer ſnel, zij rusten zelden, en ſtrijken ſlechts op de aarde neder om het wild aantegrijpen, dat hun ten voedſel verſtrekt.

Ten negenden, de valk: deze vogel valt regtſtreeks op zijn' prooi neder, en voert dien op dezelfde wijze met zich op. Eertijds rigtte men hem op de Koninklijke jagt af.

Ten tienden, de nachtuil: een onheilſpellende vogel,

wien het daglicht ſchijnt te verblinden: hij vliegt ſlechts even vóór en na den ondergang der zon: in de duisternis des nachts ziet hij echter zoo weinig als de andere vogels.

V. *Hoe vele rangen zijn er in de derde onderdeeling?*

A. Acht: de achtſte heeft een' uitgetanden bek; de negende een' halven maanswijze bek; de tiende een' regten en ſpits toeloopenden bek; de elfde met een' regten inëengedrongen bek; de twaalfde een' regten en dunnen bek; de dertiende een' zeer korten bek; de veertiende een' boogswijzen bek; en de vijftiende een' opgezwollen bek.

V. *Welke zijn de ſoorten tot den achtſten rang behoorende?*

A. Alleen de *phytotome*, die een zeer korte, wat ſpitſe tong heeft, en wiens aard nog zeer weinig bekend is.

V. *Welke zijn de ſoorten van den negenden rang?*

A. Ten eerſten, de bonte exter, die, hoewel ongemeen klein zijnde, echter zeer moedig en zelfs bloeddorſtig is: hij valt ſomtijds de vogels aan, die grooter zijn dan hij, bij voorbeeld de raven en kraaijen, en verdedigt zich altijd tegen dezelve.

Ten tweeden, de *tyran*, zijnde een kleine boosaardige vogel, die veel overeenkomst heeft met den kleinen hagedis.

Ten derden, de kleine hagedis, zijnde een kleine vogel, die onze gewesten ſlechts gedurende eenige maanden van 't jaar bewoont: hij voedt zich met vliegen en inſekten.

Ten vierden, de vliegvanger, die in *Amerika*, *Afrika*, ook, gedurende het ſchoone jaargetij, in onze gewesten gevonden wordt: hij verlost ons van een groot aantal inſekten.

Ten vijſden, de meerl, of zwarte lijster, zijnde een vogel van het Europaſche klimaat. Alhoewel hij doorgaans zwart zij, vindt men er echter witten, die ſlechts in kleur van de eerſten verſchillen. Men kan ze leeren zingen, ja zelfs de menſchenſtem naarbootſen.

Ten zesden, de mierenëter, welke zich bij de groote mierennesten in *Guyana*, en het binnenſte gedeelte van het zuidelijk *Amerika*, dus op den grond ophoudt, dewijl zijne vleugels te kort zijn om te kunnen vliegen.

Ten zevenden, de weduwaal, een vogel die zeer weinig zit, en zijn nest aan de takken der boomen hangt: zij vliegen zelden dan met twee of drie te zamen; zij eten inſekten, doch zijn zeer verlekkerd op vijgen en kerſen.

Ten achtſten, de *Bohcemſche* gans, wiens vederen zeer ſchoon zijn, waarvan de wilden van *Braziliën* aardige verſierſelen maken. De vogels bewonen de oevers van de rivier der *Amazonen*, als ook verſcheidene oorden van *Zuid-Amerika*; doch nooit ziet men hen met troepen vliegen.

Ten negenden, de *tangara*, die veel overeenkomst heeft met den muſch; hebbende, even als deze, een zeer korte vlugt: hij wordt ſlechts in de nieuwe wereld gevonden, eet klein zaad, en vliegt zeer digt langs de woningen.

V. *Welke zijn de ſoorten van den tienden rang?*

A. Ten eerſten, de *caciquen*, bewoners der nieuwe wereld, alwaar zij bij troepen leven: zij maken hun nest van de bladen van zekere ſoort van hondsgras, 't welk zij met paardenhaar zamenvlechten. Somtijds vindt men vier of vijf zulke nesten op één boom.

Ten tweeden, de *troupiales*, die hunne nesten aan de uiterſte einden der hoogſte takken van de boomen hangen, en dezelve vrij in de lucht laten ſlingeren, ten einde ze te beveiligen voor anderen, hen vijandig zijnde, kruipende dieren.

Ten derden, de *carouges*, wier nest mede eene zonderlinge gedaante heeft: het gelijkt naar het ſtuk van een in vieren gedeelde globe: 't zelve is zeer kunſtig aan 't blad van den banaanboom gehecht. De zang der *carouges* is zeer aangenaam.

Ten vierden, de ſpreeuw, waarvan men in onze luchtſtreken eene ſoort vindt, die men in een kooi kan leeren fluiten: zij vliegen altoos aan troepen, beſteden weinig moeite aan het maken van nesten, en vermeesteren dikwerf dat van den groenen ſpecht.

Ten vijfden, de kerſevink, die in verſcheidene landen verſpreid is: de gedaante van hunn' bek is overal dezelfde, maar hunne geaardheid is ſomtijds verſchillend, marmate de luchtſtreken waarin zij zich bevinden. Die men onder onze luchtſtreek vind zijn ſtilzwijgend en eenzaam.

Ten zesden, de goudvink, die zeer ſchoon van veêren is, en een aangenaam gezang heeft. Men kan dezelve zeer gemakkelijk opvoeden. Gedurende den

zomer houdt hij zich in de bosschen op; doch in den winter doorloopt hij met groote troepen de velden.

Ten zevenden, de musschen, onder welk geslacht de kanarie, de putter, en het eijsje, ook wel vlasvink genoemd, begrepen zijn; dewijl hunne gedaante bijna dezelfde is, en zij alleenlijk verschillen in zang en kleur van vederen. Deze vogels zijn onder alle luchtstreken bekend.

Ten achtsten, de groene vlasvink, van welke men in onze luchtstreek verscheidene soorten vindt. Derzelver zang is niet onaangenaam, ofschoon dezelve een weinig schel zij. Tot deze soort behooren ook de vinken die, in 't najaar, in de vinkenbanen gevangen worden, en voor vele menschen een lekker beetje zijn.

V. *Welke soorten behooren tot den elfden rang?*

A. Ten eersten, de kamoens, onder welke men de *maniaat* onderscheidt, uit hoofde van deszelfs talent in fluiten, zingen en spreken. Hij heeft een duidelijker uitspraak dan de papegaai, en vindt groot vermaak in deze kunst te beoefenen.

Ten tweeden, de raaf, wiens geaardheid niet zeer edelmoedig is; doch die zich echter door eenige goede hoedanigheden onderscheidt: hij draagt namelijk zeer veel zorg voor zijne jongen, en maakt zich het onderwijs, 't welk men hem geeft om te leeren spreken of ter jagt te gaan, zeer goed ten nutte. Men verzekert dat hij meer dan honderd jaren leeft.

Ten derden, de duitsche papegaai, die jaarlijks van *Zweden* tot zelfs in *Afrika* reist. Deszelfs vlugt is

zeer hoog: zij zijn woester dan de exter en de *géai*, of gaai. Deszelfs vederen zijn zeer fraai, zijnde eene verzameling der ſchoonſte ſchakering van blaauw, groen, doormengd met wit, en met veel donkerder kleuren gehoogd.

Ten vierden, de paradijsvogel, wiens fraaije vederen genoegzaam zouden zijn om den aandacht van den mensch op hem te doen vestigen, zonder dat men hem herſenſchimmige deugden behoefde toe te ſchrijven. Men vindt dezelve in de eilanden van *Arou*, als ook in de *Indiën*, tusſchen de welriekende kruiden, waarmede zij zich voeden.

Ten vijfden, de graauwe ſpecht, die in het land ſterft waarin hij geboren wordt. Deze vogel vliegt niet verder dan van den eenen boom tot den anderen, en 't is in den ſtam van een' boom dat hij zijn nest maakt. Wanneer de opening te groot is vernaauwt hij dezelve, door eene ſoort van toemetſeling.

Ten zesden, de osſepikker, die zeer verlekkerd is op zekere wormen, of popjes van inſekten, welke onder de bovenhuid der osſen uitgebroeid worden, en aldaar verblijven tot hunne gedaanteverwisſeling. De osſepikker zet zich op den rug dezer dieren, en pikt hun het vel van den rug open, ten einde er de gezegde wormen uit te halen. Vandaar ontleent deze vogel ook zijn' naam.

V. *Welke zijn de ſoorten van den twaalfden rang?*

A. Ten eerſten, de koolmees, zijnde een kleine zeer levendige en werkzame vogel, die zich overal aanhecht en aan blijft hangen: hij voedt zich met kleine wormen

en inſekten; heeft neiging tot wreedheid, en eet ſomtijds de herſens van zijne medgezellen, die zwakker zijn dan hij.

Ten tweeden, de leeuwerikken, tot welke ſoort verſcheidene vogels behooren die zeer gemeenzaam bij ons zijn, en tevens zeer goed om gegeten te worden; als de meeuw, de *coquillade*, enz.: de bastaard nachtegaal, bekend door het melodieusch geluid van zijn gezang, het winterkoninkje, zijnde een der kleinſte vogels van onze luchtſtreken: de ſtaart van dezen is opgebogen even als die van den haan.

Ten derden, de fijngenebde vogels, onder welke ſoort men den nachtegaal vindt, wiens zang door deszelfs melodie zoo algemeen bekend is. Men kan den nachtegaal eenige geluiden, zelfs *Grieksche* en *Latijnſche* woorden, leeren herhalen. Deze vogel is zeer vertrouwelijk, en dus niet moeijelijk te vangen. Bij het aannaderen van den winter verlaat hij de Europaſche gewesten.

Ten vierden, de kwikſtaart; zijnde een vogel die zich aan de oevers der beken onthoudt, en vermaak vindt met den ploeg der landbouwers te volgen, ten einde de wormen te vangen, die in de versch omgeploegde voren zijn.

V. *Hoe vele ſoorten zijn in den dertienden rang?*

A. Twee; ten eerſten de zwaluwen, die onder alle luchtſtreken, naar gelang der jaargetijden, gevonden worden. Zij reizen zeer veel, door de gemakkelijkheid waarmede zij vliegen, en vernielen een groot getal inſekten, die hen ten voedſel verſtrekken.

Ten tweeden, de geitenmelker, bijgenaamd *de vliegende padde*, uit hoofde van deszelfs afzigtelijk gelaat. Des morgens en des avonds gaat hij ter jagt op de inſekten, waarmede hij zich voedt; het ſterke daglicht is hem zeer hinderlijk.

V. *Welke ſoorten behooren tot den veertienden rang?*

A. Ten eerſten, de hoppe, die men bijna onder alle luchtſtreken vindt, ſchoon hij zelden lang op eene zelfde plaats blijve; ieder jaargetijde ziet hem opvolgend komen en weder vertrekken: de inſekten zijn deszelfs voorname voedſel.

Ten tweeden, het kruipertje; een kleine vogel die onder onze luchtſtreek vrij algemeen bekend is: hetzelve reist weinig, en huisvest aan de muren, of in de holte der boomen; het zoekt meestal zijn voedſel op plaatſen waar vele inſekten zijn.

Ten derden, het bloemzuigertje, of de *colibriet*, doorgaans een weinig dikker dan de vliegvogeltjes, en dezelfde luchtſtreek als dezen bewonende; het heeft bij uitſtek fraaije en ſchitterende vederen.

V. *Welke zijn de ſoorten van den vijftienden rang?*

A. Alleenlijk de vlieg-vogeltjes, die men onder de heete luchtſtreek der nieuwe wereld vindt. Dezelve zijn fraaijer dan de kapellen, en fladderen gelijk dezen van bloem tot bloem: zij verdienen even zeer opmerking door hunne kleinte als door hunne ſchitterende kleuren. Volgens de waarneming van ACOSTA, weegt deze kleine vogel, met zijn nest, zamen ſlechts 24 grein. De jonge *Indiaanſche* vrouwen verſieren er zich mede, en dragen dezelve voor oorhangers.

V. *Hoe vele rangen heeft de derde onderdeeling?*

A. Vijf; namelijk de zestiende, met een' getanden bek: de zeventiende, met een' regten en inëengedrongen bek: de achttiende, met een' regten en uitgegroeiden bek: de negentiende, met een' regten en dunnen bek: en de twintigſte, met een' gebogen' bek.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zestienden rang?*

A. Slechts twee; namelijk de neushorenvogel, zijnde voorzien van een' ontzaggelijk grooten bek; die hem meer hinderlijk dan nuttig is, en hem een wreed aanzien geeft.

Ten tweeden, de *momot*, wiens vleesch droog, hard, en naauwelijks goed is om gegeten te worden: hij legt zijne eijeren in eenige holligheid van den *tatou*, of van eenig ander viervoetig dier.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zeventienden rang?*

A. Slechts de ijsvogel, waaronder men den kleinen ijsvogel telt, zijnde een van de ſchoonſte vogelen van onze luchtſtreek, uit hoofde van deszelfs zindelijkheid, en zoowel rijkheid als glans van vederen. Hij nestelt aan de oevers der beken en rivieren, in de holle gaten, door de waterrotten of kreeften gegraven: hij graaft dezelve dieper uit, en maakt den ingang op eene kunſtige wijze toe.

V. *Welke zijn de ſoorten van den achttienden rang?*

A. Alleen de *lodier*, die men in de nieuwe wereld vindt. Hij voedt zich met wormen en inſekten; ſommigen hunner hebben een' zeer aangenamen zang.

V. *Welke zijn de ſoorten van den negentienden rang?*

A. Daartoe behoort ſlechts de *manakins*, die men

bij het opgaan der zon doorgaans met troepen bij elkanderen vindt; maar gedurende de hitte gaan zij van elkanderen, en begeven zich in het digst der bosschen tot den volgenden morgen.

V. *Welke soorten behooren tot den twintigsten rang?*

A. Slechts de bijenwolf, waarvan eene soort in onze luchtstreek zeer gemeen is: hij maakt zijn nest in een gat hetwelk hij zelf met zijn pooten en bek graaft: de jongen, welke hij in hetzelve opvoedt, weet hij met veel zorgvuldigheid bij elkanderen te houden.

V. *Hoe vele rangen bevat de vierde onderdeeling?*

A. Een' enkelen, namelijk de een en twintigste, zijnde de vogels met een' opgezwollen' bek.

V. *Welke soorten behooren tot dien een en twintigsten rang?*

A. Ten eersten, de duif; zijnde algemeen bekend, en waarvan men verscheidene vreemde soorten vindt, schooner en vruchtbaarder dan onze huisduif. Tot deze soort behoort de tortelduif, zijnde het zinnebeeld der teederheid, wiens geaardheid en neigingen zoodanig met die van de duif overeenstemmen, dat men hen te zamen heeft zien paren en voortteelen.

Ten tweeden, het korhoen, dat doorgaans zeer goed van smaak is; doch 't verlies zijner vrijheid niet overleeft: vandaar dat men geene anderen kan hebben, dan die op de jagt geschoten worden.

Ten derden, de patrijzen, tot welke soort men ook de kwartels rekent, die een weinig kleiner zijn: deze twee soorten hebben zeer veel overeenkomst in hunne bewerktuiging en geaardheid.

Ten vierden, de *tinamous*; een vogel die alleen in de heete luchtſtreken van *Amerika* gevonden wordt. Hij plaatst zich op de boomen om er den nacht, ook ſomtijds een gedeelte van den dag, door te brengen. Zijn vleesch is een zeer goed voedſel.

Ten vijfden, de drievingerige, of winter-meeuw, die een plekje bij de oogen hebben dat van haar ontbloot is: zij hebben ſlechts drie teenen aan iederen poot, en reizen in verſcheidene luchtſtreken.

Ten zesden, de paauw, die bij uitnemendheid fraai van vederen is. Deszelfs vleesch is ſlechts goed tot ſpijs zoo lang hij zeer jong is; doch het wordt zeer droog en hard wanneer hij oud is.

Ten zevenden, de faiſanten, waaronder men den haan telt, die bij ieder bekend is, en wiens vaderland waarſchijnlijk de uitgeſtrekte bosſchen van de *Oost-Indiën* zijn. In 't algemeen leeft de faifant niet dan met moeite in ſlavernij: men houdt hem echter in de zoogenaamde *faiſanterijen* in 't leven.

Ten achtſten, de poelepetaat, zijnde een algemeen bij ons bekende vogel, wiens vleesch een zeer goed voedſel is: men vangt hem ter jagt met ſlokſlagen. In eene *menagerie* zijnde, oefent hij eene ſoott van heerſchappij op alle de medgezellen zijner ſlavernij, en maakt zich gevreesd bij kalkoenen, die ſterker zijn dan hij.

Ten negenden, de kalkoen, zijnde een der nuttigſte dieren in onze *menageriën*. Dezelve ſchijnt niet bekend geweest te zijn vóór de ontdekking der nieuwe wereld, alwaar hij in menigte gevonden wordt. Hij zet zijn' krop op, en ſpreidt zijne vederen uit, op het

zien van een nieuw voorwerp, of het hooren van een hem onbekend geluid.

Ten tienden, de *hoccos*; zijnde een vreedzaam dier, 't welk geen 't minſte wantrouwen heeft: hetzelve onthoudt zich doorgaans in de gebergten van *Amerika*, als of zij de gevaren niet kenden, of zich geen de minſte moeiten wilden geven om zich voor dezelve te beveiligen.

Ten elfden, de *pénélopes*, wier vederen boven op het hoofd als een kuif overeind ſtaan, of naar den bek toe terug gekeerd zijn. Derzelver geaardheid is nog weinig bekend.

Ten twaalfden, de *gouans*, wier vederen insgelijks overeind op den kop, of naar den bek terug gekeerd, of kuifswijze ſtaan: dezelve zijn zwart met bruin gemengeld, en een weinig wit geſpikkeld: hun vleesch is zeer ſmakelijk.

V. *Hoe verdeelt men de tweede onder-klaſſe?*

A. In twee afdeelingen: waarvan de eerſte ſoort drie voorteenen en ſlechts één of in het geheel geen achterteen heeft; de tweede ſoort heeft twee, drie, of vier zeer ſterke achterteenen.

V. *Hoe verdeelt men de eerſte afdeeling?*

A. In drie onderdeelingen: de eerſte zijn de watervogels, wier voorteenen geheel door een vlies aan elkanderen gehecht zijn: de tweede, de watervogels, wier vier teenen door een breed vlies aan elkanderen zijn gevoegd; en de derde, de ſtrandvogels, wier teenen door een vlies met de onderſte vlakte zamengehecht zijn.

V. *Hoe vele rangen bevat de eerſte onderdeeling?*

A. Zes; de twee en twintigſte, met een' krommen bek; de drie en twintigſte, met een' getanden bek; de vier en twintigſte, met een' regten en inëengedrongen bek; de vijf en twintigſte, met een' regten en dunnen bek; de zes en twintigſte, met een' gebogen bek; en de zeven en twintigſte, met een' opgezwollen bek.

V. *Welke zijn de ſoorten van den twee en twintigſten rang?*

A. Ten eerſten, de lepelbek, zijnde een witte watervogel met een langen bek en hooge pooten, die zich veeleer in de heete dan in de gematigde luchtſtreken onthoudt. Hij maakt zijn nest in de zilte moerasſen, en voedt zich met eijeren, visſchen, ſchelpdieren en waterinſekten.

Ten tweeden, de *albatroſſen*, die de *Auſtraliſche* zeën bewonen. Dezelve roeren in hunne vlugt de oppervlakte van het water even aan, en vliegen alleenlijk een weinig hooger als 't weder zeer omſtuimig is. Zij rusten en ſlapen op de golven; voeden zich met kleine zeedieren en doode visſchen.

Ten derden, de pelikanen, die een' krop onder den keel, en ſlechts drie teenen aan elken voet hebben; derzelver aard en gewoonten zijn nog zeer weinig bekend.

Ten vierden, de ſtormzwaluwen, die ſlechts op het land komen om hunne eijeren te leggen. Dezelven bezitten de eigenſchap van gedurende de hevigſte ſtormen gerust op de golven te kunnen ſlapen. Wanneer men hen op hun nest overvalt, werpen zij eene

ſoort van olie uit (het voortbrengſel hunner ſpijsvertering) en werpen dezelve ver genoeg, om de genen die hun willen naderen daarin te verhinderen.

V. *Welke zijn de ſoorten van den drie en twintigſten rang?*

A. De eenden, waarvan de tamme ſoort ons zeer dienſtig is op onze *baſſe-cours*, of voorpleinen. De wilde eenden brengen het grootst gedeelte van den dag in het water, verre van de ſtranden, door; tegen het vallen van den avond verlaten zij hetzelve, om in de weilanden en op de bezaaide gronden hun voedſel te gaan zoeken. Zij gaan hunne nesten maken, en brengen den zomer door in de westelijke gedeelten van *Europa*. De zwaan, die mede tot deze ſoort van watervogels behoort, vliegt en zwemt gemakkelijk, en ſchijnt zeer lang te leven.

Ten tweeden, het waterhoen, dat men in het noordelijk gedeelte van *Europa* in de zee en in de vijvers vindt; doch 't welk overal zeer zeldzaam is. Men ziet ze alleenlijk des winters. Hun vleesch is droog en een ſlecht voedſel.

Ten derden, de *prion*, een vogel die een nagel in 't midden van den grooten teen van iederen voet heeft. Hij voedt zich met visſchen en ſchelpdieren.

V. *Welke zijn de ſoorten van den vier en twintigſten rang?*

A. Ten eerſten, de ſcheerbekken, die in het vliegen de oppervlakte der zee ſcheeren, en met het onderſte gedeelte van den bek een ſpoor in 't water trekken; in het water inploffen, ten einde de visſchen, die zij

onder deszelfs oppervlakte vinden, in 't voorbijgaan te vangen: 't geen oorzaak is dat ſommige ſchrijvers hen *waterſcheerders* noemen. Deze vogels onthouden zich inzonderheid in de *Amerikaanſche* zeën.

Ten tweeden, de duikers, zijnde een vogel die niet vliegen kan, doch dagrentegen met zeer veel behendigheid zwemt. Wanneer hij vervolgt wordt duikt hij in 't water, en komt niet weder ten voorſchijn, dan op een' verren afſtand van de plaats alwaar hij ondergedoken is.

Ten derden, de *grebes*, bewoners van de zee en van het zoete water. Hun voedſel zijn visſchen en zeeplanten. Zij, die zich in de zeën onthouden, maken hun nest in de kloven der rotſen, welke dezelve omringen; terwijl de genen, die hun verblijf in de vijvers houden, hetzelve maken van dooreengevlochten riet en biezen.

Ten vierden, de zeezwaluw, wiens bek een weinig hoog en puntig is, drie teenen aan elken poot, en zeer korte vlerken heeft.

Ten vijfden, de pagegaaiduiker, die insgelijks zeer korte vlerken, drie teenen aan elken poot, en een zeer hoogen en ſpitſen bek heeft.

Ten zesden, de *pinguins*, zeer veel overeenkomst hebbende met den *manchot*, maar echter van ſlagpennen in hunne vleugels voorzien zijn: zij onthouden zich te midden der golvende ijsſchotſen van de *Noordzee*; hun vel is zoo dik, dat men niet dan met moeite den kop met een' ſabelſlag kan afhouwen.

Ten zevenden, de *manchot*, een vogel die niet vliegen,

gen, maar daarentegen zeer goed zwemmen kan. Hij komt niet aan land dan om zijn nest te m ken.

V. *Welke zijn de ſoorten van den vijf en twintigſten rang?*

A. Alleenlijk de zeezwaluwen, die men onder alle luchtſtreken vindt, mede in hun ſnelle vlugt het water ſcherende, en dus de kleine visſchen vangende welke zich op deszelfs oppervlakte bevinden. Alhoewel zij zeer goed zwemmen, doen zij zulks echter zelden.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zes en twintigſten rang?*

A. Slechts de *avocette*, die in de maanden April en November op onze kusten komt, en dikwerf den volgenden dag van zijne aankomst weder vertrekt. Deze vogel laat zich niet dan met zeer veel moeite vangen, en nergens ſchijnt hij gemeenzaam te zijn.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zeven en twintigſten rang?*

A. De meeuwen alleen; zijnde een vogel die zeer gemeenzaam aan onze kusten is. Zij zijn doorgaans met talrijke troepen bijeen; betwisten elkanderen de overblijfſels der lijken welke op het water drijven, en verſlinden alles, zoo wel het bedorven als het verſche vleesch; ook de visſchen, de ſchelpdieren, ja zelfs de beenderen.

V. *Hoe vele rangen heeft de tweede onderdeeling?*

A. Drie; de acht en twintigſte, die een' krommen bek hebben; de negen en twintigſte, met een getanden bek; en de dertigſte, met een regten inëengedrongen bek.

V. *Welke zijn de ſoorten van den acht en twintigſten rang?*

A. Ten eerſten, de fregatvogel, zijnde een vogel die zeer ſnel vliegt, en ter eener vlugt onafmetelijke zeeën overreist. Dezelve vliegt zoowel bij nacht als bij dag, en houdt ſlechts zijn verblijf op die zeeën, welke hem een genoegzamen voorraad van voedſel opleveren. Hij is zeer roofzuchtig, en de visſchen, die troepswijze zwemmen, kunnen zich niet aan zijne aanvallen onttrekken.

Ten tweeden, de *cormoran*, een ſtrandvogel, die men ſchier op alle de zeeën der oude en der nieuwe wereld vindt; hij voedt zich met visſchen, die hij in groote menigte vernielt. Zijn vleesch is niet eetbaar.

V. *Welke ſoorten behooren tot den negen en twintigſten rang?*

A. Ten eerſten, de gek, aldus genaamd, om dat hij zich met de hand laat vangen; zonder de minſte poging te doen om zich te verweeren of te ontvlugten. Hij kan zijne vlugt ſlechts van eene hoogte nemen, vanwaar hij over de zee zweeft, en de visſchen vangt die op derzelver oppervlakte zwemmen: ſlechts zeer zeldzaam verlaat hij de ſtranden.

Ten tweeden, de keerkringvogel; een vogel die zelden den keerkring verlaat, vanwaar men hem ook den naam van *keerkringvogel* heeft gegeven. Deszelfs vlugt is zeer ſnel en krachtig, terwijl hij bovendien de eigenſchap heeft van op het water te rusten.

Ten derden, de *auhinga*, die de zuidelijke kusten van *Amerika* en van de *Senegal* bewoont. Bij het

zwemmen houdt hij ſlechts den kop boven water, en bij de minſte vrees voor gevaar dompelt hij zich geheel in hetzelve.

V. *Welke zijn de ſoorten van den dertigſten rang?*

A. De pelikaan alleen, die zeer goed zwemt en vliegt. Somtijds ziet men eenigen in de Europaſche gewesten; doch in 't algemeen bewoont hij warmer luchtſtreken, als *Egypte* en *Barbarijen*. Deze vógel heeft mede eene ſoort van krop onder de keel.

V. *Hoe vele rangen behooren tot de derde onderdeeling?*

A. Zeven; de een en dertigſte, zijnde die met een' krommen bek; de twee en dertigſte, met een' regten ſpitstoeloopenden bek; de drie en dertigſte, met een' regten inëengedrongen' bek; de vier en dertigſte, met een' regten uitgewaſſen' bek; de vijf en dertigſte, met een' regten dunnen bek; de zes en dertigſte, met een' gebogen' bek; en de zeven en dertigſte, met een' gezwollen' bek.

V. *Welke zijn de ſoorten van den een en dertigſten rang?*

A. Ten eerſten, de *kamichi*, die oorlog voert tegen de kruipende dieren, welke in de uitgeſtrekte oorden van *Amerika* veel ſchade toebrengen. Dezelve is zacht en gevoelig van aard: het mannetje en wijfje verlaten elkanderen nooit: wanneer een van beiden ſterft, kent de overblijvende geen geluk meer, en deszelfs ſmart eindigt niet dan met het leven.

Ten tweeden, de *glaréole*, wiens bek kort is, en voor het grootſte gedeelte van deszelfs lengte regt. Zijne geaardheid is nog weinig bekend.

V. *Welke ſoorten behooren tot den twee en dertigſten rang?*

A. Ten eerſten, de *agami*, die zich met talrijke troepen in de hooge bosſchen van *Amerika* onthouden. Men maakt hen ligt tam, en zij zijn vatbaar voor de ſterkſte genegenheid voor hunnen meester: ja 't ſchijnt dat van alle de vogels deze de geen is die 't meest inſtinct bezit, en de minſte afkeer heeft voor de menſchelijke maatſchappij.

Ten tweeden, de *vaginal*, die de bovenſte kinnebak gedeeltelijk in eene ſchede heeft. — Hij heeft ſlechts drie teenen aan elken poot: deszelfs geaardheid is nog weinig bekend.

V. *Welke zijn de ſoorten van den drie en dertigſten rang?*

A. Ten eerſten, de kraanvogel, uit het *Noorden* oorſpronkelijk: dezelve brengt den herfst door in de *Europaſche* landen, en den winter in *Egypten:* hij heeft een zeer hooge vlugt, klieft op eene driehoekige wijze de lucht, en voedt zich met zaad en inſecten.

Ten tweeden, de oijevaar, die beurtelings de luchtſtreken van *Europa* en van *Egypten* bewoont. Deszelfs vernuft en nuttigheid boezemde de ouden, en ook ſommige hedendaagſche volken, eene ſoort van eerbied voor hem in.

Ten derden de rijger, zijnde van een' treurigen aard, en niet zeer vernuftig. Men vindt denzelven bij de moerasſen en beken, alwaar hij zich met kikvorſchen en visſchen voedt.

Ten vierden, de openbek, aldus genaamd om dat zij-

ne kakebeenen altijd, voor een gedeelte van derzelver lengte, van elkanderen geweken zijn.

Ten vijfden, de wachtels, die doorgaans de oevers der moerasſen en vijvers bewonen. De meeste vogels trekken, wanneer zij vliegen, hunne pooten onder den buik; doch de wachtel houdt dezelve uitgeſtrekt.

Ten zesden, de oesterman, die zich op de zeeſtranden, nooit aan de oevers der zoete wateren onthoudt. Men gaf hem dezen naam, om dat de oesters en andere zeeſchelpdieren zijn voornaamst voedſel zijn.

V. *Welke ſoorten behooren tot den vier en dertigſten rang?*

A. De lepelbek, door eenigen bijgenaamd *de lepel*, uit hoofde van de gedaante van zijn' bek. Hij zet zich op de boomen neder die aan den waterkant groeijen, alwaar hij op de visſchen loert welke voorbij zwemmen, en hem ten prooi verſtrekken; hij ſtort op dezelve neder, en komt weder in de hoogte, zonder zich op 't water op te houden.

Ten tweeden, de lepelaar, die men zelden aan land ziet, vermits hij de zeeſtranden en oevers der rivieren van bijna geheel *Europa* verkiest, alwaar hij aan de visſchen, wormen en waterinſecten ruim voedſel vindt.

V. *Welke ſoorten behooren tot den vijf en dertigſten rang?*

A. Slechts de ſnippen, die gedurende den zomer de ſpitſen der *Alpen* en *Pyreneën* bewonen, en gedurende den winter in de *Europaſche* landen een rijke jagt opleveren. Men vindt dezelve in de beide werelden, en zeer algemeen in *Europa*.

V. *Welke zijn de ſoorten die tot den zes en dertigtigſten rang behooren?*

A. Ten eerſten, de ſchorvogel, zijnde de ſterkſte der ſtrandvogels, die alle kruipende dieren, welke de oevers der moerasſen en rivieren van de nieuwe wereld bevolken, vernielt.

Ten tweeden, de *ibis*, wien de *Egyptenaren* goddelijke eere bewezen, vermits hij de eijeren der krokodillen, als ook die van verſcheidene andere kruipende gedierten, vernielt; welk ongedierte, zonder dezen vogel, zeer ſchadelijk voor het land zoude zijn, wanneer de *Nijl* in hare oevers terugkeert.

Ten derden, de wulp, een vogel die men onder alle luchtſtreken vindt. In *Frankrijk* houdt hij zich echter meestal aan de zeekusten op, vliegt doorgaans met geheele troepen, en loopt zeer ſnel. Hij voedt zich met aardwormen, inſecten, en kleine ſchelpdieren.

Ten vierden, de ſtelteloopper, zijnde een vogel met zeer lange en dunne pooten. Men vindt denzelven in *Egypten*, als ook in verſcheidene andere landen; doch overal zeer zeldzaam: hij gaat met moeite, maar vliegt daarentegen zeer gemakkelijk.

V. *Welke ſoorten behooren tot den zeven en dertigſten rang?*

A. Ten eerſten, de watervogels, waaronder men het *ſultane*-hoen van BUFFON telt. Deszelfs gelaat is edel; zijne gedaante ſchoon, en zijne vederen ſchitterend. Bijna alle de watervogels komen van tijd tot tijd aan de ſtranden. Men vindt dezelve meestal onder alle de heete luchtſtreken.

Ten tweeden, het waterhoen, 't welk een groot gedeelte van den dag in 't water doorbrengt, en flechts zeldzaam aan land komt: bij dag verbergt het zich in 't riet, en vliegt flechts uit met het vallen van den avond. Naauwelijks zijn zijne jongen geboren, of zij werpen zich in 't water, en zwemmen en duiken zeer goed.

Ten derden, de *jacanas*, bijgenaamd *de Braziliſche chirurgijn*, (in welk land zij hun verblijf houden,) alzoo derzelver nagels zoo ſcherp zijn als naalden of lancetten: zij hebben een kleine gele en puntachtige ſpoor van horenachtigen aard, aan de voorzijde van hunne vleugels, die hun ter verdediging ſtrekt.

Ten vierden, de kievit, zijnde een in onze luchtſtreken zeer gemeenzamen vogel, die zich in 't begin van 't voorjaar herwaarts begeeft, en ons aan het einde van den herfst weder verlaat. Hij voedt zich met wormen, en vermits zij zich altoos troepswijze bij elkanderen ophouden, hebben zij ras alle de wormen in den ſtreek alwaar zij zich bevinden vernield: zij zijn uit dien hoofde verpligt dikwerf van land te veranderen.

Ten vijfden, de *pluvier*; een in de *Europaſche* luchtſtreken vrij gemeenzamen vogel. In *Frankrijk* ziet men denzelven niet dan in het begin der lente en in den herfst, daar zij de groote hitte in de noordelijke landen, en den winter in de zuidelijke landen gaan doorbrengen. Men geeft hun den naam van *pluvier*, vermits zij doorgaans in de *Europaſche* landen in den tijd van de herfſtregens terug komen: want hun naam

ſtamt af van het Franſche woord *pluie*, regen beteekenende; gelijk algemeen bekend is.

Ten zesden, de trapgans, die geen nest maakt. In het begin der lente ſcheiden zij zich bij paren; het wijfje maakt alsdan een gat in den grond der korenlanden, en legt er twee eijeren in. Bij hunne doortogt rusten zij niet dan op de bergen en hooge plaatſen, vermits zij zich niet dan met moeite van den grond verheffen.

V. *Hoe verdeelt men de tweede afdeeling van de weede onder-klaſſe?*

A. In eene enkele onderdeeling, waaronder de loopende vogels begrepen zijn, wier teenen door geen vlies aan de grondvlakte van den poot vastgehecht zijn.

V. *Hoe vele rangen bevat deze onderdeeling?*

A. Drie: namelijk de acht en dertigſte, met een' regten en uitgewasſen' bek; de negen en dertigſte, met een' gebogen' bek; en de veertigſte, met een' gezwollen' bek.

V. *Welke ſoorten behooren tot den acht en dertigſten rang?*

A. De ſtruisvogel, de grootſte van alle vogelen; doch zijnde tevens van de begaafdheid van te kunnen vliegen beroofd. Dezelve voedt zich met dadels, ooſt, peulvruchten, enz. en ſlokt ook zand en andere harde ligchamen door. Hij houdt zich op in *Egypten*, *Arabiën*, en zelfs, doch zeldzaam, in *Aziën:* ook de *Touyou*, die ſlechts drie teenen aan elken poot heeft, en een uitwas dien hem ten duim verſtrekt. Dezelve loopt zoo ſnel, dat de honden hem niet achterhalen kunnen.

V. *Welke ſoorten behooren tot den negen en dertigſten rang?*

A. De *caſoar*, die zich in *Java* in de *Oost-Indiën* ophoudt; van waar de *Hollanders* hem het eerst in *Europa* gebragt hebben. Men ſchrijft denzelven dezelfde roofgierigheid, en dezelfde gemakkelijke ſpijsvertering toe, als den ſtruisvogel. Hij houdt zich in dezelfde luchtſtreek op als deze, en is insgelijks beroofd van de begaafdheid van te kunnen vliegen, maar draaft even als het paard.

V. *Welke ſoorten behooren tot den veertigſten rang?*

A. Alleen de walgvogel; zijnde een zeer lompe vogel, wiens ledematen kwalijk geëvenredigd zijn. Hij heeft een lomp ligchaam, dat met moeite door twee zeer korte pooten gedragen wordt: deszelfs kop is van eenen zonderlingen vorm: hij heeft vleugels, doch dezelve zijn te kort om zich in de lucht te kunnen verheffen.

VIERVOETIGE EIJERLEGGENDE DIEREN.

V. *Hoe verdeelt men de viervoetige eijerleggende dieren?*

A. In twee klaſſen; onder de eerſte zijn de genen begrepen die een' ſtaart hebben, en onder de tweede de genen die geen' ſtaart hebben.

V. *Hoe vele ſoorten behooren tot de eerſte klaſſe?*

A. Tot dezelve behooren twee ſoorten; namelijk de ſchildpadden, wier ligchaam zeker bekleedſel heeft, hetwelk bij de hagedisſen niet wordt gevon-

den. — De ſchildpadden ſtrekten altijd ten zinnebeeld der traagheid, uit hoofde van derzelver langzamen gang, die hen zeer moeijelijk ſchijnt te vallen. Zij hebben reeds bij hunne geboorte een hard, zwaar en ſchubbig ſchild, dat zij hun geheel leven behouden, en dat hun, het geheele lijf bedekkende, ten verblijf, en tevens ter verdediging tegen hunne vijanden verſtrekt. De ſchildpadden hebben geene tanden, maar de uitgetande beenderen, waaruit hun kinnebak beſtaat, zijn hard genoeg om gemakkelijk de vaste ſpijzen te kunnen verbrijſelen. De wijfjes leggen hare eijeren in een groot aantal op het zand, en verlaten dezelve ſomtijds, opdat de zon ze een weinig zoude kunnen verwarmen en uitbroeden. Er is eene ſoort van ſchildpadden die in de zee leeft, eene andere ſoort die zich in het zoete water, en op hooge en drooge gronden onthoudt.

De zeeſchildpadden voeden zich met het gras dat onder en uit het water groeit, en vinden hun voedſel in eene ſoort van weilanden, die langs verſcheidene *Amerikaanſche* eilanden op den grond der zee liggen. Men vindt van die ſoort van ſchildpadden, die tot 300 of 400 ponden wegen, en tot 30 of 40 pinten olie opleveren.

De ſchildpadden der zoete wateren, vindt men doorgaans langs alle de oevers der rivieren in de heete en gematigde landen. — Men kweekt dezelve in de zuidelijke departementen van *Frankrijk*, in de tuinen op de boorden der beken en vijvers, aan, als zijnde zeer nuttig, wegens het groot aantal ſlekken, wormen en inſekten, die zij verſlinden.

De landſchildpadden houden zich beſtendig in de

tuinen en velden, in de bosschen en op de bergen op, en voeden zich met vruchten, gewassen in insekten.

De hagedissen bewonen gemenelijk de oevers der vloeden en rivieren, men vindt er echter die liever hun verblijf in de oude muren houden. Sommige hagedissen houden zich in bewoonde plaatsen op; vanwaar men denzelven den naam van *menschenvrienden* gegeven heeft. Anderen verkiezen afgelegene oorden. De hagedissen die men in de *Europasche* landen vindt, veranderen van vel gedurende het schoone jaargetijde; echter zijn zij menigvuldiger in de heete dan in de koude landen: somtijds worden zij zeer gemeenzaam, en men kan ze ten allen tijde zonder eenig gevaar behandelen. Onder de verschillende soorten dezer dieren telt men:

Ten eersten, de krokodil, die zich in de groote vloeden onder de heete luchtstreken ophoudt, en zijn verblijf kiest op de oevers dier vloeden, of zich tusschen twee waters verbergt, en aldaar de dieren afwacht, die hunn' dorst komen lesschen, en hem niet dan met veel moeite ontkomen. Men vindt denzelven in *Egypten*, in *Amerika*, en in *Azia*, aan de oevers van den *Niger*, van den *Nijl*, en van de rivier der *Amazonen*. De krokodil heeft vele vijanden, en op de kust van *Guinéa* zijn negers die stoutmoedig genoeg zijn om hem dadelijk aan te randen, en tevens behendigheid genoeg bezitten om hem te dooden.

Ten tweeden, de salamander, aan wien men ver-

ſcheidene eigenſchappen toeſchrijft die hij niet bezit; onder anderen van het vuur te kunnen uitdoven, waardoor men hem den naam van *zoon van 't vuur* gegeven heeft. De ſalamander heeft echter dat bijzonders, dat wanneer men hem een' poot afſnijdt er weder, op dezelfde plaats, een ſoortgelijke poot aangroeit. Men vindt dit dier bijna op alle plaatſen van de oude wereld.

Ten derden, de kameleon, die ſedert lang ten zinnebeeld ſtrekt van menſchen, die alle gevoelens toejuichen, en alle karakters kunnen aannemen, vermits men van gevoelen was, dat de kameleon geen hem eigenaardige kleur heeft, en altijd de kleuren der hem nabij zijnde voorwerpen aanneemt. Men vindt denzelven in *Amerika*, en in *Mexico*. Eene aan den kameleon eigenaardige bijzonderheid is, dat hij even als verſcheidene hagedisſen, een geheel jaar zonder voedſel kan doorbrengen: hetgeen ſommigen heeft doen zeggen, dat hij van den wind leeft.

Ten vierden, de draak, die door middel van vleugels, beſtaande uit een vlies dat zijne ribben aan elkanderen hecht, van den eenen tak des booms, op welken hij zich onthoudt, tot aan den anderen overvliegt. Men ziet uit deze echte beſchrijving van den draak, dat hij zeer veel verſchilt van het gevleugeld monſter, waarvan de dichters ſpreken, wiens aanblik zijne ſlagtoffers doodde, en die de vlugheid van den arend met de ſterkte van den leeuw, en de grootte van het ſerpent vereenigde. Dezelve houdt zich in *Azia* en in *Afrika* op, en voedt zich aldaar met mieren, kapellen en inſekten.

V. *Welke ſoorten zijn onder de tweede klaſſe begrepen?*

A. Drie ſoorten; de kikvorſchen, de ſprinkhanen, en de padden.

Ten eerſten, de kikvorſchen, bij ieder bekend, en die in de ſchoone zomeravonden de lucht door hun geluid vervullen, 't geen men *het gekwaak der kikvorſchen* noemt. Gedurende den winter onthouden zij zich in het een of ander verblijf op den grond van 't water, alwaar zij als bedwelmd blijven liggen. Deze dieren leven nog bijna vier uren nadat men hun het hoofd afgeſneden heeft, en voeden zich meestal met inſekten, ſpinnekoppen, en kleine ſlekken.

Ten tweeden, de ſprinkhanen, welke men van de kikvorſchen onderſcheidt door kleine kleverige balletjes welke zij onder de teenen hebben, en die hun dienen om zich aan de boomtakken vast te houden, waarop zij bijna even als de vogels ſpringen. Zij azen op de inſekten, waarop zij zich met veel vlugheid werpen.

Ten derden, de padden, welke men als de laagſte der ſchepſelen beſchouwt, uit hoofde van derzelver vuilen en groven ſmaak, offchoon zij niet tot de meest ſchadelijke of boosaardige dieren behooren. Men heeft waargenomen, dat zij langer dan veertig jaren leven. Zij worden in verſcheidene landen gevonden; in *Amerika* is de grond, als 't geregend heeft, geheel van dezelve bedekt. Hoe nader zij zich bij de heete en vochtige landen bevinden, des te ſchadelijker en gevaarlijker zijn zij.

V. *Welke dieren ſchijnen, door derzelver zamen-*

ſtelling, den overgang van de viervoetige kruipende dieren tot de ſlangen uit te maken?

A. Dit zijn de tweevoetige kruipende dieren, waarvan ſlechts twee ſoorten zijn: de eene de tweevoetige *cannelé*, en de andere de *ſlheltopuſik*, die beide zeer weinig bekend zijn, en waarvan de eerſte twee pooten van voren, en de andere twee van achteren heeft.

VAN DE SLANGEN.

V. *Wat noemt men ſlangen?*

A. Dit zijn dieren zonder pooten en zonder vinnen; men vindt dezelve in de beide werelden. Zij brengen den winter in eene ſoort van bedwelming door; in het begin van 't ſchoone jaargetijde vervellen zij, en nemen alsdan eene nieuwe huid aan. 't Is niet wel mogelijk de during van hun leven juist te bepalen; 'maar waarſchijnlijk is hetzelve vrij lang. Wanneer men hun een gedeelte van den ſtaart afſnijdt, groeit dezelve meestal weder aan.

V. *Hoe verdeelt men de ſlangen?*

A. In acht ſoorten.

V. *Welke ſlangen behooren tot de eerſte ſoort?*

A. De adders, onder welke ſoort men de volgende ſlangen telt:

Ten eerſten, de *Egyptiſche* adder, even zoo bloedgierig en gevaarlijk als de gewone adder zachtzinnig en onſchadelijk is. Dezelve bewoont de zuidelijke landen, alwaar hij zeer bekend is uit hoofde

van zijn gevaarlijk venijn. Deze *Egyptiſche* adder heeft aan weêrszijden van den kinnebak een, twee, ja ſomtijds drie of vier tanden, elk bijna drie lijnen lang: dezelve zijn zeer wit, doorſchijnend, haakachtig, en zeer ſcherp; men noemt dezelve *hondstanden van den adder*. Het gif is beſloten in een blaasje, dat aan weêrszijden van den kop zit; wanneer hetzelve door de beweging van den kinnebak gedrukt wordt dringt het venijn geheel van onderen tot boven door den tand dien zich in het vleesch hecht, en doordringt ook aldus de geheele wond. De tabak is doodelijk voor den adder.

Ten tweeden, de adderſlang wier gif de ongelukkige KLEOPATRA koos, om zich van het leven te berooven na de overwinning van AUGUSTUS. Men vindt dezelve in *Egypten*, alwaar zij gebruikt wordt tot verſcheidene bereidingen. De *Venetianen* bezigen dezelve tot het zamenſtellen van hun *-theriakel.*

Ten derden, de gewone adders, zijnde zeer onderſcheiden van den *Egyptiſchen* adder, uit hoofde van de ſchoone kleuren, waarmede de natuur hun over 't geheele lijf verſierde. Men kan dezelve tam maken, en men heeft er zelfs eenen gezien die de ſtem zijner meesteresſe herkende, en haar gehoorzaamde in alles wat zij hem geboodt. De adders brengen den winter in den grond door, en verlaten denzelven niet dan bij de terugkomst van het ſchoone jaargetijde.

Ten vierden, de *Esculapus*-ſlang, die men in de meeste heete en gematigde luchtſtreken van *Europa*

vindt. Dezelve is zoo weinig ſchuw, dat zij zich door kinderen laat behandelen en ſtreelen.

Ten vijfden, de vrouwe-ſlang, wier fraaije kleuren en ſchoone ranke geſtalte den aandacht der *Indiaanſche* vrouwen tot zich trekt. De vrouwen van de kust van *Malabar* nemen dezelve in hare handen, verzorgen en ſtreelen haar; en wanneer het haar toeſchijnt dat de koude van den dampkring haar ſchadelijk zoude zijn, verbergen zij dezelve in haar' boezem.

V. *Welke ſlangen behooren tot het tweede ſoort?*

A. De *boa*, of reus-ſlang, waaronder zich de grootſte en ſterkſte ſoort van ſlangen bevindt: intuſſchen zijn dezelve in 't geheel niet venijnig, en wanneer zij menſchen of dieren aanvallen en vermoorden, is het ſlechts om haar' verſlindenden honger te ſtillen. De reus-ſlang, waarmede de *Oost-Indiſche* gochelaars allerlei ſoorten van kunſten doen, is onder de ſlangen even als den leeuw onder de viervoetige dieren. Men vindt er die tot de lengte van dertig voeten hebben, en wanneer de honger haar dringt, kunnen geene bergen of rivieren haar weêrhouden. Zij kan de ribben en andere beenderen van een' levenden tijger aan ſtukken breken, en na denzelven met eene ſoort van lilachtig kwijl overtogen te hebben, haar geheel verworgen.

V. *Welke ſlangen behooren tot de derde ſoort?*

A. De ratelſlang, waaraan men dien naam gaf, vermits derzelver ſtaart met eene ſoort van ſchubben eindigt; of liever uit verſcheidene groote, harde en

ſchubachtige ſtukken, welke in elkanderen ſluiten, zamengeſteld is, en die, allen beweegbaar zijnde, veel gekletter veroorzaken. De *boiquiſa*, de gevaarlijkſte van alle de ratel-ſlangen, bewoont meest alle de oorden der nieuwe wereld, alwaar zij zeer gevreesd wordt. 't Gedruisch van derzelver ſchubben of ratels heeft veel overeenkomst met het gedruisch van pergament hetwelk men frommelt, en laat zich op een' afſtand van meer dan zestig voeten hooren. Ondanks dit waarſchouwend geluid is 't zeer moeijelijk haar te ontwijken, vermits zij zeer ſnel voortgaat, van tak op tak ſpringt, als ook op de punten der rotſen die zij bewoont.

V. *Welke ſoorten van ſlangen behooren tot de vierde ſoort?*

A. De *anguis*, zijnde een kruipend gedierte, dat zich met oneindig meer gemakkelijkheid beweegt dan de andere kruipende dieren: hij kan ook achteruit loopen; doch heeft geene twee koppen, gelijk ſommige lieden zeggen: 't geen medegewerkt heeft om dit te doen gelooven is, dat zijn ſtaart zeer rond en dik is, en met vlekken bedekt, dien men, op een' afſtand, voor oogen, neusgaten en een' mond kan aangezien hebben.

V. *Welke ſlangen behooren tot het vijfde ſoort?*

A. De *amphisbaena* (ook *tweekop* genaamd) wier lijf ringswijze gevormd is, waardoor zij zich in allerlei bogten buigen, en met eene bijna gelijke ſnelheid achterwaarts als voorwaarts kan voortgaan: vandaar gaf men haar den naam van *amphisbaena*, 't geen *dubbele loopſter* beteekent. Men heeft van dezelve,

even als van den *anguis*, ten onregte gezegd, dat zij twee koppen heeft, en dat als men dezelve afsneedt, de stukken elkanderen zochten, en zich weder met elkanderen vereenigden.

V. *Welke slangen behooren tot de zesde soort?*

A. De *caecilia*, of blind-slang, aldus genaamd uit hoofde van derzelver kleine oogen, 't geen heeft doen denken dat zij geen oogen had. — Volgens KENT heeft zij het lijf en den staart gerimpeld, en aan de bovenlip twee vezeltjes.

V. *Welke slangen behooren tot de zevende soort?*

A. De *langahas*, zeer gevreesd door de bewoners van *Madagascar*, alzoo de gedaante van hare tanden gelijk zijnde aan die van den adder, doet vermoeden dat zij, even als deze, venijnig is.

V. *Wat zijn de soorten van de achtste soort?*

A. De *acrochordes*, zijnde veel grooter dan de slang onder den naam van *anguis* bekend. De opening van haar bek is klein; zij hebben geene venijnige haaktanden, maar daarentegen een dubbele rei tanden aan ieder kakebeen: voorts een' zeer dunnen staart, en het dikste van het lijf is nabij den aars, die zeer eng is.

V. *Zijn er geene slangen die verscheidene koppen hebben?*

A. Er hebben monsterachtige slangen bestaan, die met twee koppen geboren waren, welke aan hetzelfde uiterste van hun lijf naast elkanderen gegroeid zaten; dan dit waren monsters in hare soort, gelijk men somtijds ook onder de andere dieren vindt: doch er

is geene ſoort van ſlangen die bij voortduring geboren en voortgeteeld worden met verſcheide koppen en verſcheide ſtaarten; en men heeft deze vertellingen alleen te wijten aan lieden, wier verbeelding altijd vermaak vindt in het wonderbare.

VAN DE VISSCHEN.

V. *Hoe verdeelt men de viſchen?*

A. In twee onder-klaſſen; in de eerſte zijn de kraakbeenvinnige viſchen begrepen, wier innerlijke deelen kraakbeenig zijn. Tot de tweede behooren de beenachtige viſchen, wier vaste innerlijke deelen beenachtig zijn.

V. *Hoe verdeelt men de eerſte onder-klaſſe?*

A. In zes verdeelingen; zijnde de eerſte die genen der kraakbeenige viſchen, welke geen kieuwdekſel hebben; als, bij voorbeeld, de zeeprik, of negenöog. De tweede bevat, de met kieuwdekſels voorziene kraakbeenviſchen. — De derde, de viſchen zonder borſtvinnen. — Tot de vierde verdeeling behooren de halsvinviſchen; tot de vijfde, de borſtvinnige, en tot de zesde, de buikvinnige viſchen.

V. *Welke ſoorten behooren tot de eerſte verdeeling?*

A. Ten eerſten, de lamprei, de prik, en negenöog; hebbende aan iedere zijde van den hals zeven luchtgaten, een buis in den kruin van den kop; noch borſt- noch buikvinnen.

Ten tweeden, de buikkieuwer, hebbende twee kieuw

luchtgaten aan den buik, een buis binnen den bek; doch geen borst- of buikvinnen; hij houdt zich op aan den noordelijken kant van den *Atlantiſchen* oceaan.

Ten derden, de roch, die vijf luchtgaten aan den hals heeft, en wiens lijf plat en nedergedrukt is: zijnde in alle opzigten een zeer zonderling bewerktuigd dier; ſommige hunner ſchijnen door de gelijkenis van hun kop met 's menſchen aangezigt, tot het ſprookje omtrent het beſtaan der *ſyrenen* aanleiding gegeven te hebben.

Ten vierden, de vleet; zijnde bont van kleur, de rug in 't midden glad, de ſtaart met eene rei van ſtekels gewapend. Deze visch houdt zich op in de *Europaſche* zeën, en wordt tot 200 ponden zwaar; zijn vleesch is zeer ſmakelijk: zijn ſtaartangel, ſchoon wel niet giftig, dient ter zijner verdediging; waartoe ook verſcheidene wilde volken denzelven gebruiken.

Ten vijfden, de haai, die vijf luchtgaten aan de zijde van den hals heeft, het lijf langwerpig; doch een weinig roodachtig; de bek voor aan den kop, en zijnde in iedere kaak van drie reijen tanden voorzien. Men vindt dezelve in de *Europaſche* zeën.

Ten zesden, de zaagvisch, ook *zwaardvisch* genaamd, die zich, onder anderen, in den noordelijken *Atlantiſchen* oceaan ophoudt; hij heeft een breed zwaardvormig werktuig voor aan den kop, dat dikwerf verſcheidene ellen lang, en aan weêrszijden met vier en twintig of meerder zware vaſtſtaande tanden bezet is.

Ten zevenden, de zeeduivel, wiens borstvinnen aan deszelfs zoogenaamde armen, of vlezige uitſteekſels gehecht zijn, hebbende achter ieder dezer uitſteekſels een luchtgat: deszelfs lijf is plat, en de kop rondachtig. Men vangt dit dier aan de *Europaſche* kusten; deszelfs ontzaggelijke groote kop, die de grootſte helft van het geheele dier uitmaakt, als ook de vlezige vezels, of zoogenaamde *hengeldraden*, die hij aan den muil heeft, geven hem een zeer zonderling aanzien.

Ten achtſten, de horenvisch, wiens kop zijdelings plat, of zamengedrukt is, hebbende voorts eene opening boven de borstvinnen; de ſchubben door eene lederachtige huid met elkanderen vereenigd; zijnde ſcherp, of gekield.

Ten negenden, de zeedraak, hebbende enkele luchtgaten onder den hals, die in vieren verdeeld zijn, terwijl de bovenlip van den bek in vijven verdeeld is, en hij in iedere kaak twee voor-ſnijtanden heeft. Tot deze ſoort van visſchen behoort ook de gedrochtelijke zeedraak, of pijldraak, wiens bek van onderen met doorboorde plooijen vastgehecht is: dezelve houdt zijn verblijf in den *Atlantiſchen* oceaan.

TWEEDE VERDEELING.

DE MET KIEUWDEKSELS VOORZIENE KRAAKBEEN-VISSCHEN.

V. *Welke ſoorten van visſchen behooren tot deze tweede verdeeling?*

A. Ten eerſten, de ſteur, hebbende zijdelingſche enkele geſtreepte luchtgaten; de bek, die onder den kop ligt, kan achterwaarts getrokken worden, en is ongetand: onder den ſnuit zijn vier baarddraadjes, die voor den bek liggen; op den rug heeft hij elf ſchubben. Deze zoo wel om deszelfs vleesch, dat voor verſcheidene volken een zeer ſmakelijk voedſel is, als ook om de kaviaard, die uit deszelfs kuit bereid wordt, zeer belangrijke visch, vangt men in alle de *Europaſche* zeën, als ook in de *Wolga*, en in den *Nijl*. Men vangt er ſomtijds, die omtrent de zwaarte van 200 ponden dragen. Nu en dan trekken zij met lange ſmalle ſcholen achter elkanderen: 't geen misſchien tot de vertelling van de *Noordſche* zeeſlangen aanleiding gaf.

Ten tweeden, de *Ruſſiſche* ſteur, met vijftien ſchubben op den rug, hij is bij uitſtek ſmakelijk, en houdt zich op in de *Kaspiſche* zee, en in de rivier de *Wolga*; doch heeft zelden meer dan 30 ponden zwaarte.

Ten derden, de lijmvisch, ook *huizenblaas-visch* genaamd. Dezelve heeft met den vorigen een zelfd va-

derland, en is beroemd wegens de vischlijm, of huizenblaas, die men inzonderheid van deszelfs zwemblaas bereidt; doch die echter ook uit den gewonen ſteur, die de beste kaviaard oplevert, ja zelfs uit de zwemblaas van den walvisch getrokken wordt.

Ten vierden, de Klomp- of molenſteen-visch, wiens lijf glad en zamengedrukt is, zijnde de ſtaart geknot, de rugvin zeer kort, en om den aarsvin gehecht. Dezelve houdt zich op in de *Middelandſche* en *Atlantiſche* zeën, en weegt ſomtijds omtrent 500 ponden.

DERDE VERDEELING.

VISSCHEN ZONDER BORSTVINNEN.

V. *Welke ſoorten behooren tot de derde verdeeling?*

A. Ten eerſten, de moeräal, zonder borstvinnen; zijnde een zeer verſlindende roofvisch in de warme zeën der beide werelden, als ook de beeſäal, en de ſcherpſtaartige riemvisch.

Ten tweeden, de paling, wiens onderkaak langer dan de bovenſte, en die eenkleurig van lijf is, zich ophoudende in de rivieren der beide werelden. De aal is, gelijk bekend is, zeer taai van lever, en zijn uit het lijf geſneden hart, behoudt nog wel veertig uren daarna deszelfs prikkelbaarheid.— Voorts de *Oost-Indiſche* ſcherpſtaart, enz.

VIERDE VERDEELING.

DE HALSVINVISSCHEN.

V. *Welke ſoorten behooren tot deze verdeeling?*

A. Ten eerſten, de lier van *Harwich*, wiens ſtralen van de voorſte rugvin zoo lang zijn als deszelfs lijf. De gewone pieterman, wiens kop eenigzins oneffen, en zijdelings zamengedrukt is: in de kieuwenhuid heeft hij zes ſtralen, en de aars digt bij de borst. Dezelve houdt zijn verblijf in de *Middelandſche* en *Noordzee*. De ſchelvisch, hebbende drie rugvinnen, is gebaard, en witachtig, de ſtaartvin tweekwabbig, de bovenkaak langer dan de onderſte.

Ten tweeden, de dorsch, hebbende drie rugvinnen, en zijnde gebaard en bont; de ſtaart onverdeeld, en de bovenkaak langer dan de onderſte.

Ten derden, de kabeljaauw, met drie rugvinnen: insgelijks gebaard, de ſtaart ſtomp, de eerſte graat van den aarsvin doornachtig.

Ten vierden, de wijting, hebbende drie rugvinnen, ongebaard en wit van kleur, de bovenkaak langer dan de onderſte.

Ten vijfden, de puitäal, die zich vooral in de meeren van *Zwitzerland* ophoudt.

VIJF-

VIJFDE VERDEELING.

BORSTVINNIGE VISSCHEN.

V. *Welke ſoorten behooren tot de vijfde verdeeling?*

A. Ten eerſten, de gewone bandvisch, wiens ſtaartvin dun uitloopt, en wiens kop zeer ſtomp is. De kleine zuiger-visch, wiens kop plat nedergedrukt, van boven gerand, overdwars gegroefd is, en hebbende in de kieuwenhuid tien ſtralen. Voorts de kleine zuiger, hebbende den ſtaart gevorkt, en op den kop achttien ſtrepen. De gouddorade, wiens ſtaart gevorkt is, die zestig ſtralen in de rugvin heeft, en zijn verblijf houdt in de *Atlantiſche* zee; zijnde een bij uitſtek ſchoone en glinſterende visch. De zwarte *govie*, die in de tweede rugvin veertien ſtralen heeft, en zich ophoudt in de *Middellandſche* en *Chineeſche* zeën.

Ten tweeden, de rivier-knorhaan; een zeer gemeenzame *Europaſche* riviervisch, hebbende het lijf glad, en op den kop twee dorenen. Het wijfje verzamelt al haar geſchotene kuit in eene holligheid, of kuil, op den grond der rivier te zamen, en bewaakt dezelve op de zorgvuldigſte wijze, tot dat de jongen voor den dag zijn gekomen. De zee-ſcorpioenvisch; wiens kop groot en ſtekelachtig is, heeft de oogen aan elkanderen, de tanden in de kaken, het verhemelte in de keel, en zeven ſtralen in het kieuwenvlies. Men vindt dien in *Oost-Indiën*. — De *zeus*, of ſpiegelvisch,

wiens kop, ter zijde plat gedrukt zijnde, van voren ſteil opgaat: de bovenlip is met een dwars vlies gewelfd; de tong elsvormig, en in het kieuwenvlies zijn zeven loodregte ſtralen, waarvan de onderſte dwars gerigt is: deszelfs lijf is zijdelings plat of zamengedrukt.

Ten derden, het zilvervischje, hebbende den ſtaart gevorkt, en een nederwaarts liggende graat over den aars en de rugvin: beiden houden hun verblijf in den *Atlantiſchen* oceaan.

Ten vierden, de platvisch, als de bot, ſchol, enz. De laatstgenoemde visch is het eenigſte dier in de natuur, dat de beide oogen aan de eene zijde van den kop heeft; liggende bij ſommigen namelijk op de regter, bij anderen op de linker zijde: ook liggen de neusgaten dwars ter zijde. — De ſchol zwemt in eene ſchuinſche rigting, met de oogen bovenwaarts gekeerd. In het kieuwenvlies heeft zij vier of ook wel zeven ſtralen. Zij onthoudt zich in de *Noordzee*.

Ten vijfden, de band- of klipvisch, wiens tanden meestal borſtelachtig, buigzaam en in eene groote menigte digt bij elkanderen geplaatst zijn; in het kieuwenvlies heeft hij ſtralen; het lijf gekleurd; zijnde de rug en aars vinvlezig en geſchubt. — De langſnuitige bandvisch, wiens ſtaart ongeſpleten is, en die negen rugvinsdorenen heeft, als ook een oogverwige vlek; den bek half rond; eindigende deszelfs bovenkaak in eene ſoort van ſnuit, waarmede dit dier de inſekten, die op de waterplanten zitten, als beſpuit,

waardoor zij in het afvallen hem ten prooi worden. Men vindt dezen visch in de *Oost-Indiën*.

Ten zesden, de *ſporas*, of zee-braſem, hebbende ſterke ſnij- of voortanden, de kiezen zeer ſtomp en digt aan elkanderen, en enkele lippen; in het kieuwenvlies vijf ſtralen; het lijf zijdelings zamengedrukt, en de borstvinnen ſpitsuitloopende.

Ten zevenden, de lipvisch, die ſcherpe tanden, dubbele groote lippen, en in het kieuwenvlies zes ſtralen heeft, welke zich van de rugvin af achterwaarts verlengen, door draadvormige bijhangſels; de borstvinnen zijn rondachtig.

Ten achtſten, de ambervisch, wiens kop geheel met ſchubben bedekt is, en die in het kieuwenvlies zes ſtralen heeft, als ook een groefje op den rug, tot berging van de rugvin: onthoudende zich, even als verſcheidene andere ſoorten van dit geſlacht, in de *Roode zee*.

Ten negenden, de baars, wiens kieuwendekſels geſchubt en zaagswijze gekamd zijn: hij heeft zeven ſtralen in het kieuwenvlies, en het lijf met dorenachtige vinnen bezit. De makreel, hebbende den kop zijdelings zamengedrukt, en zijnde ongeſchubd; in het kieuwenvlies heeft hij zeven ſtralen, het lijf glad, en dikwerf bastaardvinnen naar den ſtaart: hij houdt zich op in de *Noordzee* en in den *Atlantiſchen oceaan:* is een zeer gulzige doch ſmakelijke roofvisch.

Ten tienden, de vliegende zeehaan; hebbende twintig vinbeentjes door een vlies aan elkanderen vereenigd.

ZESDE VERDEELING.

DE BUIKVINNIGE VISSCHEN, WAARVAN DE BUIKVINNEN ACHTER AAN DE BORSTVINNEN LIGGEN, EN ZICH GROOTENDEELS IN ZOET WATER ONTHOUDEN.

V. *Welke ſoorten van viſſchen behooren tot de zesde verdeeling?*

A. Ten eerſten, de meerſlang, wier oogen in het bovenſte gedeelte van den kop zitten, hebbende vier of zes ſtralen; de ſtaart bij den ſtaartvin niet zeer naauw toeloopende.

Ten tweeden, de hoogkijker, hebbende aan den bek twee baarden; de kop nedergedrukt, en eenigzins uitpuilende oogen.

Ten derden, de meerval, hebbende den kop ongeſchubd, aan den bek draadvormige baardvezels als voelers; in het kieuwenvlies van vier tot veertien ſtralen: het voorſte beentjen der borstvinnen, of de eerſte ſtraal der rugvin, dorenachtig en achterwaarts getand. De *Europaſche* meerval, zijnde de grootſte visch die zich in zoet water onthoudt, en wel 300 honderd ponden weegt, uit hoofde van deszelfs ontzaggelijk grooten en breeden kop, 't geen hem, wegens deszelfs lange baardvezels, een zonderling aanzien geeft.

Ten vierden, de harnasman; hebbende den kop plat nedergedrukt, den bek zonder tanden, in het kieuwenvlies zes ſtralen, en het lijf als met een harnas bedekt.

Ten vijfden, de zalm, wiens kop glad is, hebbende tanden in den bek en op de tong, en vier, ja ſomtijds zelfs tien ſtralen in het kieuwenvlies; op het lijf achter de rugvin een vetvin, en bovendien veelſtralige buikvinnen. Dezelve onthoudt zich in de *Noorder* zeën en rivieren, en wel, op ſommige plaatſen, gelijk nabij de kust van *Labrador*, in eene ontzaggelijke groote menigte. Des zomers blijft hij in de rivieren, doch des winters in zee. De mannetjes hebben eene gebogene onderkaak. — De forels, hebbende kleine zwarte oogen, zijnde bruin geringd, zes ſtippen op de borstvin, en hebbende dikwerf de zwaarte van 10 ponden. De rivier-forel houdt zich in ſchaduwachtige beken op, die langs de kanten der bosſchen vloeijen in keizelige gronden; dezelve wordt zelden zwaarder dan twee ponden. — De berg-forel; zijnde in de bergachtige en noordelijke ſtreken van *Europa* voor de *Laplanders* van het uiterſte belang, alzoo er ſommige tijden van het jaar zijn waarin deze visch hen ſchier alleen ten voedſel verſtrekt: dezelve aast bijna alleen op muggen. De ſpiering, wiens kop doorſchijnend is, die zeventien ſtralen in de aarsvin heeft, en zich in het noordelijke *Europa* ophoudt.

Ten zesden, de pijpvisch; hebbende den ſnuit holrond, aan wiens ſpits of uiteinde de kaken geplaatst zijn; hij heeft zeven ſtralen in het kieuwenvlies: dezelve houdt zijn verblijf in *Amerika*.

Ten zevenden, de ſnoek, wiens ſnuit van boven plat, en wiens kaken bijna even lang zijn. De ſnoek

is voorts een der gulzigſte roofviſchen, die niet alleen allerlei ſoort van viſchen, maar ook de *amphibiën*, padden, en verſcheidene ſoorten van watervogels, en kleine zogende dieren, ook zelfs ſomtijds krabben verſlindt.

Ten achtſten, de geep, loopende uit in een' elsvormigen ſnuit: dezelve houdt zich in de *Europaſche* zeën op, en dikwerf in eene ontelbare menigte; deszelfs graten zijn groen, als of zij met ſapverw beſtreken waren.

Ten negenden, de zalmſnoek, wiens kop glad is, en de rand der kaken en 't verhemelte als getand; hebbende in het kieuwenvlies dertig ſtralen, zijnde daarenboven buitenwaarts, als ook in 't midden met vijf tanden gewapend.

Ten tienden, de ausjovis, voorzien met tanden op de kaken en op den rug; hij heeft acht ſtralen op het kieuwenvlies, de aars digt aan den ſtaart, en de buikvinnen met meer ſtralen dan gewoonlijk voorzien.

Ten elfden, de korenaar-visch; hebbende de bovenkaak platachtig, en in het kieuwenvlies zes ſtralen; op beide zijden van het lijf een zilverkleurige ſtreep.

Ten twaalfden, de herder; hebbende vliezige lippen, geene tanden in den bek, doch een klein omgebogen tandje aan wederzijde van deszelfs opening: in het kieuwenvlies zijn zeven ſtralen: de kieuwendekſels zijn effen en gerand, het lijf witachtig.

Ten dertienden, de vliegende visch; hebbende de kop geſchubd, de bek zonder tanden, de kaken wederzijds zamengehecht, in het kieuwenvlies tien ſtralen;

het lijf witachtig, de buik hoekig, de borstvinnen zijn vooral zeer geſchikt tot vliegen, deszelfs ſtralen zijn van vooren gekield. — Tot deze ſoort behoort ook de vliegende haring, zijnde de gemeenſte van alle vliegende visſchen. Dezelve houdt zich het meest op in de zeën onder de warme luchtſtreken, alwaar hij ſomtijds in eene groote menigte gevonden wordt.

Ten veertienden, de gewone haring; zijnde een der belangrijkſte visſchen voor het noordelijke werelddeel. Behalve de talrijke vangst, die derzelver inwoneren hiervan doen, en zij nog door verſcheidene ſoorten van meeuwen en andere dieren meer vervolgd wordt, zijn zij echter tot verwondering toe talrijk. WILLEM BEUKELS zoon van BIERVLIET in *Vlaanderen*, heeft in het jaar 1416 het eerst de haring ingezouten. De ſprot, die mede in de *Noordelijke* zeën, als ook in de *Middellandſche* zeën gevangen wordt, en die door veel natuuronderzoekers te voren, ſchoon ten onregte, voor jongen haring gehouden werd. — De ansjovis, behoorende ook tot die ſoort, wordt zeer veel bij *Gorgona*, niet verre van *Livorno*, gevangen.

Ten vijftienden, de karper, wiens bek tandeloos is, hebbende het neusbeen met twee groeven, in het kieuwenvlies drie ſtralen, het lijf glad en witachtig; in de buikvinnen meestal negen ſtralen: dezelve wordt in de meeste wateren van *Europa* gevonden. Onder de karpers vindt men meer misgeboorten dan onder eenige andere ſoort van visſchen. Tot deze ſoort behoort ook de *Chineſche* goudvisch, die een dubbele aarsvin heeft, en aan den ſtaart dubbel gevorkt is.

Dezelve houdt zich op in de rivieren van *China* en *Japan:* men vindt onder dezelve dikwerf eene zeer zonderlinge verſcheidenheid, zoo wel in de kleur als in het getal, en de vorming hunner oogen. Om derzelver ſchoone roode kleur worden zij in de voornoemde landen, even als in *Europa*, in porceleinen vazen gehouden: in 1619 werden zij het eerst naar *Engeland* overgebragt.

Ten zestienden, de nesteling; hebbende twintig ſtralen in de aarsvin. Deszelfs ſchubben worden tot het vervaardigen van glasparelen gebezigd.

VAN DE INSEKTEN.

V. *Wat noemt men inſekten?*

A. Dit zijn dieren die eene of meer gedaanteverwisſelingen ondergaan, en die in hunnen ſtaat van volmaaktheid oogen, en ſprieten aan den kop hebben.

V. *Wat verſtaat men door ſprieten?*

A. Dit is een ſoort van horenen die de inſekten aan den kop hebben.

V. *Hoe worden de inſekten geboren?*

A. Zij komen uit het ei onder de gedaante van een worm, zijnde eene geheele andere gedaante dan die zij verkrijgen moeten om in hunn' ſtaat van volmaaktheid te zijn. Zij dragen als dan den naam van *poppen*. De meeste dezer, die men *maskers* noemt, hebben korte pooten, die ongelijk in getal zijn: doch ſommigen hebben in 't geheel geene pooten. De in-

ſekten onderſcheiden zich bovendien daardoor, dat zij geen rood bloed, gelijk de andere dieren, maar een witachtig vocht in 't lijf hebben, waarom men hun den naam van *bloedelooze dieren* geeft.

V. *Hoe onderſcheidt men de inſekten?*

A. In wormen, en in gekorvene dieren.

V. *Waarom geeft men hun den naam van* gekorvene dieren?

A. Om dat derzelver kop, borst en achterlijf, wanneer zij zich in hunnen ſtaat van volkomenheid bevinden, als door inſnijdingen van elkanderen afgezonderd zijn, en dat deze deelen bij de meeste ſlechts als door een draad aan elkanderen zitten. Bovendien onderſcheiden zij zich, gelijk wij reeds gezegd hebben, door hunne ſprieten, die met derzelver worteleind in den kop ingewricht, en bovendien meestal geleed zijn. Eindelijk onderſcheiden zij zich nog door de horenachtige inplanting, en het groot getal hunner pooten, daar de meesten zes pooten, en ſommige hunner tot anderhalf honderd, en nog meer pooten hebben.

V. *Hebben de inſekten veel overeenkomst in hunne geaardheid?*

A. Neen, zij hebben weinige eigenſchappen met elkanderen gemeen, naardien zij door het groot aantal hunner ſoorten, onderſcheidene beſtemmingen, en daarmede overeenkomende, even zeer verſchillende levenswijze en behoeften, een zeer onderſcheiden zamenſtel van ligchaam vorderen; waarin zij, zoo wel als in hunne grootte, zeer veel van elkanderen verſchillen.

V. *Verſchillen zij nog in andere opzigten meer van elkanderen dan de andere dieren?*

A. Ja, zelfs de uitwendige bedekking van hun lijf is oneindig meer verſchillender. Velen hunner zijn met eene ſoort van horenachtig harnas bedekt, 't welk uit verſcheidene ſtukken beſtaat, die zich even als een ijzeren handſchoen over elkander ſchuiven laten, waardoor zij voor velerlei gevaren beveiligd zijn, en dus ſchadeloos geſteld worden voor het gemis der beenderen, die andere dieren hebben. Vele hunner zijn met haren bezet. De vleugelen der kapellen zijn met kleine ſchubbetjes van uitſtekende fraaije kleuren bedekt; gelijk men in 't algemeen dieren van eene onbeſchrijfelijke ſchoonheid onder de inſekten vindt.

V. *Zijn er nog andere opmerkzame bijzonderheden, waardoor de inſekten zeer onderſcheiden zijn van de andere dieren?*

A. Ja, voornamelijk in de zamenſtelling der zinwerktuigen, en derhalve ook zeer waarſchijnelijk in de wijze waarop zij gewaarworden; zoo dat vele natuurkundigen hun ſommige zintuigen, als den reuk en 't gehoor, ſchoon zeer ten onregte, betwisten; daar men toch het eerſte bij velen in den paartijd duidelijk ontdekt, alzoo zij elkanderen door eene zekere ſoort van geluid lokken, en het laatſte bij nog meerderen hunner, die hun voedſel en verborgen levensvoorraad opzoeken, duidelijk waarneemt.

V. *Weet gij nog meer belangrijke bijzonderheden bij de inſekten op te merken?*

A. Ja, de oogen der inſekten verdienen bovenal de

grootſte opmerkzaamheid, en worden, wat derzelver zamenſtelling betreft, in twee ſoorten verdeeld: de eene ſoort heeft een groot halfrond formaat, dat doorgaans uit vele duizende *facetten* beſtaat; of, gelijk bij anderen, uit talrijke kegelvormige puntjes, die in beide gevallen uit even zoo veel kleine linten beſtaan, welke aan de binnenzijde met een gedeeltelijk bontkleurig, of glanzig verglaſel overtogen zijn. De meeste gevleugelde inſekten, en ook verſcheidene ongevleugelde, als, bij voorbeeld, de zeekreeften die men *hommer* noemt, hebben zoodanige oogen. De oogen van de andere ſoort, (*ocelli ſtemmata* genaamd,) zijn enkelvoudig, klein, en zoo wel ten opzigte van hun getal, als van hunne ligging onderſcheiden. De eerſte ſchijnen meer geſchikt te zijn om van verre, de laatſten om van nabij te zien. — De kapellen krijgen ten minſten in hunnen gevleugelden ſtaat oogen, welke als een telescoop zamengeſteld zijn, terwijl zij als rupſen ſlechts kleine kortzigtige oogen hadden. Er zijn maar zeer weinige inſekten die, zoo als bij voorbeeld de kreeften, hunne oogen kunnen bewegen.

V. *Zijn er nog andere merkwaardigheden ten opzichte der inſekten, die onzen aandacht verdienen?*

A. Ja, de ſprieten, of voelhorentjes, die door LINNÆUS, en andere beroemde natuurkundigen, voor werktuigen van bijzondere zintuigen gehouden werden; echter werd men naderhand overtuigd, dat dezelve ſlechts werktuigen van 't gevoel zijn, die de inſekten, uit hooſde van hunne harde bekleedſelen, en de

onbeweegbaarheid hunner oogen zeer nuttig zijn. In deze ſprieten ſchijnen de inſekten, even als wij in de toppen onzer vingeren, het fijnſte gevoel te hebben, en daardoor, even als blinden, daar zij meestal in het duister leven, het gebrek van het licht te vergoeden.

V. *Verdient het inwendig zamenſtel der inſekten ook onze bijzondere opmerkzaamheid?*

A. Ongetwijfeld, vermits zij hierin zeer veel verſchillen van de roodbloedige dieren. Bij voorbeeld, 't geen men het hart der inſekten noemt, is bij verſcheiden hunner, zoo als bij de rupſen, een lange buis van ongelijke wijdte, die in de lengte langs den rug loopt; doch waaruit niet eene enkele ader ontſpringt; waaruit blijkt dat derzelver voeding op eene geheele andere wijze geſchiedt, dan die der gewone dieren: deze buizen zijn intusſchen met ontelbare luchtbuisjes van het bewonderingswaardigst fijnſte maakſel, en een zeer groot aantal ſpieren voorzien; welke echter zeer veel in hun zamenſtel en kleur van die der andere dieren verſchillen.

V. *Kunt gij nog meer bijzonderheden omtrent hun inwendig zamenſtel aanhalen?*

A. Ja; ſchoon de inſekten, even als de roodbloedige dieren, eene gedurige afwisſeling van kool- en zuurſtof tot hun levensonderhoud noodig hebben, beſpeurt men echter ſlechts bij weinige hunner, zoo als bij voorbeeld bij de ſprinkhanen, bij verſcheidene *cicaden*, kevers, enz. eene der ademhaling gelijke beweging: ook kunnen dezelve het veel langer dan de roodbloedige dieren in het zoogenaamde luchtledige

uithouden; gelijk mede velen hunner blijven voortleven in de voor de evengemelde dieren zoo ſchadelijke *mephitiſche* lucht, waarin dierlijke en plantaartige ſtoffen rotten, als in het gekoolde waterſtofgas, enz.

V. *Bepalen de meeste inſekten zich tot een afzonderlijk verblijf?*

A. Over het algemeen bepalen de inſekten zich, zoo wel op als onder de aarde, minder aan eene door hen daartoe uitgekozene plaats, dan de andere ſoorten van dieren. Opmerkzaam is het intuſſchen, dat vele kleine inſekten hun verblijf op het ligchaam van grootere inſekten houden; daar, bij voorbeeld, de bijen, kevers, enz. ten verblijf, en welligt ten voedſel ſtrekken aan een hun bijzondere ſoort van mijten en luizen. Even zoo is het met de boomen en gewasſen gelegen, waarvan er maar zeer weinigen zijn, als de taxis en den zevenboom, die niet ten verblijf verſtrekken voor de een of andere inſekten; terwijl daarentegen velen, bij voorbeeld de eikenboom, door meer dan honderd ſoorten van inſekten bewoond en bezocht wordt. — Hoe algemeen de meeste ſoorten van inſekten echter op de geheele wereld verſpreid zijn, zijn andere ſoorten daarentegen zeer ſtreng in hun verblijf op vast bepaalde dieren of planten, daar ſommige hunner zich zelfs op het eene of andere bepaalde gedeelte derzelven bepalen. Ook dus onthouden anderen zich ſlechts gedurende zekere tijden van den dag of van het jaar op dezelfde plaats.

V. *Verdient de gewone levenswijze der meeste inſekten ook onze opmerking?*

A. Voorzeker; want ſlechts zeer weinige inſekten leven in een' ſtaat van gezelligheid en vereeniging, of bewijzen elkanderen in hunne wederkeerige bedrijven eenige hulp. De meeste verrigten hunne bezigheden geheel alleen, en ſommige hunner die, bij voorbeeld de ſpinnen, met vele andere inſekten gelijk geboren worden, verſpreiden zich kort daarna, en leven als kluizenaars; zoodat vele hunner, behalve in den paringstijd, zich met geen ander ſchepſel van hunne ſoort weder ophouden.

V. *Houden alle de inſekten hun verblijf op planten, boomen, enz.?*

A. Neen; vele hunner onderſcheiden zich door de bij uitſtek bewonderingswaardige zamenſtelling hunner gebouwen en woningen, die zij op de kunſtigſte wijze vervaardigen. Er zijn weinig inſekten die niet ten minſten éénmaal in hun leven hun kunstvermogen hieromtrent aan den dag leggen; doordien zij, gelijk de kleedermotten en voorjaarsvliegen, alsnog masker zijnde, zich een woning ten verblijf en ter beſchutting vervaardigen; of zich, ter verduring hunner gedaanteverwisſeling, en langen doodſlaap eene legerſtede toebereidende, zich inſpinnen, enz.; of die, gelijk de mierenleeuw, ſtrikvallen; of, gelijk de ſpin, een net voor haar' roof vervaardigen; of, eindelijk, die, gelijk zoo vele waterkevers en ſpinnen, tot zekerheid hunner nakomelingen, zakken of nesten toebereiden, waarin zij hunne eijeren veilig kunnen leggen. Anderen, die daarentegen een gezellig leven lijden, bouwen met vereende krachten, en volgens de regelma-

tigſte wetten eener hun aangeborene meetkunst, hunne woningen, enz.

V. *Zijn er ook bijzonderheden op te merken omtrent de voeding der inſekten?*

A. Ongetwijfeld; wanneer men de wijze van voeding der inſekten gadeſlaat, beſpeurt men duidelijk, dat dezelve niet ſlechts eten om verzadigd te worden, maar ook tevens om aas te verteeren; namelijk om wederom andere levende inſekten te verteeren, en het onkruid uit te roeijen, enz. Eene groote beſtemming voorwaar, tot wier vervulling aan deze kleine diertjes eensdeels hare ongeloofelijke vermenigvuldiging, anderdeels hare onverzadelijke eetlust dienſtig is. De rups, bij voorbeeld, verteert in den tijd van 24 uren driemaal zooveel, als hij zwaarte heeft.

V. *Hebben de inſekten ook eenige bijzondere behendigheid, om zich voor hunne vijanden te beveiligen?*

A. Ja, ſommigen hunner weten door hinderlagen hunne vijanden te ontkomen: bij voorbeeld, de ſponrups beveiligt zich door het bedriegelijke van hare gedaantewisſelingen: anderen, doordien zij dezelfde kleur hebben als de gewasſen waarop zij leven, en derhalve niet op dezelve afſtekende, ook niet zoo ligt gezien kunnen worden. Nog anderen door hun gezellig leven, daar zij, in eene groote menigte bij elkanderen zijnde, zich ook gezamenlijk tegen de magt hunner vijanden kunnen verdedigen. Sommigen eindelijk, die door hunne bewonderingswaardige ſterkte beveiligd, of die zelfs met wapenen, bij voorbeeld, met horenen, in de gedaanten van nijp-

tangen, met ſtekels, of ook zelfs met gif voorzien zijn.

V. *Verdient de voortteeling der inſekten ook onze opmerkzaamheid?*

A. Voorzeker, alzoo er bij dezelve vele bijzonderheden voorkomen, die hun alleen eigen zijn: zoodat, bij voorbeeld, dikwerf het mannetje en het wijfje van dezelfde ſoort zoo veel van elkanderen in gedaante verſchillen, dat men dezelve voor eene geheel verſchillende ſoort van dieren zou houden. Opmerkelijk is het ook, dat de bijen, en andere inſekten van die ſoort meestal geſlachteloos zijn; namelijk, dat zij gevormd en geboren worden, zonder zelven de beſtemming tot ontvangen of voortteelen te hebben.

V. *Zijn er omtrent deze voortteeling nog andere bijzonderheden op te merken?*

A. Ja; de paring van ſommige inſekten heeft eene bijzonderheid welke hun alleen eigen is. De meeste hunner leven in zoo verre in eene gedwongene *monogamie* of onthouding, daar zij niet meer dan éénmaal in hun leven paren kunnen; vermits de dood bij hen een zoo onvermijdelijk gevolg hunner eerſte paring is, dat men zelfs door dezelve uit te ſtellen hun leven kan verlengen.

Tot de verdere bijzonderheden van de voortteeling der inſekten behoort ook, dat bij velen, bij voorbeeld bij de cocheniljeworm, de zand-vloo, enz. het wijfje tot eene geheel verbazende grootte uitwast, zoodat men, bij voorbeeld, rekent, dat het achterlijf van het wijfje eener witte mier, die tot den ſtaat

van baren gekomen is, tweeduizendmaal dikker en grooter is, dan zij vóór de bevruchting was.

V. *Zijn de insekten ook zorgvuldig omtrent de bewaring en uitbroeijing hunner eijeren?*

A. Ten uitersten; daar de meeste wijfjes der insekten door een bewonderingswaardig instinct hare eijeren op eene plaats leggen, welke het voordeeligste is voor hun jong broedsel: velen leggen, bij voorbeeld, hunne eijeren alleenlijk op het lijf van levende insekten; een geheel andere soort op rupsen, of in poppen, ja zelfs in de eijeren van andere insekten: hiervan dat men somtijds uit de eitjes van een ringrups eene geheel bijzondere soort van muggen ten voorschijn ziet komen.

V. *Zijn hieromtrent nog meer bijzonderheden op te merken?*

A. Ja, doordien de eijeren van sommigen, vooral die der kappellen, eene bij uitstek onderscheidene en zeer zonderlinge gedaante hebben: wanneer zij door het wijfje in de vrije lucht gelegd worden, zijn zij met eene soort van vernis overtogen, op dat zij door den regen niet weggespoeld, noch door eenig ander toeval ligt verstoord zouden kunnen worden.

V. *Heeft de gedaantewisseling der insekten ook eenige bijzonderheid, welke onzen aandacht verdient?*

A. Ja; de gedaantewisseling der insekten is ten hoogsten merkwaardig, en verdient alle onze oplettenheid; te meer, daar slechts het kleinste gedeelte der insekten dezelfde gedaante behoudt, waarin zij het eerst ter wereld gekomen zijn; maar zich grootendeels

op vastgeſtelde tijdperken van hun leven vervormt, waarin zij zoodanig van gedaante verwisſelen, dat zelfs hun geheel inwendig zamenſtel dikwerf bezwaarlijk ſchijnt overeenteſtemmen met de vermeende voorafgaande kiemen.

V. *Hoe noemt men hun in den ſtaat waarin zij deze gedaanteverwisſeling ondergaan?*

A. Men beſtempelt hun alsdan met den naam van *maskers.* De inſekten zijn doorgaans zeer klein wanneer zij voor den dag komen: zoodat, bij voorbeeld, eene volwasſene wilgenrups 72,000 malen zwaarder weegt dan toen zij uit het ei ten voorſchijn kwam. Hun wasdom is ook zeer ſnel, zoodat, bij voorbeeld, de maden der blaauwe vliegen, 24 uren na zij uitgekomen zijn, reeds 155 malen zwaarder wegen, dan toen zij uit het ei ten voorſchijn kwamen. Deels hebben deze maskers pooten, gelijk aan die van de rupſen en engerlingen; deels echter geene, gelijk de maden; doch zijn geheel beroofd van vleugels: bovendien zijn zij in dezen ſtaat geheel onbekwaam ter voortteeling; echter eten zij, groeijen op, en vervellen inmiddels eenige keeren.

In de geſtalte waarin het masker veranderd wordt, noemt men het *pop*, of *nimf:* ſommige kunnen zich gedurende dezen ſtaat bewegen, en voedſel gebruiken; anderen ſluiten zich daarentegen als een popje, of gebakerd kindje, en brengen dit gedeelte van hun leven in eenen bedwelmenden doodſlaap door, zonder eenig voedſel te gebruiken, of zich te bewegen.

V. Wanneer geſchiedt de groote gedaanteverwisſeling der inſekten?

A. Gedurende den tijd dat dit ſchepſel geheel gevoelloos, en verſtijft ſchijnt te liggen, geſchiedt de groote verandering, waardoor het uit den ſtaat van masker tot een volmaakt inſekt gevormd wordt, en ter beſtemder tijd uit zijn kerker ten voorſchijn komt. Vele inſekten vervullen de laatſte rol van hun leven in een' zeer korten tijd. Anderen daarentegen hebben, wanneer zij uit hunne ſchorſen te voorſchijn komen, zelfs geen' mond, zoodat zij geen voedſel meer gebruiken, en ook niet grooter worden; doordien zij als masker aan deze beide beſtemmingen van hun werktuiglijk ligchaam voldaan hebben, en zij nog ſlechts aan hunne laatſte beſtemming, namelijk aan de voortplanting van hun geſlacht, voldoen moeten; waarna zij plaats voor hunne nakomelingen maken, en ſterven.

V. *Bekleden de inſekten een' grooten rang in de algemeene bewonderingswaardige huishouding der natuur?*

A. Ja, zij hebben het grootſte aandeel in dezelve, daar hunne verſchillende ſoorten, en groot aantal onnoemelijk is. Derzelver nuttigheid is ook zeer uitgeſtrekt; daar zij, bij voorbeeld, ontelbare ſoorten van onkruiden of reeds bij derzelver eerſte uitkiemen verſtikken, of, opgeſchoten zijnde, verdelgen, en derzelver verderen aanwas verhinderen. — Bovendien zijn de inſekten ook zeer nuttig, alzoo velen hunner van het aas der andere dieren leven, en hierdoor de be-

ſmetting voorkomen, welke hieruit onvermijdelijk zoude ontſtaan; terwijl verſcheidene hunner het aas onder de aarde wroetende, daardoor tevens medewerken tot de mesting en vruchtbaarheid van den grond. Ten dien einde zijn, bij voorbeeld, de vleeschvliegen een zeer weldadig inſekt in de heete landen. — Een ander groot gedeelte der inſekten bevordert daarentegen op de bewonderingswaardigſte wijze de bevruchting der planten: anderen, gelijk de kreeften, de groote *Oosterſche* ſprinkhanen, zijn een zeer aangename ſpijs voor den mensch: men herinnere zich hierbij aan de honig, die de bij oplevert; als ook aan de zijde, die ſommige inſekten ſpinnen, en die ons ter kleeding en ſieraad verſtrekt: anderen daarentegen leveren ons de voortreffelijkſte kleuren op, als de cochenilje, het ſcharlaken, de kermes, het karmozijnrood. De galnoten worden tot het maken van den inkt, de was tot kaarſen, en vele andere nuttige oogmerken gebezigd. Het lak, dat zoo wel tot vernis, als tot zegellak enz. gebruikt wordt, is insgelijks een voortbrengſel van zekere *Oost-Indiſche* ſchildluis. Andere inſekten zijn eindelijk ten uiterſten belangrijk voor de geneeskunde, als bij voorbeeld de *Spaanſche* vliegen, de pisſenbedden en mieren; ook zijn de wegkevers, en zoogenaamde wegwormen, op nieuw als hulpmiddelen tegen den dollenhondsbeet beroemd geworden. — Opmerkelijk is het ook dat het nut, hetwelk vele inſekten doen, tot een aanmerkelijk tegenwigt ſtaat tegen de ontegenſprekelijke ſchade, welke zij aan de bladen en vruchten der boomen, de granen, enz. veroorzaken.

V. *Kan men uit al het aangehaalde ook eenige gevolgen trekken, die invloed op het gevoel van het hart hebben?*

A. Ongetwijfeld; deze zoo algemeene en geheel oppervlakkige beſchouwing moet ons natuurlijk de eindelooze almagt, wijsheid, en goedheid, van den grooten Schepper der natuur doen bewonderen en aanbidden.

V. *Hoe kunt gij hieruit de almagt van den grooten Schepper der natuur betogen?*

A. Vermits het kleinſte en ongeachtſte inſekt, naauwelijks voor het oog zigtbaar, door deszelfs zamenſtel, een kunstgewrocht is dat 's menſchen begrip te boven gaat; een meesterſtuk waarbij de vindingrijkſte kunst der menſchen ſlechts broddelwerk is. De dichter DELILLE drukt dit gevoel in de twee volgende regels met meer nadruks uit, dan alles wat wij hieromtrent zouden kunnen zeggen:

Chefs d'oeuvres d'une main en merveilles feconde!
Dont un seul prouve un Dieu, dont un seul vaut un monde.

O kunstgewrochten van een hand in wondren vaardig!
Een enkle ontdekt een God, en is een wereld waardig.

V. *Hoe kunt gij voorts uit de beſchouwing der inſekten de wijsheid van den Schepper der natuur afleiden?*

A. Doordien alle de ontelbare millioenen inſekten die op den aardbol leven, aldus gevormd zijn, dat de bewerktuiging van hun ligchaam juist overeenſtemt

met hunne behoefte en den aard van hun zamenſtel; namelijk, dat het aan elk hunner aangeboren verſchillend inſtinkt hun omtrent hunne levenswijze en voedſel ten regel verſtrekt; iets dat, ſchoon ook bij alle andere dieren plaats hebbende, echter uit hoofde van de fijnere bewerktuiging en minderen graad van denkvermogen, gevoel, kennelijkheid, inſtinkt, of hoe men dit ook noemen moge, dan bij vele andere dieren plaats heeft, des te meer onze bewondering verdient: welke bewondering nog grooter wordt, wanneer men de zoo kunſtige bouworde, en werkzaamheid van vele dezer inſekten, gelijk wij dit met een enkel woord aanhaalden, gadeſlaat: en eindelijk, wanneer men hierbij opmerkt, dat deze millioenen ſoorten van inſekten allen in de oorden geboren worden en voortteelen, die voor hun zamenſtel en behoefte het beste geſchikt en berekend zijn.

V. *Hoe kunt gij bij de beſchouwing der inſekten de goedheid van den grooten Schepper der natuur bewijzen?*

A. Vermits zoo vele ontelbare millioenen levende ſchepſelen, als de inſekten zijn, die in de lucht welke wij inademen, in het water, op de dorre heiden, op de boomen, gewasſen, planten, en in de kronkelingen der bladen hun verblijf houden, allen hun voedſel vinden, en als 't ware onmiddelijk door den grooten Schepper der natuur geſpijsd en gedrenkt worden! — Want wie toch anders bekommert zich om het onderhoud van dit onnoemelijk getal levende wezens, die op bergen en valeijen, en in het water leven, te voeden en te onderhouden? Behalve eenige werk-

en huisdieren, welke de mensch onder zijne beſcherming neemt, bekommert hij zich zeer weinig met de voeding der andere dieren, en vooral niet met die der inſekten; zoodat een gewijde dichter, met veel nadruk en waarheid den Schepper der natuur aanſprekende, zegt: *Alle oogen wachten op U! Gij verzadigt alles wat leeft, en ademhaalt!*

V. *Is deze opklimming van het ſchepſel tot den grooten Schepper der natuur noodzakelijk?*

A. Ongetwijfeld; want buiten deze opklimming is onze beſchouwing van de kunstgewrochten der natuur geheel vruchteloos, en zonder doel. De groote Schepper der natuur moet het middenpunt van alle onze beſchouwingen zijn. Even als de zon uit derzelver middenpunt alle hare ſtralen verſpreidt, is ook de Godheid, als de eenigſte formeerder en onderhouder van alles wat leeft, het groote middenpunt waaruit alles voortvloeit, en werwaarts zich dus ook alles moet rigten.

Wij zouden hier nog eenige inſekten kunnen opnoemen en beſchrijven; doch daar de kortheid van ons beſtek hieromtrent geene lange uitwijding gedoogt, zoude dit, in vergelijking van het onnoemelijk getal der inſekten welke beſtaan, even zijn, als eenige weinige zandkorrels in vergelijking van het oneindig getal dat de ſtranden en zandduinen bedekt. Wij hebben dus verkozen de inſekten liever in het groot te beſchouwen, en de algemeene bijzonderheden, welke hierbij op te merken

zijn, gade te ſlaan, dan ons bij de bijzondere beſchouwing van eenige enkele ſchepſelen van dit uitgeſtrekte rijk te bepalen, en eindigen deze algemeene beſchouwing met een vlugtig oog te vestigen op de *polypen*, als zijnde de laatſte ſchakel in den grooten keten der ſchepping, waardoor het rijk der dieren tot dat der planten overgaat: waarom dan ook alle deze ſoorten *dier-planten* genaamd worden. Echter zullen wij ons alleen bij de eigenlijke dus genaamde *polypen* bepalen.

V. *Zijn er verſcheidene ſoorten van* polypen?

A. Ja; ten eerſten, de veel-arm, of zoogenaamde *arm-polypen.*

V. *Kunt gij mij eenige opheldering geven wegens de gedaante dezer* polyp?

A. Derzelver uiterlijke gedaante is lilachtig, half doorzigtig en kegelvormig: de mond aan het einde, en is met draadvormige baardjes voorzien; om deze reden voor ongeoefende oogen niet terſtond kenbaar. In rust zijnde hebben zij het lijf en de armen uitgerekt; doch bij eene geweldige aanraking, als ook buiten het water, trekken zij zich tot een klompje te zamen, en houden zich, van de eerſte warme lentedagen af tot in den herſst, in vijvers en zachtvloeijende waters op, alwaar zij zich aan waterplanten, ſlekken, enz. hechten.

V. *Kunt gij ook nog eenige bijzonderheden omtrent derzelver zamenſtelling aanmerken?*

A. Ja, derzelver geheele lijf is eigenlijk een met armen voorziene maag. Bij zomertijd vermenigvuldigen zij zich, door derzelver levendige jongen, even als

als ſpruiten, uit haar lijf te ſchieten, die zich niet dan na zij zelven op deze wijze jongen voortgebragt hebben, van de moeder losrukken: echter is men algemeen van gevoelen, dat zij in het late najaar hare eijeren leggen, waaruit dan in het voorjaar het nieuwe broedſel te voorſchijn komt.

V. *Zijn er ook algemeene bijzonderheden omtrent de* polypen *aan te merken?*

A. Ongetwijfeld, alzoo er geen dier in de ſchepping is, met zulk eene buitengewone levenskracht voorzien, of dat de kwetſingen, ja zelfs de affnijding van ſommige deelen, in zulk een' hoogen graad kan doorſtaan; zonder dat deszelfs levensdraad, ſpieren of aders, hoe men 't noemen wille, daardoor afgeſneden worden: er is ook geen dier 't welk tevens met zulk eene bijzondere groeikracht begaafd is.

V. *Verklaar dit wat nader.*

A. Als men, bij voorbeeld, een' *polyp* in zes of meer ſtukken ſnijdt, groeit ieder dezer ſtukken, binnen weinige dagen, weder tot een' volkomen *polyp* aan: als men voorts zijn' kop, of achterlijf in de lengte openſplijt, vormen die ſtukken zich tot veelſtaartige en veelhoofdige *polypen.* Volgens de waarnemingen van den hofraad LICHTENBERG, kan men den *polyp* met ſtrikken van haar doorbinden, en terwijl de ſtrik het dier doorſnijdt, groeijen de van elkanderen afgeſcheidene deelen echter telkens weder aan elkanderen.

V. *Zijn er nog andere* polypen *welke tot deze zelfde ſoort behooren?*

A. Ja, de groene arm-polyp, met korte ſprietjes

voorzien. Deze *polypen* ſchijnen meer dan de anderen in ſterkte en lengte van ligchaam en armen te verſchillen: men vindt dezelve, onder anderen, ook in den omtrek van *Gottingen*.

V. *Welke behooren nog tot deze ſoort?*

A. De bruine of langgearmde *polyp*, zijnde bruin, en voorzien met zeer lange baarddraden. De gele *polyp*, die oranjekleurig is, en het lijf en de baarddraden vrij lang heeft.

V. *Welke behooren tot de tweede ſoort?*

A. Ten eerſten, de bloem-polypen, wier ſtam aan het einde takachtig met *polypen* bezet is; dezen hebben een' zich toetrekkenden mond, welke bij de meesten met haartjes bezet is: zij leven als takken aan een' zelfden ſtam. Deze ſoort van volkplanting ſchijnt, voor het bloote oog, gelijk aan een balletje ſchimmel; 't welk echter, bij de minſte ſchudding, voor een oogenblik geheel te zamen loopt, en ſchijnt te verdwijnen.

Tot dezen behooren ook de tros-polypen, wier ſteel, in verſcheidene armen verdeeld zijnde, klokvormige bloemen heeft. Deze zeer kleine diertjes planten zich op de eenvoudigſte wijze, door deeling, voort.

V. *Welke behooren tot de derde ſoort?*

A. Ten eerſten, de bastaard-polyp, ook het *draaidiertje* genaamd; die, zijn lijf naakt en onverdeeld zijnde, aan geene vaste plaats verbonden is.

V. *Weet gij ook eenige bijzonderheid omtrent dezer levenswijze?*

A. Ja. De meeste bastaard-polypen leiden een gezellig leven, zoodat zij zich dikwerf met duizenden

bij elkanderen bevinden, en alsdan het uiterlijk voorkomen van ſchimmel hebben. Op deze wijze heeft men, ſomtijds, den geheelen rug van levende waterhagedisſen met eene ontelbare menigte dezer diertjes bedekt gezien, daar zij met dezelve als geheel overtrokken waren. Tot dezen behoort ook de trompet, of trechtervormige bastaard-polyp, wiens lijf, trechtervormig zijnde, haarachtige voelertjes heeft.

V. *Zijn er nog andere bastaard-polypen?*

A. Ja: het raderdiertje, welks lijf doorſchijnend is, en waarvan de voelertjes radervormig en haarachtig zijn. Dit ten uiterſte zonderling, en door het mikroskoop alleen zigtbaar diertje, wordt in de ſtilſtaande waters, en velerlei ſoort van vochten gevonden. Het zwemt ongemeen ſchielijk, en verwisſelt hierbij ſchier elk oogenblik van geſtalte. Sommige natuurkundigen beweren, dat hetzelve jaren lang droog en als dood kan blijven liggen, en echter naderhand, in een dropje waters gelegd, weder levend wordt.

V. *Zijn er nog meer andere bastaard-polypen?*

A. Ja; als, ten eerſten, de ſidder- of tril-worm, wiens lijf ſpilrond en uitgerekt is.

Ten tweeden, het azijn-wormtje: dit is eenigermate ſtijf, heeft den ſtaart vrij lang, en ſcherp uitloopende, met eene terugtrekbare punt, die aan het grondſtuk vooruitſteekt. Dit wormtje wordt in den azijn; en eene andere, daaraan verwante ſoort van 't zelve, in de boekbinders pap gevonden.

Ten derden, de thalien-worm wordt mede hieronder

gerekend: deszelfs lijf is langwerpig, lilachtig en doorſchijnend, zoodat men de ſpijsbuis daardoor kan ontdekken.— Tot dezen behoort ook de getongde thalienworm, wiens lijf langwerpig, plat nedergedrukt is, en van voren in eene ſcherpe punt uitloopt: dezelve houdt zich in de *Atlantiſche* zee op. De Heer FORSTER, die den thalien-worm levend gezien heeft, beweert, dat dezelve niet tot de ſoort der ſlakken, maar, als een eigen afzonderlijk geſlacht, tot de plantdieren behoort.

V. *Zijn nog meer anderen van deze plantdieren bekend?*

A. Ja: de draaiworm, en kegelachtige draaiworm, als ook het wardiertje, behooren tot dezelve. De eerſte heeft het lijf gerand, lilachtig en draaijende; geen ſpijsbuis. De tweede is een kogelvormig diertje, van eene gele groene, of andere kleur, dat zich, zonder eenige beweegwerktuigen, zigtbaar voor het bloote oog, in 't water voortrolt en ronddraait: men kan zijn jongen reeds in het lijf van den volwaſſenen onderſcheiden.

Het wardiertje wordt, gelijk ook de andere bovengenoemden, zoo wel in de zee, als in ſtaand zoet water gevonden, vooral in zulk, waarin men de zoogenaamde *Priestleiſche groene ſtof* aantreft.

VAN DE PHYSICA.

V. *Wat is de* phyſica?

A. De *phyſica* in 't algemeen is eene wetenſchap welke ons de wetten der natuur leert kennen: men verdeelt dezelve in de eigenlijk genoemde *phyſica*, en in de *chimie*. De eigenlijk genoemde *phyſica* houdt zich alleenlijk bezig met de werking der ligchamen door hunne *maſſa*.

V. *Wat noemt men* algemeene eigenaardigheid der ligchamen?

A. Door de eigenaardigheid der ligchamen verſtaat men zekere onveranderlijke wijze, waarop zij werken: en *algemeene eigenaardigheid* noemt men die gene, welke alle ligchamen eigen zijn.

V. *Welke zijn die algemeene eigenaardigheden?*

A. De uitgeſtrektheid, de deelbaarheid, de figuurbaarheid, de onindringbaarheid, de porieusheid, de uitzetbaarheid, de krimpbaarheid, de inpersbaarheid, de elastiekheid, de uitzetting, de beweegbaarheid, en de tegenſtandbieding. Alle ligchamen, zonder uitzondering, hebben deze eigenaardigheden; maar in onderſcheidene graden.

V. *Wat is de uitgeſtrektheid?*

A. De eigenſchap, aan alle ligchamen eigen, van eene zekere langte, breedte, en dikte te hebben: alle ligchamen hebben deze drie afmetingen, hoe klein zij ook mogen wezen: bij gevolg hebben alle ligchamen eene uitgeſtrektheid.

V. *Wat is de deelbaarheid?*

A. De eigenſchap, welke alle ligchamen hebben, van in vele deelen gedeeld te kunnen worden. Men begrijpt ligt dat men met de noodige werktuigen, en behoorlijke zintuigen, een ligchaam, hoe klein het ook zij, kan verdeelen. Er zijn ligchamen waarin deze eigenaardigheid een' zeer hoogen graad heeft bereikt; de reukwerken verſtrekken daarvan ten bewijze. Een grein muscus, die men, bij voorbeeld, in een vertrek legt, in hetwelk men dagelijks verſche lucht laat, zal gedurende tien jaren zulk een' ſterken reuk van zich geven, dat dezelve hinderlijk is. De ondervinding heeft ook bewezen, dat na men eene once gouds onder den draad- en pletmolen gebragt heeft, men hetzelven in zeven en zestig millioen, zesmaal honderd en zestien duizend deelen, elk eene lijn lang, kan verdeelen.

V. *Wat noemt men de figuurbaarheid?*

A. Zoo noemt men de eigenſchap die ieder ligchaam heeft, van eene gedaante te hebben, welke het dan ook zij. Alle ligchamen zijn bepaald door oppervlakten; die oppervlakten hebben natuurlijk eene of andere ſchikking onder elkanderen; en 't is die ſchikking welke men *figuur* noemt. Alle ligchamen hebben dus eene figuur, alle ligchamen zijn dus ook figuurbaar.

V. *Wat is de onindringbaarheid?*

A. De eigenſchap, welke alle ligchamen hebben, van niet te gelijker tijd eene zelfde plaats te kunnen beſlaan, en waardoor zij elkanderen beurtelings verdrijven.

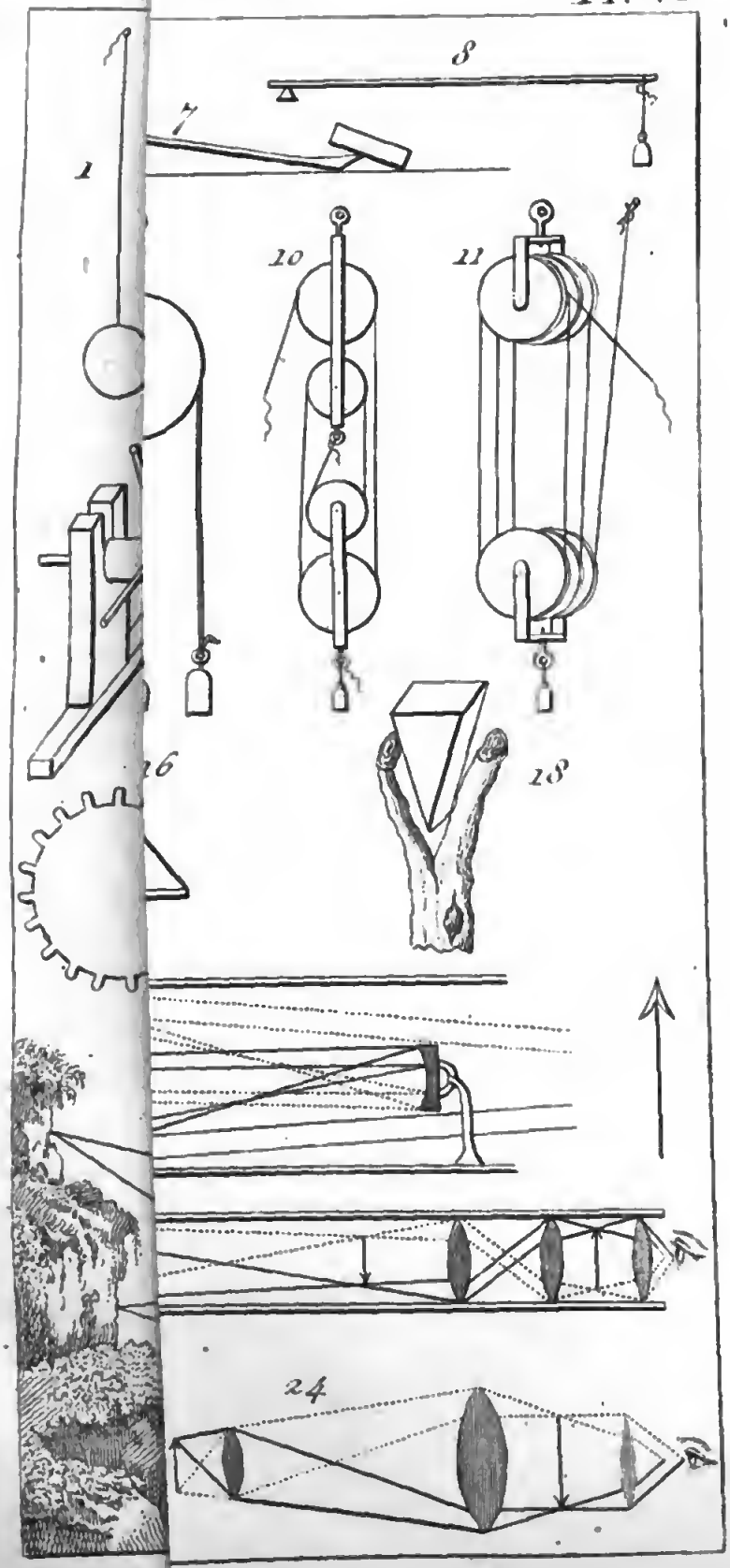
8
7
1
10
11
26
28
24

V. *Wat is de porieusheid?*

A. De eigenſchap, aan alle ligchamen eigen, van een ledig tusſchen hunne deelen te hebben. Er zijn ligchamen wier poriën zeer zigtbaar zijn; anderen, van welke men dezelve geheel niet kan zien; doch de ondervinding leert, dat alle ligchamen er zeer veel hebben.

V. *Wat is de uitzetbaarheid?*

A. De eigenſchap welke alle ligchamen hebben van in uitgebreidheid te vergrooten, door middel van de warmte. De lucht bezit deze eigenſchap in een' zeer hoogen graad.

V. *Wat is de krimpbaarheid?*

A. De eigenſchap, allen ligchaam eigen, van in uitgebreidheid te verminderen door de verkouding. De warmte, welke hunne deelen van elkanderen verwijderd, verdwijnt, en de deelen hernemen hunnen eerſten ſtaat.

V. *Wat noemt men* inpersbaarheid?

A. De eigenſchap, welke alle ligchamen hebben, van door perſing gedwongen te kunnen worden eene kleinere uitgebreidheid te beſlaan. Daar alle ligchamen porieus zijn; namelijk dat zij een ledig tusſchen hunne deelen hebben, is het natuurlijk dat men, door perſing, deze deelen nader aan elkanderen brengende, zij eene mindere uitgeſtrektheid zullen beſlaan. Alle ligchamen zijn dus inpersbaar; doch eenigen, bij voorbeeld de vloeiſtoffen, zijn het in een' zeer geringen graad.

V. *Wat is de elastiekheid?*

A. De eigenſchap eens zamengedrongen ligchaams, van poging te doen om zich weder in zijn eerſten ſtaat te herſtellen. Er zijn ligchamen die zeer weinig elastiek zijn: anderen daarentegen, bij voorbeeld her marmer, het ivoor, het ſtaal, enz. zijn 't zeer ſterk.

V. *Wat is de uitzetting?*

A. De eigenſchap, welke alle ligchamen bezitten, van hunne uitgebreidheid te vergrooten door middel van hunne veerkracht, zoodra zij door geene hinderpalen meer tegengehouden worden. Men moet deze eigenſchap der ligchamen niet vermengen met de uitzetbaarheid. De uitzetting wordt voortgebragt door de veerkracht der ligchamen, de andere uitzetting (uitzetbaarheid) door de warmte.

V. *Wat is de beweegbaarheid?*

A. Eene eigenſchap welke alle ligchamen hebben, van, door middel eener genoegzame kracht, van de eene plaats naar de andere gebragt te kunnen worden.

V. *Wat is de tegenſtandbieding?*

A. De eigenſchap waardoor alle ligchamen wederſtand bieden aan eene verandering van ſtand, van beweging, of van rust; dat is te zeggen, door welke zij, in rust zijnde, tegenſtandbieden aan de beweging; en als zij in beweging zijn aan de rust.

V. *Wat is de beweging?*

A. De ſtaat waarin een ligchaam zich bevindt, bij de overbrenging van de eene naar de andere plaats, 't zij in zijn geheel, of ſlechts in ſommige zijner deelen.

V. *Zijn er onderſcheidene ſoorten van bewegingen?*

A. Ja; als de volſtrekte beweging, de betrekkelijke, de enkelvoudige beweging, en de zamengeſtelde; de regtlijnige beweging, en de kromlijnige; de terugſtuitende beweging, en de ſtraalbrekende.

V. *Wat zijn de volſtrekte beweging, en de betrekkelijke?*

A. De volſtrekte beweging is de verandering van ſtand van een ligchaam, met betrekking tot alle de andere ligchamen die zich in deszelfs nabijheid bevinden; en de betrekkelijke beweging is de ſtandverplaatſing welke een ligchaam ondergaat, met betrekking tot zeker ander ligchaam, maar niet tot allen.

V. *Wat is de enkelvoudige, en wat de zamengegeſtelde?*

A. De enkelvoudige beweging is die van een ligchaam, 't welk ſlechts naar één enkel punt gerigt wordt: de zamengeſtelde beweging is die van een ligchaam, dat bepaald is om bewogen te worden door verſcheidene magten; welke gelijktijdig naar verſchillende rigtingen op hetzelve werken.

V. *Wat is de regtlijnige, en wat de kromlijnige beweging?*

A. De regtlijnige is die welke in eene regte lijn, en de kromlijnige die welke in eene gebogene lijn geſchiedt.

V. *Wat is de terugſtuitende, en wat de ſtraalbrekende beweging?*

A. De terugſtuitende beweging is die van een ligchaam, hetwelk eene voor hetzelve onoverwinnelijke

hinderpaal ontmoet, die hetzelve, na den ſchok, terug doet kaatſen. De ſtraalbrekende beweging is die van een ligchaam, welks rigting veranderd wordt, door deszelfs aanhoudende doortogt, tusſchen twee vloeiſtoffen van eene verſchillende dikte.

V. *Wat noemt men* wetten der beweging?

A. Zekere onveranderlijke regels naar welke alle ligchamen zich bewegen. Drie wetten zijn er voor de enkelvoudige beweging; voor de zamengeſtelde is er maar één, van welke alle de anderen ſlechts gevolgtrekkingen zijn.

V. *Welke zijn de wetten van de enkelvoudige beweging?*

A. Ten eerſten: alle ligchaam hetwelk in beweging gebragt is, moet zich blijven bewegen, in de rigting en met den graad van ſnelheid die het heeft ontvangen; bijaldien deszelfs ſtaat niet door de eene of andere nieuwe oorzaak veranderd is.

Ten tweeden: de veranderingen welke een ligchaam ondergaat, zijn altoos geëvenredigd aan de oorzaak die dezelve voortbrengt.

Ten derden: de tegenſtand is altijd gelijk aan de daad, of aan de zamenperſing.

V. *Welke is de wet der zamengeſtelde beweging?*

A. Deze: een ligchaam, aangezet om zich te bewegen, door verſchillende magten, die te gelijker tijd, en volgens verſchillende rigtingen werken, blijft of in rust, of neemt eene beweging, volgens de betrekking welke de verſchillende magten op elkanderen hebben (wegens derzelver ſnelheid) in eene rigting, gemiddeld tusſchen die der magten door welke het in beweging gebragt wordt.

V. *Kan de zamengeſtelde beweging niet op verſchillende wijze geſchieden?*

A. Ja; dezelve kan in eene regte lijn geſchieden, indien het ligchaam aan magten gehoorzaamt die in dezelfde betrekking blijven; 't zij dat zij niet veranderen; 't zij dat zij gelijke of wederkeerig geëvenredigde veranderingen ondergaan; of in eene gebogene linie, wanneer de betrekking der magten veranderen; namelijk wanneer de eene ſterker of zwakker wordt, terwijl de anderen niet verandert, of bijaldien zij beide veranderen, zij echter niet geëvenredigd veranderen.

V. *Wat noemt men* kracht?

A. Men noemt kracht de oorzaak die het ligchaam, op 't welk zij werkt, eene kracht indrukt, of ſtrekt om intedrukken.

V. *Zijn er onderſcheide ſoorten van krachten?*

A. Ja; ten eerſten, de veroorzakende, zijnde die van één of meer ligchamen, gebruikt wordende om een ander ligchaam in beweging te brengen. Ten tweeden, de doode kracht, welke tegen eenen voor dezelve onoverwinnelijken hinderpaal werkzaam is; en gevolgelijk geenerlei beweging, maar alleenlijk eene ſtrekking tot beweging veroorzaakt. Ten derden, de levende kracht, die van een in beweging zijnde ligchaam, 't welk op een' hinderpaal werkt, die wijkt.

V. *Wat noemt men* centrale *krachten?*

A. Centrale krachten zijn twee krachten die bij aanhoudendheid tot twee tegenſtrijdige bewegingen dringen; de eene om zich te verwijderen, en de anderen om te naderen, en welke dus op het ligchaam waarop zij

werken, eene kromlijnige beweging geven. Om dezelve te onderſcheiden noemt men de eene, *van 't middenpunt afwijkende*, de tweede, *naar het middenpunt hellende magt.*

V. *Wat is de* graviteit, *of* gravitatie *der ligchamen?*

A. 't Is de magt door welke alle ligchamen naar elkanderen trekken; men noemt dezelve ook *attractie.*

V. *Wat noemt men* zwaarte der ligchamen?

A. Door de zwaarte verſtaat men de kracht, door welke alle ligchamen trachten in eene *perpendiculaire* lijn neder te dalen, tot dat punt op de oppervlakte der aarde, waarmede zij in betrekking ſtaan: dezelve is een gevolg van de algemeene *graviteit.*

V. *Wat is de* oscillatie?

A. De beweging van een log ligchaam, 't welk aan een draad of roede gehecht is, in een vast punt, rondom 't welk het een' boog beſchrijft, door de werking van deszelfs zwaarte: in dit geval heet het ligchaam *pendule*, of *ſlinger*; het middenpunt van deszelfs *graviteit* heet *oscillatie-middenpunt*, en het vaste middenpunt, het *middenpunt van beweging.* Zie *Pl. VI. fig.* 1.

V. *Wat is de* projective *beweging?*

A. De beweging van een ligchaam 't welk buiten deszelfs *perpendiculair* naar den horizont geworpen wordt, en waarop de zwaarte werkt: zoodanig is, bij voorbeeld, de werking van een' bom, een' ſteen, enz. De kracht waardoor het ligchaam geworpen wordt, noemt men de *projective magt.* Zie *Pl. VI. fig.* 2.

V. *Wat noemt men* waterkunde?

A. De wetenſchap welke de werktuigelijke werking des waters ten voorwerp heeft: zij wordt in twee deelen verdeeld, namelijk in de waterweegkunde, en in de waterleikunde.

V. *Wat is de waterweegkunde?*

A. De wetenſchap welke zich met de zwaarte, en de werking der vloeibare ſtoffen bezig houdt.

V. *Welke ligchamen noemt men vloeibaar?*

A. Dit zijn zelfſtandigheden wier deelen onder elkanderen beweegbaar zijn, echter geene of zeer weinig betrekking op elkanderen hebben, en zich onafhankelijk van elkanderen bewegen: zoodanig zijn het water, de lucht, enz. De vloeibare ligchamen leveren onderſcheidene zonderlinge en zeer belangrijke verſchijnſelen op.

V. *Welke van deze verſchijnſelen of uitwerkingen zijn de aanmerkelijkſte?*

A. De rijzing van het water in de pompen, de kwik in den barometer, en de vochten in de hevels zijn de verſchijnſelen, eigen aan de werking van het eene vloeibare ligchaam op het andere, door de drukking der lucht op de andere vloeiſtoffen.

V. *Wat is de* areometer?

A. Een werktuig van glas, dat in deszelfs lengte in gelijke deelen afgezonderd is, en, in de vloeiſtoffen gedompeld zijnde, ſtrekt om derzelver bijzondere zwaarte te leeren kennen. Zie *Pl. VI. fig.* 3.

V. *Wat noemt men haarbuizen?*

A. Men noemt aldus de dunne pijpen, die men met een van derzelver uiterſte einden in eene vloeiſtof

geſtoken hebbende, de eigenſchap bezitten van de kolom vloeiſtof, welke in hun binnenſte indringt, boven of beneden derzelver natuurlijke oppervlakte te doen rijzen of dalen. De geleerden zijn het, omtrent de oorzaak van dit verſchijnſel, met elkanderen niet ééns.

V. *Wat is de waterleikunde?*

A. De wetenſchap welke de beweging der vloeiſtoffen ten voorwerp heeft. 't Is volgens de beginſelen dezer wetenſchap, dat men de middelen vindt om het water van de eene plaats naar de andere te leiden, door kanalen, waterleidingen, pompen, of andere waterleikundige werktuigen; 't zij om waterſprongen te maken, of wel tot andere gebruiken.

V. *Door wat oorzaak verheft zich het water van een' waterſprong?*

A. Door eene drukking op de vloeiſtof, 't zij door de hooge ligging der ontvangbakken waaruit het water komt; het zij door de veerkrachtigheid der lucht, welke door de watermachinen ineengedrongen wordt.

V. *Hoe zijn de pompen zamengeſteld?*

A. De pompen beſtaan in eene holle en van binnen zeer effen gemaakte pijp, welke men *'t ligchaam van de pomp* noemt, en waarin men een ſtop of zuiger ſteekt, dien men doet werken door middel van een metalen ſteng, aan wiens einde men den beweger hecht; door een' hefboom of eenig ander werktuig: daaraan voegt men eene opgaande pijp, om het water tot de hoogte te verheffen die men wil bereiken; en eindelijk ook kleppen.

V. *Zijn er niet verſcheidene ſoorten van pompen?*

A. Ja, er zijn drukpompen, *Pl. VI. fig.* 4. trekpompen, *fig.* 5. en pompen die te gelijk drukkend en trekkend zijn, *fig.* 6.

V. *Welke voordeelen meer heeft de waterleikunde ons aangebragt?*

A. Zij leerde ons met het water buitengewone kracht doen, als in de watermolens, en alle werktuigen welke in werking gebragt worden door middel van een rad, dat met deszelfs buitenzijde in een loopend water geplaatst zijnde, dikwerf meer kracht dan die van vier paarden doet, en welke kracht bovendien gelijk en aanhoudend is.

V. *Wat is de* mechanica, *of werktuigkunde?*

A. De wetenſchap welke ons de wetten van het evenwigt, en de beweging der vaste ligchamen leert kennen. Men verdeelt dezelve in twee takken; namelijk in de *ſtatica*, welke zich met het evenwigt der vaste ligchamen bezig houdt, en in de *dinamica*, welke derzelver beweging ten onderwerp heeft.

V. *Wat noemt men eene* machine?

A. Men beſtempelt met dien naam elk werktuig, beſtemd om de werking eener kracht overtebrengen tot één punt, hetwelk niet in derzelver rigting ligt; of om de rigting van die kracht te veranderen.

V. *Zijn er niet verſcheidene ſoorten van* machines?

A. Ja; men onderſcheidt dezelve in eenvoudige en in zamengeſtelde.

V. *Welke zijn de eenvoudige* machines?

A. De volgende zeven: 1.) de hefboom, 2.) de

katrol, 3.) de cylinder, 4.) het tandrad, 5.) het hellendvlak, 6.) de ſchroef, en 7.) de wig.

V. *Wat is een hefboom?*

A. Eene onbuigbare regte of gebogene roede, beweegbaar aan een van derzelver punten, en welke vastgezet wordt door middel van eenen onoverwinnelijken hinderpaal, die men *rustpunt* noemt. Zie *Pl. VI. fig.* 7 en 8.

V. *Waartoe dient de hefboom?*

A. Dezelve dient om lasten van eene verbazende zwaarte opteheffen, en, in 't algemeen, om met weinig kracht eene groote werking te doen. Men bezigt dezelve ook in alle ſoorten van balancen.

V. *Wat is een katrol?*

A. Een aan deszelfs omtrek uitgehold blok, in welke uitholing een touw kan loopen; en door welks middenpunt voorts een ſpil of as loopt, waarop de katrol kan ronddraaijen. Zie *Pl. VI. fig.* 9.

V. *Waartoe dient de katrol?*

A. Om de rigting van eene kracht te veranderen, of om eene groote werking met weinig kracht te verrigten, waartoe men verſcheidene katrollen te gelijk gebruikt, van welke ſommige vast, en andere beweegbaar zijn. Andere zamenſtellingen van katrollen, 't zij op onderſcheidene ſpillen, of op een zelfde ſpil, ziet men *Pl. VI. fig.* 10 en 11.

V. *Wat is de cylinder?*

A. Een dikke ſpil die op hare as beweegbaar is; om dezelve windt zich een touw 't welk met een van deszelfs einden daaraan is vastgehecht, en

met deszelfs andere einde aan de last die men naar zich wil halen: de werklieden doen deze cylinder draaijen door middel van een rad, met pennen bezet, waaraan zij zich vasthouden; of, door middel van groote hefboomen aan het hoofd van den cylinder geplaatst; *Pl. VI. fig.* 12 en 13. Deze machine doet bovendien groote werking, en wordt gebruikt aan de kranen om de ſteenen uit de groeven te halen, enz.

V. *Wat noemt men tandrad?*

A. Dit zijn raderen in derzelver omtrek met tanden bezet, en welke men zoodanig plaatst, dat derzelver tanden juist in de openingen, welke tusſchen de tanden der andere raden zijn, vatten: waaruit volgt, dat wanneer het eerſte rad draait, hetzelve zijne beweging aan het tweede rad mededeelt. Men plaatst doorgaans twee raderen op een' zelfden ſpil, waarvan het eene veel kleiner van diameter is dan 't andere; dit wordt *ronſel* genaamd. *Pl. VI. fig.* 14. De dommekracht is een werktuig uit verſcheide tand-raderen zamengeſteld; dezelve is zeer algemeen, en doet een groote uitwerking: de ſteenhouwers enz. bedienen er zich van om verbazend zware ſteenen op te ligten, enz. *Pl. VI. fig.* 15.

V. *Wat noemt men een hellend vlak?*

A. Elke vlakte die met den horizon een' ſcherpen hoek maakt. Men gebruikt hetzelve om de afdaling van zware lasten gemakkelijker te maken, als ook om dezelve met minder moeite opwaarts te brengen.

V. *Wat is een ſchroef?*

A. Dit is een regte cylinder, ſlangswijze omwonden

met een uitſpringenden draad, die op de oppervlakte van den cylinder vast zit: de ruimte, welke tusſchen twee elkanderen opvolgende kringen van den draad is, noemt men de *hoogte van den gang der ſchroef*. Het ſtuk in 't welk de ſchroef loopt wordt de *moêr* genaamd; deszelfs holte is bekleed met eenen anderen uitſpringenden draad, zoodanig, dat dezelve alle de openingen vult die tusſchen de draden der ſchroef zijn. *Pl. VI. fig.* 16.

V. *Waartoe gebruikt men de ſchroef?*

A. Meestal om iets zeer ſterk te perſen; dikwerf om verſcheidene ſtukken op eene zeer vaste wijze aan elkanderen te hechten; en ſomtijds ook om een tandrad te doen draaijen, in welk geval men haar *eindelooze ſchroef* noemt. *Pl. VI. fig.* 17.

V. *Wat is een wig?*

A. Doorgaans een inſtrument van hout of ijzer, welk een plat ſcherp einde heeft, dat men in eene ſpleet ſteekt om de beide deelen van een ligchaam wijder van elkanderen te doen wijken, of geheel te ſcheiden. Zie *Pl. VI. fig.* 18. De meſſen, bijlen, enz. kunnen als wiggen beſchouwd worden. Het bovenſte vlak, waarop de kracht aangebragt wordt, noemt men het *hoofd van den wig*; het ſcherp is 't onderſte gedeelte, 't welk het eerst door het te ſcheiden ligchaam dringt. De zijden van den wig zijn die vlakten, welke tegen de ligchamen, die zij van elkanderen doet wijken, aanperst.

V. *Wat noemt men luchtſoortige vloeiſtoffen?*

A. Zulke die, even als de lucht, dikwerf geene

kleur hebben, onzigtbaar, en altijd zeer veerkrachtig zijn: men noemt dezelven ook *gas*. Er zijn vele zulke vloeiſtoffen: men onderſcheidt ze in beſtendige, en niet beſtendige gas.

V. *Wat verſtaat men door beſtendige, en wat niet beſtendige gas?*

A. Door de eerſte verſtaat men die luchtſtoffen welke door de verkouding niet vloeibaar worden, en door de niet beſtendige gas, zulke, welk door de verkouding in eenen ſtaat van vloeibaarheid overgaan; bij voorbeeld: de waſem van het kokend water.

V. *Wat is de luchtſoortige vloeiſtof, die het nuttigſte en het algemeenſte is?*

A. De lucht, zijnde eene beſtendige vloeiſtof, zwaar, zeer zamendrukbaar, zeer veerkrachtig, en onzigtbaar; zij omringt den aardbol van alle zijden; vormende een omkleedſel, 't welk men *dampkring* noemt.

V. *Wat is eene luchtpomp?*

A. Een inſtrument beſtaande uit één of twee trekpompen, waarmede men genoegzaam het luchtledig in een vaas, van welken aard die zij, kan doen beſlaan; dat is te zeggen: het binnenſte van die vaas, waartoe men doorgaans een glazen klok gebruikt, die men *recipient* noemt, alle lucht kan ontnemen.

VAN DE LUCHTVERSCHIJNSELEN.

V. *Wat noemt men luchtverſchijnſelen?*

A. De verſchijnſelen welke in den dampkring ont-

ſtaan door de uitwaſemingen der dampen die bij aanhoudenheid van de aarde opſtijgen: men verdeelt dezelve in waterachtige luchtverſchijnſelen, in lichtende luchtverſchijnſelen, en in vurige luchtverſchijnſelen (*).

V. *Welke zijn de verſchillende waterachtige luchtverſchijnſelen?*

A. De volgende negen: de avonddamp, de dauw, de rijp, de mist, de ijſel, de wolken, de regen, de ſneeuw, en de hagel.

V. *Wat is de avonddamp?*

A. Een ſoort van vochtige damp, die men dikwerf op zijne kleederen ontwaart, wanneer men in den avond wandelt.

V. *Van waar ontſtaat de avonddamp?*

A. Daar de zon bij dag de lucht, en de aarde verwarmt, wordt de lucht bij het ondergaan der zon ſpoediger kouder dan de aarde: de warmte alsdan uit de aarde ſlaande om zich in de lucht te verſpreiden, doet tevens de waterachtige deelen opſtijgen; die zich op onze kleederen hechtende, dezelve vochtig maken.

V. *Wat is de dauw?*

A. Dit zijn de kleine waterdruppen die men, des morgens bij het opgaan der zon, op het gras en de

---

(*) De lichtende luchtverſchijnſelen zullen verklaard worden wanneer wij van het licht zullen ſpreken, en de vurige luchtverſchijnſelen, welke door de *electriciteit* ontſtaan, wanneer wij over deze zullen handelen.

planten ziet. Er zijn twee ſoorten van dauw, de eene welke uit de lucht, en de andere welke uit de planten uitwaſemt.

V. *Waaruit ontſtaan deze twee ſoorten van dauw?*

A. De waterachtige deelen van de avonddamp verheffen zich, gedurende den ganſchen nacht; doch de lucht, die bij het opgaan der zon door de warmte vloeibaarder wordt, en deze waterachtige deelen niet meer dragen kan, ontlast zich drupswijze van dezelve; waardoor de vallende dauw ontſtaat. De andere dauw ontſtaat door de uitwaſeming der planten zelve; waarop zij zich dikwerf in eene vrij groote hoeveelheid verzamelt: om er zich van te overtuigen behoeft men des avonds ſlechts eene plant, onverſchillig welke, bij voorbeeld een koolplant, met een klok te dekken, en men zal den anderen morgen de kool onder den klok zoowel met waterdruppen bedekt vinden, als de gene die ongedekt zijn gebleven; terwijl de klok zelve met vallende dauwdruppen bedekt zal zijn.

V. *Hoe ontſtaat de rijp?*

A. Wanneer de nachten lang en koud zijn heeft de lucht en de aarde tijd om genoeg te verkouden, dat de dauw bevriezen kan. De kleine ijskegels welke zich alsdan van den dauw vormen, zijn zeer digt bij elkanderen; waardoor zij eene witachtige gedaante aannemen, en de rijp uitmaken.

V. *Van waar ontſtaat de mist?*

A. Dezelve ontſtaat wanneer, door een' zamenloop van gunſtige omſtandigheden, zich een groot aantal

waterachtige deelen in de lucht verheffen, welke, de gedaante van zware dampen aannemende, zich in den dampkring uitſtrekken, en deszelfs doorſchijnendheid verduisteren.

De lage en vochtige plaatſen, als moerasſen, rivieren, enz. leveren een grooter gedeelte van deze waterachtige deelen op, en zijn meer onderhevig aan mist dan hooge plaatſen.

V. *Wat is de ijſel?*

A. De vorst, of koude, welke men aldus noemt, is het groot getal kleine pegels, welke men aan de takken der boomen, aan de haren en kleederen der reizigers ziet hangen. Dezelve ontſtaat uit den mist, welke, in den winter menigvuldiger zijnde dan in de warme jaargetijden, zich op de kleederen hecht en bevriest.

V. *Van waar komen de wolken?*

A. Dezelven ontſtaan uit de nevelen die uit den dampkring opgetrokken zijn, en die, zich vereenigende, langzamerhand verdikken, door de voortdrijving der winden. Zij dobberen op eene verſchillende hoogte met de lucht, waarin zij in evenwigt hangen. Daar de lucht ligter is, naarmate dezelve verder van de oppervlakte der aarde verwijderd is, zijn het alleen ligte wolken welke op eene zekere hoogte kunnen blijven hangen. De dikke wolken, die in regenbuijen losbarſten, hangen doorgaans lager.

V. *Hoe vormt zich de regen?*

A. Dezelve vormt zich door de verdikking der wolken, welke door de winden, of door de uitzetting der lucht gedrongen worden, om zich drupswijze te

vereenigen, en die, alsdan, te zwaar geworden zijnde om in de lucht te blijven hangen, zich in kleine of groote regendruppelen ontlasten; want geſchiedt de verdikking der wolken ſchielijk, en in een luchtſtreek die niet verre van den dampkring verheven is, waardoor de lucht dezelve dus beter dragen kan, alsdan vallen de druppels grooter; verkrijgen bijgevolg meer zwaarte en ſnelheid, en ſtorten met zwaarder regens neêr.

Indien de verdikking der wolken daarentegen langzamer geſchiedt, en dat de waterachtige deelen zich vereenigen door de uitzetting der lucht, alsdan zijn de druppels zeer klein maar menigvuldig, vallen langzaam, en maken een zeer fijnen regen, dien men *ſtofregen* noemt.

V. *Wat is de ſneeuw?*

A. Eene verzameling van kleine en zeer dunne ijskegels, die gevormd worden door de bevriezing der wolken, op hetzelfde oogenblik dat zij zich verdikken, en wel alvorens die waterachtige deelen zich tot druppels hebben kunnen vereenigen. Deze kleine ijsſchollen vereenigen zich in een groote menigte, laten veel tusſchenruimte tusſchen elkanderen, en vormen ſlechts zeer ligte vlokken, die, overal het licht terugkaatſende, zeer wit zijn.

V. *Hoe vormt zich de hagel?*

A. Dezelve vormt zich van regendruppels die in den kouden dampkring, in het vallen, bevriezen. Hieruit zou men kunnen beſluiten, dat de hagel nooit grooter moest zijn dan de regendruppen; doch bij-

aldien den dampkring koud genoeg is, dat dezelve ook de waterachtige deelen, welke de hagel ontmoet, doet bevriezen; of bijaldien verſcheide hagelſteenen zich met elkanderen vereenigen, dan verkrijgen dezelve ſomtijds de grootte van een noot, of van een ei. Vandaar dat de hagel altijd meer ſchade veroorzaakt dan de regen, wiens druppen in plaats van zich in het vallen te vereenigen, integendeel door den weêrſtand der lucht verdeeld worden.

VAN DEN WIND.

V. *Wat is de wind?*

A. Eene overvoerende beweging der lucht, waardoor een zeker gedeelte van den dampkring van de eene naar de andere plaats voortgedreven wordt, met eene meerdere of mindere ſnelheid, deszelfs meerdere of mindere hevigheid veroorzaakt, en wel in eene afwisſelende rigting: om welke reden men aan denzelven dan ook onderſcheiden namen geeft. De natuurkundigen zijn het met elkanderen niet eens, omtrent de oorzaken van de winden.

V. *Welke zijn de namen der winden?*

A. De vier hoofdwinden zijn: de noordenwind, de zuidenwind, de westenwind, en de oostenwind; welke namen men aan dezelve gaf naar de vier werelddeelen, vanwaar zij ſchijnen te blazen.

De noorde-wind is doorgaans de koudſte, vermits dezelve ons toewaait uit de noordelijke koude luchtſtreken.

De

De zuide-wind is de warmſte, doordien hij ons van den kant der verzengde luchtſtreek toewaait; zijnde een veel warmer land dan het onze; en hij brengt ons vele wolken aan, doordien hij over de *Middellandſche* zee trekt.

De ooste-wind brengt ons de meeste droogte aan; alzoo hij ons van het groote vaste land van *Azia* toewaait, alwaar weinige zeën zijn.

De weste-wind is de vochtigſte; vermits hij ons van de *Atlantiſche* oceaan toewaait.

V. *Wat zijn de dwarrelwinden?*

A. Deze zijn onſtuimige winden die op hunnen weg dikke wolken ontmoeten, welke hun wederſtand bieden, dezelven zamendringen, en aldus ronddraaijende op de aarde doen nedervallen.

V. *Wat kondigt eene hier en daar in de wolken verſpreide roodachtige kleur aan?*

A. Dezelve kondigt eene groote verdikking in de lucht aan, en voorſpelt wind.

VAN 'T GELUID.

V. *Wat is 't geluid?*

A. De trillende beweging welke aan een voor klank vatbaar zijnde ligchaam ingedrukt wordt, en die zich, door middel van de lucht, aan een vlies wordt medegedeeld, 't welk zich in het oor bevindt, en dat men *t gehoorvlies* noemt.

V. *Heeft het geluid langen tijd noodig om van de eene naar de andere plaats over te gaan?*

A. De ſnelheid waarmede 't geluid van de eene naar de andere plaats overgebragt wordt, begroot men op 173 roeden in ééne ſeconde. De ondervinding overtuigt ons, dat hetzelve altoos dezelfde ſnelheid heeft, en dat de beſturing of voortdrijving van den wind, en de hardheid van 't geluid, niets aan deszelfs ſnelheid verandert.

V. *Vanwaar ontſtaan de echo's?*

A. Wanneer 't geluid eenen hinderpaal aantreft waarop 't zelve ſtuit, als bij voorbeeld een huis, een muur, een rots, enz., dan weêrkaatst de lucht, die geheel veêrkrachtig is, 't geluid, en ſchijnt hierdoor een ſoortgelijk geluid voorttebrengen, dat men *echo* noemt; en welke verandert naargelang van den hinderpaal dien 't geluid ontmoet; waardoor ſomtijds de perſoon welke ſpreekt de echo niet hoort, en de geen die de echo hoort, de perſoon niet hoort die ſpreekt. Zie *Pl. VI. fig.* 19. Bijaldien 't geluid verſcheidene hinderpalen op verſchillende afſtanden ontmoet, alsdan doet elke hinderpaal eene echo ontſtaan: vandaar dat ſommige echo's drie-, vier-, ja ſomtijds meermalen herhalen 't geen men gezegd heeft.

VAN 'T WATER.

V. *Vertoont het water zich niet in verſchillende gedaanten voor ons oog?*

A. Ja, 't zelve vertoont zich, ten eerſten, als vloeibaar; ten tweeden, als een damp, of uitwaſeming; ten derden, in den ſtaat van ijs.

V. *Welke zijn de eigenſchappen van het water in den ſtaat van vloeibaarheid?*

A. Het zuiver water in deszelfs vloeibaarheid is ſmakeloos, zigtbaar, doorſchijnend, zonder kleur of reuk, bijna geheel voor zamendringing onvatbaar, en zeer weinig veêrkrachtig. Hetzelve dringt door een groot aantal ligchamen, en ontbindt er verſcheiden. Voorts is het water noodzakelijk tot de groeijing, als ook tot het beſtaan van ons eigen ligchaam.

V. *Op welke wijze worden wij van water voorzien?*

A. Op tweederlei wijzen; ten eerſten, uit den dampkring, door regen, ſneeuw, hagel, enz. ten tweeden, door de in het hart der aarde ontſpruitende bronnen en fonteinen, waarnit de rivieren en vloeden ontſtaan, en zich naderhand weder in den boezem der zee ontlasten.

V. *Verklaar mij hoe de bronnen en fonteinen ontſtaan?*

A. Het water van den regen dringt door de aarde, en dringt door de beddingen van keizelſteen en zand; ook door de bergen, alwaar't zelve onderaardſche holen vindt, in de voor het water ondoordringbare rotſen, of wel die met een bed van ſlijk bedekt zijn, welke 't water wederhoudt. Het water verzamelt zich in deze holen, en vormt onder de aarde aanzienlijke groote kommen, of verzamelplaatſen: wanneer er nu eene opening ontſtaat, of eenige doortogt waardoor het water heen dringen kan,

dan dringt hetzelve er door, ſleept langzamerhand alles mede wat derzelver doortogt hinderde, en maakt zich aldus eene opening, waaruit hetzelve als een bron ontſpringt.

V. *Verdrogen de bronnen?*

A. Er zijn er die gedurende eene langdurige droogte minder water opgeven, of zelfs geheel uitdrogen: maar er zijn daarentegen velen, waaraan de droogte niet hinderlijk is; 't geen ontſtaat doordien de verzamelplaats of kom, waaruit zij voortvloeijen, waters genoeg kan bevatten om het gedurende de droogte op te leveren, zonder nieuw te ontvangen.

V. *Wat gebeurt er wanneer het water, uit deszelfs ſtaat van vloeibaarheid, tot dien van damp overgaat?*

A. Hetzelve vermeerdert alsdan aanmerkelijk in hoeveelheid, en wordt een zeer veêrkrachtig vocht, dat zich door de warmte ſterk uitbreidt, en waaraan dezelve eene uitgeſtrektheid doet bekleden welke 1200 of 1400 maal grooter is, dan 't zelve in den ſtaat van vloeibaarheid bekleedde. Bijaldien 't water alsdan door hinderpalen wederhouden wordt, doet het zeer groote pogingen om dezelve te overwinnen; en 't is ten gevolge van deze eigenſchap, dat men de zoogenaamde vuurpompen maakte, waarin de damp eene zwaarte van meer dan 43,000 ponden opligt.

V. *Wat gebeurt er bij de verandering van het vloeibaar water tot ijs?*

A. Het verkoudt, deszelfs deelen hechten zich ſterk aan elkanderen, en maken een vast ligchaam

uit. Bij deze verwisſeling vermeerdert het een weinig in hoeveelheid; vandaar, wanneer het water bevriest, dat het dikwerf hooger is dan de glazen die hetzelve bevat.

VAN 'T VUUR.

V. *Wat is het vuur?*

A. 't Geen men gewonelijk vuur noemt, is niets anders dan een ontvlamd ligchaam, waarvan de deelen zich ontbinden, en in rook, in vlam, in damp, enz. vervliegen: doch de oorzaak van deze ontvlamming is eene wezenlijke ſtof, welke aangeſpoord moet worden om werkzaam te zijn. Er is bijna geen ligchaam dat door 't vuur niet ontbonden kan worden; 't goud zelfs ſmelt er in.

V. *Zijn er geene onderſcheidene wijzen waarop men de werking van 't vuur kan opwekken?*

A. Ja; ten eerſten, de ſchok of wrijving der vaste ligchamen, is het middel dat men hiertoe 't meeste bewerkſtelligt.

Ten tweeden, de gisting en uitwaſeming, welke door eene groote hitte veroorzaakt wordt, en waaruit dikwerf de ontbranding ontſtaat: bij voorbeeld, het hooi, dat niet genoeg gedroogd is vóór dat het ingezameld wordt, broeit zoo ſterk dat het in brand vliegt.

Ten derden, de ſtralen der zon, die, door middel van een hollen ſpiegel, tot één punt verzameld zijn-

de, kunnen een ligchaam, aan hetzelve blootgeſteld, in brand ſteken. Men geeft zelfs voor, dat het door dit middel was dat ARCHIMEDES de vijandelijke vloot, welke voor *Syracuſe* lag, in brand ſtak; terwijl de zonneſtralen wanneer zij, door een linzenglas op één punt vereenigd zijnde, de grootſte hitte geven: 't is ook hiermede dat men den diamant heeft kunnen verbranden.

V. *Waardoor kan men het vuur uitdoven?*

A. Door 't zelve van lucht te berooven, 't geen men doet wanneer men het ontvlamde ligchaam in 't water werpt, of er veel waters boven op giet; want bijaldien men er ſlechts weinig op goot, zou men de werking van 't vuur vergrooten in plaats van dezelven te verminderen.

VAN 'T LICHT.

V. *Wat is het licht?*

A. Het licht is een volkomen veêrkrachtige vloeibaarheid, die wanneer zij op onze oogen werkt de helderheid doet ontſtaan; ons de voorwerpen doet onderſcheiden, en bovendien kleuren en glans bijzet aan alle de voortbrengſelen der natuur. Echter weet men nog niet regt op welk eene wijze het licht werkt, of hoe deszelfs werking zich mededeelt en uitbreidt.

V. *Welke zijn de wetenſchappen die zich met de uitwerkingen van het licht bezig houden?*

A. Er zijn er drie; de gezigtkunde, de ſpiegelkunde, en de ſtraalkunde.

V. *Wat is de gezigtkunde?*

A. De wetenſchap welke de uitwerkſelen van het licht zelve ten onderwerp heeft; namelijk het zien der voorwerpen, door ſtralen die onmiddelijk en regtſtreeks van die voorwerpen tot onze oogen komen.

V. *Wat is de ſpiegelkunde?*

A. Eene wetenſchap welke zich bezig houdt met de uitwerkſelen van het licht dat terugkaatst; namelijk van het licht dat teruggekaatst wordt door de ligchamen waarop het valt.

V. *Welke zijn de ligchamen waarvan men zich bedient om 't licht het best terug te doen kaatſen?*

A. Dit zijn de ſpiegels: dezelve zijn van onderſcheidene ſoorten; als de platte ſpiegel, de bolle ſpiegel, de holle ſpiegel, en de gemengde of *mixte*-ſpiegel; zijnde een zamenvoegſel van de vorigen.

De platte ſpiegel is die waarvan wij ons tot dagelijks gebruik bedienen.

De bolle ſpiegel doet de voorwerpen kleiner zien dan zij werkelijk zijn.

De holle ſpiegel vertoont ons de voorwerpen nu eens voor, en dan weder achter denzelven, naarmate van derzelver afſtand; en 't is ook de eenigſte ſpiegel waardoor men de zonneſtralen verzamelen kan, om een brandend middenpunt te doen ontſtaan.

De gemengde, of anders *mixte* genaamd, zijn de cylinder- en conisſpiegel.

V. *Wat is de ſtraalkunde?*

A. Dit is eene wetenſchap welke zich met de uitwerkſelen van het ſtraalbrekend licht bezig houdt; namelijk van het licht dat ſchuin van een doorſchijnend ligchaam, of van eene vloeiſtof tot een ander ligchaam, dat op eene onderſcheidene wijze wederſtand biedt, overgaande, eene kleine verandering in deszelfs rigting ondergaat.

V. *Wat noemt men linzenglas?*

A. Men noemt linzen-, of gebogen glazen, de gene die aldus bearbeid zijn, dat zij in 't midden dikker zijn dan aan de randen. Dezelve hebben de eigenſchap van de voorwerpen voor 't gezigt te vergrooten, en de glansrijke ſtralen te vereenigen, om een brandend middenpunt te doen ontſtaan.

V. *Wat noemt men holle glazen?*

A. De genen die, in plaats van verheven, daarentegen uitgehold, en dus dunner in 't midden dan aan den rand zijn. Dezelve vertoonen de voorwerpen kleiner dan zij zijn, en verſpreiden de glansrijke ſtralen, in plaats van dezelve te veréénigen.

V. *Wat doet de kleuren ontſtaan?*

A. Het licht.

V. *Hoe vele kleuren zijn er?*

A. Er zijn zeven hoofdkleuren; het rood, 't oranje, 't geel, 't groen, 't blaauw, de indigo, en 't paarsch.

V. *Waarom telt men 't wit en zwart niet mede onder de kleuren?*

A. Vermits 't zwart de afwezigheid van alle kleuren aanduidt, en dat zij zich daarentegen allen in 't wit vereenigen.

V. *Op welk eene wijze kan men de zeven hoofdkleuren kennen?*

A. Door een zonneſtraal op een glazen prisma te doen ſchijnen, welke ſtraal, zich alsdan ontbindende, de zeven kleuren in een' prachtigen glansrijken band vertoont.

V. *Welke zijn de glansrijke verhevelingen?*

A. Er zijn er twee, welke alle onze opmerkzaamheid verdienen; namelijk de regenboog, en de kroonen.

V. *Wat is de regenboog?*

A. De fraaije boog welke ons de zeven hoofdkleuren vertoont, en die men bij regenachtig weder dikwerf in de lucht, tegenover de zon, ziet ſtaan.

V. *Hoe vormt deze regenboog zich?*

A. Dezelve vormt zich door de regendruppels, die, door de ſtralen der zon te breken, ons de zeven hoofdkleuren in dezelfde orde vertoont, als de glaze prisma.

V. *Wat zegt de H. Schrift ons van den regenboog?*

A. Dat God, door een uitwerkſel van zijne oneindige goedheid, denzelven, na den algemeenen zondvloed, ten teeken ſtelde, dat Hij de wereld niet meer door 't water zou doen vergaan.

V. *Had de regenboog, die ſlechts een natuurlijk verſchijnſel is, zich dan vóór den zondvloed niet aan de lucht vertoond?*

A. Er is geen twijfel aan of NOACH heeft dien dikwerf vóór den zondvloed gezien; doch God ſtelde denzelven naderhand ten zigtbaar teeken van zijn verbond.

V. *Wat noemt gij kroonen?*

A. Dit zijn de gekleurde kringen die men ſomtijds

roudom de zon en de maan ziet, en welke ontſtaan doordien derzelver ſtralen gebogen of gebroken worden door de dampen welke de wolken uitmaken.

V. *Welke zijn de* optiſche *inſtrumenten?*

A. De voornaamſte zijn de oorlogsverrekijkers, de *optica's*, de *chambre obscur*, de *telescopen*, de brillen, en de *microscopen.*

V. *Wat is een oorlogsverrekijker?*

A. Een inſtrument waardoor men de voorwerpen, welke voor het bloote oog, door derzelver afſtand, onzigtbaar zijn, onderſcheiden kan. Derzelver voornaamſte gedeelte beſtaat in een ſchuin ſtaande ſpiegel. Zie *Pl. VI. fig.* 20.

V. *Wat is eene optica?*

A. Dit is een doos waarin de genoegzaam verlichte voorwerpen zich als in eenen verren afſtand vertoonen, door middel van ſpiegels, en van bolle glazen.

V. *Wat noemt men eene* chambre obscure, *of donkere kamer?*

A. Men noemt aldus eene kamer welke overal geſloten en duister is, behalve een enkel gat in een luik, waarin men een bol glas plaatst; door welk middel de voorwerpen, welke men op eene zekere daartoe bepaalde hoogte aan de buitenzijde van den ſpiegel plaatst, zich, ſchoon het onderst boven, echter zeer duidelijk met derzelver kleuren, op een witten grond in de kamer, namelijk tegénover het midden van den ſpiegel, vertoonen. Zie *Pl. VI. fig.* 21.

V. *Wat noemt men een telescoop?*

A. Dit is een inſtrument dat uit pijpen beſtaat,

waarin bolle en holle glazen, als ook ſomtijds ſpiegels, op zulk eene wijze geplaatst zijn, dat men de zeer verre af zijnde voorwerpen duidelijk onderſcheiden kan. Men gebruikt dezelve ter beſchouwing van de ſterren. Zie *Pl. VI. fig.* 22. De gene welke dienen om de veraf zijnde voorwerpen op de aarde te beſchouwen, dragen den naam van *brillen*, of *verrekijkers*. Zie *Pl. VI. fig.* 23.

V. *Wat is een microscoop?*

A. Een werktuig hetwelk, door middel van verſcheidene buizen aan elkanderen verbonden, de zeer kleine voorwerpen ongemeen groot doet voorkomen; en de, voor het bloote oog onzigtbare, voorwerpen zeer duidelijk doet zien. *Pl. VI. fig.* 24.

VAN DEN TIJD.

V. *Hoe verdeelt men den tijd?*

A. Alzoo de zon het hemellicht is, dat wij 't gemakkelijkst kunnen waarnemen, diende dezelve, volgens de oude tijdrekening, om den tijd in eeuwen, jaren, maanden, weken, dagen, uren en minuten te verdeelen.

V. *Wat noemt men eene eeuw?*

A. De tijd die eene uitgeſtrektheid van honderd jaren bevat.

V. *Wat is een jaar?*

A. De tijd van twaalf maanden.

V. *Wat is een maand?*

A. De tijd van vier weken, en eenige dagen.

V. *Hoe noemt men de maanden, en hoe vele dagen hebben zij?*

A. Januarij heeft 31 dagen, Februarij 28 in een gewoon, en 29 in een ſchrikkeljaar, Maart 31, April 30, Mei 31, Junij 30, Julij 31, Augustus 31, September 30, October 31, November 30, en December 31.

V. *Wat noemt men gewone, en wat ſchrikkeljaren?*

A. Door de gewone jaren verſtaat men de genen die 365 dagen hebben, en door de ſchrikkeljaren de genen die 366 dagen hebben: alle vier jaren heeft men een ſchrikkeljaar.

V. *Wat is eene week?*

A. Een tijd van zeven dagen.

V. *Wat is een dag?*

A. Een eigenlijk dus genaamde dag is de tijd, welke de zon beſteedt om haren loop rondom de aarde te volbrengen — doch de dag, gelijk men denzelven gewonelijk noemt, is de during van 24 uren.

V. *Hoe noemt men de dagen der week?*

A. Zondag, maandag, dingsdag, woensdag, donderdag, vrijdag, en zaturdag: welke namen zij van de planeten ontleenden waaraan zij toegewijd waren. De zondag was aan de zon toegewijd, de maandag aan de maan, de dingsdag aan *Mars*, de woensdag aan *Mercurius*, de donderdag aan *Jupiter*, de vrijdag aan *Venus*, en de zaturdag aan *Saturnus*.

V. *Tellen alle volken de dagen in dezelfde orde?*

A. Neen; de Christenen beginnen met den zondag, de Joden met den zaturdag, en de Mahomedanen met den vrijdag.

V. *Hoe verdeelt men in 't gewone leven den dag?*

A. In dag en nacht, eigenlijk aldus genaamd; doch

men verdeelt denzelven ook in vier deelen; zijnde den morgen, den middag, den avond, en middernacht?

V. *Wat is de eigenlijke dag?*

A. De tijd welke verloopt van het opgaan der zon tot aan derzelver ondergang.

V. *Wat is de nacht?*

A. De tijd die verloopt van het ondergaan tot aan het opgaan der zon.

V. *Wat is de dageraad, en de ſchemering?*

A. De dageraad is het licht voor het opgaan der zon, en de ſchemering het licht na het ondergaan der zon.

V. *Is de dag en nacht altijd even lang?*

A. Neen; dit verandert volgens de jaargetijden; want de dag is den eenen tijd langer dan den anderen tijd; en even zoo is het met den nacht.

V. *Wat is een uur?*

A. Een tijd van zestig minuten; welke ieder nog in zestig ſeconden verdeeld worden.

V. *Wat is een jaargetij?*

A. Eene verdeeling van het jaar, dat men in vier deelen onderſcheidt, naarmate van de verſchillende graden der warmte.

V. *Hoe noemt men de jaargetijden?*

A. De lente, de zomer, de herfst, en de winter.

V. *Hoe lang duurt ieder jaargetij?*

A. Drie maanden.

V. *Wanneer begint de lente?*

A. Den 21ſten, of 22ſten Maart.

V. *Wanneer begint de zomer?*

A. Den 20, of 21 Junij.

V. *Wanneer begint de herfst?*

A. Den 21ſten, of 22ſten September.

V. *Wanneer begint de winter?*

A. Den 21ſten, of 22ſten December.

V. *Wat noemt men nachtevening?*

A. Men noemt aldus het tijdſtip, wanneer de dagen en nachten even lang zijn.

V. *Wanneer heeft dit plaats?*

A. Tweemaal in het jaar; namelijk den eerſten lenten, en den eerſten herfstdag.

V. *Wat noemt men de zonneſtand?*

A. Men noemt aldus de twee tijdſtippen waarin de dagen noch ſchijnen te verlengen, noch te korten. Er zijn twee zonneſtanden, namelijk de zomerzonneſtand, in de eerſte dagen van den zomer; en de tweede, de winterzonneſtand, in de eerſte winterdagen. Men noemt dit tijdpunt *zonneſtand*, vermits de zon alsdan noch naar den kant van het zuiden, noch naar dien van het noorden ſchijnt voort te gaan, en dus als 't ware ſtilſtaat.

V. *Wanneer is de dag het langst?*

A. In den zomerzonneſtand, waarna hij langzamerhand begint te korten.

V. *Wanneer is 't de kortſte dag?*

A. In den winterzonneſtand, waarna hij onmerkbaar begint te verlengen.

V. *Is deze verwiſſeling dezelfde in alle landen van den geheelen aardbodem?*

A. Neen; dezelve wiſſelt af naar de ligging der luchtſtreek met betrekking tot den loop der zon. Er

zijn landen alwaar de nacht altijd zoo lang is als den dag; anderen, alwaar het in den zomer ſlechts één uur nacht is: terwijl het daarentegen in de landen onder de polen gelegen bijna zes maanden achter elkanderen nacht, en zes maanden dag is.

V. *Wat noemt men de hondsdagen?*

A. Dit zijn de warmſte dagen van 't jaar, van den 21ſten Julij tot den 1ſten September. Men geeft dezelven dezen naam, doordien het hondsgeſternte, gedurende dien tijd, zoo nabij de zon op en onder gaat, dat hetzelve zich in de ſtralen der zon verbergt.

V. *Telden de* Romeinen *hunne maanden even als wij?*

A. Neen; zij hadden eerst ſlechts tien maanden; naderhand voegden zij er twee bij: echter begonnen zij altijd het jaar met de maand Maart.

V. *Wie veranderden de oude tijdrekening?*

A. JULIUS CÆSAR, 46 jaren vóór CHRISTUS geboorte; en Paus GREGORIUS de XIII. in 't jaar 1682 na die geboorte.

V. *Wat is eene* Olympiade?

A. Een tijdvak van vier jaren. De oude *Grieken* bedienden zich van deze tijdrekening; vermits zij alle vier jaren bij de ſtad *Olympus* feesten vierden, die door HERCULES, ter eere van JUPITER, ingeſteld waren.

V. *Wat is een* lustre?

A. Een tijdvak van vijf jaren.

V. *Wat is een* jubel?

A. Dit is de viering van eene merkwaardige gebeurtenis, welke voor eene eeuw, eene halve, of vierde van eene eeuw is voorgevallen.

V. *Wat is eene* indictie?

A. Een bepaald tijdvak van vijftien jaren; doch deze uitdrukking wordt ſlechts gebezigd wanneer men van den *Romeinſchen* kalender ſpreekt.

V. *Wat is een tijdperk?*

A. Dit is ook eene tijdrekening, doch die geen' bepaalden tijd aanduidt. Hetzelve duidt den tijd aan die er van de eene tot de andere merkwaardige gebeurtenis verloopen is. Men noemt, bij voorbeeld, van de ſchepping der wereld tot aan den zondvloed een tijdperk: ook beſtempelt men de gebeurtenis zelve met dien naam; dus noemt men de geboorte van CHRISTUS, en de verwoesting van den tempel van *Jeruzalem*, belangrijke tijdperken.

VAN DE EBBE EN VLOED.

V. *Wat noemt men de ebbe en vloed?*

A. Dit is eene dagelijkſche en geregelde beweging van de beurtelingſche verheffing en daling, welke men aan het zeewater beſpeurt.

V. *Hoe vertoont zich de ebbe en vloed?*

A. Gedurende zes uren rijst het water, en verſpreidt zich op de ſtranden, 't geen men *vloed* noemt; waarna het water eenige minuten op 't ſtrand ſtil blijft. Voorts daalt het gedurende zes uren, 't geen men *ebbe* noemt; waarna 't water weder begint te rijzen: 't geen op deze wijze aldus voortgaat.

Men geeft ook den naam van *laag water* aan de ebbe, en van *hoog water* aan den vloed.

V. *Wat is de oorzaak van dit verſchijnſel?*

A. 't Is de maan, welke door hare *abſtractie* achtereenvolgend de baren der zee doet zwellen, op alle de plaatſen waarover zij haren loop vervolgt — het geen dan op die plaats den vloed doet ontſtaan, welke juist tegen over de aarde gelegen is: de maan doet daarentegen de ebbe ontſtaan op de plaatſen, die zich tusſchenbeiden bevinden. Bovendien merkt men ook op, dat het water hoger is bij de volle en nieuwe maan, dan bij de kwartieren: vermits zij alsdan aan denzelfden kant der zon, of regtſtreeks over dezelve ſtaande, hare beweging door die der zon nog vermeerdert, en dat ten tijde der nachtevening de zon nader aan de maan is, dan in de zonneſtanden: wanneer zij, ter regter- of linkerzijde meer van dezelve verwijderd zijnde, de vloeden het hoogſte van 't geheele jaar zijn.

V. *Ontſtaat de vloed op 't zelfde oogenblik dat de maan de middaglijn paſſeert?*

A. Neen; doordien de tegenſtand, en het deinzen der wateren eene vertraging van bijna drie uren veroorzaakt.

VAN DE *ELECTRICITEIT.*

V. *Wat is de* electriciteit?

A. De eigenſchap welke ſommige ligchamen hebben

om, wanneer zij behoorlijk hiertoe gerigt zijn, de ligte ligchamen, welke men bij dezelven brengt, tot zich te trekken of terug te ſtooten, en lichtſtralen te ſchieten; ſchitterende vonken voort te brengen, en eene vrij ſterke prikkeling te veroorzaken aan den genen die dezelven naderen, als ook om hun hevige ſchokken te doen gevoelen, en de geestige vochten, en ontvlambare dampen te ontvlammen.

V. *Vanwaar ontſtaan deze uitwerkingen?*

A. Dezelven ſchijnen te ontſtaan uit eene inwendige en uitwendige in beweging zijnde ſtof van het *geëlectriſeerde* ligchaam; en deze ſtof noemt men de *electrieke vloeibaarheid.*

Deze ſtof, of *electrieke* vloeibaarheid, heeft twee ſtroomen; de eene komt uit het *geëlectriſeerde* ligchaam, om de nabijzijnde ligchamen aan te raken die niet *geëlectriſeerd* zijn, en wordt *effluente ſtof* genaamd. De andere komt uit de niet *geëlectriſeerde* ligchamen, om de *geëlectriſeerde* ligchamen aan te raken, en wordt *affluente ſtof* genoemd. Wanneer deze twee ſtroomen elkanderen ontmoeten ſchokken en ontvlammen zij zich, en brengen 't verſchijnſel ten voorſchijn, dat men een *electrieke vonk* noemt.

V. *Welke middelen bezigt men, om de* electriciteit *in de ligchamen te doen ontſtaan?*

A. Hiertoe bezigt men twee middelen: het eerſte is, door dezelven met de bloote hand, of met de eene of ander bezielde, of metaalachtige zelfſtandigheid te wrijven: het tweede middel is, om dezelven zeer nabij het pas *geëlectriſeerde* ligchaam te brengen.

Bijna alle ligchamen kunnen *geëlectriſeerd* worden op eene van deze twee wijzen: doch de gemakkelijkſte wijze, om door de wrijving te *electriſeren*, zijn het glas, de zwavel, de *Spaanſche* was, het haar der dieren, enz. Men noemt dezelven *idio electrieke ligchamen.* De ligchamen welke het best door *communicatie*, of mededeeling, *geëlectriſeerd* worden, noemt men *aantrekkende ligchamen:* dit zijn de metaalachtige zelfſtandigheden, en 't water.

V. *Wat noemt men een ligchaam* iſoleren, *of af te zonderen?*

A. Wanneer men hetzelve gemeenſchap doet hebben door met ligchamen die zich niet wel door *communicatie* laten *electriſeren*, en welke dus hun kracht hierdoor niet verliezen. De ligchamen welke men gebruikt om te *iſoleren*, zijn *idio electrieke* ligchamen: waardoor men voornamelijk het glas en de zijde verſtaat.

V. *Welke zijn de inſtrumenten die gebruikt worden om de* electrieke *verſchijnſelen te doen ontſtaan?*

A. Dit zijn, ten eerſten, de glaze pijpen, of *Spaanſche* wasſe pijpen; ten tweeden, globen, cylinders, als ook glazen, of van *Spaanſche* was, of van zwavel gemaakte platen, die men tusſchen kusſens doet rondraaijen, en waaraan men meer bijzonder den naam van *electrieke machine* geeft. Ten derden, metaalachtige, of met vocht gevulde zelfſtandigheden, die de *electriciteit* van een *geëlectriſeerd* ligchaam beſturen, en die men *conductors* noemt. Ten vierden, *electrieke* fleſſchen, welke men *Leidſche fleſſchen* noemt. Ten vijf-

den, *electrieke* batterijen; zijnde eene verzameling van groote *electrieke* flesſchen; welke zulke harde ſchokken geven, dat zij hiermede de dieren dooden, en de metalen draden ſmelten; 't geen dus ſtrekt om de uitwerkſelen van den donder uit te leggen.

V. *Leg mij uit wat de donder is, en waaruit denzelven ontſtaat?*

A. Men weet dat de *electriciteit* op tweederlei wijze in de ligchamen werkt; namelijk door wrijving, en door *communicatie.* Wanneer het nu ſtormachtig weder is, ziet men doorgaans dat de winden en wolken tegen elkanderen in drijven, waardoor een gedeelte van den dampkring over een ander gedeelte heenglijdt: de lucht, dat een *idio electriek* ligchaam is, *electriſeert* daar tegen zich zelven, of door zich tegen andere voorwerpen, die zij op de aarde in 't voorbijgaan ontmoet, te wrijven, en deelt aldus derzelver *electriciteit* aan de wolk mede welke zij draagt. Deze wolk, waarin de *electriciteit* zich verzamelt, wordt een groot *geëlectriſeerd* ligchaam, dat dezelfde uitwerkingen doet, als die der ligchamen welken wij *electriſeren.* — Bijaldien nu deze wolk eene andere niet *geëlectriſeerde* wolk ontmoet, alsdan ſchiet er een weêrlicht, 't geen ſlechts het licht van een groote *electrieke* vonk is; welk licht door een groot gedruisch vergezeld gaat. Wij hooren dit gedruisch niet wanneer deze ſchok voorvalt in een ver van ons verwijderde plaats van den dampkring; doch wanneer hij digt bij ons plaats heeft, alsdan veroorzaakt hij een ontzaggelijk geklater; vooral, indien de ſchok her-

haald wordt door de *echo's* in de wolken en omliggende bergen, 't geen de ſoort van rolling veroorzaakt welke men dikwerf na den donderſlag hoort. Bijaldien nu de *electrieke* wolk, in plaats van lichtvonken tegen eene andere wolk te ſchieten, daarentegen regtſtreeks over een ander voorwerp, dat dezelve op eenen daartoe geëvenredigden afſtand ontmoet, alsdan ſchiet de blikſem los, en verplettert alles wat hij treft.

V. *Wat is een donderleider?*

A. Dit is niets anders dan een metalen ſteng die puntachtig afloopt, en die, op de ſpits van een gebouw of toren geplaatst zijnde, tot in den grond loopt.

V. *Wat zijn de uitwerkſelen van de donderleiders?*

A. Deze metale punten hebben de eigenſchappen van langzamerhand de *electriciteit* der wolken te onderſteunen, en dezelve naar den grond te leiden. De wolken, welken boven dezen afleider drijven, kunnen alsdan geen blikſemſtralen meer ſchieten: doch daar deze punten ſlechts van nabij werken, hebben zij geen invloed op de verafzijnde wolken.

VAN DE HOOZEN.

V. *Wat is een hoos?*

A. 't Is een vreeslijk verſchijnſel, dat de grootſte verwoesting baart. De hoozen vertoonen zich eerst als een zeer kleine wolk, die de zeelieden een bui, of vlaag noemen. Deze bui of vlaag groeit in weinig

tijds zeer ſterk aan, en wordt een opeenſtapeling van dampen; naar een zeer dikke wolk gelijkende, welke zich in de lengte van de lucht tot de aarde uitſtrekt: of van de laagte tot de hoogte opſtijgt, in de gedaante van eene kolom; en welke een gedruisch voortbrengt gelijk aan dat van eene fel onſtuimige zee, en ſomtijds weêrlicht, ja zelfs ſomtijds blikſemſtralen ſchiet, en menigwerf rondom zich zware regen en hagelbuijen verſpreidt, die zoo hevig zijn, dat zij de ſchepen overſtroomen, de boomen en huizen omverre werpen; in een woord alles wat aan deszelfs ſchok is blootgeſteld. De zeelieden, die het gevaar weten dat zij loopen, bijaldien zij onder het bereik van eene hoos komen, doen alles wat in hun vermogen is om dezelve te ontwijken; en wanneer zij dit al niet vermijden kunnen, trachten zij dezelven door kanonſchoten te breken; alvorens onder deszelfs bereik te komen.

V. *Wat is de oorzaak van dit verſchijnſel?*

A. Dit is insgelijks de *electriciteit:* daar wij reeds gezegd hebben, dat de *geëlectriſeerde* ligchamen de ligte en niet *geëlectriſeerde* ligchamen, die niet al te ver van dezelven verwijderd zijn, tot zich trekt. Bijaldien dus een *geëlectriſeerde* wolk nabij genoeg over de oppervlakte der zee drijft, trekt zij het water tot zich, dat zich eenigſins verheft, en dat een groot aantal waterachtige deelen loost; 't geen deze kolom van damp uitmaakt. Wanneer het water zich een weinig verheven heeft, of dat de wolk zelve genoegzaam gedaald is, alsdan ſchiet dezelve een weêrlicht tus-

ſchen de wolk en de zee, en de blikſem treft alles wat onder haar bereik valt. Alzoo deze hoozen altijd groote bewegingen in de lucht veroorzaken, is het niet te verwonderen dat hieruit dikwerf orkanen, regen en hagel ontſtaan.

VAN DE VALLENDE STERREN.

V. *Wat noemt men eene vallende ſter?*

A. Dit zijn kleine wolken welke uitdampingen in zich bevatten, die, wanneer zij warm worden, zich van zelven ontvlammen, en die, daar zij niet ſchielijk maar daarentegen langzaam branden, zich in den dampkring als een vliegende pijl vertoonen; en de lucht, door den weêrſtand welke zij biedt, langzamerhand achterwaarts doet gaan. Dikwerf verſpreidt het vuur zich in de lucht, ſomtijds ſchiet hetzelve tot op den grond; en men vindt alsdan op de plaats, alwaar dit nederviel, eene witte en lijmachtige ſtof; alzoo deszelfs ontvlambare ſtof geheel verteerd is geworden.

VAN DE AARDBEVINGEN.

V. *Wat is eene aardbeving?*

A. Dit is eene beweging welke door eene plotſelijke ontvlamming van eenige zwavel en kalkachtige ſtoffen ontſtaat, die men in de onderaardſche grotten, niet

verre onder de oppervlakte der aarde, vindt. In de zuidelijke landen heeft men dikwerf ſoortgelijke aardbevingen.

De natuurkundigen ſchrijven dezelven ook aan de werking van 't water en de lucht toe; 't geen ook zeer waarſchijnelijk is. Om zich hiervan een juist denkbeeld te kunnen vormen is het noodzakelijk aan te merken, dat de aarde als eene korst is, waaronder een aantal holligheden en kanalen zijn, die een groote menigte water en lucht kunnen bevatten, en die, uitgedijd en gezwollen zijnde, door de hitte der ontvlammingen met hevigheid uit deze holligheden losbarſten, en hierdoor geweldige ſchuddingen veroorzaken.

V. *Wat noemt men volkanen?*

A. Men noemt aldus de onderaardſche gronden, waaruit bij aanhoudendheid een zeer dikken rook en vlam opſtijgt; die dikwerf de grootſte verwoestingen op de aarde doen ontſtaan.

Er zijn een groot getal van deze volkanen; maar de voornaamſte zijn de *Etna* in *Siciliën*; de *Veſuvius* in het koningrijk *Napels*; en de *Hecla*, in *Ysland* gelegen.

DE BEGINSELEN DER GESCHIEDENIS.

V. *Wat verſtaat gij door de geſchiedenis?*

A. Het getrouw verhaal der aanmerkelijkſte gebeurtenisſen, volgens de orde van den tijd gerangſchikt.

V.

V. *Welk nut kan men uit de geſchiedkunde trekken?*

A. Men leert daaruit hoe veel invloeds de menſchelijke hartstogten, en vooral die der vorſten, op het geluk der maatſchappij hebben: ook leert men de groote belangens der ſtaten, de uitwerkſelen der heerschzucht, der vleijerij, en der ijdele roemzucht kennen; en eindelijk leert zij ons de tijden en landen onderſcheiden, alwaar de gebeurtenisſen voorvielen; als ook de onderſcheidene rijken, die op de wereld beſtaan hebben.

V. *Hoe verdeelt men de geſchiedenis?*

A. In gewijde en ongewijde. De gewijde geſchiedenis is die van den Godsdienst, vóór de geboorte van JEZUS CHRISTUS. Men geeft hieraan den naam van *kerkelijke geſchiedenis*, wanneer zij over de vestiging van den Christelijken Godsdienst handelt.

De ongewijde geſchiedenis verdeelt men in de oude en nieuwe geſchiedenis. De oude geſchiedenis ontleedt ons de gebeurtenisſen ſedert de ſchepping der wereld, tot aan de komst van JEZUS CHRISTUS. De nieuwe geſchiedenis behelst de gebeurtenisſen, welke ſedert CHRISTUS geboorte tot in de negentiende eeuw voorvielen.

DE GEWIJDE GESCHIEDENIS.

V. *Wat noemt gij de gewijde geſchiedenis?*

A. Die waardoor God zich aan het menschdom geopenbaard heeft.

V. *Welke kennis der geſchiedenis is de noodzakelijkſte?*

A. 't Is ongetwijfeld die der gewijde geſchiedenis; als behelzende de kennis van God, van zijne almagt, wijsheid, regtvaardigheid, barmhartigheid, en voorzienigheid.

V. *Waaruit leert men dezelve kennen?*

A. Uit den bijbel, zijnde het oudſte boek der wereld, 't welk ons leert dat er ſlechts één God beſtaat; dat Hij eeuwig, en de ſchepper van hemel en aarde is; dat God het eerſte menſchenpaar ſchiep, en in den hof van *Eden* plaatste, alwaar de heerlijkſte vruchten groeiden, waarvan het den mensch vergund was te eten; doch dat God, ten einde den mensch, hoe gelukkig hij ook ware, zijne afhankelijkheid te doen gevoelen, hem ſlechts één verbod gaf, namelijk om niet van den boom des levens, die insgelijks in het paradijs ſtond, te eten.

V. *Bleven de menſchen gehoorzaam aan dat bevel?*

A. Neen; zij overtraden hetzelve, aten van de vruchten diens booms; 't geen den Goddelijken toorn deed ontſtaan; waarop zij uit het paradijs verjaagd, en, ook hunne ganſche nakomelingſchap, tot den arbeid, ramp en dood veroordeeld werden.

V. *Beſtond er dan zulk een groot kwaad in het eten van de vrucht van dezen boom, dat God hun hierover tot die zware ſtraf veroordeelde?*

A. Het kwaad beſtond eigenlijk niet in het eten van deze vrucht, maar in het overtreden van het Goddelijk bevel; daar Hij den mensch, als hun Op-

perheer, de eene of andere wet moest voorſchrijven; hunne onafhankelijkheid doen gevoelen, en hun waarlijk geene wet kon voorſchrijven die zachter ware dan deze.

V. *Liet God het menschdom, in dezen ongelukkigen toeſtand, geheel hopeloos, aan zich zelven over?*

A. Neen; Hij beloofde hetzelve een' *Middelaar*, die alles weder zoude herſtellen: deze was de *Meſſias*, waarop de ouden al hunne hoop ſtelden, en die de verwachting van alle volken was.

V. *Hoe ging het voorts met* ADAM *en* EVA?

A. Uit het paradijs verjaagd zijnde, vestigden zij zich in het oosten. Waarſchijnlijk hadden zij zeer vele kinderen, offchoon de H. Schrift er flechts drie noemt, namelijk KAÏN, ABEL en SETH: doch KAÏN, naijverig door dat God de offerande van ABEL met een gunſtiger oog beſchouwde dan de zijne, alzoo deze dezelve met een zuiverder hart aan God toewijdde, doodde zijn' broeder. De knaging, welke KAÏN gedurende zijn ganſche leven hierover gevoelde, ſtrekte hem ter ſtraf; waarna hij eindelijk zelf door LAMECH, een zijner nakomelingen, gedood werd.

V. *Hoe gedroeg* SETH *zich?*

A. Hij troostte zijne ouders over den dood van ABEL, en de vlugt van KAÏN. Zijn zoon, ENOCH genaamd, was de eerſte die door een' bijzonderen dienst den naam des Heeren aanriep. Hierop ontſtond eene onderſcheiding tusſchen de kinderen Gods en die der menſchen; daar, namelijk, dezen godvruchtig, en de anderen goddeloos en zonder wetten leefden.

Hierop verſpreidde de boosheid zich hoe langs hoe meer, en bedekte eindelijk de oppervlakte der aarde.

V. *Stelde God geen perk aan de algemeene verdorvenheid?*

A. Ja; God bepaalde eene algemeene ſtraf, waarvan het aandenken nooit uit het geheugen van 't menſchelijk geſlacht zal gewischt worden; namelijk den zondvloed; waarbij ſlechts NOACH, en zijn huisgezin, behouden werden, door middel van eene ark die hij bouwde, en waarin hij zijn verblijf hield, gedurende den tijd dat het water de aarde overſtroomde. — Na verloop van een jaar liet NOACH eene duif uit de ark, waarin ook een paar van elke dierenſoort bewaard was gebleven: dezelve kwam met een' olijftak terug; 't geen ten bewijze ſtrekte, dat het water gedaald, en de aarde weder droog was; zoodat planten en boomen derzelver vorigen wasdom herkregen hadden.

V. *Wat deed* NOACH *hierop?*

A. Hij ging uit de ark, en wijdde zijne dankbaarheid aan God, door het offeren van reine dieren; waarop God NOACH zegende, en hem gebood de aarde weder te bevolken. NOACH wees hierop aan zijne drie zoonen de oorden hunner beſtemming aan. SEM trok naar *Azia*, CHAM naar *Afrika*, en JAFET naar *Europa*.

V. *Wat merkwaardig voorval gebeurde er kort na den zondvloed?*

A. De roeping van ABRAHAM, dien God beſtemde om het hoofd te zijn van een volk, aan 't welk Hij zich op eene bijzondere wijze openbaarde; ten einde,

te midden der algemeene verdorvenheid, welke zich na den zondvloed weder op de aarde verſpreidde, en de volken tot afgoderij deed overhellen, zijn' eerdienst, als zijnde de éénige God, Schepper, en Onderhouder van alles, zuiver te doen blijven, en in ſtand te houden. — ABRAHAM werd op deze wijze de aartsvader van het *Joodſche* volk.

V. *Weet gij nog eenige merkwaardigheden omtrent het leven van* ABRAHAM?

A. Ja: God gebood hem zijn vaderland te verlaten, en naar *Kanaän*, als het erfdeel, aan zijn nageſlacht toegezegd, te trekken: hij gehoorzaamde, en God zegende hem in rijkdom; in één woord, in allen opzigte; zoodat hij in zulk een groot aanzien was, dat zelfs de naburige koningen hem om zijne verbindtenis aanzochten.

V. *Weet gij nog meer merkwaardige trekken uit zijn leven?*

A. God wilde dat zijn vertrouwen op de Goddelijke Voorzienigheid ten voorbeelde aan zijne tijdgenooten, en alle volgende geſlachten der aarde zoude ſtrekken; en gebood hem dus, zijn' eenigſten zoon en erfgenaam, IZAÄK, op een' verafgelegenen berg, te ſlagten. ABRAHAM gehoorzaamde; doch op het oogenblik dat hij het ſlagtmes ophief, om zijn' zoon te treffen, verſcheen hem een engel die hem toeriep: „ Houd op, ABRAHAM! God heeft thans uw geloof „ gezien; daar gij zelf uw' eenigſten zoon, ter zij„ ner liefde, opgeofferd zoudet hebben; God zal alle „ geſlachten der aarde in u zegenen." Welke be-

lofte voornamelijk hierop doelde, dat de lang beloofde Messias, als de Heiland der wereld, uit zijn geslacht, of liever uit zijn' stam, zou geboren worden.

V. *Weet gij ook eenige bijzonderheden van* IZAÄK?

A. Ja: op zijn vaders bevel vertrok ELIËZAR, zijnde een der vertrouwdste knechten van ABRAHAM, naar *Mesopotamiën*, om eene vrouw voor IZAÄK te zoeken: waarop deze met REBEKKA huwde; waarbij hij, na lang kinderloos geweest te zijn, vader van een tweeling werd, die hij EZAU en JAKOB noemde. Deze JAKOB verwekte voorts bij zijne twee vrouwen, RACHEL en LEA genaamd, twaalf zonen, die de hoofden der twaalf stammen van het *Hebreeuwsche* volk werden, en dezelve, volgens hunne verschillende namen, benoemden.

V. *Welke van deze stammen maakte zich het meest beroemd?*

A. Die van JOZEF. Zijne broeders haatten hem, uit hoofde van de voorkeur die zijn vader hem gaf; wierpen hem, dewijl hij hun bij JAKOB van eene misdaad beschuldigd had, in een' put; en verkochten hem, kort daarna, als slaaf aan *Ismaëlitische* kooplieden, die hem in *Egypten* bragten; alwaar dezen hem weder aan POTIFAR, zijnde een der eerste ambtenaren aan het hof van koning FARAO, verkochten. Na dat JOZEF aldaar verscheidene wederwaardigheden had ondergaan, werd hij, door een zamenloop van vele merkwaardige omstandigheden, door koning FARAO tot de eerste persoon en ambtenaar van het rijk verheven, en had, gedurende eene lange reeks van jaren,

het opzigt over geheel *Egypten*; daar hij zich altijd braaf en getrouw gedroeg. Eindelijk ſtierf hij in het honderd en tiende jaar van zijn' ouderdom (*).

V. *Wat was het lot der nakomelingen van* JOZEF, *na zijn' dood?*

A. Toen FARAO door een' anderen koning opgevolgd werd, vreesde deze vorst de magt der *Israëliten*, die zich zeer ſterk vermenigvuldigd hadden: hij onderdrukte hen eerst door hen tot den zwaarſten arbeid te doemen, als zich verbeeldende dat zij hem vragen zouden om zijn land te mogen verlaten; doch ziende dat deze onderdrukking niet krachtdadig genoeg werkte, gaf hij het wreedaardig bevel, om alle pas geborene mannelijke kinderen der *Hebreeuwen* te vermoorden; doch de vrouwen, welke hij hiermede belast had, voldeden niet aan zijn bevel. Hierop gebood deze onmenſchelijke vorst, de kinderen in den *Nijl* te werpen. Een derzelver werd gered door 's konings dochter, welke, langs de oevers van den *Nijl* wandelende, een rieten kistje zag dobberen: na 't zelve uit het water te hebben doen nemen, vond zij er een ſchreijend kind in. De zuster van dit kind ſtond insgelijks aan den oever, om te beſpieden welk lot het zelve wedervaren zou. — Ziende

(*) Alzoo ons kort beſtek ons niet toelaat alle de belangrijke bijzonderheden dezer geſchiedenis aan te halen, wijzen wij onze jonge lezers tot de gewijde ſchriften, alwaar zij dezelve in alle hare eenvoudige aandoenlijkheid zullen geſchetst vinden.

dat de dochter van FARAO het kind met medelijden beſchouwde, waagde zij het haar voor te ſlaan, eene voedſtervrouw voor 't zelve te gaan zoeken: waarop zij met hare moeder terug keerde, aan welker zorg 's konings dochter het kind aanbeveelde; maar de rijkſte belooning toezeggende. Toen 't kind groot geworden was, bragt AMRAM, zijnde zijne moeder en voedſter, hem aan de edelmoedige vorſtin, welke hem het leven gered had, en hem ook als haar' eigen' zoon aannam, en voorts aan het hof deed opvoeden: zij zelve had hem den naam van MOZES gegeven.

V. *Wat deed* MOZES *toen hij tot rijpe jaren gekomen was?*

A. Hij verklaarde zich openlijk tot redder van zijn volk; dewijl God hem verſchenen was, en hem uitdrukkelijk gezegd had, dat hij tot dit groote oogmerk beſtemd was.

V. *Vond* MOZES *nog vele zwarigheden in het volbrengen van dien grooten last?*

A. Ja zeer velen; want toen hij aan FARAO voorſloeg, om hem met zijn volk uit *Egypten* te laten trekken, weigerde deze dit; en 't gelukte de *Hebreeuwen* niet om zich van het *Egyptiſche* juk te ontſlaan, vóór dat MOZES, als zijnde het werktuig waarvan God zich ten dien einde bediende, hen, op eene wonderdadige wijze, aan de ſlavernij der *Egyptiſche* vorſten ontrukte. De belangrijke bijzonderheden dezer geſchiedenis zijn met zeer ſterke trekken in de gewijde geſchiedenis aangeteekend.

V. *Waar bleef het* Hebreeuwſche *volk na dat hetzelve uit* Egypten *getrokken was?*

A. Mozes geleidde het door de woestijnen naar het land van *Kanaän*; als het erfdeel dat God voor lang aan de *Israëliten* beloofd had.

V. *Vielen er, op hunnen togt door de woestijnen, ook nog eenige belangrijke bijzonderheden voor?*

A. Ja, zeer velen; daar God, aan wiens bevel al het geſchapene onderworpen is, verſcheidene wonderen ter hunner gunſte deed. Toen zij, bij voorbeeld, na het doorſtaan der zwaarſte vermoeijingen, door honger en dorst geheel uitgeput waren, deed God het *manna* van den hemel regenen, en een verkoelenden waterſtroom uit de rots vloeijen, ter leſching van hunnen dorst.

V. *Maar zou het werkelijk waar zijn, dat God deze wonderen gedaan had?*

A. Waarom zouden wij daaraan twijfelen? Of zou het God, die de vogelen des hemels ſchiep, en tot voedſel voor den mensch beſtemde; zou het God, die de wateren voortbragt, en een grens aan de woeste zee ſtelde; die duizend beken uit het hart der rotſen deed vloeijen, om de valeijen te bevochtigen; zou het God, die den regen en den ſtorm gebiedt, niet mogelijk geweest zijn op zijn' wil aan de *Israëliten* voedſel te verſchaffen, en 't water uit eene ſteenrots voor hen te doen ontſpringen? Wanneer wij ons met het grootſche denkbeeld der Goddelijke almagt gemeenzaam maken, vervallen onmerkbaar alle zwarigheden welke men maakt tegen de wonderwerken die wij in

de Heilige Schrift opgeteekend vinden: te meer, wanneer men in aanmerking neemt dat het *Joodſche* volk het eenigst volk was 't welk een' eeredienst aan den waren God betoonde; en dat hetzelve, alom omringd zijnde van volken die, als de *Egyptenaren*, aan vele goden geloofden, er ſomtijds eene buitengewone waarſchouwing en onmiddelijk wonderwerk noodig was, om dezen eeredienst in hunne ziel levendig te houden, en hen niet door het voorbeeld van andere volken te laten wegſlepen.

V. *Toonde God nog in meer gelegenheden, dat Hij voor hen waakte, en hen beſchermde?*

A. Ja: meer dan eens werden zij, na eene lange en moeijelijke dagreis gedaan te hebben, door de legers der naburige vorſten aangevallen; doch, zij ſtreden met JOSUA, dien MOZES hun tot opperhoofd en veldheer verkozen had, aan het hoofd, en verſloegen beurtelings de verſchillende vijanden die hen aanvielen: maar ook deze behaalde zegepralen hadden zij niet alleen aan hunne eigene dapperheid, maar aan den zegen van God te danken, daar Hij zelf zich de *Heer der legerſcharen* noemt, en verklaart: „ dat het ver„ geefs is, dat de ruiter zich op zijne eigene ſterkte, „ of op die van zijn moedig paard verlaat; dat, „ wanneer God niet voor hem ſtrijdt, of zijne wa„ penen zegent, de ruiter en het paard in 't zand „ nederploffen, en verreden worden."

V. *Vielen er nog meer merkwaardige gebeurdtenisſen in de woestijnen, gedurende dezen togt, voor?*

A. Verſcheiden; doch kortheidshalve zullen wij ons

hier alleen bepalen bij de wetgeving op den berg *Sinaï*, welke ons in de gewijde bladen op de volgende majestueuſe en ontzagverwekkende wijze beſchreven wordt: „ Op den top des bergs verhief zich eene „ zware vlam; het weêrlicht ſchitterde; de donder „ klaterde. Het volk, door ſchrik aangegrepen, ſtond „ van verre, en hoorde Gods mond zelven de tien ge„ boden uitſpreken; terwijl MOZES alleen op den top „ des bergs ſtond, en deze wet, op twee ſteenen „ tafelen door Gods hand beſchreven, ontving."

V. *Maar zou dit alles werkelijk zoo gebeurd zijn? Er zijn immers verſcheidene lieden die aan de echtheid van dit verhaal twijfelen?*

A. 't Is waar, dat verſcheidene lieden die echtheid in twijfel trekken; doch dit bewijst niets: terwijl men daarentegen, bij eene onpartijdige beoordeeling, de majestueuſe beſchrijving der wijze, waarop de wet aan het volk aangekondigd werd; als ook den inhoud der wet zelve, waarvan niemand zich onthouden kan de kortheid en kracht te bewonderen, in allen opzigte overeenſtemmend zal bevinden met de waardigheid der Godheid; te meer, daar het nooit eenig menſchelijk vernuft gelukt is, tot welk eene hoogte 't zelve ook geſtegen ware, in zulk een kort begrip alle godsdienſtige en zedenkundige pligten te vereenigen.

V. *Welk beſluit kunt gij billijk hieruit opmaken?*

A. Dat zoo lang wij in de geſchiedenis der oude of hedendaagſche volken geene beſchrijving van eene

plegtiger wetgeving, en die met betrekking tot de bijzondere omſtandigheden, als ook, wat den inhoud der wet zelve betreft, iets bevat, dat meer met de waardigheid der Godheid overëenſtemt, wij van ganſcher harte gelooven, dat Zij het was die deze wet, welke ſedert dien tijd ten regel aan alle beſchaafde volken ſtrekt, aan de *Israëliten* gaf.

V. *Volvoerde het Joodſche volk deszelfs togt door de woestijnen naar het land van* Kanaän *ſpoedig?*

A. Neen; 't was niet dan na eene lange reeks van jaren, na vele rampen, tegenſpoeden en oorlogen doorgeſtaan te hebben, dat een gedeelte van het volk dit land bereikte; daar een groot gedeelte, door de bovengemelde tegenheden, als ook door de onmiddelijke ſtraf, welke hen, uit hoofde van hun ongeloof, of afgoderij trof, op hunnen togt omkwam. Zelfs MOZES zag het beloofde land wel in 't verſchiet, maar trok niet in 't zelve, daar hij alvorens ſtierf.

V. *Door welke regeringsvorm werd het Joodſche volk beſtuurd?*

A. Zij hadden rigters, die het volk beheerſchten, en deszelfs twistgedingen beſliſten: doch wispelturig van aard zijnde, wilde 't zelve door koningen beſtuurd worden, even als de naburige volken.

V. *Wie was hun eerſte koning?*

A. SAUL, behoorende tot den ſtam van BENJAMIN, zijnde de zoon van KIS. Hij was een zeer ſchoon jongeling, en bragt zijn' tijd door met het vee en de ezels zijns vaders te doen weiden; en werd door SAMUËL, zijnde de laatſte rigter, nadat dezelve het lot over alle

de ſtammen, en voorts over de verſchillende huisgezinnen geworpen had, en bevond dat hetzelve op hem viel, als koning aan het volk voorgeſteld; 't welk dadelijk uitriep: *lang leve de koning!*

V. *Was* SAUL *een dapper vorst?*

A. Ja; hij onderſcheidde zich in vele veldſlagen, en behaalde vele overwinningen op zijne vijanden; doch eens tegen het bevel handelende dat God hem gegeven had, daar hij den koning der *Amalekiten*, zijnde een afgodisch vorst, AGAG genoemd, ſpaarde, en het vee van deszelfs kudde God ten offerande wijdde, ſtraſte God hem, door hem de heerſchappij te ontzeggen. SAUL, na eenigen tijd in de doodelijkſte droefgeestigheid die hem bevangen had, doorgebragt te hebben, ſtierf wanhoopig in een gevecht waarin hij overwonnen werd, door zich in zijn eigen zwaard te ſtorten.

V. *Wie volgde hem op in de regering?*

A. DAVID; die zich zeer beroemd maakte door zijne verknochtheid aan de Goddelijke wet, en vooral door de groote talenten welke hij als dichter bezat, daar hij zijn grootſte vermaak vond om gezangen ter eere van God te zingen; gelijk zijne aan ons nagelatene pſalmen daarvan ten bewijs ſtrekken.

V. *Leefde* DAVID *altijd onberispelijk?*

A. Neen! ondanks zijne goede en voortreffelijke hoedanigheden beging hij echter, door zijne driften vervoerd, grove misdaden, waarover God hem, offchoon hij vorst ware, echter openlijk ſtraſte. Doch DAVID had berouw over het bedreven kwaad, en bekeerde zich weder.

V. *Wie was zijn opvolger op den troon?*

A. Zijn zoon SALOMON, die zich door zijne wijsheid onderſcheidde. God zegende hem, zoodat hij een der rijkſte vorſten van de aarde werd. Hij was het ook die den prachtigen tempel te *Jeruzalem* deed ſtichten. Zijne nagelatene ſpreuken ſtrekken ten bewijze van zijn doordringend oordeel, als ook van de diepe kennis die hij van het menſchelijk hart had: doch SALOMON was tevens een zeer wellustig vorst; hij huwde verſcheidene vrouwen, offerde aan derzelver onderſcheidene afgoden, en bouwde tempels voor dezelven; welligt echter meer uit toegeeflijkheid dan dat hij werkelijk den dienst aan de afgoden, boven dien van den waren God, zou geſteld hebben; doch God ſtrafte hem echter voor deze misdaad, door hem aan te kondigen, dat het rijk van *Israël* verdeeld zou worden; 't geen ook bewaarheid werd onder de regering van zijn' zoon REHABEAM. SALOMON ſtierf na eene veertigjarige regering.

V. *Op welk eene wijze werd het rijk verdeeld?*

A. De *Israëliten* verzochten REHABEAM, hun met meer zachtheid te behandelen dan zijn vader SALOMON gedaan had; dan deze vorst, wel verre van aan den raad der ouden gehoor te verlenen, die hem deden inzien dat het volk zich oneindig beter door goedheid dan door ſtrengheid liet beſturen, antwoordde: dat hij hetzelve een nog veel zwaarder juk zoude opleggen. Daar het volk door dit antwoord verſtoord was, ſcheurde tien ſtammen zich van hem af, verkozen JEROBEAM tot hunn' koning, en ſlechts

de twee ſtammen van BENJAMIN en JUDA bleven aan zijne zijde.

V. *Hoe gedroeg* JEROBEAM *zich?*

A. Hij hield zijn verblijf te *Sichem*; en ten einde zich op den troon ſtaande te houden, door zich de vriendſchap van naburige vorſten te verwerven, veranderde hij van godsdienst, werd afgodendienaar, en liet twee gouden kalven maken, waarvan hij het een te *Bethel* en 't ander te *Dan* deed oprigten: te *Bethel* ſtelde hij plegtige feestdagen in, in navolging der genen die men te *Jeruzalem* vierde. God ſtrafte hem, door hem zijn' zoon door den dood te ontrukken; doch JEROBEAM, in plaats van hierdoor tot nadenken en berouw aangeſpoord te worden, volhardde tot aan zijn einde in zijne afgoderij.

V. *Hoe gedroeg* REHABEAM, *koning van* Juda, *zich?*

A. Na verloop van drie jaren verliet hij insgelijks den dienst van den waren God; die hem voor zijne ontrouw ſtrafte, door SISAK, koning van *Egypten*, die tot in *Jeruzalem* doordrong, en hem de ſchatten uit zijn paleis en uit den tempel ontroofde. ABIA, de zoon van REHABEAM, die zijns vaders voetſtappen volgde, regeerde ſlechts drie jaren. Zijn zoon ASA volgde hem op; en deszelfs regering was lang en gelukkig.

V. *Hoe gedroeg* ASA *zich?*

A. Hij deed het geen God aangenaam was, verbreiſelde de afgoden, en ſpoorde het volk aan tot den dienst van den levenden God. Hij verſloeg de *Ethiopiërs*, die hem den oorlog aandeden; vermits hij God,

als den Heer der legerſcharen, vurig om bijſtand ſmeekte. Treurig was het echter dat hij in zijn vertrouwen op God niet volhardde. Zijn zoon JOSAFAT volgde hem op in de regering van het rijk van *Juda?*

V. *Welke omwentelingen vielen er in het rijk van* Israël *voor?*

A. JEROBEAM, zijnde de zoon van NEBAT, volgde zijn' vader op in de regering, en was even zoo ſlecht als zijn vader. BAËZA vermoordde hem, en regeerde gedurende vier en twintig jaren, den boozen weg van JEROBOAM opvolgende. Zijn zoon beklom, na zijn' dood, den troon; doch werd vermoord door ZAMRI: die ſlechts zeven dagen regeerde; zelf zijn paleis in brand deed ſteken, en een prooi der vlammen werd, toen hij zag dat hij door AMRI gevangen genomen zou worden. Deze AMRI heerschte twaalf jaren; en zijn zoon ACHAB, die hem opvolgde, was nog veel goddeloozer dan hij.

V. *Wat deed* ACHAB *dan?*

A. Hij huwde JZEBEL, zijnde eene afgodiſche prinſes, en de geſlagene vijandin van de dienaars van God. Voorts bad hij het beeld van *Baäl* aan, en ſtichtte hem een' tempel te *Samariën.* JZEBEL liet alle de profeten welke zij vinden kon vermoorden. Gedurende dien tijd was er in het rijk van *Israël* eene groote droogte, waaruit eindelijk een algemeene hongersnood ontſtond, welke drie en een half jaar duurde. Intusſchen waagde de profeet ELIAS het, bij ACHAB te gaan, en hem te verwijten dat hij den dienst van den waren God verlaten had, om dien van *Baäl*

te volgen; en ſprak hem aldus aan: „ Vergader al de „ priesters van *Baäl*, en het ganſche volk van *Israël* „ op den berg *Karmel*." Op bevel des konings begaven zij zich allen derwaarts. ELIAS ſprak hierop het volk aldus aan: „ Dat de God, die de gebeden „ der genen die Hem aanroepen verhoren zal, door „ het vuur van den hemel te doen dalen, dat het „ offer 't welk op het outer ligt zal verteren, voor den „ waren God erkend worde." Het volk antwoordde, dat dit billijk was. De vierhonderd en vijftig priesters van *Baäl* riepen hierop, gedurende verſcheidene uren, te vergeefs hunn' god aan: maar toen ELIAS uitriep: *o Heere! verhoor mijn gebed!* viel het vuur uit den hemel, en verteerde het offer. Op dit wonderwerk riep het ganſche volk uit: „ 't Is JEHO„ VA die alleen de ware God is!" ELIAS gebood hierop het volk, alle de profeten van *Baäl* te dooden; en verzekerde, dat welhaast een milde regen zou ſtroomen, om het dorre aardrijk te verfriſchen. De uitkomst beantwoordde aan zijne voorſpelling.

V. *Wat deed* JZEBEL *toen?*

A. Zij werd woedend, en zwoer ELIAS den dood; doch deze had reeds de vlugt genomen. — Die boosaardige vrouw, ziende dat ACHAB treurig was, vermits NABOTH hem zijn' wijngaard, als zijnde het erfdeel zijner ouderen, niet wilde verkoopen, liet NABOTH, door middel van twee valſche getuigen, welke zij omgekocht had, ter dood veroordeelen, ten einde ACHAB in het bezit van den wijngaard zoude geraken.

Deze booze vorst ſtierf in een gevecht tegen de *Syriërs*, waarin hij door een pijl getroffen werd. AHAZIA, zijn zoon en opvolger, was even zoo goddeloos als hij, en ſtierf insgelijks in een' veldſlag, dien hij den *Syriërs* leverde; waarin JEHU een pijl op hem ſchoot, die hem geheel doorboordde. JEHU werd voorts tot koning verkozen.

V. *Wat deed* JEHU?

A. Hij vervolgde den koning van *Juda*, die zich bij JORAM bevond, en ſtierf aan eene wonde welke hij bij deze gelegenheid bekwam: waarop ASA, koning van *Juda*, zegepralend binnen de ſtad trok. Ziende JEZABEL, welke geblanket en zeer prachtig verſierd was, aan een venſter ſtaan, deed hij haar uit hetzelve werpen; waarop zij door de paarden vertrapt werd, en de honden hare bebloede leden verſcheurden. Voorts gaf hij bevel, alle de zoonen van ACHAB, die zich te *Samarië* bevonden, te dooden. Eindelijk gebood hij, op levensſtraf, dat alle de prieſters van *Baäl*, op zekeren door hem beſtemden dag, in den tempel van dien god moesten komen, alzoo hij voorwendde aan *Baäl* te willen offeren. Zij kwamen allen, en werden, op zijn bevel, omgebragt; ook de tempel werd verwoest, en deszelfs plaats werd tot eene plaats van ontlastiging beſtemd.

V. *Wie was de opvolger van* ASA, *in het rijk van* Juda?

A. JOZAFAT, die de voetſtappen van DAVID drukte, en alles in 't werk ſtelde om zijne onderdanen tot den dienst van den waren God te doen terugkeeren. Hij

deed het geen aangenaam in de oogen van God was, ſchoon hij echter de hooge plaatſen niet verwoestte, die aan God toegewijd waren, alhoewel de wet verbood, Hem buiten den tempel eenige offeranden toe te wijden.

V. *Hoe gedroeg zich* JORAM, *zijn zoon, die hem in de regering opvolgde?*

A. JORAM deed alle zijn broeders door het zwaard omkomen, en volgde de goddeloosheid van ACHAB na; wiens dochter, ATHALIA genoemd, hij gehuwd had. Voorts ſpoorde hij het volk tot afgoderij aan. God ſtrafte hem, door de *Philiſtijnen* en *Arabieren* in zijn land te doen vallen, die zijn paleis plunderden, en zijne kinderen gevangen namen, uitgezonderd AHAZIA, zijnde de jongſte van allen. Eindelijk ſtierf JORAM aan eene zeer ſmartelijke ziekte, waarbij zijne ingewanden hem uit het ligchaam kwamen. Zijn zoon OCHOZIAS was zijn opvolger.

V. *Bleef* AHAZIA *getrouw aan den dienst van den waren God?*

A. Neen; zijne moeder ATHALIA verleidde hem tot ongodsdienſtigheid. Hij ſtierf, na een jaar geregeerd te hebben, door een pijl die JEHU op hem ſchoot.

V. *Wie volgde hem op den troon?*

A. ATHALIA, welke alle de prinſen van het koninklijk huis om het leven deed brengen, ten einde alleen de heerſchappij over *Juda* te kunnen voeren. Maar JOZABETH, de vrouw van den hoogenpriester JOJADA, had JOAS, die ſlechts één jaar oud was, bij dezen algemeenen moord gered. Na dat ATHALIA zes jaren

geregeerd had, deed JOJADA den kleinen JOAS in den tempel brengen, plaatſte hem de *diadeem* op het hoofd, gaf hem het wetboek in de hand, en zalfde hem tot koning; waarop alle de *Leviten* uitriepen: „ Lang leve de koning!" ATHALIA vloog in den tempel, en riep uit: „ Verraad! verraad!" doch men deed haar door geweld den tempel verlaten, en doorſtak haar met het zwaard.

V. *Leefde* JOAS *godvruchtig en deugdzaam?*

A. Ja, zoo lang JOJADA leefde, die honderd en dertig jaren oud werd; doch na zijn' dood baden de grooten van het rijk hem om de afgoderij op nieuw te vergunnen; 't geen hij hun uit zwakheid toeſtond: waarop den eerdienst der afgoden weder ingevoerd werd. De hoogenpriester ZACHARIAS, zoon van JOJADA, verweet hierop aan het volk het kwaad, dat hetzelve deed; waarop hij, op bevel des konings, aan den ingang des tempels geſteenigd werd: ſtervende riep hij uit: „ God ziet het, en zal regtvaardigheid „ uitoefenen!" Een jaar daarna werd JOAS door de *Syriërs* aangevallen, die *Jeruzalem* plunderden, en JOAS op de laagſte wijze hoonden. Hij werd bij deze gelegenheid, na eene veertigjarige regering, door twee zijner legerhoofden op zijn bed doorſtoken.

V. *Welke merkwaardige bijzonderheid meldt ons de Heilige Schrift nog meer omtrent den dood van* JOAS?

A. Zij zegt ons in den aan de gewijde bladen alleen eigenaardigen, eenvoudigen en aandoenlijken ſtijl: „ JOJADA ſtierf oud en zat van dagen, en werd in „ het graf der koningen begraven. JOAS ſtierf in de

„ kracht van zijn leven; doch werd niet in het graf
„ der koningen begraven, alzoo hij niet gedaan had
„ hetgeen welbehagelijk was voor God."

V. *Wie was de opvolger van* JEHU, *koning van* Israël?

A. JOAHAZ, zijn zoon, die de voetſtappen van JEROBEAM drukte. HAZAËL, koning van *Syriën*, vernielde zijn geheel leger door het zwaard, en de *Syriërs* gingen zoo verre in hunne wreedheid, dat zij de kleine kinderen op den grond ſlingerden, en dus verpletterden: ja zelfs hadden zij de onmenſchelijkheid van de zwangere vrouwen, op de gruwzaamſte wijze, te mishandelen. JOAHAZ, getroffen door de wreede ſtraffen welke God hem toezond, verootmoedigde zich, en God verhoorde zijn gebed. Zijn zoon JOAS, die na hem den troon beklom, was voor *Israël* een verlosſer, die 't zelve van de dwingelandij van den koning van *Syriën* bevrijdde, en hernam de ſteden die deze veroverd had.

V. *Hoe regeerde zijn zoon* AMAZIA, *na zijn' dood?*

A. Eerst was hij zeer godvruchtig; doch na eene groote overwinning op de *Idumeërs* behaald te hebben liet hij zich verleiden, en verëerde de afgoden die hij zelf van de volken, welke hij verſloeg, veroverd had.

V. *Wie was zijn opvolger als koning van* Juda?

A. Zijn zoon HOZEA; die veertig jaren regeerde, en den dienst van den waren God getrouw bleef, zoo lang de profeet ZACHARIAS leefde; doch naderhand had hij de vermetelheid van zelf wierook op het outer te willen offeren. De hoogenpriester AZARIA

zeide hem: dat deze eeredienst alleen door de kinderen van AÄRON mogt verrigt worden: waarop HOZEA, die het wierookvat in de handen had, de priesters bedreigde; doch op hetzelfde oogenblik ſtrafte God hem met melaatsheid, die zich op zijn voorhoofd vertoonde: waarop hij uit den tempel verjaagd, en tot zijn' dood toe van de verkering in de maatſchappij verſtoken bleef. Gedurende dien tijd regeerde zijn zoon JOAS in zijne plaats, en beklom, na den dood van zijn' vader, den troon van *Juda*.

V. *Regeerde* JOAS *regtvaardig, en bleef hij aan den dienst van God getrouw?*

A. Ja, gedurende de zestien jaren, die hij regeerde, leefde hij naar de Goddelijke wet; doch 't was hem niet mogelijk, ondanks zijne welmenende pogingen, om de verdorvenheid der inwoneren van *Jeruzalem* te ſtuiten.

V. *Aan wien liet* JOAS, *koning van* Israël, *den troon na, bij zijn' dood?*

A. Aan zijn' zoon JEROBEAM, de tweede van dien naam; die een groot krijgsheld was. Na zijn' dood bleef het koningrijk vau *Israël* elf jaren zonder opperhoofd. Eindelijk beklom zijn zoon ZACHARIAS den troon; doch hij werd, zes maanden daarna, door SALLUM omgebragt: die ſlechts één maand regeerde, en op zijne beurt omgebragt werd door MANATHEM, welke tien jaren het beſtuur des rijks in handen hield. Zijn zoon PEKAHIA was zijn opvolger; doch ook deze vorst werd door PEKAH, zijn veldoverſte, vermoord; die gedurende twintig jaren regeerde. Alle deze koningen baden de afgoden aan.

V. *Aan wien liet* JOATHAN, *koning van* Juda, *de regering na?*

A. Aan zijn' zoon ACHAZ, die beelden ter eere van *Baäl* deed oprigten, welke door zijne onderdanen aangebeden werden. De tegenſpoeden, die God hem gedurende zijne regering deed overkomen, verhardden hem nog meer in zijne goddeloosheid. Hij liet het rijk na aan zijn' zoon EZECHIAS.

V. *Was* HISKIA *een achtingwaardig koning van* Juda?

A. Ja, hij leefde naar de Goddelijke wet, en was zeer vroom. Hij deed de poorten des tempels weder openen, die zijn vader had doen ſluiten, en gaf bevel aan de prieſters om het huis des Heeren te reinigen, en het paaſchfeest te *Jeruzalem* te vieren, na eerst de ongewijde altaren, en alle de teekenen der afgoderij verwoest te hebben. Na verloop van eenigen tijd werd HISKIA van eene doodelijke ziekte aangetast; waarop de profeet JEZAIA tot hem zeide: „Be„ ſchik over de zaken van uw huis, want gij zult „ ſterven." HISKIA bad toen God zeer vurig van zijn leven te verlengen: God verhoorde zijn gebed, en verlengde zijn leven nog vijftien jaren. Doch HISKIA liet zich naderhand door zijn' hoogmoed vervoeren, toen hij alle zijne ſchatten aan de zendelingen van den koning van *Babyloniën* vertoonde: waarop God zeer vertoornd op hem werd; doch daar hij zich vernederde, ſtrafte God hem niet ſtaande zijn regering. MANASSE volgde zijn' vader, die vijf en twintig jaren den troon beklommen had, in den ouderdom van twaalf jaren, in de regering op.

V. *Welk lot onderging het rijk van* Israël, *na den dood van* PEKAH?

A. PEKAH was omgekomen in eene zamenzwering waarvan ZEDEKIA het hoofd was. In het negende jaar nadat deze ZEDEKIA den troon beklommen had, belegerde NEBUKADNEZAR *Jeruzalem*, en nam deze ſtad in, waarop hij ZEDEKIA deed binden, en in de gevangenis liet werpen; ook deed hij het grootſte gedeelte der *Israëliten* naar het land van *Aſſyriën* vervoeren, en hierdoor nam het rijk van *Israël* een einde.

V. *Was* MANASSE, *koning van* Juda, *zoo godvruchtig als zijn vader* HISKIA *geweest was?*

A. Neen; hij bad de afgoden aan, rigtte de outers van *Baäl* weder op; zelfs gaf hij zich zoodanig aan de afgoderij over, dat hij het beeld van een' afgod in den tempel des Heeren plaatſte. Voorts deed hij alom het bloed der genen, die zich aan den dienst van den waren God hechtten, ſtroomen, zoodat zelfs de ſtad *Jeruzalem* daarmede geverwd was. God ſtrafte hem door middel van de *Aſſyriërs;* die hem gevangen namen, hem de handen en voeten ketenden, en aldus naar *Babyloniën* voerden; doch MANASSE, zich tot zoo vele ellenden en ſmaad gedoemd ziende, vernederde zich diep voor God, en 't gebed dat hij, met een hart doordrongen van berouw, ten hemel zond, werd verhoord. Hij keerde weder naar *Jeruzalem*, beklom op nieuw den troon, en toonde door zijn gedrag dat zijn berouw opregt geweest was; daar hij de afgoden verſtoorde, en niets verzuimde om het volk van *Juda*

aan

aan te ſporen, om den waren God te dienen. Bij zijn ſterven liet hij het rijk aan zijn' zoon AMON na.

V. *Volgde* AMON *het voorbeeld van zijn vader?*

A. Hij volgde zijn voorbeeld wel in goddeloosheid, maar volgde hem niet in zijn berouw. Na twee jaren geregeerd te hebben, werd hij in eene zamenzwering gedood. Zijn zoon JOSIAS, die ſlechts acht jaren oud was, volgde hem op den troon.

V. *Badt* JOSIAS *ook de afgoden aan, gelijk zijn vader* AMON *gedaan had?*

A. Neen. JOSIA deed altijd hetgeen God welbehagelijk was. Hij verwoestte overal de afgoderij; deed den tempel des Heeren weder opbouwen; openlijk het boek der wet voorlezen, dat HELECIAS in den tempel vond; en deed voorts aan het volk onder eeden belooven, van na te zullen komen 't geen in 't zelve geſchreven was. JOSIAS bleef tot zijn' dood toe getrouw aan God.

V. *Wie regeerde na* JOSIAS?

A. JOSIAS liet drie zoonen na, waarvan JOAHAZ door het volk tot koning verkozen werd: doch NERHAN, koning van *Egypten*, onttroonde hem, ſtelde zijn' oudſten broeder JOAKIM in zijne plaats aan, en voerde JOAHAZ, met kluisters beladen, naar *Egypten*, alwaar deze ſtierf.

V. *Bleef* JOAKIM *getrouw aan den dienst van den waren God?*

A. Gedurende elf jaren dat hij regeerde bedreef hij alle de afſchuwelijkheden der heidenen, en de Joden offerden aan *Baäl*, als ook aan de andere afgoden:

't was vruchteloos dat JEREMIAS hun vermaande en bedreigde, en het toekomend lot van *Jeruzalem* betreurde. De priesters van *Baäl* wilden dat hij ter dood veroordeeld zou worden; doch de raad en het volk verzetteden zich hier tegen. JEREMIAS nam hierop een boek, waarin hij alles opteekende wat hij bij monde gezegd had, en zond hetzelve aan den koning; die, na er eenige bladzijden van gelezen te hebben, hetzelve met een ſcherpſnijdend mes doorſneed, en in 't vuur wierp. NEBUKADNEZAR deed hierna een inval in *Judea*, belegerde *Jeruzalem*, belaadde JOAKIM met ketenen, en voerde hem gevangen naar *Babyloniën*. Echter gaf hij hem zijne vrijheid weder; doch hij, als ook zijn rijk, bleef onderworpen aan NEBUKADNEZAR. JOAKIM kwam in een gevecht om, en zijn zoon JECHONIAS werd in zijne plaats tot den troon benoemd; die hij echter ſlechts gedurende drie maanden bekleedde.

V. *Door welk toeval regeerde deze vorst ſlechts zulk een' korten tijd?*

A. Doordien de *Babyloniërs Jeruzalem* belegerden, en dat JECHONIAS, toen NEBUKADNEZAR een' aanval op de ſtad deed, met zijne moeder, de opperhoofden van zijn leger, en zijne hovelingen buiten de ſtad trok, en zich hiermede als krijgsgevangen aan den koning van *Babyloniën* overgaf: die hem, beneven zijne moeder, zijne vrouwen, hovelingen en krijgslieden gevangen naar *Babyloniën* zond. Slechts het armſte gedeelte van het volk bleef te *Jeruzalem:* waarop NEBUKADNEZAR, SEDECHIAS, zijnde de oom van JECHONIAS, tot koning van *Jeruzalem* aanſtelde.

V. *Hoe gedroeg* SEDECHIAS *zich?*

A. Hij regeerde gedurende twaalf jaren als een goddeloos koning: het ganſche volk volgde hem hierin na, en pleegde alle de gruwelen der afgodiſche volken: hij ſtond voorts tegen NEBUKADNEZAR op, aan wien hij trouw gezworen had; waarop deze vorst op nieuw *Jeruzalem* belegerde. JEREMIAS voorſpelde dat deze ſtad aan den koning van *Babyloniën* zou overgeleverd worden, en dat alle derzelver inwoneren door het zwaard, de pest of hongersnood zouden omkomen. Hierop werd het volk toornig op hem, en wilde hem ter dood doen brengen: de koning ſtemde hierin toe; waarop men JEREMIAS, met touwen, in een der onderſte kuilen der gevangenis wierp, die vol modder was, en waarin hij omgekomen zou zijn, bijaldien de koning hem niet weder uit dezen kuil had laten ontrukken. Hierop raadde JEREMIAS hem om naar *Babyloniën* te gaan; doch de koning volgde zijn' raad niet, en men voerde hem met geweld naar den koning NEBUKADNEZAR; die voor zijn gezigt zijn twee zonen, benevens alle de grooten en aanzienlijke perſonen van *Juda* deed ombrengen: waarna hij hem de oogen deed uitſteken. Aldus werd SEDECHIAS naar *Babyloniën* gevoerd, en in de gevangenis geworpen; waarin hij tot zijn' dood bleef. Het *Babyloniſche* leger rigtte voorts eene groote verwoesting onder de inwoners van *Jeruzalem* aan, daar zij alles moordden en plunderden, de ſtad en tempel een prooi der vlammen deden zijn, en zelfs alle de vestingwerken ſlechtten.

V. *Ondergingen alle de* Joden, *die als gevangenen*

naar Babyloniën *vervoerd werden, hetzelfde harde lot?*

A. Neen; sommige kinderen der aanzienlijkste familiën werden in het paleis des konings opgevoed, en bleven naderhand bij den vorst, die hun in aanzienlijke ambten plaatste. Onder dit getal bevond zich ook DANIËL (*).

V. *Op welk eene wijze eindigde de gevangenis der Joden in* Babyloniën?

A. CYRUS, koning van *Perſiën*, gaf een vrijſchrift uit, waardoor hij aan alle Joden vergunde weder naar hun land terug te keeren, en den tempel van *Jeruzalem* te herbouwen. Reeds waren deszelfs gronden gelegd, toen de *Samaritanen*, vijanden der *Joden*, bewerkten dat men den tempelbouw moest ſtaken. Doch DARIUS, onderrigt zijnde van het verlof dat CYRUS aan de *Joden* gegeven had, vergunde hun op nieuw den tempel te voltooijen; waarop deze met zoo veel ijver aan denzelven arbeidden, dat vier

(*) Indien de kortheid van ons beſtek ons niet verhinderde, om de geſchiedenis van bijzondere perſonen aan te halen, zouden wij hier gaarne de zoo belangrijke geſchiedenis van DANIËL, en die van den koning NEBUKADNEZAR opgeven; doch daar wij ons alleen bij de hoofdtrekken uit de levensſchetſen der koningen hebben moeten bepalen, ſporen wij onze lezers aan, dezelven in de gewijde bladen na te zien, als dubbel hunnen aandacht waardig; vooral in het oogenblik dat zij zich met de levensſchetſen der vorſten hebben bezig gehouden.

jaren daarna de muren van *Jeruzalem* geheel herſteld waren, en den eerdienst aan den waren God weder in den tempel verrigt werd: waarop NEHEMIA, die tot ſtedehouder over *Juda* aangeſteld werd, alles aanwendde om de *Joden* tot de beoefening der Goddelijke wet aan te ſporen.

V. *Tot welke aanmerkingen geeft ons de geſchiedenis der koningen van* Israël *en* Juda *aanleiding?*

A. Zij overtuigt ons, in de eerſte plaats, dat God, als een volmaakt, heilig Wezen, de ongeregtigheid haat, en het goede bemint; en uit dien hoofde, zonder onderſcheid van perſonen, van den koning op den troon tot den geringſten zijner onderdanen, de misdaad openlijk ſtraft, en het goede, of de deugd beloont.

V. *Welke aanmerking vloeit hieruit nog meer voort?*

A. Ten tweeden, dat God, als het hoogst volmaakt Wezen, alleen geëerbiedigd wil zijn, en ijverig is op deze billijke hulde; daar alles wat beſtaat alleen door Hem beſtaat, en het dus eene ſchending zijner grootheid is wanneer men Hem met het ſchepſel gelijk ſtelt; en nog meer, wanneer men aan hetzelve grooter eere bewijst dan aan Hem, die hetzelve heeft voortgebragt.

V. *Welke billijke gevolgen kunt gij hieruit nog meer trekken?*

A. Dat God de beſchikker van 's menſchen lot is, en dat van alles wat gebeurt niets bij toeval, maar alleen onder het opzigt der Goddelijke Voorzienigheid gebeurt — dat wij dus alle onze aardſche genoegens en zegeningen alleen uit Gods vaderhand

ontvangen; en dat de menſchen, aan welke wij dikwerf ons geluk of fortuin te danken hebben, alleen de werktuigen zijn waarvan God zich bedient, om ons geluk te bevorderen.

V. *Kunt gij nog meer belangrijke gevolgen hieruit trekken, die invloed hebben op het maatſchappelijk geluk?*

A. Ja: men kan hieruit billijk het gevolg trekken, dat er geen geluk zonder deugd op deze wereld voor den mensch beſtaat; dat ware godsvrucht, waaruit alle andere deugden voortvloeijen, als zijnde allen in deze twee hoofdzaken begrepen, namelijk: God boven alles, en zijne medemenſchen als zich zelven lief te hebben, en anderen ſteeds te behandelen gelijk men zelven wenscht behandeld te worden: de eenigſte weg is waardoor wij gelukkig op deze wereld kunnen leven, en den dood gerust inwachten.

V. *Geeft het verhaal van deze geſchiedenis zelve ons nog aanleiding tot eene zeer belangrijke aanmerking omtrent de H. Schrift?*

A. Ongetwijfeld; daar geen ander geſchiedverhaal ons, in de eerſte plaats, zoo opregt en getrouw de handelingen der vorſten en volken opgeeft dan de gewijde bladen; waarin wij, zonder ſchroom, en met de ſtriktſte onpartijdigheid, de geheime drijfveren van het menſchelijk hart ontwikkeld zien; en waarin wij, ten tweeden: de ware oorzaken van den bloei of ondergang der rijken opgegeven vinden, als op vaste en onwankelbare gronden rustende, die ten allen tijde en bij alle volken uit het zelfde beginſel voortvloeijen,

en zoo wel invloed hebben op geheele volken en hunne opperhoofden, als op enkele huisgezinnen en perſonen, en, in een woord, het geheele menschdom ten regel ſtrekt, en in deze korte woorden vervat is: „ Ware godsvrucht en deugd maakt den mensch alleen „ gelukkig; ongodsdienſtigheid, als zijnde de bron van „ alle ondeugden, maakt den mensch rampzalig."

HOOFDTREKKEN VAN DE GESCHIEDENIS DER MACHABEËN.

V. *Wat was het lot der* Joden *ten tijde toen* ONIAS *het hoogepriesterambt bekleedde?*

A. SELEUCUS, de koning van *Syriën*, zond HELIODORUS om zich meester te maken van al het zilver dat in den tempel van *Jeruzalem* was. Deze drong in de ſtad, en zou werkelijk alles uit den tempel geroofd hebben, offchoon ONIAS hem vermaande zich met dezen roof niet te bezoedelen, daar deze ſchat beſtemd was tot onderhoud der weduwen en wezen. Waarop God hem op eene onmiddelijke wijze in zijn voornemen ſtuitte.

V. *Wie was de opvolger van* SELEUCUS?

A. Dit was ANTIOCHUS EPIPHANES. Deze ſnoode vorst ontzette de hoogepriester ONIAS van zijne waardigheid, en had zelfs de vermetelheid om het hoogepriesterambt voor geld te verkoopen. Hij trok met zijn leger binnen *Jeruzalem*, deed een groot getal *Joden* om het leven brengen, en doemde een an-

der gedeelte tot ſlavernij; 't geen met elkanderen tachtig duizend man bedroeg. Voorts ging hij zoo verre dat hij in den tempel drong, aldaar de gouden kandelaren, kostbare vazen, en eindelijk al het geld roofde dat in de ſchatkist beſloten was; waarna hij alles aanwendde om den *Joodſchen* godsdienst te vernietigen.

V. *Welke middelen ſtelde* ANTIOCHUS *hiertoe in 't werk?*

A. Door aan de *Joden*, op doodſtraf, deszelfs uitoefening te verbieden; waarop men in den tempel en op het outer het beeld van JUPITER OLYMPUS plaatſte. Men ſleurde voorts, op zijn bevel, de *Joden* met geweld tempelwaarts, om deze ongewijde offeranden bij te wonen, en noodzaakte hen van 't vleesch te eten welks gebruik hun, volgens de wet van MOZES, niet veroorloofd was.

V. *Hoe gedroegen de* Joden *zich bij deze wreede vervolging?*

A. Verſcheidene hunner bezweken hieronder; doch eenige hunner bleven ſtandvastig; onder welk roemrijk getal zich ook een tachtigjarige grijsaard, ELIAZAR genaamd, en de moeder der *Machabeën* met hare zeven zonen bevond: het voorbeeld dezer onverſchrokkene martelaren boezemde aan verſcheidene *Joden* op nieuw moed en ſtandvastigheid in.

V. *Hoe gedroeg zich de moeder der* Machabeën?

A. Men wilde haar, benevens hare zeven zonen, noodzaken om zwijnenvleesch te eten: toen zij dit weigerde deed ANTIOCHUS zes hunner, door de wreedſte ſolteringen, ter dood brengen; zich verbeeldende

dat de jongſte, door dit ijſſelijk ſchouwſpel afgeſchrikt, afſtand zou doen van de wet zijner vaderen; waarbij hij hem tevens, onder eede, beloofde, hem rijk en gelukkig te zullen maken, en hem tot zijn gunſteling te verkiezen. Doch de belofte des konings maakte geen den minſten indruk op zijn hart: waarop de vorst zijne moeder deed roepen, en haar vermaande om haar' zoon ten beste te raden; zij beloofde het: en den jongeling in hare landtaal aanſprekende, vermaande zij hem op de aandoenlijkſte wijze tot zijn laatſte zucht aan God getrouw te blijven: het kind antwoordde hierop overluid: „ Ik gehoorzaam niet aan „ het bevel des konings, maar aan de wet." Hierop werd ANTIOCHUS woedend, en gaf bevel dat men hem nog veel wreeder folteren moest, dan men zijne broeders gedaan had. Na zijn dood deed hij ook zijne Godvreezende moeder op de ontzettendſte wijze ter dood brengen; welke, te midden van hare ſmarten, God openlijk dankte haar zulke vroome kinderen gegeven te hebben.

V. *Wie was* MATTHIAS, *wiens naam wij in deze geſchiedenis aangeteekend vinden?*

A. Een zeer ijverig priester, die *Jeruzalem* verliet, en zich met zijne vijf zonen naar den berg *Modin* begaf. Terwijl verſcheidene *Joden*, om de folteringen te ontwijken, den afgoden offerden, zeide MATTHIAS tot de legerhoofden des konings: „ Al zou„ den alle de *Joden* aan het bevel van koning ANTIO„ CHUS gehoorzamen, zullen mijne kinderen, mijne „ broeders en ik, altijd aan de wet onzer vaderen

„ getrouw blijven." Terwijl hij aldus ſprak trad een *Jood* in den tempel om aan JUPITER te offeren; waarop MATTHIAS, in woede gerakende, den *Jood* zelfs voor het outer, en naderhand den officier des konings doodde; terwijl hij uitriep: „ Dat alle de genen die „ ijverig zijn voor den waren godsdienst mij volgen." Waarop hij naar 't gebergte van *Modin* vluchtte, werwaarts de inwoners van *Modin* hem volgden. Hun voorbeeld ſpoordè verſcheidene *Israëliten* aan zich met hunne vrouwen en kinderen naar de woestijnen te begeven.

V. *Wat deed* ANTIOCHUS *hierop?*

A. Hij deed een leger tegen hun uittrekken, met bevel dat hetzelve de getrouwe *Israëliten* op den *ſabbath* moest aanvallen. Deze boden geen weder-ſtand, uit vrees van dezen heiligen dag te zullen ſchenden; waarop er duizend hunner vermoord werden. MATTHIAS en de zijnen namen toen het beſluit zich te verdedigen, bijaldien zij weder op den *ſabbath* aangevallen wierden; waarop zij aan alle zijden de afgoden nederwierpen. JUDAS, de *Machabeër*, had, na zijn vaders dood, het bevel over 't leger.

V. *Wat deed deze* JUDAS?

A. Hij verzamelde een leger van zes duizend mannen, en deed hiermede wonderen van dapperheid; overwon en doodde APOLLONIUS, ſtedehouder van *Samariën*, en SERON, een veldoverſte van het *Syriſche* leger. Voorts behaalde hij eene overwinning op NIKANOR, veldoverſte van het *Aſſyriſche* leger, die de vlugt nam, en geheel alleen, onder 't gewaad van een'

ſlaaf, te *Antiochiën* kwam. Eindelijk verſloeg hij ook LYSIAS, wiens leger uit zestig duizend mannen beſtond. Na het verrigten dezer roemrijke daden reinigde hij den tempel, wiens altaar en heiligdom gruwelijk geſchonden geworden was.

V. *Hoe ſtierf* ANTIOCHUS?

A. Na deze godlooze koning zijne onderneming tegen *Perſiën* zag mislukken, ademde hij niet dan moord en verwoesting tegen de *Joden;* doch toen zijne paarden, vol vuur, zeer ſnel voortrenden, viel hij van zijn' wagen, en kneusde zijn geheel ligchaam; waardoor hij een zoo vreesſelijke wond bekwam, dat zijn ganſche ligchaam van wormen krielde, een onverdragelijke lucht bij zich had, en de hevigſte pijnen leed; waarop hij erkende dat God hem ſtrafte; tot zijne vrienden zeide: „ Ik breng mij al het „ kwaad te binnen dat ik de *Joden* te *Jeruzalem* „ aangedaan heb;" en God bad om redding; doch God verhoorde hem niet, daar zijn hart niet van berouw doordrongen was over 't kwaad hetwelk hij bedreven had. Hij ſtierf aan deze ziekte, na alvorens aan de *Joden*, ter gunſte van zijn' zoon ANTIOCHUS EUPATER, geſchreven te hebben.

V. *Welk einde had* JUDAS *de* Machabeër?

A. Daar God hem in alles beſchermde vergunde ANTIOCHUS EUPATER eindelijk den *Joden* hunne vrije beoefening van godsdienst, en volgens hunne wetten te leven; waarop de vrede tusſchen hem en JUDAS geſloten werd. Doch DEMETRIUS, die zich meester gemaakt had van den troon van *Syriën*, be-

val NIKANOR, die vriendſchappelijk met JUDAS leefde, om dezen handen en voeten te kluisteren, en naar *Antiochiën* te zenden: doch JUDAS werd hiervan onderrigt, en verwijderde zich. NIKANOR werd hierop zoo woedend, dat hij, de hand aan den tempel ſlaande, zwoer, dat hij denzelven ten grond toe zou ſlechten, bijaldien men hem JUDAS niet overleverde. Voorts trok hij met zijn leger tegen het kleine leger waarover JUDAS het bevel voerde: de *Joden* zegepraalden, NIKANOR werd gedood, en de tong van dien ſnooden aan de vogels ten prooi gegeven; zijn regtehand, waarmede hij aan den tempel geſlagen had, werd tegenover denzelven genageld, en zijn hoofd boven op de fortres ten toon geſteld. Dit was de laatſte overwinning welke JUDAS de *Machabeër* behaalde; hij ſtierf kort daarna in een gevecht, waarin hij wonderen van dapperheid verrigt had, en zijn dood deed geheel *Israël* tranen ſtorten.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. Zijn broeder JONATHAS, die door het *Joodſche* volk verkozen werd. Hij regeerde gedurende achttien jaren, en beantwoordde, door zijne braafheid en dapperheid, aan de hoop die het volk op hem vestigde. Waarna hij in *Ptolemaides*, op bevel van den verrader TRYPHON, gevangen genomen, en met zijne twee kinderen vermoord werd. De *Joden* ſtelden hierop zijn' broeder SIMON, die reeds bejaard was, in zijne plaats aan. HIRKANUS, zijn zoon, volgde hem op in de regering, en zijn geſlacht bleef tot aan den tijd van MARIAMNE, vrouw van HERODES, bijgenaamd *de groote*,

aan de regering. Doch de laatstgenoemde deed den jongen ARISTOBULUS verdrinken, terwijl deze zich baadde.

V. *Wie was* HERODES?

A. HERODES was eigenlijk geen *Jood*, maar een *Idumeër* van geboorte, en had van de *Romeinen* verlof verkregen om den tijtel van *Koning der Joden* te voeren. Hij verſloeg ANTIGONUS, die hem dezen tijtel betwistte, en hield zich hierdoor op den troon ſtaande. De *Joden* waren echter gedurende zijne regering aan eene vreemde heerſchappij, namelijk aan die der *Romeinen*, onderworpen: 't was dus ook, volgens de voorſpellingen der profeten, ten dien tijde dat de *Meſſias* moest komen; als ten tijde, *dat de ſtam van* JUDA *het gezag of de heerſchappij zou verloren hebben; welke zij tot dien tijd toe voerde.* De *Meſſias* kwam dus ook in den perſoon van JEZUS CHRISTUS.

GESCHIEDENIS VAN JEZUS CHRISTUS.

V. *Wat is de grootſte gebeurtenis welke in de Heilige Schrift opgegeven wordt?*

A. De geboorte van JEZUS CHRISTUS.

V. *Wie was* JESUS CHRISTUS?

A. De beloofde *Meſſias*, in wien alle de voorzeggingen vervuld zijn geworden, de Zoon van God, die mensch werd, om, door zijne verkering op de wereld, het menschdom van deszelfs dwalingen te onderrigten, en de zuivere zedenleer aan te wijzen, die de wezen-

lijke verbetering van het hart ten doel heeft, en hierdoor als een natuurlijk gevolg den éénigſten weg tot waar en duurzaam geluk aantoonde; als zijnde in deze twee korte regels begrepen: om God boven alles, en zijne medemenſchen als zich zelven te beminnen, en hem als den eenigen middelaar tusſchen God en de menſchen, als de éénigen verzoener, die zich ter liefde van het menschdom opofferde, als den éénigen troost in leven en ſterven te beſchouwen, en in hem te gelooven.

V. *Hadden er eenige plegtigheden bij zijne geboorte plaats?*

A. Dezelve werd door engelen in de velden van *Bethlehem* de herders aangekondigd, met dezen lofzang welke zij ter eere van God zongen: „ Eere zij God „ in de hoogte, en vrede aan de menſchen op aarde! „ Gaat naar *Bethlehem*, daar zult gij het kind in een „ kribbe vinden, met windſelen omwonden."

V. *Werd deze geboorte nog door de eene of andere plegtige bijzonderheid vergezeld?*

A. Ja; drie koningen uit het Oosten, die de ſterren kenden, aan het uitſpanſel eene buitengewone ſter ontdekt hebbende, verlieten hun land, en volgde de ſter die hun voorlichtte, en boven het huis bleef ſtaan alwaar JEZUS geboren was; waarop zij er in gingen, en Hem hunne ſchatten aanboden, beſtaande uit goud, myrrhe en reukwerk, waardoor, te midden van den armoedigen toeſtand waarin JEZUS geboren werd, hem de ſchattingen en hulde der aanzienlijkſte vorſten uit het Oosten toegebragt werden.

V. *Kunt gij ook eenige bijzondere trekken uit de levensgeſchiedenis van* JEZUS *opmerken?*

A. Ja; de gewijde geſchiedenis zegt ons, dat hij toenam in kennis, in ſchoonheid, en in welbehagen voor God en de menſchen. Hij leerde voorts in den tempel, deed aldaar openlijke redevoeringen, en lag de wet van MOZES uit; verkondigde openlijk, dat hij de zoo lang beloofde *Meſſias* was, en bewees dit door de voorſpellingen der profeten uit te leggen, en op zich toe te paſſen.

V. *Bewees* JEZUS *ook de goddelijkheid zijner zending?*

A. Ja; door het doen van verſcheidene wonderen, als het genezen der kranken, enz.; doch vooral door het opwekken van LAZARUS, den jongeling van *Naïn*, enz. waarvan wij het aandoenlijk verhaal in het evangelie aangeteekend vinden.

V. *Waaruit kan men nog meer de goddelijkheid van* JEZUS *bewijzen?*

A. Daaruit, dat Hij omtrent zich zelven uitdrukkingen veroorloofde die geen ſterveling, als bloot mensch zijnde, zich zou durven veroorloven; als, bij voorbeeld, om maar eene uitdrukking aan te halen: „Mij „ is alle magt gegeven in den hemel en op de aarde." En voorts, de uitdrukking welke JEZUS bezigt wanneer hij zegt: dat hij eenmaal, als regter der wereld, op de wolken zal verſchijnen, om de volken te rigten, en ieder te vergelden naarmate van het goede of kwade dat hij zal bedreven hebben. Schoon er menſchen geweest zijn die, hunne onafhankelijkheid van 't Opperst

Wezen vergetende, zoo verre gingen dat zij zich eenige godslasterlijke uitdrukkingen durfden veroorloven, heeft er echter nooit eenig ſterveling geleefd, die vermetel genoeg was eene ſoortgelijke uitdrukking te durven wagen.

V. *Welk gevolg trekt gij hieruit?*

A. Dat God, als het Opperſt Wezen, zich zelven een ijverig God noemende, die niet gedoogd dat de eer, welke Hem alleen toekomt, aan eenig ſchepſel toegewijd wordt, ongetwijfeld niet gedoogd zou hebben dat JEZUS zich deze Goddelijke eer en magt toeeigende, bijaldien God hem zelven niet de heerſchappij over hemel en aarde gegeven, en hem niet op den alles beſliſſenden oordeelsdag het regt toegekend had om, als regter der wereld, de volken te oordeelen. Wij kunnen dit met des te meer grond onderſtellen, alzoo verſcheidene voorbeelden, in de gewijde geſchiedenis van het oude en nieuwe testament, ons overtuigen dat God de vermetelen, die op deze wijze tegen Hem zondigden, en zich aan gekwetste majesteit jegens Hem ſchuldig maakten, onmiddelijk geſtraft werden; gelijk, onder anderen, de geſchiedenis van KORAN, DATHAN en ABIRAM, hiervan ten getuige ſtrekt; daar zij in de aarde verzwolgen werden: en die van SAFIRA en zijne huisvrouw, in het nieuwe testament, die beiden oogenblikkelijk dood ter aarde vielen, ons insgelijks hiervan ten bewijze ſtrekken: alhoewel gemelde perſonen zich op verre na aan zulk eene ſchreeuwende misdaad niet ſchuldig gemaakt hadden, als die zoude geweest zijn, van zich ten onregte de Goddelijke magt en eigenſchappen toe te kennen.

V. *Welk billijk gevolg kunt gij hieruit trekken?*

A. Dat vermits God in allen opzigten de leer, en de wonderwerken van JEZUS bekrachtigde, en bij zijnen dood de natuur op eene buitengewone wijze deed medewerken, om de *Joden* te overtuigen dat JEZUS dien zij tot den ſchandelijken kruisdood onſchuldig veroordeeld hadden, werkelijk de beloofde *Meſſias*, de Zoon van God, en de zaligmaker en verzoener der wereld was; 't geen Hij nog nader beveſtigde door hem ten derden dage van den doode op te wekken, en zijne leer, tot op den dag van heden, te doen verbreiden, JEZUS ook de ware *Meſſias* geweest is.

V. *Wat was de hoofdtrek van* JEZUS *karakter?*

A. De menschlievendheid jegens alle menſchen, gelijk dit insgelijks de ziel van zijn geheele leer is. Hij toonde zich altijd bereidvaardig, zonder onderſcheid van perſoon te maken, alle ongelukkigen die hem om bijſtand ſmeekten te helpen, en was, in den volſten zin van het woord, de weldoener en verlosſer van het menschdom.

V. *Maar hoe was het dan mogelijk dat de* Joden *hem aldus vervolgden, en hem eindelijk ter dood veroordeelden?*

A. De *Joden* hadden zich in den *Meſſias* een aardſchen koning voorgeſteld, die hunne heerſchappij weder op de luisterrijkſte wijze herſtellen, en den troon van DAVID beklimmen zoude, dus werd hunne eigenliefde en hoogmoed gekwetst, doordien hij in den nederigſten ſtand leefde, en zich altijd beriep dat zijn koningrijk niet van deze wereld was. Daar hij, boven-

dien, openlijk de geveinsde deugd der grooten en ſchriftgeleerden aanviel, en beweerde dat God in geest en in waarheid gedient wilde worden, was het zeer natuurlijk dat dit de geest der grooten tegen hem verbitterde; te meer, daar er dagelijks duizenden van toehoorders waren bij de leerredenen die JEZUS openlijk hield, en er ook dagelijks een groot aantal *Joden* waren die zijne leer aannamen, en hem volgden.

V. *Maar had God* JEZUS *dan niet voor de vervolging der* Joden *kunnen beveiligen?*

A. Ongetwijfeld; doch volgens alle de voorſpellingen der proſeten moest JEZUS, als middelaar en verzoener tusſchen God en de menſchen, lijden en ſterven om de zonden van een ſchuldig menschdom te verzoenen, en de Goddelijke regtvaardigheid, die gekrenkt was, voldoening te verſchaffen; en hierdoor de vrede tusſchen God en de menſchen te herſtellen.

V. *Maar had God dan geen ander middel hiertoe kunnen uitdenken, om zijne gekrenkte heiligheid en regtvaardigheid voldoening te verſchaffen?*

A. God, als het eindeloos verſtand, zou ongetwijfeld wel eenig ander middel hebben kunnen uitdenken; doch daar het zijne wijsheid behaagde dit middel te bezigen: voegt het ons te zwijgen, en zijn beſluit te eerbiedigen.

V. *Maar vanwaar dan dat er zoo vele lieden gevonden worden die aan deze leerſtelling twijfelen?*

A. Om dat er zeer vele lieden zijn die zich verbeelden, met hun eindig verſtand, in alles te kunnen doordringen, daar zij echter op duizend dingen, die

zelfs onder het bereik hunner zintuigen vallen, ſtuiten, en hunne diepe onkunde niet ontveinzen kunnen, is het overmaat van dwaasheid om eene verborgenheid, welke God zelve eene der diepſte verborgenheden noemt, te willen doorgronden, en het mogelijke *hoe* hiervan te willen begrijpen.

V. *Maar zijn er dan ook eenige vaste beginſelen waardoor men alle de zwarigheden, welke ons omtrent deze leerſtelling gemaakt worden, beantwoorden kan?*

A. Ja; in de eerſte plaats is het ten uiterſte opmerkelijk, dat alle oude volken, welke godsdienſtige begrippen zij ook toegedaan waren, allen drie ſtaten onderſcheiden; dat is te zeggen: dat zij allen ſtelden, dat de menſchen eerst in een' volmaakter ſtaat van geluk, en van volkomener deugd geleefd hadden, dan zij zich thans bevinden: ten tweeden, dat zij van dien ſtaat van volmaaktheid vervallen waren; ten derden, dat zij aan een ſtaat van herſtelling geloofden: namelijk, dat er een heerſcher, of middelaar op de wereld zoude komen, die alles weder in den eerſten ſtaat van zuiverheid en geluk zoude herſtellen. Men onderzoeke ſlechts de leerſtellingen der *Perſianen*, *Braminen* en *Chineezen*, als ook die van alle andere oude volken, en men zal ten vollen hiervan overtuigd worden.

V. *Welk gevolg trekt gij hieruit?*

A. Dat alle volken de behoefte gevoeld hebben van een middenperſoon, die het gevallen menschdom moest herſtellen, en de Godheid met hetzelve bevredigen. Onder alle gisſingen nu, welke men gemaakt heeft, wie eigenlijk deze middenperſoon zoude

zijn, of geweest was, is er geen op wien men dit met meer grond, en, na rijp onderzoek, met meer regt kan toepasſen dan op den perſoon van JEZUS; daar zelfs de regter PONTIUS PILATUS, die hem ondervroeg, en moest veroordeelen, hem onſchuldig verklaarde. Ten tweeden, daar er geen profeet, of ander perſoon geleefd heeft, op wien men de voorſpellingen omtrent den *Meſſias*, in het oude testament gedaan, kan toepasſen, dan op JEZUS. Ten derden, dat er nooit eenig zedenleeraar geleefd heeft, die ons zulke verhevene en duidelijke begrippen van het Goddelijk Wezen, en van de betrekkingen waarin de mensch tot God ſtaat, gegeven heeft, als JEZUS. Ten vierden, dat er geen zedenleer bekend is, die, wanneer zij door den mensch getrouw nagekomen wordt, hem beter, deugdzamer en gelukkiger zou maken, dan die van JEZUS. Dat er, ten vijfden, in geen godsdienſtig boek, van welk een aard het ook zij, zoo veel troostgronden in droevenis en wederwaardigheden, zoo veel gronden tot onwankelbaar vertrouwen op de Voorzienigheid, zulk eene onpartijdige beoordeeling van het goede en kwade, zoo veel hoop op een onſterfelijk leven na dit leven, en zoo veel troost in de uren des doods ingeboezemd wordt, dan in de leer van het evangelie dat JEZUS verkondigde.

V. *Wat is nu de billijke gevolgtrekking van alle deze aanmerkingen?*

A: Dat men geloof ſla aan de leer van het evangelie, om dat mijn oordeel mij overtuigt, dat er geen leer bekend is, die mij, in allen opzigten, verhevener

en troostrijker voorkomt, die mij nader aan mijne zedelijke volmaking, en dus ook aan mijn geluk, en het groote doel mijner beſtemming, als onſterfelijk wezen, brengt. Dat ik voorts, uit kracht dezer overtuiging, *alles*, of *niets* gelooven moet, wat in hetzelve geſchreven ſtaat: ja *alles*, of *niets*, om dat wanneer ik mij veroorloof de eene of andere leerſtelling, welke mijn kortzigtig verſtand niet doorgronden kan, ter zijde te ſtellen, elk ander insgelijks de vrijheid heeft, om, volgens zijne begrippen, een ander leerſtelſel ter zijde te ſtellen: waardoor natuurlijk het naauwe verband, dat er tusſchen alle de leerſtellingen, en onze daaruit vloeijende pligten ontſtaat, geheel verbroken wordt, en alles op losſe en wankelbare gronden zou rusten, die eindelijk het geheel zamenſtel ontzenuwen, en van kracht zouden berooven.

V. *Kunt gij ten ſlot nog een ſterkere aanmerking hierbij voegen?*

A. Ja, wij durven zelf beweren dat bijaldien het mogelijk ware dat wij, bij het vast geloof aan de waarheden van het evangelie, al dwaalde wij, ten minſten ter goede trouw zou dwalen, en zelfs in de oogen van God verſchoonlijk zoude zijn, alzoo wij het verhevenſte voorſchrift van geloof en levensgedrag, dat onder de menſchen ooit bekend is geweest, omhelsd en geloofd hebben; terwijl wij, in het tegenovergeſtelde geval, bij het verwerpen dezer gronden, niets ter onzer verſchoning zou kunnen weten uit te denken.

Men vergunne ons hier de vier ſchoone regels van Mevrouw DE NEUFVILLE, in haar dichtſtuk over de on-

ſterflijkheid der ziel, te bezigen, en den hieraan nog twijfelende wijsgeer met haar toe te roepen:

Dan ziet ge uw ſtofgebouw, ontbloot van zuil en bindſels,
Ter nederſtorten op zijn losſe grondbeginſels.
O wijsgeer! berg u! eer deez' val u doodlijk wordt!
Onſterflijk u hervorme, en in ellende ſtort.

VAN DE ONGEWIJDE GESCHIEDENIS.

V. *Wat is de ongewijde geſchiedenis?*

A. De geſchiedenis der onderſcheidene volken die achtereenvolgend op de wereld beſtaan hebben. Dezelve verdeelt zich natuurlijk in de oude en nieuwe geſchiedenis; betreffende namelijk de geſchiedenis der volken die vóór of na het aangewezen tijdperk van CHRISTUS beſtaan hebben.

DE OUDE GESCHIEDENIS.

VAN DE *EGYPTENAREN.*

V. *Welk volk heeft zich het eerst tot eene monarchie gevormd?*

A. 't Schijnen de *Egyptenaren* te zijn, wier geſchiedenis opklimt tot nabij den zondvloed. CHAM, zoon van NOACH, trok met zijn zoon MESRAIM naar *Egypten*, en zijn huisgezin vermenigvuldigde zich aldaar ſchielijk.

V. *Wie was de eerſte koning van* Egypten?

A. Het waarſchijnlijkſte gevoelen is, dat MINES het eerſte dezen naam voerde: zijne gade was ISIS genaamd. Zijne kinderen verdeelden zijn rijk naderhand onder elkanderen in vier deelen: beſtaande namelijk, in *Thebe*, of het hooge *Egypten*; in het lage *Egypten*; in het land van *This*, en in *Memphis*.

V. *Van welke koningen van* Egypten *wordt in de gewijde geſchiedenis geſproken?*

A. De eerſte dier koningen was die bij wien ABRAHAM de wijk nam; men gelooft algemeen dat hij CERTOS genoemd was. Te gelijker tijd regeerde MOËRIS in hoog *Egypten*, alwaar hij het meer deed graven dat zijn' naam voert, ten einde, door middel van een breed kanaal, het overvloedig water van den *Nijl* derwaarts heen te leiden. SIPHOAS, de opvolger van MOËRIS, deed groote ontdekkingen in het vak der wetenſchappen, waarom de *Grieken* hem MERCURIUS TRIMIGISTE noemden. Honderd jaren daarna maakten de *Arabieren* zich meester van een gedeelte van het lage *Egypten*, en van *Memphis*. De *dinastie*, of regering dezer herderlijke koningen hield zich bij de drie honderd jaren ſtaande, en 't was onder de regering van een hunner dat JOSEF 't beſtuur over het koningrijk had, en dat JAKOB zich aldaar met zijn huisgezin nederzette. Voorts volgde een ander koning, RAMPSES, FARAO bijgenaamd, die de *Hebreeuwen* door den zwaarſten arbeid drukte, en de oude dienſten vergat die JOSEF aan het land bewezen had. Deze FARAO had twee zonen, AMENOFIS en BUSIRIS ge-

naamd, de eerſte vereenigde drie deelen van *Egypten* onder eene zelfde heerſchappij, en verplaatſte den zetel van zijn rijk te *Tanis*. Men gelooft dat dit de FARAO was, onder welks regering *Egypten* door de vreesſelijke plagen gedrukt werd, en die met zijn geheel leger in de *Roode zee* verging.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. Zijn zoon SESOSTRIS, zijnde een der grootſte veroveraars die ooit geleefd heeft. Naauwelijks aan zijne kindsheid ontlogen, gaf hij blijken van zijn krijgszuchtige neiging door een' inval welke hij in *Arabiën* deed. Bij zijn terugkomst betrouwde hij zijn rijk aan 't beſtuur van zes en dertig ſtedehouders, die allen braaf waren, en voerde den oorlog in *Ethiopiën;* kwam vandaar weder in *Azia* terug, en drong, met eene bijna onbegrijpelijke ſnelheid, tot in *Indiën* door; onderwierp zich de *Scyten*, en liet een volkplanting achter in het rijk van *Colchos;* keerde voorts in zijne ſtaten terug, alwaar hij ſchoone gedenkteekenen deed oprigten. — Voorts telt men de volgende koningen: CHÉOPS, en zijn zoon MYCERINUS, ASYCHIS, en na dezen PROLENIUS, die zijn dochter aan SALOMON ten huwelijk gaf; voorts SISAK, die een' inval in *Judea* deed onder de regering van JEROBEAM, en bij deze gelegenheid de ſchatten van den koning, en die uit den tempel te *Jeruzalem* roofde.

V. *Weet men welke koningen in* Egypten *na hem regeerden?*

A. Er heerscht veel duisterheid hieromtrent in de geſchiedenis; echter vinden wij in dezelve de namen van

van een' ARASYS, een' SETHON, en THARAKA opgeteekend, welke laatſte tot aan de kolommen van HERKULES doordrong, een lange krijg tegen de *Aſſyriërs* voerde, en een verbond ſloot met EZECHIAS, koning van *Juda*. NECHAO, zijn zoon, volgde hem op, en waagde het, door middel van een kanaal van 50 mijlen lengte, de zee met de *Nijl* te vereenigen; bij welke onderneming vele menſchen omkwamen. 't Was ook gedurende zijne regering, dat de *Pheniciërs*, zich op de *Roode zee* ingeſcheept hebbende, den tweeden uithoek van *Afrika* ontdekten, die met den naam van *Kaap de goede hoop* beſtempeld werd; en voorts door de engte van *Kades*, of van *Gibraltar* terug zeilden. Deze NECHAO deed een' roemrijken inval in *Syriën* en *Judea*, waarbij koning JOSIAS omkwam, en zijn opvolger gevangen naar *Egypten* gevoerd werd.

V. *Wat gebeurde na den dood van* NECHAO?

A. Er ontſtonden vele onlusten in *Egypten*. NEBUCADNEZAR. koning van *Aſſyriën*, maakte zich dezelve ten nutte, deed AMASIS als onderkoning erkennen, en APRIES, die de vlugt in *Ethiopiën* genomen had, deed eene poging om weder in *Egypten* te dringen, alwaar hij in zijn eigen paleis verſlagen en gedood werd.

V. *Verwierf* AMASIS *zich den naam niet van een beroemd koning te zijn?*

A. Ja; hij regeerde wijsſelijk gedurende meer dan veertig jaren, en maakte zich algemeen bemind, door vriendelijkheid en minzaamheid, als ook door de wijsheid der wetten die hij inſtelde; onder welke de wet, waarbij elk onderdaan verpligt werd aan de regering

te verklaren waarvan hij leefde, en door welk middel hij zijn beſtaan vond, vooral onze opmerkzaamheid verdient. Hij vereenigde voorts het eiland *Cyprus* met zijn rijk. Gedurende zijne regering reisde PYTHAGORAS in *Egypten*, en verzamelde, door het herhaald onderhoud dat hij met de priesters had, de gronden van zijne wijsbegeerte, en de beginſelen van zijne leer der zielsverhuizing.

V. *Ontſtond er geene omwenteling na den dood van* AMASIS?

A. Ja: PSAMMENIN, zijn zoon, werd door CAMBYSUS, zoon van CYRUS, koning van *Perſiën*, aangevallen, die hem onttroonde, en *Egypten*, als eene provincie aan het *Perſiſche* gebied, onderwierp; gedurende den tijd van twaalf jaren: waarna de *Egyptenaren* nog acht koningen hadden, die allen in geduriгen oorlog met de *Perſen* leefden. ARTAXERXES OCHUS onderwierp *Egypten* op nieuw; 't geen echter naderhand, even als de ſtaten van den koning van *Perſiën*, door ALEXANDER veroverd, en eene der verdeelingen van zijne opvolgers werd. De naam van PTOLOMEUS werd algemeen aangenomen door de zeventien koningen, die achtereenvolgend regeerden, tot op het oogenblik dat AUGUSTUS *Egypten* aan de legers der *Romeinen* onderwierp. De beroemdſte dezer vorſten was PTOLOMEUS PHILADELPHUS, die de bibliotheek, welke zijn vader te *Alexandrie* aangelegd had, vermeerderde, en die de beroemde *Griekſche* overzetting van het oude testament, door zeventig *Joden*, deed vervaardigen.

V. *Noem mij eenige der inſtellingen van de* Egyptenaren?

A. De *Egyptenaren* waren ongetwijfeld het verlichtſte en kundigſte volk der oudheid, als ook het bedrevenſte in de regering, welke medewerkt om het maatſchappelijk leven gerust en veilig te doen zijn; door de beoefening der deugd, en vooral der dankbaarheid; als zijnde de ſterkſte band der zamenleving. De geen die het leven van een mensch had kunnen redden, en 't echter niet gedaan had, werd bij de *Egyptenaren* als den moorder zelfs geſtraft. De ambten gingen van den vader tot op den zoon over, 't geen in elk huisgezin de geheimen der ſtaakunde deed bewaren. De jeugd werd tot matigheid gewend, en men verwaarloosde niets om den geest te beſchaven, 't gevoel te veredelen, en het ligchaam te verſterken. Er was eene krijgsmagt in den ſtaat, welke uit honderdduizend ſoldaten beſtond, waarin ook de kinderen hunne ouders opvolgden. Nooit heeft eenig volk zoo lang zijne gewoonte en wetten ſtaande gehouden: eene nieuwe gewoonte werd bij 't zelve als eene ſoort van wonder beſchouwd. De regters trokken geen geld voor het uitſpreken der twistgedingen. De koningen, ja de dooden zelfs werden gerigt, door een' openlijken aanklager; waarop het aandenken des overledenen geprezen of gelaakt werd. De eerbied voor hunne voorouderen deed hen, met een' godsdienſtigen zorg, derzelver ſtoffelijk overſchot eerbiedigen: vandaar de *mummiën* die tot ons zijn overgekomen. De *Egyptenaren*, met een buiten-

gewoon vernuft begaafd, zijn de eerſte ſterrekundigen geweest; en 't is ontwijfelbaar dat zij de *mathematiſche* wetenſchappen, en vooral de *mechanica* volmaakt hebben: om hiervan overtuigd te worden behoeft men ſlechts een oog te vestigen op hunne ontzaggelijk groote, en uit zware ſteenen zamengeſtelde pyramiden.

V. *Kan men met zekerheid iets van de* Ethiopiërs *zeggen?*

A. Men is algemeen van gevoelen dat de *Ethiopiërs* eene volkplanting van *Egypten* zijn, die onder een ſchooner luchtſtreek zich zoo ontzaggelijk vermenigvuldigd heeft, dat zij zelfs dikwerf de *Egyptenaren* deden beven. HERODOTUS ſchetst de *Egyptenaren* af, als de welgemaaktſte mannen der wereld; ſier op de ſterkte van hun ligchaam, en hunne geſpierde armen, kozen zij altijd de grootſte en ſterkſte onder hen tot koning. Men verhaalt, dat toen CAMBYSES, de zoon van CYRUS, na *Egypten* veroverd te hebben, hun zijne zendelingen afvaardigde met kostbare geſchenken, beſtaande uit wierook, fraaije ſtoffen, en gouden armbanden, zij met dezelve den ſpot dreven, alzoo die hun tot geen nuttig gebruik konden ſtrekken: tot een tegengeſchenk zonden zij CAMBYSES een' boog, die een *Perſiaan* ter naauwer nood zou hebben kunnen dragen; zij ſpande denzelven in tegenwoordigheid der *Perſiſche* afgezanten, en zeiden: „ Wanneer de *Perſen* dezen boog „ zoo gemakkelijk zullen kunnen gebruiken als wij „ doen, dat zij ook dan komen aanvallen, en wij

„ zullen den uitſlag afwachten." 't Was ook te vergeefs dat CAMBYSES in hun land drong; zijn leger werd, te midden der zandwoestijnen, verſlagen.

VAN HET *ASSYRISCHE* RIJK.

V. *Welke zijn de oudſte rijken, die te gelijk met het* Egyptiſche *rijk beſtaan hebben?*

A. Er zijn geene andere rijken bekend, dan het *Aſſyriſche* en *Babyloniſche.* 't Zij dat NIMROD, anders BELUS, de zoon van SEM, ſlechts te *Babyloniën* het rijk bevestigde, dat ASSUR gegrond had; of dat het *Aſſyriſche* en *Babyloniſche* rijk twee onderſcheidene rijken geweest zijn; of wel dat BELUS eindelijk niemand anders dan ASSUR zelf geweest zij, kan men niet met zekerheid beſlisſen, uit hoofde van de duisterheid welke over het tijdvak der geſchiedenis van deze eerſte tijden verſpreid is.

V. *Wat zegt men van* NIMROD?

A. Men ſchetst hem af, als den behendigſten jager, en den grootſten veroveraar. Hij bouwde *Babyloniën* digt bij den beroemden toren van *Babel*, in de velden van *Sennaär.* Zijn zoon NINUS, aan wien hij vóór zijn dood zijn grootsch ontwerp mededeelde, vergrootte zijn rijk, en bouwde de ſtad *Ninive*, welke men onderſtelt nog grooter geweest te zijn dan *Babyloniën*, en huwde SEMIRAMIS, welke hem overleefde, zijn grootſche onderneming verder volvoerde, en zelfs haar' moed deed blijken door eene

onderneming naar *Indiën*. Zij deed *Babyloniën* tot een buitengewonen graad van grootheid en ſterkte ſtijgen, die zij behield tot den tijd van ALEXANDER. Deze beroemde koningin liet in haar geheel rijk ſporen van grootheid en pracht na, en regeerde met veel waardigheid. Haar zoon NINIAS gaf zich aan een verwijfd werkeloos leven over, en verrigtte niets bijzonders.

V. *Wie waren de opvolgers van* NINIAS?

A. Derzelver namen zijn naauwelijks tot ons overgekomen. In de H. Schrift lezen wij, dat PHUL MANAHEM, die het rijk van *Israël* ingenomen had, te hulp kwam. Men gelooft, dat dit dezelfde vorst was die op de prediking van den profeet JONAS boete deed. Zijn zoon SARDANAPALUS bouwde eenige ſteden, en vergrootte zijn rijk; waarna hij zich aan weelde overgaf, zich in zijn paleis bij zijne vrouwen opſloot, en 't gevaar niet kon ontwijken van in handen zijner verontwaardigde veldoverſten te vallen, dan door zijn paleis in brand te ſteken, en zelf aldaar een prooi der vlammen te worden.

V. *Veroorzaakte deze hevige ſtaatsomwenteling den ondergang niet van het* Asſyriſche *rijk?*

A. Asſyriën werd hierop in drie groote rijken verdeeld; ARBACES vestigde het rijk der *Meden;* BELICIS dat van *Babyloniën*, en THEGLAT-PHALAZAR dat der *Asſyriërs*, 't welk het roemruchtigſte dezer drie rijken was. De laatstgenoemde vorst kwam ACHAZ, koning van *Juda*, te hulp, verwoestte het rijk van *Syriën*, en lag de ſtammen van den koning van *Israël* ſchat-

tingen op. Zijn zoon SALMANASSAR volgde hem in de regering, zijnde dezelfde van wiens juk OSEAS, koning van *Israël*, zich wilde ontſlaan. SALMANASSAR maakte zich meester van *Syriën*, en voerde het volk gevangen naar *Babyloniën*.

V. *Wie was de opvolger van* SALMANASSAR?

A. SENACHERIB, zijn zoon, die den oorlog verklaarde aan den koning van *Juda*, EZECHIAS genaamd; doch God redde *Jeruzalem*, dat door honderd vijf en twintig duizend mannen belegerd was, door de belegeraars in één nacht door een engel die wraak op hen uitoefende te doen dooden. SENACHERIB nam hierop, met ſchande overladen, de vlugt naar zijne ſtaten, en oefende de grootſte wreedheden aan de *Israëliten*. Doch ook voor deze wreedheden werd hij geſtraft, daar zijne zonen zelven eene zamenzwering tegen hem maakten, en hem vermoordden. ASSARADAN, zijn derde zoon, verëenigde het koningrijk van *Babyloniën* met dat van *Ninive*, veroverde op nieuw *Judea*, en voerde MANASSE, deszelfs koning, gevangen naar *Babylonïën*.

V. *Wat was intuſſchen het lot der* Meden?

A. Zij verdeelden het rijk van SARDANAPALES, en hadden DEJOLIS, zoon van PRAORTES, tot koning, die gedurende den tijd van drie en vijftig jaren regeerde; zijne heerſchappij vergrootte; de ſtad *Ekbatura* bouwde, en aldaar verſtandige wetten inſtelde.

V. *Wie volgde hem op den troon?*

A. PRAORTES, zijn zoon, een oorlogzuchtig vorst, die de *Perſen* overwon, en dezelve zich onderwierp.

Doch de *Asſyriërs*, die de *Meden* ten allen tijde als een oproerig volk beſchouwden, vielen dezelve naderhand aan onder het opzigt van NEBUCADNEZAR I. verſloeg hun in de vlakte van *Ragau*, en veroverde voorts *Ekbatana* ſtormenderhand, plunderde alles, en vermoordde PRAORTES. Trotsch op de overwinning, maakte deze hoogmoedige koning van *Asſyriën* het ontwerp om de geheele wereld te veroveren. Hij trok over den *Eufraat*, onderwierp zich het lage *Egypten*, en verwoestte *Arabiën*; doch zijn leger werd te *Bethuliën* geſtuit, alwaar zijn veldheer HOLOPHERNES, gedood werd door de beroemde JUDITH, en hij met zijn verſtrooid leger van alle verdere veroveringen moest afzien.

V. *Wat was het lot der* Meden, *na den dood van* PRAORTES?

A. CYAXARES, zoon en opvolger van PRAORTES, wist zich de nederlaag der *Asſyriërs* ten nutte te maken; hij verzamelde zijn leger, en zou *Ninive* hernomen hebben, zonder een' inval die de *Scyten* te gelijker tijd deden: zij vertoonden zich in den omtrek van de brug van *Euxin*, waarop zij het land der *Meden* overſtroomden, en tot in *Egypten* trokken. CYAXARES toefde echter niet lang met den dood van zijn' vader te wreken, daar hij zich met NABOPOLASSAR, zoon van den koning van dien naam, vereenigde, en *Ninive* belegerde, 't geen zij geheel uitplunderden en verwoestten.

V. *Wie was de opvolger van* NABOPOLASSAR?

A. NEBUCADNEZAR II., een der grootſte vorſten die

die ooit op de wereld leefde, en 't werktuig waarvan God zich dikwerf bediende om volken te kastijden. Hij veroverde *Phenicië̈n*, *Syrië̈n*, een gedeelte van *Egypten*, *Judea*, en ook *Jeruzalem* tot driewerf gedurende den tijd van twaalf jaren: hij verwoestte den tempel van SALOMON, roofde alle de zilveren en gouden vaten, en voerde de *Joden* gevangen naar *Babylon:* dit was derzelver tweede gevangenis. — Dezelfde NEBUCADNEZAR verſterkte en verfraaide *Babyloniën*, en deed, op zeer hooge en vastgebouwde gewelven, de beroemde tuinen aanleggen welke de oudheid bewonderde. Hij deed ook dijken maken, om de overſtroomingen van den *Eufraat* voor te komen. Dit alles in zijn geheugen herhalende wat hij verrigt had, verhovaardigde hij zich hierop: God ſtrafte hem voor dezen hoogmoed, door hem 't verſtand te benemen; waarop hij uit zijn rijk en de zamenleving der menſchen verjaagd werd, en als de beesten op 't veld leefde. Zeven jaren daarna bekende hij, in een oogenblik dat hij 't gebruik zijner rede weder bekwam, dat hij tegen God gezondigd had: waarop God hem vergiffenis verleende, en de harten zijner onderdanen neigde, om hem weder voor hunnen koning te erkennen: waarna hij nog eenige jaren regeerde, en ſtervende de verwoesting van zijn rijk voorſpelde.

V. *Welk lot onderging het* Asſyriſche *rijk, na zijn' dood?*

A. Zijne opvolgers regeerden allen zeer kort, te midden van de op elkanderen volgende onlusten. De

Meden, zich deze onlusten ten nutte makende, belegerden koning BALTHAZAR, die, zijne hoofdſtad voor onverwinnelijk houdende, zich te midden van deze belegering aan weelde en wellust overgaf: waarop hij, een gastmaal houdende, een hand aan den muur van zijn vertrek ontwaarde, die hem het vonnis van de verwoesting van zijn rijk, als ook dat de ſtad nog denzelfden nacht door de vijanden ingenomen zou worden, op den muur ſchetste: waarop 't werkelijk gebeurde, dat de *Meden* dien zelfden nacht in de ſtad drongen.

V. *Onder welken koning werd het* Asſyriſche *rijk verwoest?*

A. Onder ASTYAGES, zoon van CYAXARES, zijnde de vader van MANDANE, welke hij aan CAMBYSES, koning van *Perſiën*, ten huwelijk gaf, onderrigt zijnde dat de koning van *Babyloniën* zich tegen hem wapende, en een verbond met CRESUS, koning van *Lybiën*, geſloten had, vroeg hij CAMBYSES om bijſtand, die hem zijn' zoon CYRUS, met dertig duizend mannen hulptroepen, zond; wier eerſte krijgsverrigting noodlottig was voor den koning van *Armeniën*. CYRUS rukte voorts tegen de *Babyloniërs* aan, dreef hun tot in *Babyloniën* terug, en wendde zich hierop tot CRESUS, dien hij krijgsgevangen maakte, en wiens leger hij geheel verſloeg: waarna hij *Babyloniën* belegerde, die ſtad innam, en ſchier het geheele Oosten aan de heerſchappij van zijn' vader ASTYAGES onderwierp.

V. *Leefde* ASTYAGES *nog lang, na de inneming van* Babyloniën?

A. Omtrent twee jaren, waarop CYRUS, als zijn wettige erfgenaam, den troon der *Meden* beklom, welke hij met die der *Perſen* verëenigde. DANIËL, die in de gunst der vorige koningen van *Aſſyriën* gedeeld had, deed hem inzien dat zijne komst reeds meer dan twee honderd jaren te voren door den profeet JEZAIA was voorſpeld geworden: waarop CYRUS aan de *Joden* vergunde weder naar hun land te trekken, en den tempel van *Jeruzalem* te herſtellen.

V. *Bleef* CYRUS *lang meester van geheel* Azia?

A. Omtrent zeven jaren, gedurende welken tijd hij wijze wetten inſtelde, en zich bezig hield met de rust in zijne uitgeſtrekte provinciën te vestigen; zijne ſteden te verſterken, volkplantingen aan te leggen, en zijne onderdanen gelukkig te maken. Men wil ook dat hij de eerſte vorst was die posterijen in zijne ſtaten aanſtelde.

V. *Wie volgde hem op in de regering?*

A. Zijn zoon CAMBYSES, een der minst wijze vorſten der oudheid. Niet voldaan met zijn uitgeſtrekt gebied, onderwierp hij zich *Egypten*, en wilde tot in *Ethiopiën* oorlog voeren; doch toen deze onderneming mislukte, gaf hij zoo vele blijken van uitſporigheid, dat dezelve ongevoelig de verdorvenheid der zeden deeden ontſtaan, terwijl de zeden tot hiertoe in *Perſiën* voortreffelijk waren. Hij ſtierf zonder door zijn onderdanen betreurd te worden.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. DARIUS, zoon van HYSTASPES, die uit een burgerlijk leven zich tot den troon verheven ziende,

dezelve met betere geneigdheden beklom. Hij herſtelde, zoo veel mogelijk, de ongeregeldheden van zijn' voorganger: doch daar de overvloed en weelde de zeden reeds te veel verbasterd hadden, was het hem niet mogelijk de eenmaal aangenomen pracht der *Perſen* te ſtuiten. Hij waagde vruchteloos eenige krijgsverrigtingen; de *Grieken* dreven hem te *Marathon* terug, terwijl de *Scyten* hem noodzaakten weder naar zijne hoofdſtad terug te keeren, alwaar hij ſtierf, op het berigt van het oproer der *Egyptenaren*.

V. *Welke daden verrigtte zijn zoon* XERXES?

A. Hij onderwierp de *Egyptenaren*, verbond zich met de *Carthageners*; wilde het voormalig ontwerp van zijn' vader, om zich meester te maken van de *Griekſche* eilanden, volvoeren, en plaatſte zich aan 't hoofd van een geducht leger, 't welk hij door al de *Aziatiſche* pracht van zijn' hofſtoet deed achtervolgen. Aan de *Thermopyle* bood men hem de hevigſte wederſtand; hij ſtak hierop de ſtad *Athenen* in brand, en verloor voorts de beroemde veldſlagen van *Salamina*, van *Plateus*, en *Mycales*. Geheel beſchaamd en ter neder geſlagen toen hij zijne legers vernietigd zag, nam hij de vlugt naar *Perſiën*, en gaf zich aldaar geheel aan de pracht en weelde over, tot op het oogenblik dat hij door zijn' eigen' veldoverſten ARTABAN vermoord werd.

V. *Wie regeerde na* XERXES?

A. ARTAXERXES, die reeds gedurende zeven jaren in de heerſchappij gedeeld had. Hij beſchermde de *Joden*, en gaf hun hun land weder; onderwierp

de oproerige *Egyptenaren*, en verleende eene ſchuilplaats aan THEMISTOCLES, die door zijn medeburgers vervolgd werd; onderhield voorts de verdeeldheden in de *Griekſche* gemeenebesten, en ſtierf na eene veertigjarige regering. Bij zijn' dood ontſtonden vele onlusten in *Perſiën*. Zijn zoon en wettige erfgenaam XERXES de II. regeerde ſlechts vijf en veertig dagen, en werd door zijn' broeder SAGDIAN vermoord; die op zijne beurt door een' anderen broeder, OCHUS genaamd, van den troon verſtoten werd.

V. *Regeerde* OCHUS *vreedzaam?*

A. Ja; hij heerschte gedurende negentien jaren: nam deel in den oorlog van de *Peloponezen*, en kwam de *Lacedemoniërs* te hulp tegen de *Atheniënzers*. 't Was onder zijne regering dat *Egypten* koningen aanſtelde. ARTAXERXES de II., MEMNON bijgenaamd, volgde hem, tegen den wil zijner moeder PARYSATIS, die zijn' jongſten broeder CYRUS de voorkeur gaf, in de regering op. Deze CYRUS, die men *de jonge* CYRUS noemt, en die over het lage *Egypten* heerschte, maakte een verbond met de *Grieken*, nam tien duizend van dezelven in zijn ſoldij aan, en kwam, na hiermede drie of vier honderd mijlen afgelegd te hebben, bij *Babyloniën*; alwaar een gevecht voorviel, waarin de *Grieken* den linkervleugel van ARTAXERXES verſloegen, waarbij CYRUS, na eerst zijn' broeder gewond te hebben, zelf gedood werd.

V. *Hoe ging het voorts met de tien duizend* Grieken?

A. Zij maakten een terugtogt voor het overwinnend

leger van ARTAXERXES, en keerden voorts naar hun land terug, na een marsch van omtrent zes honderd mijlen afgelegd te hebben; 't geen men gewoon is *de terugtogt van tien duizend* te noemen; zij hadden den beroemden XENOPHON tot hun opperhoofd, die een zoo groot wijsgeer en historieſchrijver, als held was.

V. *Wie volgde op* ARTAXERXES MEMNON?

A. ARTAXERXES OCHUS de III., zijnde een onmenscht tyran, die bijna alle zijne bloedverwanten om 't leven deed brengen, zijne onderdanen onderdrukte, *Egypten* weder veroverde, en aldaar de grootſte wreedheden pleegde. Hij ſtierf door zijn' kamerling BAGOAS, die hem door vergif ombragt. ARSIS, de jongſte zijner zonen, volgde hem ſlechts op om twee jaren naderhand door denzelfden BAGOAS vermoord te worden, die voorts CODOMAN, ſtedehouder van *Armeniën*, op den troon plaatſte. Deze ſtelde de hoop welke BAGOAS had opgevat om onder hem te regeren te leur, waarover hij zich eindelijk, uit wanhoop, door vergif om 't leven bragt.

V. *Hoe gedroeg* CODOMAN *zich?*

A. Men verzekert dat hij voor een der ſchoonſte vorſten gehouden werd — ten uiterſte beminnelijk, dapper, en ten vollen waardig was om 't geluk van zulk een groot rijk uit te maken. Hij beklom den troon in 't zelfde jaar dat ALEXANDER, koning van *Macedoniën*, de regering aanvaardde. Doch de tijd was gekomen dat, volgens de voorſpelling der profeten, het rijk van *Perſiën* door de *Macedoniërs* zou

verwoest worden. ALEXANDER, die den hoon wilde wreken, eertijds den *Grieken* aangedaan, bragt den oorlog in *Azia* over, onderwierp zich eerst het laag *Azia*, verſloeg DARIUS in drie geregelde veldſlagen, maakte zich meester van *Perſiën*, en noodzaakte DARIUS de vlugt naar *Bactriane* te nemen, alwaar hij door BESSUS, een van zijne eigene legerhoofden, met dolkſteken doorboord werd. Aldus nam het *Perſiſche* rijk een einde, twee honderd en dertig jaren na hetzelve door den grooten CYRUS geſticht was geworden.

VAN DE *GRIEKEN* EN *MACEDONIËRS.*

V. *Welke zijn de beginſelen van de geſchiedenis der* Grieken?

A. De geſchiedenis der *Grieken* neemt hare oorſprong bij de ſtichting van het rijk van *Argos*, door INACHUS, in klein *Azia* geboren. 't Was onder de regering van zijn' zoon PHANOREUS dat OGYNES, koning van *Beotiën*, leefde, wiens ſtaat door eene vreesſelijke overſtrooming verzwolgen werd.

V. *In welke tijd werd* Athenen *gegrond?*

A. Omtrent zestien honderd jaren vóór CHRISTUS geboorte. CÉCROPS bragt eene volkplanting uit *Egypten*, vestigde dezelve in de *Attica*, bouwde aldaar twaalf gehuchten, grondde het rijk van *Athenen*, en voerde aldaar de wetten van zijn land, als ook den eeredienst aan zijne goden in. Na verloop van weinig tijds ontſtond een zondvloed of overſtrooming in *Thes-*

faliën, welke men met den naam van *Ducalion*, die toenmaals aldaar regeerde, beſtempelde. De naam van zijn' zoon HELLEN werd aangenomen door de volken die wij onder den naam *Grieken* kennen. 't Was in denzelfden tijd dat CADMUS in *Beotiën* kwam, alwaar hij *Thebe* ſtichtte, en dat ook DANAUS in *Griekenland* verſcheen.

V. *Zijn de meeste dier oude geſchiedenisſen niet met fabelen doorweven?*

A. Wanneer men nadenkt dat de goden en helden der fabelleer geen andere wezens waren, dan de oudſte koningen zelven, die in de eerſte tijden geleefd hebben, zal men ligt beſeffen dat het verhaal van hunne levensſchets en heldendaden alleen het fabelachtige of wonderbaarlijke ontleend heeft, aan het vernuft der dichters die het bezongen en vereerden.

V. *Wat zegt men van* CADMUS?

A. Hij was de zoon van AGENOR, koning van *Sidon*, wiens dochter door den koning van *Creta* ontvoerd was geworden. CADMUS werd door zijn' vader gezonden om den roover te achterhalen; doch zijne zuster niet vindende, hield hij zich in *Beotiën* op, maakte zich meester van *Thebe*, en bouwde aldaar eene forteres, die hij naar zijn' naam noemde. 't Was deze vorst die het karakterſchrift in *Griekenland* overbragt, 't geen aldaar nog onbekend was.

V. *Wie waren de ſtichters van de andere ſtaten van* Griekenland?

A. PERSEUS, die, zijn' grootvader bij ongeluk om het leven gebragt hebbende, zich uit zijn land ver-

bandde, en de ſtad *Mylene* bouwde, welke in 't vervolg een der magtigſte ſteden van *Griekenland* werd. In denzelfden tijd kwam PELOPS, zoon van TANTALUS, in de *Elide*, en huwde aldaar met HYPODAMIA. Zijn geſlacht werd zeer talrijk, en bevolkte eindelijk de geheele *Peloponeſus*, waaraan hij zijn' naam gaf.

V. *Was het niet ter zelver tijd dat de onderneming der* Argonauten *voorviel?*

A. Ja: weinige jaren daarna verzamelde JASON, een jonge prins van *Theſſaliën*, de dapperſte krijgslieden van *Griekenland*, om de ſchatten van AËTES, koning van *Colchas* in klein *Azia*, te veroveren. Hij deed een ſchip bouwen dat hij *Argo* noemde, zijnde de naam van deszelfs ſtichter: voorts noemde men dezen togt, *de verovering van het gouden vlies.*

V. *Noem mij eenigen der beroemdſte helden van deze onderneming?*

A. De beroemdſte hunner was voorzeker HERCULES, zoon van AMPHITRION, van het geſlacht van PERSEUS; die naderhand de beroemde heldendaden verrigtte welke zijn' naam vereeuwigden. Voorts THESEUS, zijn vriend, zoon van EGEUS, koning van *Athenen*, die de twaalf gehuchten verëenigde tot ééne ſtad, waarin alle de gezachvoerende perſonen zich verzamelden. De andere beroemdſte *Argonauten* waren JASON, CASTOR, POLUX, CALAIS, en NESTOR.

V. *Werden in deze eerſte tijden geene andere krijgszuchtige ondernemingen gedaan?*

A. Ja: in de eerſte plaats het beleg van *Thebe*, waarbij zich de zeven dapperſte legerhoofden ver-

eenigden, waaronder men AMPHITRION, ETEOCLES, POLICINIUS, en AMPHIARAUS telt.

V. *Welke was de beroemdſte onderneming der oude* Grieken?

A. De oorlog van *Troje*, aldus genaamd naar de ſtad welke in klein *Azia* door DARDANUS geſticht was, en die opgevolgd werd door LAOMEDON, en PRIAM. PARIS, de zoon van PRIAM, deed eene reis naar *Lacedemoniën*, alwaar MENELAUS regeerde, en ſchond aldaar de wetten der gastvrijheid, door zijne vrouw HELENA, zijnde de ſchoonſte vrouw van gansch *Griekenland*, te ſchaken. Alle de *Griekſche* vorſten verëenigden zich hierop om dezen hoon te wreken, 't geen de oorzaak was van het beleg van *Trojen*. De voornaamſte *Griekſche* veldheeren, die dit beleg bijwoonden, waren AGAMEMNON, MENELAS, ACHILLES, NESTOR, ULYSSES, AJAX, enz.

V. *Hoe lang duurde dezen oorlog?*

A. De *Grieken* belegerden omtrent tien jaren *Trojen*, 't welk zij een prooi der vlammen deden worden, om dat ACHILLES aldaar omgekomen was. Bij hunne terugkomst in *Griekenland* waren zij aan vele onheilen ten doel. AGAMEMNON werd door EGISTHES omgebragt; IDOMENEUS verbandde zich uit zijn eigen vaderland; ULYSSES zwierf lang op de zeën rond; in één woord, geheel *Griekenland* veranderde van gedaante, en leed veel door de gedurige omwentelingen. De *Heracliden*, of afſtammelingen van HERCULES, vestigden zich in verſcheidene landſtreken, en maakten zich meester van *Peloponeſus*, 't geen zij on-

der elkanderen verdeelden. STHENELUS verëenigde onder zijne regering de rijken van *Argos*, *Mycene*, en *Sycione*; *Lacedemoniën* werd door twee koningen beheerscht; CRESIPHONTES viel *Mesſeniën*, en ALETES het rijk van *Corinthen* ten deel.

V. *Hielden de* Heracliden *zich lang ſtaande?*

A. Van de vier rijken welke zij vestigden hielden die van *Lacedemoniën* en *Corinthen* zich met veel onderſcheiding en roem ſtaande: het laatſte was minder door zijne krijgsmagt dan door de aankweeking der ſchoone kunſten, wetenſchappen, en beſchaafdheid beroemd. *Thebe* vestigde zich, na den dood van haar koning, XANTHUS genaamd, tot eene republiek. De *Atheniënzers* volgden dit voorbeeld, bij den dood van hunnen koning, CODRUS, en ſtelde een regeringsperſoon aan hun hoofd, *Archontes* genaamd, die tot deze waardigheid voor zijn geheel leven benoemd werd; doch na wiens dood dezelve ſlechts tot één jaar bepaald werd. Gedurende dit tijdvak onderging *Griekenland* de grootſte omwentelingen. De bewoners van *Ioniën* en van *Eoliën* uit *Peloponeſus* verjaagd zijnde, begaven zich naar klein *Azia*, en ſtichtten aldaar verſcheidene ſteden. De bewoners van *Doriën* maakten insgelijks vele veroveringen. De *Lacedemoniërs*, magtiger geworden zijnde, drukten de naburige volken, als ook hunne eigene landgenooten.

V. *Werden deze onbillijkheden door niets beteugeld?*

A. LYCURGUS, die in *Ioniën*, in *Creten*, en in *Egypten* gereisd had, ſtelde bij zijne terugkomst voortreffelijke wetten in, die de bewondering van geheel

Griekenland tot zich trokken. Zoo lang de *Lacedemoniërs* dezelven opvolgden was hun gemenebest het bloeijendſte van alle gemenebesten. LYCURGUS maakte hun bovendien bekend met de werken van HOMERUS en HESIODES, die weinig tijds te voren geleefd hadden. IPHITES, vorst van de *Eliden*, deed kort daarna weder de ſpelen van *Olympiën* vieren, welke men de *Olympiſche ſpelen* noemden, en die, alle vier jaren gevierd wordende, den *Grieken* tot tijdrekening ſtrekten.

V. *Wat was de oorſprong van het rijk van* Macedoniën?

A. Omtrent honderd jaren na de herſtelling der *Olympiſche* ſpelen, kwam CORANUS, zijnde een afſtammeling van de koningen van *Argos*, in *Thraciën*, aan het hoofd van eenige gelukzoekers, en maakte zich meester van *Edeſſe*, alwaar hij de gronden van het rijk van *Macedoniën* lag; dat naderhand zoo groot en magtig werd, en ſlechts lang na den tijd der *Romeinen* verwoest wierd.

V. *Wat was te* Lacedemoniën *de oorſprong der* iloten, *of ſlaven?*

A. De twintigjarige oorlog tuſſchen de *Lacedemoniërs* en de *Meſſiniërs*, die TELECHOS, zijnde de koning van *Lacedemoniën*, vermoord hadden; niet ten einde gebragt kunnende worden door het oordeel der *Amphictions*; wier opperſte regtbank echter door geheel *Griekenland* geëerbiedigd werd: deed *Lacedemoniën* nieuwe aanvallen, waaronder de *Meſſiniërs* bezweken; doch zich op nieuw aan het juk willende onttrekken, werden zij geheel verſlagen: 't ge-

deelte dat zich door de vlugt redde vestigde zich in *Siciliën*, en stichtte aldaar *Messina*. Het grootste getal werd echter tot de slavernij, en tot den laagsten arbeid gedoemd, onder het opzigt van ILOTES, naar wiens naam men de slaven *iloten* noemde.

V. *Wie waren de wetgevers van* Athenen?

A. DRACO, ARCHONTES, werd eerst gelast met het ontwerp der wetten; doch door eene voorbeeldelooze strengheid strafte hij de kleinste misdaden met den dood; waarom ook zijn wetten, die met bloed scheenen geschreven te zijn, slechts dertig jaren stand hielden. SOLON, een beroemd wijsgeer, die sedert voor een der wijzen van *Griekenland* gehouden werd, stelde veel beter wetten in, waardoor het volk beschaafd, en voor de volgende eeuwen tot de schoone kunsten voorbereid werd. Intusschen leefden te *Athenen* lieden van een' heerschzuchtigen aard, die de vrijheid wilden aanranden. PISISTRATES overweldigde de regering, en plaatste zich aan deszelfs hoofd; tot tweemaal van zijne waardigheid ontzet, en tweemaal weder aangesteld zijnde, regeerde hij tot aan zijn' dood. Zijn zoon HIPPARGUS volgde hem op, regeerde gedurende dertien jaren, en werd vermoord door HARMODIUS en ARISTOGITRA. HIPPIAS, zijn broeder, verving zijne plaats; doch kon zich niet staande houden, en werd uit *Athenen* verbannen; waarop hij naar *Persiën* vlugtte: met zijne verbanning nam tevens de dwinglandij een einde.

V. *Was het niet ter dier tijd dat de zeven wijzen van* Griekenland *leefden?*

A. Ja; zie hier derzelver namen: SOLON, de *Athener*, zijnde de beroemdſte van allen; BIAS, van *Prienen*; CHILON, de *Lacedemoniër*; CLEOBULES, van *Lindes*; THALES, van *Millet*, zijnde een groot wijsgeer; PITTACUS, van *Mytilene*; PERIANDER, de dwingeland van *Corinthen*, een zeer groot ſtaatkundige; ESOPUS, de zoo beroemde fabeldichter; SAPHO, beroemd door hare poëzij, en eindelijk ANAXINEMES.

V. *Kunt gij mij ook eenige bijzonderheden van* CRESUS, *koning van* Lybiën, *mededeelen?*

A. CRESUS was een zeer magtig vorst in klein *Azia*, die de *Ioniërs*, *Doriërs*, en andere *Griekſche* volkplantingen aan zijne heerſchappij onderworpen had, en aan wien alles gelukte. Hij had groote rijkdommen verzameld, en werd voor den gelukkigſten vorst der wereld gehouden; maar SOLON zeide hem: „ Dat men „ 't geluk der ſtervelingen niet beoordeelen kan dan bij „ hunnen dood;" welke waarheid door den vorst met koelheid beantwoord werd. Doch CRESUS naderhand de *Meden* trotſerende, zag zich door CYRUS in zijne hoofdſtad belegerd, ingeſloten, en voorts veroordeeld om, met zijne ſchatten, op een houtmijt verbrand te worden: hierop dacht hij aan 't geen SOLON hem gezegd had, en riep overluid: „ O SOLON! SOLON!" 't geen de opmerkzaamheid van CYRUS deed ontſtaan, en, toen hij de oorzaak vernam, hem over het gezegde van dien wijsgeer deed nadenken, als kunnende welligt ook in 't vervolg op hem zelven toepaſſelijk worden: waarop hij CRESUS vrijſprak, en hem de heerſchappij over een gedeelte zijner ſtaten terug gaf.

V. *Was dit het tijdperk niet waarin* Griekenland *ten hoogſten top van roem geſtegen was?*

A. Ja; *Griekenland* kon zich toenmaals op groote mannen in allerlei vakken beroemen: in de poëzij onderſcheidden zich SIMONIDES, PINDARUS, en ANACREON; in de wijsbegeerte XENOPHON, EPICHARMES, POCILIDES, PYTHAGORAS, en ANAXIMENES. De *Athenïënzers* onderſcheidden zich toenmaals door hun verſtand, en hunne welſprekendheid; door de beſchaafdheid hunner zeden, en door hunne zucht tot de ſchoone kunſten: zij waren zacht en menſchelijk, beminden de ſpelen en ſchouwtooneelen; doch waren tevens zeer krijgshaftig. De *Lacedemoniërs* waren oorlogszuchtig, fier, en ſtreng in hunne zeden. De *Atheners* daarentegen beminden de pracht en vermaken. 't Was juist in dit roemrijkſte tijdvak van *Griekenland* dat hetzelve de zwaarſte oorlogen tegen de koningen van *Perſiën* doorſtond.

V. *Zuchtte* Griekenland *ook niet onder deszelfs inwendige verdeeldheden?*

A. Ja, naarmate de eerſte ſtaatsperſonen zich meer of minder heerſchappij aanmatigden: aldus zag men een ARISTIDES, een der grootſte wijsgeeren van *Griekenland*, voor tien jaren uit *Athenen* verbannen. XERXES, de zoon van DARIUS, wilde zich deze verdeeldheden ten nutte maken, en met een leger van zeventien honderd duizend mannen *Griekenland* overheeren: ten dien einde deed hij eene brug over den *Helleſpont* maken, en drie duizend galeijen bedreigden de kusten van *Griekenland*.

V. *Op welke wijze hood* Griekenland *weêrſtand aan zulk eene ontzaggelijke krijgsmagt?*

A. THEMISTOCLES, een veldoverſte van *Athenen*, trachtte alle de *Griekſche* gemeenebesten met elkanderen te vereenigen, 't geen hem gelukte; doch 't was hem niet mogelijk een leger van meer dan veertig duizend mannen te verzamelen. LEONIDAS, koning van *Sparta*, plaatſte zich, aan het hoofd van drie honderd *Spartanen*, aan de engte der *Thermopyle*, om den ingang derzelve aan het *Perſiſche* leger te beletten. Twintig duizend *Perſen* velden door het ſtaal deze dappere *Spartanen* ter neder; doch moesten eindelijk voor de overmagt bezwijken; waarop de *Perſen* in verſcheidene *Griekſche* provinciën indrongen, en eindelijk in *Athenen* rukten, dat door derzelver inwoners verlaten was. XERXES maakte zich meester van het kasteel, en deed de ſtad in brand ſteken. Intusſchen verſloeg THEMISTOCLES bij *Salamina* de geheele vloot der *Perſen*.

V. *Wat deed* XERXES, *na deze behaalde zegepraal?*

A. 't Gelukte hem nog eenige ſteden te verwoesten; doch vreezende dat de *Grieken*, die zijne vloot overwonnen hadden, zich meester zouden maken van den overtogt van den *Helleſpont*, keerde hij ſpoedig naar *Azia* terug, en liet MARDONIUS met driemaal honderd duizend mannen achter, die allen verſlagen werden en omkwamen bij *Platea* in *Beotiën*, door PAUSANIAS, koning der *Lacedemoniërs*, en ARISTIDES, veldoverſten der *Atheners:* denzelfden dag werd het overſchot van het zeeleger, dat nog te *Salamina* ontko-

komen was, geheel vernietigd. Sedert dien tijd waagden de *Perſen* zich niet meer op deze zeën, en *Griekenland* werd ontſlagen van dezen zoo geduchten vijand.

V. *Welk voordeel trokken de* Grieken *uit deze overwinning?*

A. Zij bevestigden zich des te meer, en bevrijdden de *Griekſche* volkplantingen van klein *Azia* van de heerſchappij der *Perſen:* de *Atheners* maakten zich, onder aanvoering van CIMONIDES, meester van al het land dat de *Perſen* van *Ioniën* tot aan *Pamfiliën* bezaten. Deze overwinningen deden den roem van CIMONIDES, en van *Athenen* ten hoogſten top ſtijgen; zoo dat zij het bloeijendſte gemeenebest van geheel *Griekenland* werden. De muren van *Athenen* werden weder opgebouwd, derzelver haven van het *Pyreum* verſterkt, en PERICLES verſierde dezelve met prachtige gedenkteekenen, die de bewondering der vreemdelingen tot zich trokken. De koophandel dezer ſtad werd zeer bloeijend en uitgeſtrekt; doch de trotsheid, welke zij zich om deze voordeelen, zelfs ten opzigte van *Lacedemoniën*, aanmatigde, maakte haar gehaat bij de andere gemeenebesten.

V. *Had* Athene *geen oorzaak om zich over deze trotschheid te berouwen?*

A. Ja; want hieruit ontſtond een zeer bloedigen oorlog tegen de *Lacedemoniërs* en de andere gemeenebesten; welke oorlog zeven en twintig jaren duurde: de voornaamſte veldheeren, welken zich hierin onderſcheidden, waren, aan den kant der *Atheners*, THERAMENES, PERICLES, TRASIBULUS, en ALCIBIADES; en, aan

den kant der *Lacedemoniërs*, BRACIDAS, en MONDARES. Eindelijk behaalde LYSANDER, koning van *Macedoniën*, den roem van dezen oorlog te eindigen. Hij belegerde *Athenen*, verwoestte de haven van *Pyreum*, als mede de vestingwerken die dezelve met de ſtad vereenigden, en ſtelde dertig regeringsperſonen, onder den naam van *Archonten*, aan. Doch het gelukte TRASIBULES eindelijk om weder in de *Attica* terug te komen, waarop hij de dertig dwingelanden uit *Athenen* verdreef, en haar de vrijheid weder gaf.

V. *Vielen te dier tijd nog andere merkwaardige gebeurtenisſen voor?*

A. Een der merkwaardigſte was de oorlog die de jonge CYRUS tegen zijn' broeder ARTAXERXES den II., koning van *Perſiën*, voerde, en waarin hij omkwam; als ook de zoo beroemde terugtogt der *tien duizend*, onder het opzigt van XENOPHON, waarvan wij reeds ſpraken. 't Was omtrent dien zelfden tijd dat SOCRATES door de *Atheners* tot den kerveldrank veroordeeld werd, vermits hij zich andere begrippen van de goden vormde dan het volk. De *Grieken*, na verſcheidene keeren den oorlog tegen de *Lacedemoniërs* en *Atheners* gevoerd te hebben, ſloten eindelijk den vrede die ARTAXERXES MEMNON, als zijnde de bemiddelaar, hun voorſloeg.

V. *Was deze vrede lang van duur?*

A. Neen, er ontſtond weder een' anderen oorlog, dien men *de gewijde oorlog* noemde, en die negen jaren duurde. De weigering der *Feniciërs*, om aan den tempel de *Delfos* eene geldboete te betalen, waartoe

zij door de *Amphictyons* veroordeeld waren, was oorzaak hiervan. Deze oorlog waarin vele der veldoverſten omkwamen, verhaastte den ondergang van *Griekenland*, en baande de heerschzucht van PHILIPPUS den weg.

V. *Wie was deze* PHILIPPUS?

A. PHILIPPUS, koning van *Macedoniën*, was de zoon van AMYNTAS; deze jonge vorst was opgevoed in het huis van EPAMINONDAS, en had zich aldaar aan dezelfde harde, ſtrenge, en krijgshaftige levenswijze van dien grooten held en wijsgeer gewend, wiens bezadigdheid en billijkheid hem op eene voorbeeldelooze wijze onderſcheidde; daar hij den ſtelregel had aangenomen om nooit de waarheid, zelfs niet wanneer hij ſchertste, te verraden. PHILIPPUS, op den troon geſtegen zijnde, maakte het ontwerp om *Griekenland* te veroveren: 't gelukte hem, door zijn ſtaatkunde en verraad, aldaar het hoogst gezag te voeren. De *Atheners*, ziende dat het onweder gereed was boven hun hoofd los te barſten, verbonden zich met de *Thebanen*. Doch de veldſlag van *Cheroniën*, die ALEXANDER, zoon van PHILIPPUS, op zijn achttiende jaar won, was, ondanks de welſprekendheid van DEMOSTHENES, het tijdvak van de verwoesting der *Griekſche* vrijheid.

V. *Wat deed* PHILIPPUS, *na dezen veldſlag?*

A. Hij vormde 't ontwerp van den oorlog in klein *Azia* te voeren; 't gelukte hem zich tot opperbevelhebber der *Griekſche* benden, tegen den koning van *Perſiën*, te doen benoemen: hij ſtond reeds op het punt van zijn vertrek toen hij door zekere PAUSA-

NIUS, aan wien hij geen regt gedaan had, met dolkſteken doorboord werd.

V. *Wie volgde hem op in de regering?*

A. Zijn zoon ALEXANDER, hebbende toen den ouderdom van vier en twintig jaren bereikt. Na den dood van zijn' vader gewroken te hebben, deed hij zich tot opperbevelhebber der *Griekſche* benden tegen de *Perſen* benoemen; waarop hij zijn leger tegen de *Thebanen* aanvoerde, hun ſtad geheel verwoestte, en ſlechts het huis van PINDARUS liet ſtaan. Na voorts de heerſchappij over *Macedoniën* aan ANTIPATER overgelaten te hebben, trok hij met een leger van veertig duizend mannen naar klein *Azia*, 't geen hij geheel onderwierp: voorts begaf hij zich naar *Syriën*, en onderwierp zich alle de ſteden welke hij doortrok, nam *Tyrus* in, maakte zich meester van *Egypten*, alwaar hij *Alexandrie* ſlichtte; keerde in *Perſiën* terug, en onderwierp zich hetzelve, na vier geregelde veldſlagen. Hij bevond zich op weg naar *Ecbatana*, toen hij berigt ontving dat DARIUS door BESSUS, een zijner veldoverſten, vermoord was geworden. Vervolgens onderwierp hij zich de *Meden*, de *Parthen*, *Hyrcaniën*, *Bactrianiën*, *Sogdiana*, drong tot in *Indiën* door; en zou nog verder doorgedrongen zijn, bijaldien zijn vermoeide krijgsbenden niet geweigerd hadden hem te volgen. Hij kwam eindelijk te *Babyloniën* terug, alwaar hij, op zijn drie en dertigſte jaar, ſtierf aan de gevolgen zijner losbandigheid.

V. *Welk lot onderging het zoo uitgeſtrekte rijk van* ALEXANDER, *na deszelfs dood?*

A. Nadat zijne veldheeren zijn geheel geſlacht aan huune heerschzucht opgeofferd hadden, verdeelden zij zijn rijk onder elkanderen. ANTIPATER nam *Macedoniën;* PTOLEMEUS, ZOON VAN LAGUS, *Egypten;* LYSIMACHUS *Thraciën*, en de *Helleſpont;* SELEUCUS *Syriën:* doch de afgunst, eigenbaat, en heerschzucht deed hun welhaast de wapenen tegen elkanderen opvatten, en bloedige oorlogen tegen elkanderen voeren.

V. *Welke gevolgen had voorts den dood van* ALEXANDER *voor* Griekenland?

A. Zij verhaastten deszelfs ondergang, want behalven ARATUS en PHILOPOEMENES, die, door hunne dapperheid, in het gemeenebest der *Acheën*, den val der vrijheid vertraagden, 't geen, twee honderd jaren daarna, benevens *Corinthen*, door de *Romeinen* verwoest werd, leverde *Griekenland* geen groote mannen meer op.

V. *Verhieven zich intuſschen geen andere rijken in klein* Azia?

A. Te midden der wanorde, welke door de heerschzucht van ALEXANDERS veldoverſten ontſtond, onttrokken verſcheidene volken van klein *Azia* zich aan het juk, en ſtichtten de onderſcheidene rijken van *Pontus*, *Bithyniën*, en *Pergamus; Armeniën* maakte zich ook vrij van het juk der *Macedoniërs*, en verhief zich tot een groot rijk; doch de magtigſten dezer rijken waren dat van *Syriën* en *Egypten.* Geheel het *Oosten* herkende te dier tijd de heerſchappij van *Griekenland*, terwijl *Griekenland* zelf onderdrukt, en telkens den prooi van den eerstkomenden werd; als of het een verlaten erfdeel ware.

GESCHIEDENIS DER *ROMEINEN.*

V. *Wat was de oorſprong van het* Romeinſche *gemeenebest?*

A. Men eigent derzelver ſtichting toe aan REMUS en ROMULUS, zonen van NUMITOR en van de Vestaalſche maagd, RHEA SYLVIA genaamd. Zwervende landloopers, menſchen van een zedenloos gedrag, en daarenboven met ſchulden beladen, zich in eenige verſtrooide hutten aan de oevers van den *Tyber* verzameld hebbende, ſtichtten, zeven honderd drie en vijftig jaren vóór CHRISTUS geboorte, de gronden van de albeheerſchende *Romeinſche* heerſchappij. Een tuſſchen de twee broeders ontſtanen twist was oorzaak van den dood van REMUS. ROMULUS heerschte nu alleen, en verdeelde de ſtad in drie ſtammen, die elk uit duizend burgers beſtonden: voorts ſtelde hij een ſenaat aan, waartoe hij de welgeſteldſte en oudſte burgers benoemde. Hij rigtte ook een bende ruiterij op, 't geen naderhand de orde der ridders werd. Doch vermits weinig vrouwen onder hun waren, ſtelde deze eerſte *Romeinen* ſpelen in, om hunne naburen de *Sabynen* tot zich te lokken, wier dochters zij intuſſchen ſchaakten. Na een' langdurigen oorlog, welke ten gevolge van dezen roof ontſtond, verëenigden deze twee volken zich eindelijk weder, en TATIUS, koning der *Sabynen*, regeerde gedurende zijn ganſche leven met ROMULUS, die eindelijk zelf door den ſenaat

ſchijnt opgeofferd te zijn; alhoewel men zijn' dood als eene vergoding beſchouwde.

V. *Wie was de opvolger van* ROMULUS?

A. NUMA POMPILIUS, inboorling der ſtad *Cures.* Deze goedhartige en brave vorst vestigde zijn oog op de verbetering van den toenmaligen godsdienst, ſchreef wijze wetten voor, en voerde den eeredienst der vestalen in; verzachtte voorts den woesten aard des volks, ſtichtte den tempel van JANUS, en ſtierf na eene vreedzame en gelukkige regering van drie en veertig jaren. Na hem verkoos het volk TULLUS HOSTILIUS, wiens oorlogzuchtigen aard de krijgszucht bij de *Romeinen* ontwikkelde; welke naderhand tot zulk eene verbazende hoogte ſteeg. De *Albanen* en *Romeinen*, moede van al het bloed dat men van wederzijde had doen ſtroomen, kwamen eindelijk met elkanderen overeen, den uitſlag van het gevecht door drie helden van elk volk te beſliſſen. De drie CURIASSEN der *Albanen* door de drie HORATIUSSEN der *Romeinen* geveld zijnde, werd *Albaniën* in het *Romeinſche* rijk ingelijfd.

V. *Wie was de vierde koning van* Romen?

A. ANCUS MARTIUS, kleinzoon van NUMA, die even als deze vermaak vond, door zachtaardigheid en billijkheid, zelfs zijn vijanden tot onderdanen te maken. Hij bouwde de ſtad *Ostia* aan den mond van den *Tyber*, verſterkte *Romen* door zware muren, en liet, na eene drie en twintig jarige regering, twee zonen na, die, nog zeer jong zijnde, onder de voogdijſchap van TARQUINIUS regeerden, doch, misbruik makende van

den invloed die hij op het volk had, zich meester van den troon maakte. Hij ſtrekte de *Romeinſche* heerſchappij uit, onderwierp zich *Toskanen*, en verſierde *Romen* met gedenkteekenen, waarvan ſommigen nog in wezen zijn. Voorts vermeerderde hij het getal der raadsheeren en der ridders. Na eene regering van acht en dertig jaren werd hij door de zonen van zijn' wettigen vorst ANCUS MARTIUS vermoord.

V. *Welke gevolgen had de dood van* TARQUINIUS?

A. SERVIUS TULLIUS, die met zijne dochter gehuwd was, volgde hem op ten kosten van de twee zonen van TARQUINIUS. Hij voerde den oorlog in *Etruriën*, voegde eenige ſtammen bij de ouden, deed de optelling der burgers regelmatiger zijn, en onderſcheidde zich door zijn krijgshaftige voordeelen. Maar zijne dochter TULLIA, onverduldig den troon te beklimmen, ſpoorde haar' echtgenoot TARQUINIUS aan denzelven te overweldigen; waarop TULLIUS onttroond werd, na eene regering van drie en veertig jaren. TULLIA had de verfoeijelijke onmenſchelijkheid om met haar' wagen over het lijk van haar' vader te rijden.

V. *Hoe gedroeg* TARQUINIUS, *bijgenaamd* de trotſche, *zich op den troon?*

A. Hij gaf zich aan allerlei geweldenarijen over, en regeerde *Romen* veeleer als dwingeland dan als koning. Voorts voltooide hij de bouwing van het kapitool, een trotſchen arbeid; de toenmalige aanſtaande grootheid der *Romeinen* waardig. De hoon die zijn' zoon SEXTUS, LUCRETIA aandeed, deed de bitterheid der gemoederen ten hoogſten top ſtijgen, en was

als de leus der vrijheid. De aanſpraken van BRUTUS bezielden de *Romeinen*, waarop de koningen verbannen, en de regering der conſuls ingevoerd werd.

V. *Welk lot onderging* Romen *na deze omwenteling?*

A. Men koos twee conſuls tot opperhoofden over het volk, wier regering echter ſlechts voor één jaar benoemd werd. BRUTUS en COLLATINUS werden, als de ſcheppers der vrijheid, tot dezen hoogſten rang aangeſteld. De TARQUINIUSSEN, van den troon verjaagd, vonden overal, zoo wel in als buiten *Romen*, beſchermers. Vele jonge lieden van de aanzienlijkſte familiën ſtelden alles in 't werk om hen op den troon te herſtellen: de zamenzwering werd ontdekt, en BRUTUS offerde twee zijner zonen, die zich onder de zamengezworenen bevonden, aan de vrijheid op. De naburige vorſten beſchouwden de verbanning van TARQUINIUS als een' hoon, die alle vorſten aangedaan werd, en PORSENNA, koning van *Etruriën*, trok met zijn leger tegen *Romen* aan; doch HORATIUS COCLES, SCAEVOLA, en de jonge CLELIA, door hun voorbeeld de wonderen van dapperheid nog vergrootende, verliet PORSENNA, wanhopend om *Romen* te overwinnen, de partij der TARQUINIUSSEN, en liet *Romen* in vrede.

V. *Was* Romen *naderhand gerust?*

A. Neen; na wederſtand aan hare uitwendige vijanden geboden te hebben, liep zij in gevaar door binnenlandſche oorlogen verwoest te worden; want het volk verzette zich tegen de willekeurige heerſchappij welke de conſuls zich aanmatigden, en 't zelve werd

overtuigd dat den naam, welke men toenmaals aan de heerſchappij gaf, ſlechts veranderd was, zonder dat hetzelve indedaad meer vrijheid genoot; dan te voren: waarop eindelijk, na lange worſtelingen, beſloten werd wijze wetten in te voeren, waardoor het algemeen welzijn verzekerd, de eigendommen beveiligd, en de regten van elk burger gevestigd zouden worden. Ten einde zich de wijsheid der *Gricken* ten nutte te maken, werden afgevaardigden naar *Athenen* gezonden, met last, om aldaar de voor het gemeenebest geſchiktſte wetten naar te ſpooren, en te verzamelen.

V. *Gelukte het de afgevaardigden aan dit oogmerk te voldoen?*

A. Zij bragten de wetten van SOLON mede, als zijnde het meest overeenkomſtig met hunne zeden. De zorg om dezelven naar te zien werd aan tien regeringsperſonen betrouwd, het *tienmanſchap* genaamd, die het volk de wetten der twaalf tafelen aanboden, behelzende den geheelen grond van 't *Romeinſche* regt. Het volk, voldaan over de goede trouw waarmede zij dezelven opſtelden, gaf hun de volle magt in handen, die zij als dwingelanden misbruikten. APPIUS CLAUDIUS vooral, gaf zich aan zulke uiterſten over, dat de vader van VIRGINIA geen ander middel overbleef om de onſchuld zijner dochter te bewaren, dan door haar zelf een dolk in 't hart te drukken. Dit geſtorte bloed eener tweede LUCRETIA hitste de volkswoede aan; waarop het *tienmanſchap* verjaagd werd, en men krijgshaftige tribunalen aanſtelden,

waardoor *Romen* gedurende tachtig jaren beheerscht werd.

V. *Steeg* Romen, *ondanks alle deze omwentelingen, echter in grootheid?*

A. Ja, *Romen*, toenmaals honderd dertig duizend inwoners ſterk, onderwierp de *Equen* en *Falisquen*. De ſtad *Veies*, welke met haar in roem wedijverde, werd, na een beleg van tien jaren, door FURIUS CAMILLUS veroverd, zijnde een der beroemdſte mannen van het oude *Romen;* daar hij alle zedenlijke, burgerlijke en militaire kundigheden in zich verëenigde. In denzelfden tijd vielen nieuwe en magtiger vijanden, dan *Romen* tot hiertoe aangevallen hadden, in *Italiën:* de *Gaulen*, door BRENNUS aangevoerd, overwonnen de *Romeinen* te *Allia*, en *Romen* zelfs ſtormerhand ingenomen, en aan de vlammen ten prooi gelaten werd: waarop MANLIUS, aan het hoofd van eene bende jongelingen, de wijk in het kapitool nam, en zich aldaar dapper verdedigde. Gedurende dien tijd verzamelde CAMILLUS, die onregtvaardig verbannen was geworden, eenige krijgstroepen, en rukte hiermede op de puinen van *Romen* aan; op 't zelfde oogenblik dat MANLIUS, die op het kapitool belegerd was, in onderhandeling met de *Gaulen* trad. De ſtad werd in den tijd van één jaar weder herbouwd, en CAMILLUS werd te regt derzelver ſtichter genoemd.

V. *Leefde* Romen *hierop in vrede?*

A. Naauwelijks uit hare asch herrezen zijnde, moest zij verſcheidene volken van *Italiën* beſtrijden, die door PYRRHUS, koning van *Epirus*, ondersteund wer-

den: doch de groote FABRICIUS, conſul van *Romen*, leerde hem de ſterkte der *Romeinſche* wapenen kennen; waarop PYRRHUS in edelmoedigheid met hem ſcheen te wedijveren, daar hij hem de *Romeinſche* krijgsgevangenen zonder losgeld terug gaf; terwijl FABRICIUS hem zijn geneesheer terug zond; die hem voorgeſlagen had, PYRRHUS te vergeven. Naderhand werd PYRRHUS nog door den conſul CURIUS verſlagen, waarop hij naar *Epirus* terug keerde, en de *Romeinen* overwinnaars wierden van alle de oude volken van *Italiën*.

V. *Waaruit ontſtond de* Puniſche *oorlog?*

A. Tien jaren nadat PYRRHUS *Italiën* verlaten had, vroeg *Meſſina*, geſchokt door den opſtand der *Mamertynen*, *Carthago* bijſtand, terwijl de *Mamertynen* daarentegen de hulp der *Romeinen* inriepen. *Romen* had ſlechts dezen glimp nodig om zich tegen de *Carthagers* te wapenen, welker grootheid zij ſedert lang benijdde; als zijnde dit volk meester van de zee, en van den koophandel; beheerſchende *Corſika*, *Sardiniën*, en een gedeelte van *Spanje*; waarop de *Romeinen* dan, in den tijd van zestig dagen, eene vloot van honderd en zestig zeilen gereed maakten. De conſul DUCILLIUS had den roem der eerſte overwinning, waarna ATTILIUS REGULUS zijn glorie ſtaande hield, en eene landing in *Afrika* deed, alwaar hij omtrent twee honderd ſteden onderwierp, verſcheidene keeren HAMILCAR en HASDRUBAL verſloeg: doch eindelijk zelf verſlagen, en krijgsgevangen gemaakt werd: waarna hij, op zijn woord van eer, naar *Romen* gezonden zijnde om de

krijgsgevangenen uit te wisfelen, alleen de grootheid van zijn vaderland in 't oog hield, 't zelve de voortzetting van den oorlog aanraadde, en, getrouw aan zijn woord, weder naar *Carthago* terug keerde; offchoon hij wist dat hem aldaar den dood wachtte: gelijk hij alsdan ook werkelijk, onder de ijsfelijkfte folteringen, ter dood gebragt werd: doch zijn vaderland wreekte hem, door vele groote overwinningen, die de *Carthagers* noodzaakten eenen fchandelijken vrede te fluiten, waarbij zij *Sicilië* verloren. De *Romeinen* voerden naderhand hunne wapenen tegen de *Illyers*, en de *Cisalpijnfche Gaulen*, die zij overwonnen.

V. *Was de vrede tusfchen* Romen *en* Carthago *van langen duur?*

A. Neen; de ftad *Sargonte*, in *Spanje* gelegen, was bondgenoote der *Romeinen*. HANNIBAL, veldoverfte der *Carthagers*, maakte er zich meester van: de *Romeinen* zonden hierop afgevaardigden naar *Carthago*, om rekenfchap van dezen hoon te vragen; doch men beantwoordde hen op een' toon die niets dan krijgszucht ademde. HANNIBAL verliet hierop met zijn leger *Carthago*, trok over den *Eber*, nam zijn' togt over de *Pyreneën*, trok over de *Rhone*, en vergrootte zijn krijgsmagt door de troepen der onderfcheidene *Gaulifche* volken; die zich bij hem voegden. Voorts trok hij over de *Alpen*, en deed, met eene onbegrijpelijke fnelheid, een inval in *Italië*, alwaar de *Cisalpijnen* zich bij zijn leger voegden. Vier geregelde veldflagen, die hij kort op elkanderen won,

deden reeds den val van *Romen* als onvermijdelijk beſchouwen; te meer, daar bijna geheel *Italiën* de *Romeinen* verliet, en dat derzelver laatſte hoop in *Spanje* met de twee SCIPIO's ſcheen te ondergebragt te worden. In deze hagchelijke oogenblikken was *Romen* haar behoud verſchuldigd aan de misſlagen die HANNIBAL zelf beging, als ook aan de dapperheid der drie grootſte helden waarop *Romen* zich toenmaals beroemen kon, namelijk: FABIUS MAXIMUS, MARCELLUS, en de jonge SCIPIO, die naderhand *den Afrikaner* bijgenaamd werd. Na dat HANNIBAL zestien jaren in *Italiën* doorgebragt had, werd hij genoodzaakt 't zelve, ter verdediging van zijn eigen vaderland, te verlaten. SCIPIO verſloeg zijn leger in den beroemden veldſlag van *Zama*, waardoor deze langdurigen oorlog eindigde, en de *Romeinen* meester bleven van *Spanje*, van de eilanden van *Corſika*, *Sardiniën*, *Siciliën*, en alle de andere eilanden, tusſchen *Afrika* en *Italiën* gelegen. — Omtrent dien zelfden tijd had ANTIOCHUS *de groote*, koning van *Syriën*, op aandrang van HANNIBAL, de wapenen tegen de *Romeinen* opgevat: waarop CORNELIUS SCIPIO naar *Azia* trok, en hem aan den berg *Taurus* inſloot. — Eenige jaren daarna vatte PERSEUS, koning van *Macedoniën*, de wapenen op; doch werd krijgsgevangen gemaakt, en voor den zegewagen van PAULUS EMILIUS naar *Romen* gebragt zijnde, in de gevangenis geworpen; waarin hij ſtierf. Van toen af werd het *Macedoniſche* rijk een *Romeinsch* gewest.

V. *Had er nog geen derde* Puniſche *oorlog plaats?*

A. Ja, *Carthago* neigde reeds tot haren ondergang, en was reeds door den *Romeinſchen* ſenaat veroordeeld; toen hare heerschzucht haar aanſpoorde om den oorlog aan MASSINISSA, koning van *Numidiën*, een bondgenoot der *Romeinen*, te verklaren. 't Was SCIPIO EMILIUS, kleinzoon van den grooten SCIPIO, die door *Romen* gelast werd om den hoon, hare vrienden aangedaan, te wreken; waarop *Carthago* geheel verwoest werd. Te gelijker tijd verwoestte MUMMIUS, in *Griekenland*, *Thebe* en *Corinthen;* en ook *Griekenland* werd door de *Romeinen* veroverd.

V. *Ontſtonden te dier tijd geen binnenlandſche onlusten te* Romen?

A. Ja; daar de tribunaten het volksregt ten kosten van dat van den ſenaat wilden verheffen, ontſtonden hieruit binnenlandſche onlusten, welke niet dan met den dood der twee tribunisten eindigde. Na vele woelingen en ſchokken ontſtond in *Azia* een nieuwen vijand der *Romeinen*, namelijk de beroemde MITHRIDATES, die dikwerf verſlagen, doch nooit ontmoedigd werd, en zich altijd weder herſtelde; zijnde een der kundigſte veldoverſten van zijn' tijd; doch tevens van een onvoorbeeldeloos ontrouw en wreedaartig karakter.

V. *Waaruit ontſtond de burgeroorlog tuſſchen* MARIUS *en* SYLLA?

A. Uit eerzucht om het bevel te voeren over het leger dat MITHRIDATES zou beſtrijden. De tribunist SULPITIUS wilde SYLLA deze eer ontroven, om dezelve aan MARIUS, die uit het laagſte ſoort van 't volk zich

tot het conſulaat had weten te verheffen, de voorkeur te geven: waarop SYLLA zich naar *Romen* begaf, aldaar het lid van het tribunaat, dat hem tegengewerkt had, ter dood deed brengen, en MARIUS verjaagde, die op zijn zeventigſte jaar genoodzaakt werd naar *Afrika* de vlugt te nemen. Bovendien deed hij alles verbrijzelen en verwoesten wat MARIUS had doen ſtichten, en veroordeelde hem met alle zijne kinderen tot de ballingſchap. Welhaast ontſtond een' bloedigen oorlog in *Spanje* en in *Italiën*. De twee conſuls waren verdeeld van gevoelen, de eene, CINNA, trok de partij van MARIUS, de andere, OCTAVIUS, was die van SYLLA toegedaan; zij werden handgemeen: CINNA, overwinnaar zijnde, trok zegevierend binnen *Romen*, en deed MARIUS terug roepen, die, tot de waardigheid van conſul benoemd zijnde, een groot getal der raadsheeren deed vermoorden: 't was van dien tijd af dat de verbanningen een begin namen. Doch MARIUS kort daarna, door een overmaat van zijn losbandig gedrag, geſtorven zijnde, werd met hem ook tevens zijn aanhang vernietigd: waarop SYLLA zich tot *Dictator*, en ſtedehouder van *Romen* deed benoemen. Tot dezen opperſten rang verheven zijnde, dacht hij insgelijks aan niets anders dan om, door de vreesſelijkſte verbanningen, zijn vijanden aan zijn wraakzucht opteofferen; waarop hij kort daarna afſtand deed van het dictatorſchap, en tot zijn' dood toe ſtil en vergeten leefde.

V. *Wanneer berstte de zamenzwering van* CATILINA *uit?*

A. Kort na den dood van MITHRIDATES maakte CATILINA, zijnde vol van ſchulden, en geheel bedorven door zijn ongeregeld en wellustig leven, het ontwerp om zich, door het vermoorden der twee conſuls, van de opperheerſchappij meester te maken: doch CICERO, toenmaals conſul zijnde, voorkwam door zijn waakzaamheid dit ijsſelijk ontwerp. CATILINA, zich nu genoodzaakt ziende *Romen* te verlaten, verzamelde eenige troepen, aan welker hoofd hij zich plaatſte; doch hij ſtierf gelukkig kort daarna. Te dier tijd waren er drie heerschzuchtige mannen in de *Romeinſche* republiek, namelijk: POMPEJUS, CESAR, en CRASSUS.

V. *Op wat wijze voldeden zij aan hunne heerschzucht?*

A. Zij verëenigden zich met elkanderen, vanwaar het eerſte driemanſchap ontſtond. CESAR, de grootſte veldheer van zijn tijd, verkreeg de heerſchappij over de *Gaulen*. POMPEJUS had zich dikwerf met denzelfden krijgsroem overladen: doch CRASSUS was het aanzien dat hij zich verwierf alleen verpligt aan zijn rijkdom en geluk. Dit driemanſchap duurde tien jaren, en werd ſlechts vernietigd door den dood van CRASSUS, die in den oorlog tegen de *Parthen* ſneuvelde. CESAR en POMPEJUS werden naderhand oneenig met elkanderen, en hunnen twist eindigde eerst in de velden van *Pharſalis*. CESAR, overwinnaar zijnde, drong met zijn zegepralend leger door de geheele wereld, in *Azia*, in *Egypten*, in *Mauritaniën*, en in *Spanje*. POMPEJUS, hoe groot hij tot hiertoe

geweest was, ontzonk thans den moed, en nam de vlugt naar *Afrika*; alwaar hij, bij zijn aankomst in *Egypten*, op de laagſte wijze vermoord werd. Men bragt zijn hoofd hierop aan CESAR, 't geen deze bittere tranen deed ſtorten. CESAR keerde hierop ſpoedig naar *Romen* terug, alwaar hij tot *Dictator*, met den rang van keizer voor zijn leven, benoemd werd. Echter behield hij deze waardigheid ſlechts gedurende vijf maanden: eenige ſchimpſchriften, die omtrent hem uitgeſtrooid werden, als ook de trotschheid welke hij zich aanmatigde, ſmoorden het aandenken zijner vorige heldendaden, en deed de voormalige zucht tot vrijheid weder in de gemoederen ontſtaan; waarop hij in den vollen raad, door de raadsheeren zelven, hebbende BRUTUS en CASSIUS aan hun hoofd, op de laaghartigſte wijze vermoord werd.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Romen *zich na den dood van* CESAR?

A. Zij vond noch de vrijheid, noch de vrede weder. MARCUS ANTONIUS bewerkte een' opſtand, en maakte zich een' grooten aanhang; de ſenaat ſtelde welhaast den jongen OCTAVIUS, een neef van CESAR, tegen hem. Deze twee opperhoofden veréénigden zich kort daarna met elkanderen, en benoemden LEPIDUS, zijnde een man zonder karakter, tot hun deelgenoot in de regering; vanwaar het tweede driemanſchap ontſtond. Hierop namen de verbanningen van SYLLA weder een begin. *Romen* werd met het bloed der burgeren overſtroomd, en CICERO was een der eerſte ſlagtoffers. BRUTUS en CASSIUS, aan wien de

raad het bevel over een leger aanbetrouwd had, werden in *Theſſaliën* verſlagen, en de vrijheid nam met hunnen dood een einde. Nadat ANTONIUS en OCTAVIUS, LEPIDUS genoodzaakt hadden tot den gewonen levensſtand terug te keeren, ontſtond er twist tuſſchen hun beiden; waarop zij elkander openlijk beſtreden. ANTONIUS, te *Actium* door OCTAVIUS overwonnen zijnde, nam de vlugt naar *Egypten*, alwaar de bevalligheden van CLEOPATRA hem kluisterden. Alles ſcheen intuſſchen het geluk van OCTAVIUS te begunſtigen, *Alexandrie* ontſloot hare poorten voor hem; waarop CLEOPATRA en ANTONIUS zich beiden uit wanhoop van 't leven beroofden, en *Egypten* een *Romeinsch* gewest wierd. OCTAVIUS die, na drie herhaalde overwinningen, naar *Romen* terug kwam, werd aldaar in zegepraal ontvangen, en door den ſenaat met den tijtel van *keizer* met den bijnaam van AUGUSTUS begroet. De tempel van JANUS werd geſloten, de geheele wereld leefde vreedzaam onder zijn beſtuur, en *Romen* keerde tot de éénhoofdige regering terug: 't was onder dezen keizer dat JEZUS CHRISTUS geboren werd.

V. *Hoe lang regeerde* AUGUSTUS?

A. Gedurende een en veertig jaren, hij werd van al de volken die onder zijn beſtuur leefden geacht en geërbiedigd: 't was van hem dat men algemeen zeide: „ Dat hij nooit had moeten ſterven!" — De beſcherming welke hij aan de ſchoone kunſten, en vooral aan de poëzij verleende, deed dezelven ten hoogſten top van volkomenheid ſtijgen. 't Was onder zijn regering dat VIRGILIUS, HORATIUS, PHEDRA, OVIDIUS, CA-

TULLUS, TIBULLUS, PROPERTIUS, en TITUS LIVIUS, wier namen onſterfelijk zijn, leefden.

V. *Wie volgde* AUGUSTUS *op in de regering?*

A. TIBERIUS, die hij als zoon aangenomen had, volgde hem op, waarbij de heerſchappij aan de afſtammelingen der CÆSAR's erfelijk verklaard werd. TIBERIUS, juist van het tegenovergeſtelde karakter van AUGUSTUS, onteerde zijn rang en naam, door de afſchuwelijkſte wreedheden. De ſtaat was echter, gedurende zijne regering, zonder oorlog, ſlechts in *Germanje* hadden eenige opſtanden plaats, welke GERMANICUS, neef van TIBERIUS, weder deed bedaren. De liefde en hoogachting, welke het volk algemeen aan den jongen GERMANICUS betoonde, deed de jaloezij van zijn oom TIBERIUS ontſtaan; waarop dezen hem door vergif deed omkomen. Kort daarna ſtierf de moeder van TIBERIUS, die zich hierop, door de trouwelooze raadgevingen van zijn' oom SEJANUS, aan zijn bloeddorſtigen aard overgaf, en zelf zijn eigen zoon DRUSUS, als ook de kinderen van zijn neef GERMANICUS deed vermoorden; en eindelijk door zijn wreedheid het voorbeeld der monſters werd die na hem regeerden.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. CALIGULA zijn neef, de eenigſte zoon van GERMANICUS die geſpaard was, en die TIBERIUS tot zijn' zoon aangenomen had. Het begin zijner regering was niet ongelukkig; doch in 't vervolg werd hij wreed en woest, en gaf zich aan een zeer losbandig leven over: ja eindelijk werd hij zelf zinneloos, 't geen CLAU-

DIUS, de zoon van zijn oom DRUSUS, tegen hem deed zamenzweren. Offchoon deze CLAUDIUS weinig doorzigt had, en zeer onnoozel was in de ſtaatkunde, haalden de *Romeinen* echter een weinig adem onder zijne regering; en 't was de ongelukkige keus omtrent zijn' vrouwen die 't meest zijn' ramp bewerkte. MESSALINA ontëerde hem door haar wellustig en ongeregeld gedrag, waarop hij haar ter dood liet brengen: zijn tweede vrouw deed hem, na eene dertienjarige regering, haar' zoon NERO tot zoon aannemen, dien zij, na CALIGULA door vergif om het leven te hebben doen brengen, op den troon plaatſte.

V. *Hoe gedroeg deze vorst zich?*

A. Hij was ſlechts zestien jaren oud toen hij de regering aanvaarde, door BURRHUS en SENECA opgevoed, en nog doordrongen zijnde van de voortreffelijke beginſelen, die deze twee wijsgeren in zijn hart hadden doen ontſtaan, was hij, gedurende vijf jaren, de wellust van *Romen:* doch naderhand, door de raadgevingen van POPPEA, zijne minnares, overmeesterd wordende, werd hij de affchrik der natuur, en de geeſſel des menschdoms. Hij deed BRITANICUS, aan wien men de voorkeur gegeven had, ter dood brengen, als ook zijn' onderwijzers BURRHUS en SENECA: 't was onder zijne regering dat de vervolging der *Christenen* een begin nam. Hij ſtak de ſtad *Romen* in brand, ten einde zijn oog aan dit vreeſelijk ſchouwſpel te verlustigen. De ſenaat, verontwaardigd over zijn ſnoodheid, veroordeelde hem ter dood; doch hij onttrok zich aan dit vonnis, door zich met een dolk te doorboren.

V. *Welk lot onderging de heerſchappij na zijn dood?*

A. GALBA, ſtedehouder van *Spanje*, werd tot keizer uitgeroepen. Er waren toenmaals vier legers op de been, die elk een keizer benoemden: hun onderlinge twist werd, in de nabijheid van *Romen*, door de woedendſte veldſlagen beſlist; waarin GALBA, OTHO, en VITELLIUS beurtelings omkwamen: waarna het rijk adem haalde onder de regering van VESPASIANUS. 't Was te dien tijd, dat het *Joodſche* volk verſtrooid, de tempel van *Jeruzalem* verwoest, en de ſtad in brand geſtoken werd; door zijn' zoon TITUS, die het bevel over zijn leger voerde. Hij ſtierf in zijn negen en zestigſte jaar, na eene regering van negen jaren. TITUS volgde hem op den troon: 't was deze goede vorst die ieder dag verloren achtte, *waarop hij niet de eene of andere goede daad had kunnen verrigten.* Doch de vreugde die hij aan de wereld gaf was zeer kort, alzoo hij ſlechts twee en een half jaar regeerde. 't Was onder zijne heerſchappij dat de eerſte uitberſting van den *Veſuvius* voorviel, waarbij de natuurkundige PLINIUS het leven verloor, en de ſteden *Herculum* en *Pompeja* onder de vuurſtroomen bedolven werden.

V. *Wie volgde op* TITUS?

A. Zijn broeder DOMITIAAN, in wien men de wreedheid van een NERO zag herleven, daar hij zich aan alle losbandigheid en wreedheid overgaf; gedurende zijn vijftienjarige regering; in welken tijd hij ook de *Christenen* vervolgde. Na hem genoot *Romen*, onder de regering van NERVA, een weinig rust; doch zijne hooge jaren, en de korten tijd van zestien maanden

die hij ſlechts regeerde, lieten hem niet toe om de zaken te herſtellen; doch om den vrede te verzekeren koos hij zelf zijn opvolger, door TRAJANUS, die toenmaals het leger tegen de *Dacen* aanvoerde, als zoon aan te nemen. Nadat TRAJANUS als overwinnaar terug gekeerd was, zette hij zijne verovering in het Oosten voort, en gaf de *Parthen* een' koning: naderhand vervolgde hij de *Christenen*. Na eene regering van negentien jaren liet hij het rijk na aan ADRIANUS, zijn' bloedverwant. De regering van dezen keizer was een zamenmengſel van goed en kwaad: hij doorreisde het rijk, en zocht de goede zeden en krijgstugt weder te herſtellen, bood de gewesten, die door den oorlog geleden hadden, bijſtand, deed de kunſten bloeijen, en *Jeruzalem* weder opbouwen, welke ſtad hij naar zijn' naam noemde; doch hij ontluisterde tevens zijn' roem door een losbandig leven, als ook door de vervolging der *Christenen:* eindelijk ſcheen hij zijn misſlagen te willen herſtellen, door ANTONIUS tot zijn' zoon aantenemen.

V. *Hoe gedroeg* ANTONIUS *zich?*

A. Hij was een zeer goedhartig vorst, aan wien men den bijnaam van *vroom* gaf, uit hoofde van zijn zachtzinnigheid, en van de liefde welke hij zijn aangenomen vader toedroeg: 't was hij die het prachtig *Moſoleum* ſtichtte, dat de *graafnaald van* ADRIANUS genaamd werd, en thans het kasteel van *St. Ange* is. Men kan hem geen andere misſlagen verwijten, dan dat hij zich uit zwakheid door ſlechte raadgevers liet vervoeren om de *Christenen* te vervolgen. Hij be-

noemde zijn' ſchoonzoon MARCUS AURELIUS tot zijn opvolger: deze deed de ſchoone eeuw van AUGUSTUS herleven. MARCUS AURELIUS benoemde LUCIUS VERUS tot zijn mederegeerder, en voor 't eerst zag men te *Romen* twee keizers te gelijk met elkander regeren; die beide met dezelfde goede gevoelens bezield waren, en alleen het algemeen welzijn ten doel hadden; alhoewel deze eenſtemmigheid van gevoelens zich niet tot de *Chriſtenen* uitſtrekte. De dood van ANTONIUS maakte een einde aan de ſchoone dagen van *Romen*, 't geen naderhand gedurende een eeuw aan hevige omwentelingen ten prooi was. COMODUS, zoon van ANTONIUS, doch zulk een braven vader onwaardig, haalde zich den haat van 't volk en van den ſenaat op den hals, en werd genoodzaakt, na een twaalfjarige regering, afſtand van den troon te doen.

V. *Wie volgde hem op?*

A. PERTINAXAS, zijnde een goedaardig vorst, doch een al te ſtreng opvolger van den militaire krijgstugt: hij werd door zijn ſoldaten omgebragt, die hem kort te voren, ondanks hem zelven, tot den opperſten rang verheven hadden. Na hem werd het *Romeinſche* rijk beurtelings ten prooi van de heerschzuchtigſte dwingelanden, die zich telkens vertoonden. Dus zag men een DIDIUS JULIANUS, en een zevende SEVERUS verſchijnen, welke laatſte een groot krijgsman was, die in alle werelddeelen overwinningen behaalde: doch in *Groot-Bretagne* zijn graf vond: dus verſchenen ook een CARACALLA, een GETA, een MACRINUS, en een HELIOGABELES, die ten ſtraf van 't menschdom

dom ſtrekte. ALEXANDER SEVERUS ſcheen door zijn deugd gedurende eenige jaren het rijk te troosten, over al 't geen 't zelve onder de regering van zoo vele ſlechte vorſten geleden had; doch hij werd te *Mentz*, op eene lage wijze, met dolken doorboord. Men wil dat hij in 't geheim *Christen* was, alhoewel onder zijne regering de *Christenen* vervolgd werden.

V. *Wie volgde op* ALEXANDER SEVERUS?

A. De dwingeland MAXIMINIUS, die zich, na ALEXANDER te hebben doen vermoorden, meester van het rijk maakte; doch de *Romeinſche* raad ſtelde hem vier keizers tegen, die allen binnen den tijd van twee jaren omkwamen, namelijk: MAXIMUS, BALBINIUS, en de twee GORDIANEN. De jonge GORDIAAN, ſchoon nog in zijn eerſte jeugd zijnde, gedroeg zich zeer braaf en verſtandig, en verdedigde, door zijne militaire kundigheden, het rijk tegen de *Perſen*; doch een *Arabiër*, dien hij tot *prefect* aangeſteld had, offerde hem aan zijne heerschzucht op, en ſtelde zich in zijne plaats aan. PHILIPPUS hield zich naderhand eenigen tijd ſtaande; doch DECUS verſloeg hem in een gevecht bij *Verona*; waarin hij ſneuvelde. De regering van DECUS onderſcheidde zich door zijn wreede vervolging van de *Christenen*; wier bloed hij, gedurende de twee jaren die hij regeerde, deed ſtroomen. GALLUS en VOLLUSIUS regeerden zeer kort. EMILIUS verſcheen ſlechts op den troon, alzoo VALERIUS, die het bevel over de troepen aan den *Rhijn* voerde, door zijne ſoldaten tot keizer uitgeroepen werd, en zijn' zoon GALLICIUS in de heerſchappij deed deelen. Doch VALERIUS werd

door de *Perſen*, die in het rijk gedrongen waren, verſlagen, en kwam in dezen ſtrijd om. Zijn' zoon voltooide deze nederlaag door zijn lafheid en verwijfdheid; en werd door zijn eigen ſoldaten omgebragt: waarop 't rijk den prooi werd der *Geten*, der *Germanen*, en der *Scyten:* en dertig overheerſchers hetzelve onder elkanderen verdeelden. ODONAT, koning van *Palmyra*, was de braafſte en dapperſte van allen; hij redde de *Oosterſche* gewesten uit de handen der *Barbaren*. Zijne vrouw ZENOBIA was beroemd door hare ſchoonheid en kuischheid, als ook door hare kunde en dapperheid.

V. *Welk lot onderging het rijk te midden van zoo vele onlusten?*

A. CLAUDIUS de II. en AURELIUS, die na hem regeerde, herſtelden zoo veel mogelijk de rust: deze laatſte overwon ZENOBIA; doch te vroeg door den dood aan den troon ontrukt zijnde, werd hij algemeen betreurd. Hierop ontſtond een tweeſtrijd tusſchen het leger en den ſenaat, omtrent de voorkeur der benoeming van een' keizer, en de keizerlijke zetel bleef gedurende acht maanden ledig.

V. *Wien koos men eindelijk tot keizer?*

A. Een grijsaard van acht en zeventig jaren, TACITUS genaamd, een bloedverwant van den historieſchrijver van dien naam, doch die zes maanden daarna ſtierf door de vermoeijing van den oorlog. FLORIAN, zijn broeder, maakte aanſpraak op den troon; doch PROBUS, gelukkiger dan hij, ontroofde hem denzelven met het leven. Deze PROBUS, door den raad en de romein-

ſche provincien voor wettig keizer erkend zijnde, deed alles in *Gaulen*, in *Germanje*, en in 't geheele Oosten beven; zijn zinſpreuk was: *dat hij, door zijne overwinningen, 't zoo verre hoopte te brengen, dat het rijk geen krijgslieden meer ter verdediging zou noodig hebben.* Deze zinſpreuk, gevoegd bij den ſtrengen krijgstugt omtrent zijne troepen, verkorten zijn dagen; daar hij door zijn eigen leger omgebragt werd. Welhaast had het leger berouw over deze geweldadigheid, en betreurde hem opregt. CAJUS, die hem opvolgde, niet minder ijverig voor oorlogsroem en krijgstugt, wreekte hem, verſloeg de barbaren overal, en niets was in ſtaat hem zijn krijgsverrigtingen te doen ſtaken, wanneer hij, door een blikſemſtraal getroffen wordende, uit zijn loopbaan weggerukt werd; tot ſmart van 't geheele volk, en van zijne kinderen.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. NUMERIENUS en CARINUS; de eerſte werd kort daarna door zijn ſchoonvader APERUS om 't leven gebragt: CARINUS gaf zich over aan een ongeregeld en wellustig leven, en werd door een zijner ſoldaten vermoord. DIOCLETIAAN, die ten tijde van CARINUS tot de regering verheven was, bleef alleen meester; doch ziende dat de ſtaat door de kort op elkanderen hevige ſchokken zeer oproerig was, deelde hij het rijk met een' ouden vriend, MAXIMIAAN genaamd, die den bijnaam van HERCULIUS aannam. Hij liet hem de heerſchappij over het weſtelijke gedeelte van 't rijk, en behield die van het oostelijke gedeelte voor zich. Beide deze keizers ſtelden bovendien een *Ceſar* aan,

zoodat het rijk aan vier onderſcheidene meesters gehoorzaamde; die naauwelijks den zwaren last der oorlogen, die het rijk drukten, konden doorſtaan. GALERUS, trotsch op de overwinningen die hij op de *Perſen* behaalde, wilde zich niet langer vergenoegen met den tijtel van *Ceſar*, en trachtte eerst MAXIMIAAN vrees in te boezemen, waarna hij DIOCLETIAAN, zijn ſchoonvader, noodzaakte afſtand van de heerſchappij te doen. Eene langdurige krankheid had de geestvermogens van dezen laatſten zeer verzwakt, die zich hierop naar *Dalmatiën* begaf, en te *Salone* zijn verblijf vestigde; alwaar hij zich met den landbouw bezig hield: MAXIMIAAN volgde welhaast zijn voorbeeld.

V. *Maakte de twee* Ceſars *zich deze verwijdering ten nutte?*

A. Ja; zij verdeelden op nieuw het rijk, en kozen twee nieuwe *Ceſars*, MAXIMIAAN, en SEVERUS. De troepen, verontwaardigd over het gedrag van GALERUS, riepen MAXENTIUS, zoon van MAXIMIAAN, tot keizer uit; die zich hierop naar *Romen* begaf. GALERUS zond van zijn' kant een leger om MAXENTIUS te beſtrijden, en deed hem beven. MAXIMIAAN voelde op nieuw in zijne eenzaamheid zijn heerschzucht ontwaken, waarop hij alles in 't werk ſtelde om DIOCLETIAAN aan te ſporen zijn ſtil verblijf te verlaten; doch zijne poging was vergeefs. Hij ſtelde zich dus alleen aan het hoofd van eenige bende, en belegerde GALERUS in *Ravenna*; intuſſchen werd SEVERUS door zijn eigen ſoldaten verraden. MAXIMIAAN, ten einde een medehelper tegen GALERUS te vinden, verbond zich

met CONSTANTIJN, door hem zijne dochter FAUSTA ten huwelijk te geven. Doch te gelijker tijd trok MAXENTIUS met een leger naar *Romen;* CONSTANTIJN trok hem te gemoet, verſloeg en doodde hem, en zag zich hierdoor meester van 't geheele rijk. Deze vorst verwierf zich de algemeene hoogachting, daar hij, behalven zijn diep doorzicht in de ſtaatkunde, alle militaire kundigheden en deugden bezat, en bovendien zachtaardig en menschlievend was. 't Was in dit tijdvak dat eigenlijk de *Romeinſche* geſchiedenis een einde nam.

TAFEREEL DER NIEUWE GESCHIEDENIS.

V. *Welke zijn de voornaamſte tijdvakken der nieuwe geſchiedenis?*

A. Men kan dezelven tot negen bepalen, bijaldien men 't ſlot der *Romeinſche* geſchiedenis, die wij natuurlijk onder de oude geſchiedenis telden, hieronder niet rekent.

Het eerſte tijdvak is dat van CLOVIS, als het begin der nieuwe rijken. Het tweede, dat van MAHOMED, waarmede de Oosterſche rijken een begin namen. Het derde, dat van KAREL *den grooten.* Het vierde, dat van OTHO *den grooten*, onder wiens regering de heerſchappij tot *Duitschland* overging. Het vijfde, de kruistogten. Het zesde, de regering van RUDOLF den I. keizer van *Duitschland.* Het zevende, dat van COLUMBUS, of de ontdekking der nieuwe

wereld. Het achtſte, de vrede van *Weſtfalen*. Het negende, de regering van LODEWIJK den XVI., en de *Franſche* omwenteling.

EERSTE TIJDVAK.

CLOVIS; *het begin der nieuwe rijken. Van 't jaar* 450 *tot* 622, *na de geboorte van* JEZUS CHRISTUS.

V. *Welke zijn de voornaamſte gebeurtenisſen van dit eerſte tijdvak?*

A. Het *Romeinſche* rijk neigde in het Weſten tot deszelfs ondergang; waarop ſommige, tot hiertoe geheel onbekende, volken, uit het Noorden voortdrongen, en deszelfs overſchot onder elkander verdeelden. *Afrika* werd den prooi der *Vandalen*, *Spanje* der *Viſigothen*, *Groot-Brittaniën* dat der *Picten*, en de *Gaulers* werden door de *Franken* onderworpen. *Romen* zelf werd door ALBRECHT veroverd en geplunderd, en STILICON ſneuvelde bij derzelver verdediging. Intusſchen vestigden de *Bourgondiërs*, zijnde een volk van *Germanje*, zich aan de oevers van den *Rhijn*, van waar zij van tijd tot tijd in *Gaulen* doordrongen. De *Franken* waren niet werkeloos in deze algemeene woeling, en verhieven FAREMOND tot den troon, met wien tevens het *Franſche* rijk een begin nam. *Romen* werd door de *Heruleſen* tot ſlavernij gedoemd, en AUGUSTULES,

de laatſte der *Ceſars*, maakte plaats voor ODOACRES, zijnde de eerſte koning van *Italiën*. *Perſiën* behield, ondanks de innerlijke onlusten welke hetzelve ſchokten, echter nog eene geduchte heerſchappij in *Azia*, die zich van den *Eufraat* tot aan den *Indus* uitſtrekte. De heerſchappij over het Oosten, vreedzaam onder de regering van LEO, de *Thraciër*, en die van ZENO, werd ſtechts een oogenblik geſtoord door den opſtand van BASILICUS. ANATASIUS, die door de *Perſen* ontrust werd, verwijderde dezelven door geſchenken, herſtelde de misſlagen, en voerde wijze wetten in: doch de zoogenaamde ketters ondersteunende, belaadde hij zich met den haat der volken. JUSTINIAAN de I., die zich door zijn' bijzondere verdienſten tot de eerſte waardigheid van 't rijk verhief, herſtelde de misſlagen zijner voorgangers. Doch 't was onder de regering van zijn zoon JUSTINIAAN dat het *Weſterſche* rijk eene nieuwe gedaante verkreeg; de *Perſen* werden terug gedreven, de *Scyten* in bedwang gehouden, en *Afrika* aan de *Vandalen* ontrukt; hij herſtelde de wetten, de regtsgeleerdheid werd door een wetboek bepaald; dat tot heden toe, ſchier in alle rijken van *Europa*, ten regel ſtrekt. Onder zijne regering leefden de twee zoo beroemde veldoverſten, BELIZARIUS, en NARSES. Zijn opvolger JUSTINIAAN de II. zag zich, na den dood van den laatstgenoemden veldoverſten, ten tweedemale *Italiën* ontrukken, en werd bijna zinneloos toen hij de zegepralen van CHARREUS, koning van *Perſiën*, vernam. TIBERIUS de II. beteugelde de vijanden van 't rijk, en verzachte het onge-

luk der volken; doch de weigering welke hij deed om de krijgsgevangenen vrij te koopen; die naderhand aan de woede der vijanden opgeofferd wierden, was oorzaak dat hij zelf door PHOCUS vermoord werd; die zich hierop meester van den troon maakte. Deze vorst, die zich door zijn losbandig leven onteerde, werd van den troon geſtoten, die hij door zijne misdaden veroverd had. HERACLIUS, die zijne euveldaden ſtrafte, vond *Azia* door de *Perſen* verwoest: zijne dapperheid vuurde die zijner ſoldaten aan, en hij wischte, door herhaalde overwinningen, de ſchandelijke nederlagen zijner voorgangers uit.

V. *Welke aanmerkelijke gebeurtenisſen vielen intusſchen in* Italiën *voor?*

A. Deze overheerſcheresſe der volken werd toenmaals door haar eige inwoners in haren boezem verſcheurd. De *Heruleſen* verſchenen ſlechts, om door de *Oſtrogoten* van den troon verdreven te worden, terwijl derzelver hoofd THEODORUS, in *Italiën* het grootſte rijk vestigde, dat toenmaals beſtond. *Italiën* leefde gelukkig onder zijne regering, alhoewel hij aan het einde zijner heerſchappij eenige onbillijke daden beging. Zijne dochter AMALAFONTE, erfgenaam van zijn rijk, en van zijne goede hoedanigheden, kwam ongelukkig om, door de handen van een' verrader, aan wien zij 't beſtuur van 't rijk aanbetrouwd had. Hierop ontſtonden overal verdeeldheden en onlusten. BELIZARIUS vertoonde zich, aan 't hoofd van 't leger van JUSTINIAAN, om de regten van zijn' vorst in te roepen. *Italiën* haalde een weinig adem gedurende de ongenade

van dezen veldheer; doch TOTILAS werd eindelijk door NARCES verſlagen, die, misnoegd op de keizerin zijnde, de *Lombardijnen* uit het hart van *Germanje* inriep, wier opperhoofd ABOINUS *Milaan* innam, en aldaar zijn zetel vestigde.

V. *Wie regeerde toenmaals in* Frankrijk?

A. Op FAREMOND volgden MERONNEUS, CLAUDIAN, en CHILDERIK, welke laatſte vorst te midden van zijn grootſche ontwerpen ſtierf. CLOVIS, die naderhand de *Barbaren* uit *Gaulen* verdreef, volgde hem op den troon.

V. *Wie regeerde toenmaals in* Spanje?

A. ASTOLFUS, een afſtammeling van den koning der *Viſigoten*, zich in dit uitgeſtrekt gewest gevestigd hebbende, ſtrekte derzelver grenspalen uit, door zich de onlusten ten nutte te maken. Doch ALARIK, die welhaast dezen ſchitterenden troon beklom, zag met een afgunſtig oog de voordeelen die CLOVIS behaalde. Zij beſtreden elkander in de velden van *Poitiers*, en ALARIK werd door den *Franſchen* vorst verſlagen; die tot in *Spanje* doordrong, en die, ware hij door THEODORUS niet verhinderd geworden, dit gewest aan het *Franſche* rijk getrokken zou hebben. Verſcheidene *Spaanſche* vorſten, die, door hun onedel karakter, onzen aandacht onwaardig zijn, beklommen beurtelings der troon: LUVILGIDES onderſcheidde zich alleen door zijn deugd, en goede regeringsvorm; doch ontluisterde naderhand zijn' roem door den moord van zijn' zoon HERMENIGILDES.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Engeland *zich toenmaals?*

A. Engeland werd toenmaals ontrust door de *Engelſche Saxen*, die 't zelve wilden onderwerpen. Beurtelings ten prooi aan de *Picten* en *Schotten*, ſmeekte hetzelve *Romen* vergeefs om bijſtand: geheel aan zich zelven overgelaten, gaf het zich aan de *Engelſche Saxen* over, die, met VORTIGERNES aan hun hoofd, de *Picten* en *Schotten* uit *Engeland* verdreven, en de vrede herſtelden. Te dien tijd vestigden zich in dit eiland de zeven rijken, bekend onder den naam van *Heptarchiën*.

V. *Werd te gelijker tijd den grondſlag niet gelegd tot een' anderen ſtaat?*

A. Ja; terwijl de magt der wapenen zoo vele troonen ondermijnde en verwoestte, vestigde verſtandige lieden in een hoek van *Italiën* de eerſte gronden van eene magtige republiek: ſommige ongelukkigen, aan de verwoesting van hun vaderland ontkomen, zochten hun verblijf in een aantal kleine eilanden; in 't hart van den *Adriatiſchen* zeeboezem gelegen. Aldus was het dat *Venetiën*, in den boezem der matigheid en der vrijheid, de gronden lag van eene wijze regeringsvorm, welke zich gedurende twaalf honderd jaren ſtaande hield.

TWEEDE TIJDVAK.

MAHOMED, *of de oorſprong van het* Oosterſche *rijk. In den jare* 622 *tot* 800, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Welke zijn de voornaamſte gebeurtenisſen van dit tweede tijdvak?*

A. De grondvesting van het rijk der *Califen* door MAHOMED. Hij werd te *Mekka* van geringe ouders geboren, en wierp zich als leeraar op onder de *Saracenen.* In 622 werd hij uit zijn' eige geboorte ſtad verjaagd; waarop hij een aantal lieden, wier geestdrift hij door zijne godsdienſtige voorſtellingen wist te ontvonken, verzamelde; met wien hij eenige jaren daarna, zich aan hun hoofd ſtellende, geheel *Arabiën* onderwierp; in welks hart hij het rijk der *Califen* grondde: welks uitgeſtrektheid gelijk werd aan die van 't *Romeinſche* rijk. ABOUBEKER volgde hem op, en vereenigde de waardigheid van prieſter met dien van keizer. Tot in *Damascus* doordringende, onderwierp hij zich al het land tusſchen den *Libanon* en de zee gelegen, en ſtierf na vele blijken van dapperheid en wijsheid gegeven te hebben. De *Saracenen* verhieven OMAR op den troon, die nieuwe veroveringen maakte, en van de *Gricken*, *Syriën*, *Phenicië*n en *Meſopotamiën* veroverde, en voorts naar *Perſiën* trok; alwaar hij, binnen den tijd van twee jaren, dit aloude rijk onderwierp; waarop de *alcoran* zich op de overblijfſels der *Perſiſche* altaren verhief. OMAR werd vermoord, OTHMAN volgde hem op den troon,

voleindde de verovering van *Perſiën*, en een gedeelte van *Tartarijen*, verwoestte de eilanden van den *Archipel*, maakte zich meester van *Rhodes*, en ontrustte zelfs *Italiën*. In zijn rijk als overwinnaar terug gekeerd zijnde, werd hij echter, gelijk zijn voorganger, vermoord. ALI maakte zich meester van den troon, bevlekte de nagedachtenis van zijn' voorgangers, doch verzachtte de wetten: maar werd insgelijks door verraad om het leven gebragt. Zijn zoon HUSSEIN overmeesterde *Caffa*, en gaf zich zelven den naam van *calif*. Na zijn' dood ſtonden toenmaals geen afſtammelingen van MAHOMED meer naar den troon. Onder vele die hem opvolgden ſteeg de regering der *Califen* onder VALID den eerſten ten hoogſten top van roem: zijn wapenen drongen tevens in het hart van *Azia*, in de *Bosphorus*, in *Afrika*, in *Spanje*, en zelfs in *Frankrijk*. Na verſcheidene moorden en onlusten, die zelfs tot in *Spanje* doordrongen, werd ABBAS, als overwinnaar van MARVAN, en afſtammeling van MAHOMED, op den troon geplaatst; en deed het aandenken aan ALI weder herleven. Zijn' zoon ALMANZOR ſtichtte de ſtad *Bagdad* aan de oevers van den *Tyger*, en koos dezelve voor den zetel zijner regering; hij gaf zich over aan zijn' ſmaak voor de letterkunde, ontving de geleerden met veel onderſcheiding in zijn' ſtaat; waarop de dichtkunde, de ſterrekunde en geneeskunde aldaar bloeiden; terwijl het overige gedeelte der wereld nog in onkunde gedompeld was. MAHADI en HAROUN AL-RASHID volgden zijn voetſpoor, en vereeuwigden hunne namen.

V. *In welk een' toeſtand bevond zich toenmaals het* Turkſche *rijk?*

A. De grootheid waartoe de *Saracenen* geſtegen waren verzwakte allengs het *Turkſche* rijk, terwijl bovendien de twisten over godsdienſtige ſtellingen de gemeederen verdeelden, en bezig hielden. Onder de regering van JUSTINIAAN den III. ſtegen deze onlusten ten hoogſten top. Waarna PHILIPPICUS ſlechts op den troon verſcheen om van denzelven verjaagd te worden, daar de wreedheid zelfs zoo verre ging dat men hem alvorens de oogen uitſtak. ANATHASIUS de II., zijnde een Roomsch vorst, begaf zich in een klooster; THEODOSIUS nam insgelijks den geestelijken ſtand aan. LEO, een *Iſauriër* van geboorte, onderſcheidde zich door zijne dapperheid en wijsheid, en deed de *Saracenen* het beleg voor *Konſtantinopolen* opbreken. CONSTANTIJN COPRONYMUS, door een verkeerden ijver bezield, hield zich alleen bezig met de geestelijkheid te vernederen, en kon dus niet dan met moeite het door zoo vele aanhoudende onlusten geſchokt en wankelend rijk ſtaande houden. LEO de IV. werd door de *Saracenen* verſlagen, en vond, bij zijn' terugkomst, het rijk ten prooi aan de zich onder elkanderen verſcheurde partijen en factiën.

DERDE TIJDVAK.

KAREL de groote, *of het* Westerſche *rijk*, *door de* Franſchen *vernieuwd*
In den jare 800 *tot* 962, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Welke zijn de voornaamſte gebeurtenisſen van dit tijdvak?*

A. De herſtelling van het Westelijk rijk door KAREL *den grooten*, die de heerſchappij over *Europa* voerde, terwijl IRENES een gedeelte van *Azia* beſtuurde, en dat de afſtammeling van MAHOMED, HAROUN AL-RASHID zijne wapenen in *Afrika*, als ook in het grootſte gedeelte van *Azia* deed zegevieren. In de andere gedeelten der wereld beſtonden te dier tijd ſlechts zwakke ſtaten. KAREL *de groote* ſcheen, onder den tijtel van *Ceſar*, zijn nieuwe onderdanen eerwaardiger te zijn, deed *Romen* ten hoogſten top van pracht ſtijgen, aldaar de uitgeſtrektſte heerſchappij der oppermagt uitoefenende, en zelfs het regt aan zich behoudende om de opvolgers der pauſen te benoemen. Zijn altijd wakend oog voorzag, en verzorgde alles. Nadat hij de regering zijn' zonen aanbetrouwd had, verſpreidde hij, zich aan het hoofd van zijn' legers plaatzende, den ſchrik aan de oevers van den *Wezer* en *Elbe*. *Konſtantinopolen* beefde zelfs, en derzelver keizer achtte zich gelukkig KAREL *den grooten*, als hem gelijk in magt, te erkennen. Het ſluiten der vrede deed zijne regering een der gelukkigſte en der roemrijkſte zijn, die de geſchiedenis ons voorſtelt. Gelijk aan dat van

CYRUS en AUGUSTUS: daar hij de bewondering der wereld tot zich trok, door zijn doordringend verſtand, zijn ſmaak voor de ſchoone kunſten, zijn diepe ſtaatkunde, en de wijze inrigtingen, waardoor hij in *Europa* den ſmaak voor de ſtudie, en den eerbied voor de wetten deed herleven.

V. *Wie volgde hem op in de regering?*

A. LODEWIJK *de goede*, die het onderſcheid deed zien dat er tusſchen een verſtandig vorst, en een vorst is, wiens geest, niet zeer verlicht zijnde, zich door een' verkeerden godsdienstijver laat wegſlepen; waarop het rijk aan een aantal vijanden ten prooi bleef: als de *Normandijnen*, *Avarijnen*, en *Saracenen*, die ongeſtraft de zeekusten aanvielen en verwoestten, zich van de eilanden van *Italiën* meester maakten, en tot in *Romen* doordrongen. De *Franſche* keizer, geen ſterkte van geest genoeg gevoelende om juiste middelen ter ſtuiting van zoo vele onheilen te beramen, liet deze zorg aan zijn ministers over. Zijne wreede zonen onteerden zich door de ſchandelijkſte euveldaden, daar zij, alle inſpraak der natuur ſmorende, een leger tegen hun vader aanvoerden; hem noodzaakten de regering neder te leggen; en zich in een klooster te begeven. Alhoewel hij naderhand weder de ſchepter in handen nam, was het ſlechts om zich dezelve op nieuw te zien ontrukken, en zijn leven in hartzeer en verdriet te eindigen. De drie broeders, LOTHARIUS, LODEWIJK en KAREL, betwisttede elkanderen deze zoo rijke ervenis in de velden van *Fontenay*, in *Champagne;* die door het bloed van honderdduizend

Franſchen beſproeid wierden; waarna zij het rijk onder elkanderen verdeelden. LOTHARIUS voerde den tijtel van *keizer*, met de heerſchappij over *Bourgogne*, *Italiën*, en *Provence*; LODEWIJK verkreeg geheel *Germanje*, en KAREL het overige gedeelte van *Frankrijk*; 't geen onder zijn' regering ten prooi was aan alle de onheilen die de *Normandijnen* berokkenden. LODEWIJK de II., zoon van LOTHARIUS, die zijn leven in een-klooster eindigde, hield den roem van KAREL *den grooten* beter ſtaande, door zich in *Italiën* te doen vrezen, en zich tegen de heerschzucht zijner bloedverwanten te verdedigen. Verſcheidene zwakke vorſten volgden elkanderen op in de regering, gelijk wij dit, over *Frankrijk* afzonderlijk handelende, zien zullen.

V. *Was de toeſtand van* Italiën *toenmaals op vaste gronden gevestigd?*

A. Neen; de op elkander volgende onheilen, die het ſtamhuis van KAREL *den grooten* drukten, lieten deze zoo bloeijende oorden ten prooi aan een aantal kleine dwingelanden; die dezelven onderdrukten. BERANGER, die zich van dezelven meester maakte, werd verjaagd door GUIJENE van *Toscanen*; na wiens dood hij echter weder in *Italiën* terug keerde. LODEWIJK had *Italiën* gedurende eenigen tijd beſchermd; doch RUDOLF van *Bourgogne*, die hem opvolgde, werd gedwongen zelf *Romen* aan HUGO van *Provence* afteſtaan. LEO de III., die door KAREL *den grooten* onderworpen was geworden, ontrukte zich aan de heerſchappij van zijn' nazaat. STEVEN de IV, PASCAL de I.

en GREGORIUS de IV. maakten zich de twisten, die de zonen van LODEWIJK verdeelden, ten nutte. De onlusten drongen zelfs door tot den pauſelijken ſtoel onder de regering van STEVEN den VII. en van SERGIUS den III. Deze laatſte, ſlechts door factiën tot de pauſelijke waardigheid verheven zijnde, gaf de teugels van 't bewind aan vrouwen over; welke, de onrust overal verſpreidende, JOHANNES den X., zijnde een dapper krijgsman en tevens prelaat, tot de pauſelijke regering deden verhieven; doch die, zeer kort daarna, van zijne waardigheid ontzet werd. Zijn opvolger JOHANNES de XI. verſcheen ſlechts op den ſtoel, en werd het ſlagtoffer van ALBERIK, die zijn zoon, onder den naam van JOHANNES den XII., op den pauſelijken ſtoel plaatſte. *Romen* leed eindeloos veel onder alle deze ſchokken; *Italiën* werd verwoest door de *Grieken* en *Saracenen*, die beurtelings invallen deden. *Venetiën* alleen hield zich door hare ſtaatkunde ſtaande; daar zij, door beurtelings de *Grieken* en *Franſchen* te erkennen, zich voor invallen beveiligde, zich bij aanhoudendheid verſterkte, zich hare nijverheid ten nutte maakte, en hare zeevaart uitbreidde, die, toenmaals de eenigſte bloeijende zijnde, de voortbrengſelen van *Europa* tegen die van *Azia* verwisſelden.

V. *Welk lot onderging* Spanje *toenmaals?*

A. Altoos verdeeld zijnde tusſchen de *Moren* en *Christenen*, werd echter het getal der laatſten grooter. ALFONSUS, *de kuiſche* bijgenaamd, herſtelde de onheilen zijner voorgangers, en deed zich om zijn deugd beminnen. RAMIRES vestigde den troon door zijne

overwinningen, en liet denzelven aan ALFONSUS den III. na; die insgelijks vele overwinningen behaalde. ORDOGNO de II. ſtrekte zijn' wapenen uit tot aan de oevers van den *Taag*. ALFONSUS de IV. bewerkte zelf zijn ongeluk door zijne onſtandvastigheid, daar hij door RAMIRES de II. onttroond werd. Te midden van deze verdeeldheid ontrukte GONZALES zich aan het juk van RAMIRES, en was de eerſte die zich tot koning van *Castiliën* deed uitroepen. *Spanje* werd naderhand in drie rijken verdeeld, namelijk *Arragon*, *Castiliën*, en *Navarro*.

V. *Hadden ten dien tijde in* Engeland *ook omwentelingen plaats?*

A. Engeland was toenmaals tot eene hoogte geſtegen welke het te voren nooit bereikt had; doch deszelfs luister werd welhaast verduisterd door de wreedheden der *Denen*, die zich, onder de regering van ETHEIRED, van een gedeelte van het eiland meester maakten, en het ander gedeelte verwoestteden; waarna de *Schotſche* kroon op het hoofd van een' *Deenſchen* vorst geplaatst werd.

V. *Welk lot onderging het* Griekſche *rijk ten dien tijd?*

A. Hetzelve was ten prooi aan de bloedigſte omwentelingen. IRENUS, die toenmaals regeerde, ſmaakte eindelijk de wrange vrucht zijner misdaden, en werd zelf verjaagd door den ondankbaren NICÉPHORES, die op zijn beurt door de *Bulgaren* om 't leven gebragt werd. Zijn' zoon werd welhaast van den troon ontzet door den zwakken CUROPALATES, die ſlecht

regeerde, en door LEO, de *Mauritaan*, op zijn beurt van den troon verjaagd werd. Deze werd ook door MICHIEL vermoord, die zich in zijne plaats aanſtelde. Deszelfs zoon THEOPHILES, door de geestelijkheid vervoerd zijnde, bevlekte den roem dien hij zich verworven had, door zijne liefde tot de regtvaardigheid. BASILIUS, de *Macedoniër*, vestigde de overwinning aan zijn ſtandaards, deed de godsdienstwisten een einde nemen, en 't was onder zijne regering dat *Konſtantinopolen* een flaauwe ſtraal van haren vorigen luister zag gloren. LEO, *de wijsgeer* bijgenaamd, verſmaadde het aanbod der regering niet; zijn zoon CONSTANTIJN PORPHYROGENETES, die men eerst van den troon verwijderd hield, werd onder zijn opzicht op denzelven geplaatst, en had in de eerſte jaren zijner heerſchappij veel te lijden; doch eindelijk de alleenheerſchappij verwervende, deed hij de ſchoone kunſten herbloeijen: maar werd, helaas! het ſlachtoffer van zijn' zoon; die hem door vergif om het leven bragt.

V. *In welk een' toeſtand bevond zich toen het rijk der* Saracenen?

A. Onder de regering van AL-RASHID, zijnde een volmaakt vorst; ten hoogſten top van roem geſtegen zijnde, ontluisterde de verdeeldheid van deszelfs zonen zijn' roemrijken arbeid. ALMAMIN, naderhand alleen de heerſchappij voerende, herſtelde de misbruiken; zijn' wapenen deden *Konſtantinopolen*, *Afrika*, en *Italiën* beven; zijne vloten verſpreidden den ſchrik tot in *Romen*. De werken van ARISTOTELES, als ook die

der *Griekſche* wijsgeeren en geneeskundigen, die hij deed vertalen, lagen bij de *Arabieren* de eerſte gronden van den goeden ſmaak, en de beoefening der kunſten en wetenſchappen. MONTASSEM en WATIK deden den roem der letterkunde en der wapenen ten hoogſten top ſtijgen; doch deze roem nam met hun een einde. De aanhoudende belastingen, die hunne opvolgers aan het volk afpersten, verbitterde hetzelve, waardoor de zucht tot de wetenſchappen geſmoord, en de noodlottige religietwisten weder ontſtonden; ten welker gevolge de *Mahomedaanſche* godsdienst te gelijker tijd drie opperhoofden had, die zich allen de ware opvolgers van MAHOMED noemden; terwijl intusſchen het *Saraceenſche* rijk door innerlijke verdeeldheden verſcheurd werd.

V. *Zag men toenmaals de heerſchappij der* Turken *niet ontſtaan?*

A. Ja; dit nieuwe volk, zoo woest als oorlogzuchtig, en uit het hart van *Tartarijen* gekomen zijnde, verſpreidde zich aan de oevers der *Caspiſche* zee, en wachtte ſlechts naar de gelegenheid om zich in de ſchoone gewesten van *Azia* te vestigen. De *Califen* van *Bagdad* verdedigden dezelven; doch de *Turken*, overwinnaars zijnde, maakten zich meester van de regering, lieten de *Califen* geen anderen tijtel over dan dien van *opperhoofden van den godsdienst*, en onderwierpen geheel *Azia* onder hun gebied.

VIERDE TIJDVAK.

OTHO de groote, *of de overgang der* Franſche *heerſchappij in* Duitschland.

In den jare 962 *tot* 1095, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Welke rijken voerden ten dien tijde de grootſte heerſchappij over de wereld?*

A. Van de drie rijken, die te voren de wereld onder elkanderen verdeeld hadden, bleef ſlechts het zwakſte, namelijk het *Griekſche* rijk over. Schoon van alle zijden aangerand wordende, hield het zich echter nog ſtaande. Het *Saraceenſche* rijk, een eeuw te voren zoo bloeijend, was ſchier vernietigd: terwijl het *Franſche* rijk in verſcheidene kleine vorſtendommen verdeeld was.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Italiën *zich toenmaals?*

A. JOHANNES de XII. op zijn achttiende jaar tot den pauſelijken ſtoel verheven zijnde, zag met verontwaardiging zijne heerſchappij door het volk, den ſenaat, en BERANGER ondermijnen, riep den bijſtand van OTHO, beroemd door zijn' heldendaden, in, en nodigde hem te *Romen* dezelfde eer te genieten, die zijn' voorgangers aan KAREL *den grooten* bewezen hadden. OTHO, tot keizer gekroond zijnde, aanvaardde de heerſchappij, herſtelde de misbruiken, ſtrafte de factiën, maar behandelde den paus als zijn eerſte onderdaan. Deze ontdekte te laat zijne onvoorzigtigheid, en wachtte ſlechts tot dat OTHO *Romen* verlaten zou

hebben, om deszelfs heerſchappij te ondermijnen. Doch OTHO, van dit ontwerp onderrigt zijnde, keerde naar *Romen* terug, verjoeg den paus en BERANGER, verzamelde een *concilium*, en ſtelde in zijne plaats een' zekeren LEO aan. Paus JOHANNES beſpiedde het oogenblik waarin OTHO weder over de *Alpen* getrokken was, keerde naar *Romen* terug, en ſtelde een ander *concilium* aan, om zijne vervloekingen tegen den keizer uitteſpreken: voorts benoemde hij zich tot de opperheerſchappij over alle vorſten; doch ſtierf eindelijk als ſlagtoffer zijner heerschzucht. De hoop op vrijheid, die hij het volk gegeven hád, deed hetzelve alle vreemde heerſchappij verwerpen; waarop BENEDICTUS tot paus verkozen werd, en het volk den eed deed van zijn laatſten druppel bloeds te ſtorten om den keizer afteweren. Doch het bezweek voor de overmagt der *Duitſchers*, en zag zich genoodzaakt, volgens de keus van OTHO, JOHANNES den XIII. tot paus te erkennen: waarna de keizer ſtierf. OTHO de II., die hem opvolgde, was ongelukkig in zijn krijgsondernemingen, en werd in een gevecht tegen de *Saracenen* gewond; waarop hij zich naar *Romen* deed vervoeren; alwaar hij aan de gevolgen van zijn wond ſtierf. OTHO de III. reeds op zijn twaalfde jaar tot de heerſchappij verheven, wijdde zich geheel aan dezelve toe, en breidde zijn gebied uit: *Romen* alleen veroorzaakte hem bij aanhoudendheid verdriet, daar hij zich in de noodzakelijkheid bevond zich dikwerf derwaards te begeven, ten einde de *intriguen* te verijdelen, waardoor ſommige lieden zich

tot hunne vorige waardigheden willen verheffen. Eens werd hij zelfs in het kasteel van *St. Ange* ingesloten, terwijl het bloed door het moordend zwaard der beulen stroomde: waarna hij eindelijk, in *Duitschland* terug gekeerd zijnde, door vergif stierf. HENDRIK, hertog van *Beijeren*, werd in zijne plaats aangesteld, deze gaf zich geheel aan de geestelijkheid over, en begunstigde dezelve door allerlei soort van voorregten: de paus vorderde meer dan een zijner voorgangers gedaan had. Uit het huis van *Saxen* ging nu de heerschappij in dat van *Frankrijk* over, en HENDRIK de III. was op zijn twaalfde jaar reeds erfgenaam van de kroon. De *Italianen* maakten zich zijn jeugd ten nutte, en deden onlusten ontstaan. Hij trok over de *Alpen*, verjoeg den paus, die zonder zijn toestemming aangesteld was, en plaatst zijn bloedverwant BRUNO op den pauselijken stoel. Zijn zoon HENDRIK de IV. volgde hem op in zijn vijfde jaar, nam op zijn dertiende jaar de teugels van het bewind in handen, en toonde zich in allen opzigten een held te zijn. GREGORIUS de VII., toenmaals paus van *Romen*, ontrustte den keizer, en matigde zich het regt aan over het lot der vorsten te beschikken, en door den tegenstand des keizers verbitterd, ontsloeg hij deszelfs onderdanen van den eed van getrouwheid aan hunn' vorst. *Europa* stond verbaasd, in *Duitschland* waren de gevoelens verdeeld: HENDRIK trok naar *Romen*, ten einde den paus te straffen; *Europa* was in vuur en vlam, de schrik en bijgeloovigheid verstijfde de harten zijner getrouwste onderdanen: de keizer zag zich ge-

noodzaakt onder den paus te bukken, en hem vergiffenis te vragen. In *Duitschland* terug gekeerd zijnde, bloosde hij weldra over den ſtap die hij gedaan had, en liet door een *concilium* GREGORIUS van zijn waardigheid ontzetten. Hij bevond zich hierop in de noodzakelijkheid zijn eigen rijk te veroveren, en verſloeg RUDOLF, zijn tegenſtander; keerde naar *Romen* terug, ten einde een' anderen paus aan te ſtellen, en GREGORIUS te noodzaken een verblijf en ſchuilplaats in de *Punille* te zoeken; alwaar deze van hartzeer, en als ſlagtoffer van zijn heerschzucht ſtierf.

V. *Waren de pauſen naderhand minder vermetel?*

A. Neen, zij volgden allen het voorbeeld van GREGORIUS; en onder het beſtuur van VICTOR den III. en URBANUS den II., welke laatſte CONRADUS tegen zijn eigen vader deed opſtaan, werd het noordelijk gedeelte van *Italiën* het tooneel des oorlogs. In deszelfs zuidelijk gedeelte ontrukten verſcheidene benden *Normandijnſche* gelukzoekers dit gedeelte van *Italiën*, als ook *Sicilië*n, uit de handen der *Saracenen*. De dappere *Normandijn* TANCREDES vestigde zich aldaar met zijn twaalf zonen, en grondde het koningrijk van *Napels*.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Engeland *zich in dit tijdvak?*

A. Engeland zuchtte toenmaals onder de heerſchappij van tweé mededingers, die elkanderen het rijk betwistteden. ETHELERED en SUENON, welke laatſte zegepraalde, en den *Saxiſchen* ETHELERED noodzaakte een ſchuilplaats in *Normandijn* te zoeken. Na eenige op elkander volgende geſlachten werd de kroon weder

op

op het hoofd der *Saxiſche* vorſten geplaatst. EDUARD deed de Christelijke deugden, als ook de ſtaatkunde op den troon ſchitteren, en zijne nagedachtenis blijft nog in zegen, door het ſtichten der groote *charte*, zijnde een eeuwig gedenkteeken van de liefde welke hij zijn onderdanen toedroeg. Zijn al te vroege dood dompelde geheel *Engeland* in diepen rouw. HAROLD riep de regten der *Deenen* in, welke hij door zijn huwelijk met eene *Deenſche* vorſtin verkregen had; doch WILLEM, hertog van *Normandijen*, deed de beſchikking van den overledenen koning gelden; waardoor hij tot de opvolging op den troon benoemd werd. Hij ſcheepte zich met een talrijk leger in, deed eene landing op de kusten van *Engeland*, en verſloeg HAROLD in een' geregelden veldſlag; waarop hij zich, na verloop van negen maanden, onder den naam van WILLEM *den veroveraar*, van den troon verzekerde. WILLEM, zijn tweede zoon, die hem opvolgde, handelde in alles naar de ontwerpen van zijn' vader, en trachtte de heerschzucht der geestelijkheid te beperken.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Spanje *zich in dit tijdvak?*

A. De *Moren* verloren dagelijks hoe langer hoe meer gronds; het rijk van *Navarre* vergrootte zich van dag tot dag, en het huwelijk van FERDINAND, koning van *Castiliën*, met de erfgename van LEO, deed hetzelve tot een der magtigſte koningrijken van *Europa* ſtijgen. 't Was onder zijne regering dat de beroemde RODRIGO zich den naam van CID verwierf;

door de overwinningen welken hij op de *Moren* behaalde.

V. *Ontſtond niet ten zelfden tijde het* Poolſche *rijk?*

A. Ja. *Polen* den Christelijken godsdienst omhelsd hebbende, werd door keizer OTHON tot een koningrijk gevestigd. BOLESLUS de I., koning van *Polen*, ſtrekte deszelfs grenzen uit tot aan den *Oder* en de *Tanais*. De regering van dezen vorst was in den beginne zeer luisterrijk; doch *Polen*, door de pauſelijke banblikſems getroffen zijnde, verloor den tijtel van koningrijk, werd onder een aantal kleine dwingelanden verdeeld, en hield hierdoor op, een' rang onder de rijken te bekleden.

V. *Was het toenmaals niet dat het rijk van* Bohemen *gegrond werd?*

A. Ja; *Bohemen* verrijkte zich door de veroveringen van het *Poolſche* rijk, en WRATISLAS was deszelfs eerſte koning. *Hongarijen* leverde in hetzelfde tijdvak ook belangrijke gebeurtenisſen voor de jaarboeken der geſchiedenis op. Deszelfs koning GEISA omhelsde den *Roomſchen* godsdienst, en beteugelde door wijze wetten de woestheid dezer volken. *Rusland* omhelsde, onder de regering van deszelfs koning, WLADIMIR, den *Griekſchen* godsdienst; waarna deszelfs vorſten verbindtenisſen met de andere vorſten van *Europa* aangingen.

V. *Welk lot onderging toenmaals het* Griekſche *rijk?*

A. Hetzelve gaf blijken van veel trouwloosheid en weinig deugds. ROMANUS, bevlekt met het bloed van zijn' vader, onteerde den troon door zijne verwijfd-

heid. NICEPHORES werd door zijne eigene vrouw omgebragt. De vrome ZIMISCIS muntte te midden van zoo vele ſnoode vorſten uit, door de dapperheid waarmede hij verſcheidene zegepralen op de *Ruſſiſche* legers behaalde. BAZILIUS en CONSTANTIJN volgden hem op. Zoé, dochter van den laatstgemelden, wist, door eene opſtapeling van misdaden, onder de drie echtgenooten, die zij achtereenvolgend nam, de teugels van het bewind in handen te behouden. Weldra verhief de ſenaat en het volk de afſtammelingen van COMNÉNES op den troon: IZAAC deed hierop, door zijne deugd, de ſchoone dagen van CONSTANTIJN herleven; doch zijne zwakke gezondheid noodzaakte hem afſtand van den troon te doen. DUCAS, zijn' opvolger, van een menſchelijken en zachtaardigen inborst zijnde, liet de barbaren ongeſtraft de omliggende oorden van *Konſtantinopolen* verwoesten. Zijne weduwe, EUDOXIA, gaf haar hand aan ROMANUS DIOGENES, die door zijne vijanden met meer opregtheid behandeld werd, dan door zijne onderdanen. PARAPINACES, zoon van DUCAS, wist zich het ongeluk van DIOGENES ten nutte te maken, en bekleedde zich met het koninklijke purper; doch werd genoodzaakt afſtand van deze waardigheid te doen, alzoo het rijk hem door twee NICEPHORESSEN betwist werd; de overwinnaar behield ſlechts drie jaren den rang, dien hij onteerde. De COMNENESSEN eischten hierop den troon weder, die lage overweldigers hun ontroofd hadden. De voorkeur werd aan ALEXIS gegeven, en deze regeerde met veel wijsheid en ſtaatkunde.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Venetiën *zich in dien tijd?*

A. De vloten van dit gemeenebest bedekten ſchier alle zeën. *Dalmatiën*, 't welk veel door de verwoestingen der *Barbaren* leed, onderwierp zich aan hetzelve; en door deze zoo rijke provincie vergroot zijnde, bekleedde *Venetiën* een' rang onder de eerſte mogendheden. *Genua* volgde haar voorbeeld, en ontrukte zich aan het juk der graven, onder wier heerſchappij zij zuchtte, ſtelde een *Doge* aan, en breidde hare zeemagt op de *Middellandſche* zee dermate uit, dat zij met *Venetiën* hieromtrent wedijverde. Het rijk van *Azia* vertoonde in deszelfs *Califen* toenmaals reeds niets meer dan glansrijke ſchimmen, die de een na de ander van den troon verjaagd werden; tot op het oogenblik dat de *Turken* over den *Tiger* en den *Eufraat* trokken, en het rijk van *Bagdad* geheel verwoestten. Verſcheidene opvolgers der voormalige vorſten verſpreidden zich naar het *Westen*, en ſtichtten een aantal kleine heerſchappijen, van de oevers van den *Eufraat* tot aan de *Bosphorus;* doch de *Fatimiten* hielden zich altijd met voordeel in *Egypten* ſtaande.

VIJFDE TIJDVAK.

De kruistogten.

In den jare 1095 *tot* 1262 *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Wat gaf de eerſte aanleiding tot de kruistogten?*

A. PETER, de kluizenaar, door godsdienstijver aangeſpoord, trok naar *Palestina*, ten einde aldaar het graf van den Zaligmaker te bezoeken. Bij zijne terugkomst predikte hij openlijk in de velden en ſteden, en ſchilderde met zoo veel nadruks en welſprekendheid de onheilen af, waaronder de landen die de Zaligmaker met zijn bloed beſproeid had, zich bevonden, dat de geestdrift van 't volk hierdoor ontgloeid werd. Van 't volk ſloeg deze geestdrift tot den adel, ja zelfs tot de vorſten over, en werd eene gewoonte in *Europa*, welke door de geestelijkheid toegejuicht werd. Een *concilium* te *Clermont*, in *Auvergne* gelegen, *decreteerde* deze onderneming, waarop de vorſten en edellieden, de priesters, landbouwers, kunſtenaars, vrouwen, ja zelfs kinderen, aangenomen werden. — Viermaal honderd duizend menſchen, hun vaderland verlatende, ſcheidden zich in drie verdeelingen: de eerſte verdeeling trok door *Duitschland*, *Hongarijen*, en *Grickenland*, en was door gebrek, enz. reeds half omgekomen eer zij het heilige land naderde. De tweede, zonder door eenig bevel in hunne marſchen beſtuurd te worden, drong in *Azia* door, en werd, na eenige voordeelen behaald te hebben, in de velden van *Nicéen* de prooi van so-

LIMAN. De derde, beter zamengeſteld, en aangevoerd door de kern der veldheeren van *Europa*, viel de *Turken* aan, maakte zich meester van de provinciën van *Azia*, waaruit zij dezelve verjaagden. Zij trok naar *Jeruzalem*, en maakte zich meester van de ſtad. GODEFROI VAN BOUILLON werd tot koning van *Jeruzalem* benoemd: waardoor verſcheidene ridderordes ontſtonden, als de ridderorde van *Jeruzalem*, die der *Tempeliers*, en *Teutonisten*; doch de naarijver dezer krijgslieden deed weldra de afgunst ontſtaan, en beurtelings tegen elkanderen de wapenen keeren, die zij uit godsdienstijver opgevat hadden; waardoor binnen kort dit op losſe gronden gevestigde rijk ondermijnd werd, en in handen der *Turken* viel.

V. *In welk tijdvak viel de tweede kruistogt voor?*

A. Onder de regering van EUGENIUS den III., die, uit hoofde van zijne zuivere deugd en godsvrucht, uit *Clervaux* tot den pauſelijken ſtoel verheven werd. Deze kruistogt, waaraan keizer CONRADUS, en LODEWIJK de VII. deel namen, ondervond dezelfde onheilen als de eerſte, en de laatstgenoemde vorst had zijne vrijheid alleen aan de dapperheid van den koning van *Sicilën* te danken.

V. *Schrikte deze ongelukkige uitſlag de vorſten en volken niet af, van de verdere ondernemingen?*

A. Neen; deze kruistogten werden tot zevenmalen ondernomen, en vielen even ongelukkig uit, alzoo de voordeelen, die ſommige hunner behaalden, zeer kortſtondig waren. De laatſte werd door den vromen LODEWIJK den IX. *geproclameerd*, die zich met

zijne gade, MARGARETHA genaamd, inſcheepte, en vergezeld werd van EDUARD, zoon van den koning van *Engeland*. Hij landde in *Egypten*, maakte zich meester van *Damiate*; doch werd, kort daarna, overwonnen en krijgsgevangen genomen. Hij kocht zich weder vrij, doorkruiſtte *Palestina*, en hield zich aldaar vier jaren op; keerde naar *Frankrijk* terug, en ondernam, na verloop van zeventien jaren, weder een' nieuwen kruistogt naar *Egypten*, ontſcheepte zich te *Tunis*, en ſtierf aldaar aan de pest.

ZESDE TIJDVAK.

RUDOLF VAN HAPSBURG.

In den jare 1262 *tot* 1492, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Welke zijn de voornaamſte gebeurtenisſen van het zesde tijdvak?*

A. Na verſcheidene pauſen, die elkanderen in de regering opvolgden, zag men ook den kluizenaar PETER VAN MOURON een oogenblik, onder den naam van CELESTUS den V., op den troon verſchijnen. CAJETAN, die hem wist te overreden om op eene plegtige wijze afſtand van deze waardigheid te doen, volgde hem op, behandelde de vorſten met veel trotschheid, en ſtierf eindelijk uit wanhoop, toen hij vernederd werd. BENEDICTUS de XI. verwierf deze waardigheid door zijne nederigheid en algemeene hoog-

achting: hij werd door CLEMENS den V., zijnde een *Franschman*, die zijn zetel te *Avignon* vestigde, opgevolgd. 't Was onder zijne regering dat de orde der *Tempeliers* vernietigd werd. Zijn' opvolger JOHANNES de XXII. ontrustte het rijk door zijn' doodelijken haat tegen LODEWIJK van *Beijeren*. BENEDICTUS den XII. uit het klooster tot den pauſelijken ſtoel verheven zijnde, was deugdzaam; doch bezat weinig ſtaatkunde. CLEMENS de VI., INNOCENTIUS de VI. en URBANUS de V. beſchermden en beloonden de ſchoone kunſten en fraaije letteren. GREGORIUS de XI. verplaatste den pauſelijken zetel weder naar *Romen*; doch had reden om zich over dezen ſtap te beklagen: waarop het *Romeinſche* volk, vreezende dat de pauſen op nieuw den zetel van den heiligen ſtoel verplaatzen zouden, de *conclave* noodzaakte om URBANUS den VI. tot deze waardigheid te huldigen: deszelfs wreedheden verwekten hem een' mededinger in ROBBERT, van *Genua*, zijnde eenen man van een voortreffelijk karakter. Dit was de oorzaak van de lange ſcheuring die de *Weſtelijke* rijken beroerde. URBANUS vestigde zich te *Romen*, en ROBBERT te *Avignon*, onder den naam van CLEMENS. De twee pauſen *excommuniceerden* elkanderen, en 't volk was tuſſchen hun verdeeld. — Naderhand regeerden zelfs drie pauſen te gelijk. Eindelijk werd de driedubbele regering weder vernietigd, en men bepaalde zich op nieuw tot de éénhoofdige. Onder de pauſen, die vervolgens deze waardigheid bekleedden, en wier regering meestal zeer onrustig was, zullen wij alleen SIXTUS den IV.

en INNOCENTIUS den VIII. aanhalen, alzoo zij de beſchermers der ſchoone kunſten waren, en de ſtad *Romen* verſraaiden.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Duitschland *zich in dit tijdvak?*

A. De nieuw aangeſtelde keizer RUDOLF VAN HAPSBURG, een troon beklimmende, waarop hij zich van eene genoegzame oppermagt, van troepen, en van geldmiddelen beroofd zag, vleidde eerst het hof van *Romen*, trok alle harten tot zich, en vroeg, uit naam van geheel *Duitschland*, om het bezit van *Bohemen*, waarvan OTTOCARES meester was, en veroverde dit gebied door zijne dapperheid en krijgskunde. Kort daarna geraakte hij ook in 't bezit van *Oostenrijk*, en van *Zwaben*, en liet zijn' zoon ALBRECHT een aanzienlijk rijk na, waaromtrent hij ſchikkingen gemaakt had, die zijne bloedverwanten altijd eerbiedigden. — Hierna werden twee keizers te gelijk benoemd, namelijk ADOLFUS van *Naſſau*, en ALBERT; de eerſte behaalde in den beginne den voorrang; doch zijne onvoorzigtigheid was oorzaak van zijn ongeluk: waarna ALBERT zich den bijnaam van *den grooten* verwierf; doch hij ſtierf als het offer der ſtaatkundige en heerschzuchtige oogmerken van den zoon van zijn' broeder, door wien hij vermoord werd. De ſtaatkunde der keurvorſten riep voorts HENDRIK van *Luxemburg* tot den troon; die, tot keizer benoemd zijnde, *Duitschland* verwaarloosde voor *Italiën*, alzoo hij zich naar *Romen* begaf, ten einde eene poging te doen om *Napels* op nieuw te veroveren: doch hij werd aldaar

bij het gebruik van het heilig *ſacrament*, door middel van een' vergiftigden ouwel, om het leven gebragt. De keurvorſten waren hierop verdeeld tusſchen FREDERIK den III., zoon van ALBERT, en LODEWIJK van *Beijeren*. Een nederlaag maakte FREDERIK krijgsgevangen van zijn' mededinger: waarop LODEWIJK, vergetende hoe veel hij aan de kuiperijen der pauſen verſchuldigd was, tegen *Romen* trok, en een *Cordelier*, aan zijne belangen verbonden, op den pauſelijken ſtoel plaatste. De tweedragt ontbrandde hierop in *Duitſchland*. LODEWIJK werd van zijne waardigheid ontzet: KAREL van *Luxemburg*, onder den naam van KAREL den IV., tot den troon verheven, en 't was door de zoo beroemde *gouden bul*, dat hij de *Duitſche conſtitutie* vestigde. Bij de vierde keizer, die na KAREL den IV. verkozen werd, ging de kroon weder tot het huis van *Oostenrijk* over, 't welk deszelfs gebied vergrootte, door de aanwinst van *Bohemen* en *Hongarijen*.

V. *Was het ook niet gedurende dit tijdvak dat het* Zwitzerſche *gemeenebest zijn' oorſprong nam?*

A. Ja. Dit eenvoudig doch dapper volk, te midden van 't gebergte woonende, had aldaar zijne vrijheid bewaard, en maakte een gedeelte van het *Duitſche* rijk uit; doch het huis van HAPSBURG wilde de *Zwitzers* aan deszelfs heerſchappij onderwerpen; waarop drie burgers, uit *Uri*, uit *Schweits*, en uit *Underwald*, een' opſtand in de *cantons* bewerkten, en dezelve de wapen en deed opvatten; WILLEM TELL plaatste zich aan hun hoofd, en bezielde hun door

zijn vrijheidszucht; waardoor alle de pogingen van het *Oostenrijkſche* leger verijdeld werden, en twintig duizend hunner door een hand vol boeren vernield werd. De andere *cantons*, door dit voorbeeld aangemoedigd, verëenigden zich, en vestigden de zoo beroemde *Zwitzerſche* republiek, van dertien *cantons*; welker verbindtenis door alle mogendheden aangezocht werd.

V. *In welk een' toeſtand bevond zich toenmaals het* Griekſche *rijk?*

A. 't Zelve verzwakte van dag tot dag door de gedurige aanvallen der *Turken*, die *Konſtantinopolen* belegerden, welke ſtad ſlechts door eene krijgskundige afwending behouden werd. JOHANNES de II. deed te *Florence* vergeefs poging om de twee kerken te vereenigen. CONSTANTIJN de VIII., die zich als een held verdedigde, kwam in den ſtrijd om, en met hem nam ook tevens het *Griekſche* rijk, dat twaalf eeuwen beſtaan had, een einde.

ZEVENDE TIJDVAK.

CHRISTOFFEL COLUMBUS.

In den jare 1492 *tot* 1610, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Wie was* CHRISTOFFEL COLUMBUS?

A. Een *Genuaan* van geboorte, zijnde een bekwaam zeeman, en tevens zeer bedreven in de aardrijkskunde, die,

van gevoelen zijnde dat er nog verſcheidene onbekende landen moesten zijn, het ſtoutmoedig beſluit nam om, ter ontdekking derzelve, een zeetogt te wagen. Verſcheidene vorſten beſchouwden zijn gevoelen als een herſenſchim; doch FERDINAND en IZABELLA gaven hem eenige ſchepen, waarmede hij aan de eilanden van *Lucaien* landde. Deze eerſte goede uitſlag vorderde nieuwen onderſtand; naar de nieuwe wereld terug keerende ontdekte hij *Cuba*, *St. Domingo*, en *Jamaica*, en bragt vandaar onnoemelijke ſchatten aan zijne meesters: doch ondanks alle de voordeelen, welke hij zijn vaderland aangebragt had, werd hij door hetzelve op de ondankbaarſte wijze beloond, en in de gevangenis van *Spanje* geworpen; als zijnde het ſlachtoffer van den laster. AMERICUS VESPUCIUS vervolgde deze ontdekkingen, en noemde het vierde werelddeel, naar zijn' naam, *America*; werwaards hij twee reizen deed voor den koning van *Portugal*. *Spanje* werd ten zelfden tijde uitgeput door de veelvuldige *emigratiën*, en leed tevens veel door het bijgeloof, en de vervolging der *Moren*. — De geeſtelijkheid perſtte de koningin een *edict* af, waardoor men de *Moren* ſlechts de keuze liet, van hun vaderland te verlaten, of afſtand te doen van den godsdienst hunner voorouderen: de ſchavotten werden opgerigt, en duizenden van *Moren* werden op dezelve omgebragt. De dochter van FERDINAND en IZABELLA bragt hunne ſtaten mede ten huwelijk aan het huis van *Oostenrijk*, waardoor FILIPS, haar echtgenoot, zich meester zag van de twee

werelddeelen. KAREL de V., zijn zoon, ontving op zijn zestiende jaar, in *Vlaanderen*, de tijding van deze rijke erfenis. De dood van zijn' grootvader, MAXIMILIAAN, gaf hem weldra aanſpraak op den troon, welke hem echter door FRANÇOIS den I. betwist werd. Deze twee mededingers waren elkanderen waardig: de lauweren, die de laatſte plukte, vestigde het oog van geheel *Europa* op hem; doch de voorkeur, die men aan KAREL den V. gaf, werd een bron van onophoudelijke oorlogen. FRANÇOIS werd te *Pavia* krijgsgevangen gemaakt, en 't was ſlechts onder de regering van HENDRIK den II. dat KAREL eenigen tegenſpoed ondervond, en in het ſluiten van den vrede toeſtemde; waarbij hij tevens, zijn heerschzucht bedwingende, afſtand van den troon deed, ter gunſte van zijn' broeder; en voorts zijn geluk zocht in de afgezonderdheid van 't klooster. Bij eene diepe menſchenkennis verſtond hij de zoo moeijelijke kunst om dezelve volgens zijne bekwaamheden te plaatſen. Hij bezat bovendien eene voorbeeldelooze werkzaamheid; welke hoedanigheden hem in den rang der grootſte vorſten ſtelde; die beurtelings de heerſchappij over de volken voerden.

V. *Welke zijn de voornaamſte gebeurtenisſen die toenmaals in* Engeland *voorvielen?*

A. HENDRIK de VIII. was zijn' vader in de regering opgevolgd, en had zich in den echt verbonden met CATHARINA van *Arragon;* doch deze vorst, van een' woesten en wreeden aard, kende geen' anderen godsdienst dan zijn' wil, en ſcheidde zich welhaast

van haar, om zich met ANNA VAN BOULEN te vereenigen. Op deze, welke hij op het ſchavot deed ombrengen, volgde JOHANNA SEYMOUR; voorts ANNA VAN CLEVELAND, CATHARINA HOWAR, en CATHARINA PARR. Hij ſpaarde zijne gunſtelingen even min: FISHER, en THOMAS MORUS werden, op zijn bevel, ter dood gebragt, om dat zij hunnen godsdienst niet afgezworen hadden. Paus CLEMENS de VIII. *excommuniceerde* hem; doch hij deed zich door de *Engelſche* geestelijkheid als opperhoofd der kerk erkennen, alzoo het *parlement* in alle zijne luimen ſtemde; waardoor de ſtaat dan ook, te midden van zoo vele ſchokken, echter rustig bleef. Zijn zoon EDUARD de VI. volgde hem op in de regering, onder de voogdijſchap van den hertog van *Sommerſet*, die welhaast op het ſchavot onthoofd werd. EDUARD voerde hierop den protestantſchen godsdienst in, en benoemde bij zijn ſterven JOHANNA GRAY tot zijn opvolgſter; doch de voorkeur werd aan MARIA, de zuster van EDUARD, gegeven; waarop de eerſte afſtand van den troon deed, en, op bevel van MARIA, op het ſchavot onthoofd werd. Op de bloeddorſtige MARIA volgde hare zuster ELIZABETH, dochter van ANNA VAN BOULEN; welke zich, na hare heerſchappij gevestigd te hebben, tegen de roomschgezinden verklaarde; 't geen door de beide gezindheden afgekeurd werd. De moord, welke zij aan MARIA STUART, koningin van *Schotland*, en weduwe van FRANÇOIS den II. pleegde, is een onuitwischbare vlek voor den roem dien zij zich anderzins verwierf, door hare diepe ſtaatkunde, als ook

door de *Engelſche* zeemagt ten hoogſten top te doen ſtijgen, de oproerigen in de *Nederlanden* bijſtand te bieden, en de pogingen van HENDRIK den IV. tegen de zamenverbondene vorſten te ondersteunen. Eenige trotschheid, welke zij zich tegen den graaf van ESSEX, haar' lieveling, veroorloofde, deed deze een' opſtand bewerken; waarop zij hem op het ſchavot deed omkomen: doch de ſmart, welke zij naderhand over zijn' dood gevoelde, ſleepte haar in 't graf.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Spanje *zich in dit tijdvak?*

A. FILIPS de II., die zich in de gelegenheid bevond van zich beroemd te maken, bleef werkeloos: laaghartig en bloeddorſtig zijnde, verſpreidde hij den ſchrik onder zijne bloedverwanten, daar hij zijne vrouw, zijn' zoon, en zijne minnaresſen, als ſlagtoffers zijner bloeddorſtigheid deed omkomen. FILIPS de III., minder bekwaam, maar ook minder boosaardig dan zijn voorganger, ſcheen zich ſlechts met kleinigheden, en met de wreedaardige plegtigheden der *inquiſitie* bezig te houden. Onder zijne regering geraakte de zeemagt in verval, de financiën werden kwalijk beſtuurd, en *Spanje* ontvolkte zich om in *Amerika* den gouddorst den vrijen teugel te kunnen vieren; waarvan *de Inca's*, of *de verwoesting van het rijk van Peru*, door den heere MARMONTEL, ons het treffendſte en aandoenlijkſte tooneel ſchetzen. De vereenigde provincien van *Nederland* maakten zich deze misſlagen ten nutte, door van dag tot dag hare vrijheid te ſterken. De dappere MAURITS vestigde dit opko-

mende gemeenebest, welks vloten zich op alle zeën verſpreidden, en te gelijker tijd de *Antiliſche* eilanden, *Braziliën*, en de *Molukſche* eilanden veroverden; en hierdoor, op een' verren afſtand van hun vaderland, de uitgeſtrektſte volkplantingen grondde. *Duitschland* alleen genoot in dit tijdvak het geluk van den vrede. FERDINAND de I. regeerde met veel wijsheid; als ook na hem MAXIMILIAAN de II. en RUDOLF, wier heerſchappij altijd met dankbaarheid herdacht, en gezegend werd; doch onder de regering van HENDRIK *den grooten* deed de benoeming van den opvolger van de hertogen van *Kleef* vele onlusten ontſtaan, en veel bloeds vergieten.

V. *In welk een' geſteldheid bevond zich toenmaals de* Kerkelijke ſtaat?

A. 't Was ten dien tijde dat PAUL de IV. door zijn' neef KAREL BORROMEUS, aartsbisſchop van *Milaan*, het *concilium* van *Trente* deed voltooijen; waarop deze laatstgenoemde paus zich even beroemd maakte door de onberispelijkheid zijner zeden, als door zijne liefdadigheid omtrent ongelukkigen. PIUS de V., die hem opvolgde, ſtichtte de wereld door zijne vroomheid; doch zijn dweepzucht deed tevens te *Romen* verſcheidene brandſtapels oprigten, om de protestanten te vervolgen. Onder zijne regering zegevierden *Spanje* en *Venetiën* over de krijgsmagt der *Porte*. Voorts deed paus GREGORIUS de XIII. zijne heerſchappij beminnen, en vereeuwigde zich door zijne nieuwe inſtelling van den kalender. Kort daarna zag de bisſchop van *Montalti*, zich door PIUS den V. als ook

door eenige heerschzuchtige lieden, die zich zijne zwakheid ten nutte dachten te maken, onder den naam van SIXTUS den V. met de pauſelijke waardigheid bekleeden; doch SIXTUS de V. verbaasde de wereld door zijne krachtdadige en voorzigtige regeringsvorm; door welke hij de algemeene rust herſtelde; de losbandigheid beteugelde, en voorts *Romen* verrijkte met de gedenkteekenen der oudheid, welke hij van onder de puinen deed opgraven: terwijl de krachtdadige beſcherming, welke hij de ſchoone kunſten verleende, zijne regering bovendien zeer beroemd maakte. Na hem verſchenen URBANUS de VII., GREGORIUS de XIV. en INNOCENTIUS de IX. ſlechts op den pauſelijken ſtoel. CLEMENS de VIII. toonde het edel voorbeeld van alle deugden, en was door geheel *Frankrijk*, als ook bij alle geleerden bemind. 't Was hij die HENDRIK *den grooten*, door de *abſolutie*, de geruste heerſchappij over zijn rijk verzekerde. LEO de XI. werd kort na zijne komst op den pauſelijken ſtoel door den dood weggerukt. BORGHEZE, die hem onder den naam van PAUL den V. opvolgde, behandelde de vorſten met trotschheid, en onteerde zijne waardigheid door den twist dien hij met *Venetiën* had.

V. *Deed* Turkijen *toenmaals geene poging om deszelfs gebied te vergrooten?*

A. Daar het in *Perſiën*, in *Afrika*, en in *Hongarijen* gezegevierd had, vleidde het zich dat ook de fortuin deszelfs oogmerken te *Maltha* zoude begunſtigen; doch deze onderneming mislukte: waarop SOLIMAN op nieuw in *Hongarijen* doordrong, en als

overwinnaar voor *Sigeth* ſneuvelde. Regtvaardig en weldadig zijnde, had hij het volk 't geen hij ter overwinning aanvoerde, beſchaafd; doch de *Ottomanſche* magt, toenmaals ten hoogſten top geſtegen, moest natuurlijk vallen, door de verwijfdheid der ſultans die hem opvolgden; waardoor het rijk, *Moldaviën* verloor, en de onderneming te *Lepante* zag mislukken; terwijl *Perſiën* toenmaals tevens alle ondeugden door zijn verwijfde vorſten zag invoeren, en 't niets dan eene flaauwe ſtraal van deszelfs voormalige grootheid meer overbleef.

TWEEDE GEDEELTE VAN HET ZEVENDE TIJDVAK.

In den jare 1610 *tot* 1648, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *In welk een' toeſtand bevond* Spanje *zich, bij de minderjarigheid van* LODEWIJK *den XIII.?*

A. Spanje verviel allengs onder de regering van FILIPS den III.; zijn zoon FILIPS de IV., die even weinig karakter bezat als zijn' vader, voerde op nieuw weder den oorlog tegen *Holland.* Doch *Spanje* werd eindelijk door de dapperheid, waarmede *Holland* weêrſtand bood, genoodzaakt de onafhankelijkheid der *Nederlanden* te erkennen.

V. *Welke merkwaardige gebeurtenisſen vielen in dien tijd in* Engeland *voor?*

A. Koning JACOBUS, die zich weinig om de aangelegenheden zijner naburen bekommerde, hield zich alleen bezig met den vrede in zijn' eigen ſtaat te onderhouden. Eene zamenkomst te *Hamptoncourt* vereenigde de *presbyterianen* en de *episcopalen* met elkanderen; die, om zich van 't *parlement* te ontſlaan, het lot der roomschgezinden aan 't zelve overgaf. Daar de listigheid van OLIVARÈS het huwelijk van zijn' zoon met de dochter van PHILIPS den III. deed mislukken, verwierf hij voor hem de beroemde HENRIETTE van *Frankrijk* ten huwelijk; en ſtierf, terwijl hij de toerustingen tot den ſtrijd gereed maakte. Zijn ZOON KAREL de I. zag dat het *parlement* zich tegen hem hoe langs hoe meer verzettede, naarmate de verdeeldheid der godsdienſtige ſekte toenam. De koning, genegen tot godgeleerde twisten, toonde zich een *presbyteriaan* te zijn; de koningin, met alle de groote hoedanigheden welke zij bezat, naarijverig zijnde om een willekeurig gezag te voeren, en de oproerige tegenkanting van 't *parlement* ziende, nam 't beſluit om zich met den koning en den hoogen adel naar *Hamptoncourt* te begeven. *Londen*, en verſcheidene andere ſteden, verklaarden zich voor het *parlement;* en de zegepraal was nog onzeker, toen het OLIVIER CROMWEL, zich deze gisting der gemoederen ten nutte makende, gelukte zich als gedeputeerde van *Cambridge* te doen verkiezen. Eene ſchijnbare geſtrengheid van zeden, en het voorwendſel eener bijgeloovige geestdrift, waren hem dienſtig om een leger, beſtaande uit de gemeen-

ſte ſoldaten op de been te brengen, 't geen hij met zijn ſchijnbare geestdrift wist te bezielen. KAREL, door een klein getal vrienden omringd, en ten prooi aan vermetele buitenſporigheden, bezweek; zag zich genoodzaakt zich in *Oxford* op te ſluiten, en ſtierf eindelijk, als het ſlagtoffer der kwellingen van zijn wreedaardig *parlement*, op het ſchavot.

ACHTSTE TIJDVAK.

Het verdrag van Westphalen.
In den jare 1648 *tot* 1774, *na* CHRISTUS *geboorte.*

V. *Welke voordeelen bragt het verdrag van* Westphalen *aan?*

A. Hetzelve eindigde een der langdurigſte en bloedigſte oorlogen welke *Europa* ooit beroerde. Bij dit verdrag werd de vorm der regeringswijze, als ook de beoefening der godsdienſten bepaald, namelijk die van den *Roomſchen*, den *Lutherſchen*, en den *Calviniſtiſchen*, welke in alle kringen gedoogd werden. *Frankrijk* verkreeg hierbij een groot gedeelte van den *Elzas*, *Zweden* behield *Pommeren*, terwijl tevens bij dit verdrag de regten der keurvorſten naar billijkheid bepaald werden.

V. *Bleef* CROMWEL *lang* protector?

A. Deze listige ſtaatkundige, die zich een veel grooter magt dan die der koningen had weten toete-

eigenen, hield den oorlog tegen *Holland* en *Spanje* ſtaande, veroverde *Jamaica* voor *Engeland*, en vergrootte, op eene aanzienlijke wijze, den koophandel van zijn land; doch te midden van zoo vele ſchijnbare grootheid en voorregten kon zijne ziel geen oogenblik rust ſmaken, daar de ſchim van den ongelukkigen KAREL den I. hem overal ſcheen te vervolgen, en hij zelfs, te midden zijner ſoldaten, op het kasteel van *Withehal* van vrees ſidderde: echter ſtierf hij door eene ziekte op zijne legerſtede, waarna zijn' zoon hem opvolgde.

V. *Bleef deze lang aan de regering?*

A. Neen; de generaal MONCK, gouverneur van *Schotland*, plaatſte zich welhaast aan het hoofd van een leger, ten einde het oude *parlement* weder te herſtellen, en de wetten weder te doen eerbiedigen: hij riep hierop KAREL den II. tot den troon, die tot koning der drie rijken uitgeroepen werd. 't Was deze die de *koninklijke maatſchappij* van *Londen* vestigde, ter bevordering der ſchoone kunſten en wetenſchappen. Hij verbondt zich met LODEWIJK den XIV. tegen *Holland*, en ſtierf voorts zonder erfgenamen. De hertog van YORK, zijn' broeder, die den naam van JACOBUS de II. aannam, kenſchetste zijne komst op den troon door de nederlaag der hertogen van *Montmouth* en *Argyle*, die tegen hem zamengezwooren hadden.

V. *Was de regering van* JACOBUS *den II. vreedzaam?*

A. Neen; deze vorst, in 't hart roomschgezind zijnde, wilde voor zich zelven de *tolerantie*, welke aan alle

godsdienſten in zijne ſtaten vergund werd, ten nutte maken; en vroeg de afſchaffing van het *decreet* tegen de roomschgezinden. Dit was genoeg om de oproerige partij, die hem van den troon wilde ſtooten, ten voorwendſel te dienen. Men verſtond zich met den ſtadhouder van *Holland*, WILLEM van *Naſſau*, wiens gemalin eene dochter van koning JACOBUS was: waarop WILLEM, de regten der natuur aan zijn heerschzucht opofferende, eene vloot wapende, en eene landing in *Engeland* deed; alwaar hij, na eenige worſteling van voor- en tegenſpoed, eindelijk zijn' ſchoonvader verjaagde, en zich met MARIA, zijne gemalin, meester van den troon maakte. JACOBUS de II. deed vergeefſche pogingen om denzelven te veroveren, door den bijſtand die LODEWIJK den XIV. hem verleende. — Hij ſtierf te *St. Germain in Laye*. De vrede van *Rijswijk* verzekerde WILLEM den III., in naam van alle mogendheden, den tijtel van *koning van Engeland*. Het huis van STUART werd dus van den troon verbannen; de prinſes ANNA, gemalin van GEORGE, een *Deenſchen* vorst, volgde hem op; en na haar, de keurvorst van *Hanover*, GEORGE, zoon van SOFIA, de kleindochter van JACOBUS den I. Zijn zoon GEORGE de II. was gedurig in oorlog met *Frankrijk* en *Spanje*. Vergeefs wilde JACOBUS de III., zoon van JACOBUS den II., zich eene gunſtige gelegenheid ten nutte maken, om den troon zijner voorouderen weder te herkrijgen: hij ſcheepte zich in naar *Schotland*, in den jare 1745, met prins EDUARD, zijn' zoon; doch, na eenige voordeelen behaald te hebben,

werd hij door den hertog van *Cumberland* te *Culloden* verſlagen, en vertrok weder naar *Frankrijk:* waarna de kroon van *Engeland* in rust op het hoofd van GEORGE den III. geplaatst werd; die de *Engelſche* zeemagt ten hoogſten top deed ſtijgen, en nog tot heden de heerſchappij over *Engeland* voert.

V. *Welke waren de voornaamſte gebeurtenisſen in* Spanje *in dit tijdvak voorgevallen?*

A. De regering van FILIPS de IV. was eene aaneenſchakeling van ongelukken. Hij begon op nieuw den oorlog tegen de *Hollanders* te voeren, en zag dat de *Portugezen* den hertog van *Bragance* kroonden, en dat *Kataloniën* zich aan *Frankrijk* overgaf; welk land hem echter door het tractaat der *Pyreneën* weder toegewezen werd. Zijn einde voelende naderen, verklaarde hij den kleinzoon van LODEWIJK den XIV. tot zijn erfgenaam, zijnde de hertog van *Anjou*, die den naam van FILIPS de V. aannam; die echter niet, dan na eenen zeer bloedigen oorlog, en na afſtand gedaan te hebben van alle zijne ſtaten in *Italiën*, in 't geruste bezit der heerſchappij geraakte. Deze vroome vorst deed afſtand van den troon, ter gunſte van zijn' oudſten zoon LODEWIJK; na wiens dood hij echter weder de teugels van het bewind in handen nam. De koningrijken van *Napels* en van *Siciliën* gingen, volgens het tractaat van *Weenen* in 1738, over in handen van *Don* CARLOS, zoon van FILIPS. De nieuwe koning van *Portugal*, die den naam van JOHANNES de IV. aangenomen had, hield zich met roem op den troon ſtaande, veroverde *Brazil* op de *Hollanders*,

en liet de kroon aan ALFONSUS den VI., die, ſchoon nog zeer jong zijnde, zich echter ſtaande hield tegen de *Spanjaarden*, en in verſcheidene veldſlagen dezelven overwon; doch de minachting, welke zijne onderdanen hem betoonden, noodzaakte hem om den ſchepter aan PETER den II. afteſtaan; die zeer verſtandig regeerde.

V. *Welke was ten dien tijde de aanmerkelijkſte gebeurtenis in* Oostenrijk?

A. Door het huwelijk van MARIA THERESIA waren de erfelijke ſtaten, benevens de keizerlijke kroon, in het huis van *Lotharingen* overgegaan. Waarop het deze vorſtin, van een uitſtekend ſchoon karakter, welke het hoofd boodt aan geheel *Europa*, en tevens de *Franſche* legers, reeds tot in *Bohemen* doorgedrongen, als ook de koning van *Pruiſen* tot den aſtogt noodzaakte, gelukte, haar' echtgenoot, reeds groothertog van *Toskanen*, tot keizer te doen kroonen. De vrede van *Aken* was roemrijk voor *Frankrijk*, door den edelmoedigen afſtand van alle de op dit rijk gemaakte veroveringen.

V. *Welke waren de andere merkwaardigſte gebeurtenisſen gedurende de achttiende eeuw?*

A. Pruiſen vergrootte deszelfs magt zoo veel mogelijk, gedurende verſcheidene jaren, tot dat hetzelve, op het einde van de achttiende eeuw, de *neutraliteit* verzakende, ten gevolge van de roemruchtige overwinningen van den *Franſchen* keizer, NAPOLEON *de groote*, alleen aan deszelfs edelmoedigheid het geringe overblijffel van zijne voormalige grootheid te danken had.

V.

V. *Vielen er geene andere omwentelingen in het* Duitſche *rijk voor?*

A. Het huis van BEIJEREN, dat gedurende drie honderd jaren in bezit van de keizerlijke kroon geweest was, en zelfs om de erfenis van *Oostenrijk* getwist had, zag zijn' keurvorst MAXIMILIAAN-JOSEF, zoon van keizer KAREL den VII., zich genoodzaakt om de *Palatijnſche* tak voor zijne nakomelingen te verzekeren, 't geen de vereeniging van twee keurvorſtendommen in de perſoon van KAREL-THEODOOR, in 1777, te weeg bragt.

V. *Vielen in* Italiën *in dat tijdvak groote gebeurtenisſen voor?*

A. Het noordelijke gedeelte van *Italiën* was dikwerf het tooneel des oorlogs tuſſchen *Frankrijk* en *Oostenrijk*. *Korſika*, lang door de *Genuezen* onderdrukt geworden zijnde, vroeg eindelijk aan *Frankrijk* om bijſtand, en werd met hetzelve vereenigd. De pauſen deden voorts geene pogingen meer om hunne magt te vergrooten. BENEDICTUS de XIV. beſchermde op eene uitſtekende wijze de kunſten en wetenſchappen. CLEMENS de XIV. vernietigde, op aandrang van geheel *Europa*, de orde der *Jeſuïten:* door de algemeen plaatshebbende omwentelingen, werd hij ongelukkig in zijn' ouderdom.

V. *Welke regeringsvorm leverde in dat tijdvak de belangrijkſte gebeurtenisſen op?*

A. In *Zweden* werd, na den dood van GUSTAVUS ADOLFUS, zijne dochter CHRISTINA tot zijne erfgename benoemd. Slechts zes jaren oud zijnde, was de can-

celier OXENSTIERN de ziel der regering. In den oorlog tegen *Duitschland* en *Denemarken* ondervond *Zweden* voor- en tegenſpoed, tot aan het verdrag van *Oſnabrug*, waarvan CHRISTINA gebruik maakte om den troon aan haar' neef KAREL GUSTAVUS afteſtaan, wiens heerschzuchtige oogmerken *Europa* op nieuw ontruſte, daar hij een' inval in *Polen* deed, waarvan hij zich meester maakte, en JOHANNES CASIMIR, deszelfs koning, verjaagde; waarop deze den keizer van *Duitschland*, als ook de *Denen* om bijſtand vroeg; 't geen GUSTAVUS noodzaakte naar *Zweden* terug te keeren: alwaar hij van verdriet over zijne mislukte onderneming ſtierf. Zijn dood herſtelde den vrede, die zijn zoon KAREL de XI. zich ten nutte maakte, om het geluk zijner onderdanen te bevestigen. 't Was aldus met KAREL den XII. wiens krijgszucht zijn ongeluk bewerkte. Eerst wendde hij zijne wapenen tegen *Denemarken*, naderhand tegen czaar PETER den I., dien hij verſcheidene keeren overwon; voorts tegen *Polen*, wiens koning hij onttroonde: doch te *Pultawa* vond hij de klip waarop de kiel van zijn geluk ſtootte, en werd genoodzaakt te *Bender* bij den grooten heer een verblijf te zoeken; alwaar hij blijken gaf van de zonderlingheid zijns karakters, door vergenoegdheid in zijne eenvoudige levenswijze te toonen. Na verloop van vier jaren in zijne ſtaten terugkeerende, gevoelde hij even zoo zeer de noodzakelijkheid om alles te herſtellen. Zijne krijgszucht behield echter de overhand; waarop hij op nieuw oorlog voerde tegen czaar PETER, en in het beleg van *Fredricsthal* ſneuvelde.

V. *Welk lot onderging* Zweden *onder de opvolgers van* KAREL *de XII.?*

A. Na eerst ULRICA ELEONORA, zuster van KAREL den XII., en voorts ADOLPHUS FREDERIK, zoon van deze vorſtin, de teugels van 't bewind voerde, ging de heerſchappij, in den jare 1771, aan GUSTAVUS den III. over, die zich bij den dood van zijn' vader in *Frankrijk* bevond. Verzekerd zijnde van den bijſtand dezer mogendheid vernietigde hij de opperheerſchappij van den ſenaat; reisde op nieuw door *Frankrijk* en *Italiën*, en onderſcheidde zich op eene roemrijke wijze in de oorlogen tegen *Rusland*. De ware oorzaak waarom hij in den jare 1792 op een bal vermoord werd, is nooit op eene zekere wijze ontdekt geworden.

V. *Viel er ten dien tijde ook geene omwenteling in* Denemarken *voor?*

A. Ja; in het zelfde jaar, 1771, had de koning CHRISTIAAN de VII., in het begin van den maand Januarij, eene zamenzwering ontdekt, welke ten doel had om de teugels van 't bewind aan de koningin in handen te geven. De hoofdbewerkers STRUENZEE en BRANDT werden ter dood veroordeeld, en de koningin MATHILDE in het keurvorſtendom *Hanover* in hechtenis gebragt. Deze treurige gebeurtenis maakte zulk een' ſterken en noodlottigen indruk op den koning, dat hij zich genoodzaakt vond het beſtuur aan den erfprins over te laten.

V. *Was het ook niet in dat tijdvak dat* Rusland *een aanzienlijk groot rijk werd?*

A. Ja; want czaar PETER de I., na zijn' ſtaat voor alle vijandelijke aanvallen verzekerd te hebben, beſloot aan alle hoven van *Europa* rond te reizen, niet als vorst, maar als een eenvoudig burger. Hij bezocht *Holland*, hield zich aldaar een' geruimen tijd op, leerde in perſoon den ſcheepsbouw, zonder zijne hooge waardigheid te ontdekken; reisde voorts naar *Engeland* en *Duitschland*. In zijne ſtaten terug gekomen, bouwde hij de ſtad *Petersburg*, in het diepst van den golf van *Finland*. De tegenſpoeden welke hij in den oorlog tegen KAREL den XII. ondervond, ſtrekten hem ter nutte les, en deed hem naderhand te *Pultawa* zegepralen. Zijn oorlog tegen de *Turken* kostte hem *Azof*, aan de *Zwarte zee* gelegen, en noodzaakte hem tot het ſluiten van den vrede. In den jare 1717 deed hij de reis naar *Frankrijk*, welke hij lang voornemens was te doen, alwaar hij met al de pracht aan zijn' rang verſchuldigd ontvangen werd. In zijn' ſtaat terug gekeerd zijnde, had hij het verdriet van met een' zoon te moeten kampen, die zich aan het hoofd van een eedgeſpan, dat tegen hem had zamengezworen, bevond; waarop hij, vóór zijn' dood, zijne gemalin tot keizerin deed kroonen. 't Was hij die de akademie van *Petersburg* ſtichtte, 't geen verſcheidene vreemde geleerden derwaarts trok.

V. *Wie volgde hem op in de regering?*

A. Eerst zijne weduwe CATHARINA de I. en naderhand zijn kleinzoon PETER de II. Na dezen regeerde de keizerin ANNA, nicht van PETER den I., achttien jaren. *Rusland* werd na haar op nieuw door eene

vrouw, namelijk door de keizerin ELISABETH, dochter van PETER den II., geregeerd, wier neef, PETER de III., naderhand de heerſchappij ſlechts drie maanden behield, alzoo zijne gemalin, de beroemde CATHARINA de II., in den jare 1762 verklaarde dat hij buiten ſtaat was om de teugels van het bewind te voeren; waarop zij gedurende veertig jaren de keizerlijke waardigheid met roem ſtaande hield; uitgezonderd de verdeeling van *Pôlen*, welks koning eerst haar lieveling geweest was, maakte zij zich beroemd door den oorlog welke zij tegen de *Turken* voerde, die zij uit de *Crim* verjaagde; waarop zij deze uitgeſtrekte landſtreek nog bij haar' reeds zoo uitgeſtrekten ſtaat voegde. Bovendien maakte zij zich beroemd door de beſcherming welke zij aan de geleerden, en letterkundige perſonen verleende.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Turkijen *zich toenmaals?*

A. Na de opvolging van verſcheidene vorſten, die beurteligs onttroond waren geworden, werd MUSTAPHA de II. door prins EUGENIUS onttroond; op hem volgde ACHMED de III., die in den jare 1730 op zijn beurt van de keizerlijke waardigheid ontzet werd. Ondanks de oorlogen welke *Turkijen* ſedert dien tijd tegen *Hongarijen* en *Rusland* voerde, was het niet dan met veel moeite dat hetzelve de oproerigheden der Beis in *Egypten* weêrſtand bood, welke zij niet uit kon doven; en waarom *Frankrijk* partij trok om zich aldaar te vestigen, onder het opzigt van den generaal BONAPARTE.

NEGENDE TIJDVAK.

De regering van LODEWIJK *den XVI. en de* Franſche *omwenteling.*
In den jare 1774, na CHRISTUS *geboorte.*

GESCHIEDENIS VAN *FRANKRIJK.*

V. *In welk tijdvak werd het* Franſche *rijk gegrond?*

A. In den jare 420, toen de *Franken*, zijnde een volk uit *Westphalen*, onder het opzigt van FARAMOND de verovering der *Gaulen* begonnen: welhaast ontſtond hieruit een volk dat zeer krijgshaftig was, en zich met de inborelingen van het land vereenigde; doch het aldaar ingevoerde leenregt deed de vorderingen voortduren, die de bevoorregte partij zich op de maſſa van 't volk aanmatigde. 't Schijnt voorts dat men de *Saliſche* wet, waardoor de regering zich tot het mannelijk geſlacht bepaalt, aan de *Franken* moet toeſchrijven.

V. *Wie volgde op* FARAMOND?

A. Zijn' zoon CLODION, *de ruige* bijgenaamd, die zijn zetel te *Tournay* vestigde, zich met de *Romeinen* verbond, om ATILA, die zich van *Orleans* meester had gemaakt, te overwinnen. Zijn zoon CHILDERIK vestigde de erfelijkheid van den troon in zijn geſlacht. Hij deed zich door zijne dapperheid vreezen, en zijne veroveringen ſtrekten zich verre in *Gaulen* uit.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. Zijn zoon CLOVIS, die eigenlijk voor den ſtichter van het *Franſche* rijk gehouden wordt, zeer beroemd door zijne heldendaden: hij omhelsde den christelijken godsdienst, welke ook door alle zijne nakomelingen aangenomen werd. Zijn geheel leven was ſchier aan den oorlog toegewijd. ALARIK, koning der *Viſigoten*, ſneuvelde door zijn eigen hand. Zijn krijgszucht vervoerde hem tot wreedheden, die zijn' roem eenigermate ontluisterden.

V. *Wie nam, na zijn' dood, de teugels van 't bewind in handen?*

A. Zijne vier zonen verdeelden het rijk onder elkanderen. CLOTARUS bleef het laatst over, regeerde gedurende vijftig jaren, liet drie zonen na, die het rijk op nieuw onder elkanderen verdeelden, en gedurende wier regering *Frankrijk* door vele twisten en wreedheden geſchokt werd. Na verſcheidene vorſten die elkanderen op den troon volgden, beklom THEODORUS, uit het klooster van *St. Denis* komende, den troon, betrouwde eerst het beſtuur aan EBROIN, *Maire* van 't paleis; doch deze op eene laaghartige wijze vermoord zijnde, gaf hij zijn vertrouwen aan PEPIN HERISTEL, en was de eerſte koning die de zorg van 't beſtuur aan een' ander' overliet. De waardigheid welke PEPIN bekleedde, ging tot zijn' zoon KAREL MARTEL over, zijnde een beroemd veldoverſte, die den beruchten ſlag van *Tours* op de *Saracenen* won; waarin driemaal honderd duizend mannen, met hun opperhoofd ABDERAMES, ſneuvelden; waarop de grenzen

van het rijk zich tot de *Pyrenceën* uitſtrekten, en KAREL MARTEL, magtig in den vrede en in den oorlog, regeerde onder verſcheidene koningen, zonder echter een' anderen tijtel dan dien van *hertog der Franſchen* te willen aannemen: echter benoemde hij geen' opvolger op THEODORUS, doch verdeelde vóór zijn' dood de heerſchappij tusſchen zijne twee zonen, CARLOMAN en PEPIN, daar hij den zwakken CHILDERIK den III. ſlechts in naam den tijtel van koning deed voeren. CARLOMAN omhelsde den geeſtelijken ſtaat, waardoor PEPIN al de magt behield: waarop CHILDERIK de III. onttroond, in een klooster opgeſloten, en PEPIN door alle de ordes van het rijk op den troon geplaatst werd. Paus STEVEN de III. die zich naar *Frankrijk* begeven had, om hem zijn' bijſtand te vragen, zalfde hem met eigen handen. 't Was op deze wijze dat het geſlacht der koningen van *Merovinginiën*, na verloop van twee honderd zeventig jaren, ſedert de regering van CLOVIS den I., een einde nam.

TWEEDE GESLACHT.

V. *Was de regering van* PEPIN *roemruchtig?*

A. Ja; hij onderſcheidde zich door dapperheid, verſloeg de *Saxen*, die hem niet als koning wilden erkennen; trok naar *Italiën*, verſloeg ASTOLPHUS, koning van *Lombardijen*, ontnam hem het ſtadhouderſchap te *Ravenna*, om 't zelve aan den heiligen ſtoel

te geven, als de grondſlag van de *temporele* magt der pauſen. In *Frankrijk* terug gekomen, vereenigde hij *Aquitanie* met de kroon, ſtierf te *St. Denis* aan de waterzucht, en werd door geheel *Frankrijk* betreurd, als een dapper krijgsheld en groot ſtaatsman. Zijne twee zonen, KAREL en CARLOMAN, verdeelden zijne ſtaten onder elkanderen; doch door den dood van den laatſten bleef KAREL, *de groote* bijgenaamd, alleen meester van de heerſchappij.

V. *Waardoor onderſcheidde hij zich?*

A. Hij verhief de *Franſche* heerſchappij tot eene hoogte, welke zij te voren nooit onder eenig ander vorst bereikt had: zijne regering werd gekenſchetst door een onafgebroken reeks van zegepralen. Bij zijne *militaire* kundigheden voegde KAREL *de groote* veel godsdienst, en een' ſterken zucht tot billijkheid, welke hij door voortreffelijke wetten beſchermde, die den naam van *inzettingen* droegen, als ook veel kunde en ſmaak voor de ſchoone letteren en kunſten, waarvoor hij *univerſiteiten* ſtichtte. Deze held ſtierf te *Aken*, na eene regering van zeven en veertig jaren, en werd door geheel *Frankrijk* betreurd.

V. *Wie volgde op dezen grooten vorst?*

A. Zijn zoon LODEWIJK de I., *de goede* bijgenaamd, die reeds in de regering gedeeld had. Hij verzwakte de *Franſche* heerſchappij, door gedurende zijn leven eenige ſtaten aan zijne zonen afteſlaan; die hem op de ondankbaarſte wijze van den troon ontzetteden. Naderhand aanvaarde hij echter weder den ſchepter; doch ſtierf kort daarna van hartzeer. Zijne drie zo-

nen en kleinzoon beſtreden elkanderen in de velden van *Fontenay*; waarop KAREL *Frankrijk*, LOTHARIUS *Italiën* behield, met den tijtel van keizer, en LODEWIJK het beſtuur over *Germanje* voerde. De eerſte verzwakte de koninklijke magt door de waardigheden erfelijk te verklaren, als ook door aan verſcheidene legerhoofden heerlijkheden, hertogdommen en graafſchappen te ſchenken: 't was onder zijne regering dat de *Normandijnen* de kusten van *Frankrijk* begonnen te ontrusten. Bij den dood van zijn' broeder LOTHARIUS begaf hij zich naar *Italiën*, om uit de handen van den paus de keizerlijke kroon te ontvangen, die men hem betwistte: doch bij zijne terugkomst in *Frankrijk* werd hij door zijn' geneesheer ZEDECIAS met vergif om het leven gebragt. Ook was hij een beſchermer der kunſten en wetenſchappen.

V. *Welke vorſten onderſcheidden zich voorts, door hunne deugd en dapperheid, onder de lange reeks van koningen, die achtereenvolgend de heerſchappij over* Frankrijk *voerden?*

A. Na verſcheidene zwakke vorſten die den troon beklommen, en onder wier regering *Frankrijk* veel leed, door de heerschzucht der kleine vorſten, zag het volk met veel genoegen, dat ook zelfs de grooten van het rijk na den dood van LODEWIJK den V., *de trage* bijgenaamd, zich bij de keuze van een' nieuwen koning tot HUGO CAPET bepaalden (behoorende tot het derde geſlacht der *Capetten*,) zijnde de hertog der *Franſchen*, en kleinzoon van ROBBERT *den ſterken*, die een braaf vorst en goed krijgsman geweest was, en gedurende

negen jaren regeerde. HUGO CAPET was den troon waardig, en ten einde denzelven aan zijn geſlacht te verzekeren, deed hij, in het tweede jaar zijner regering, zijn' zoon ROBBERT te *Orleans* kroonen, ten einde hem in de regering op te volgen. Hij regeerde gedurende tien jaren. Paus GREGORIUS de V. noodzaakte zijn' zoon ROBBERT, die hem opvolgde, om zich van zijne gemalin, de koningin BERTHA, zijne bloedverwante, te ſcheiden, ten einde zich met CONSTANTIA, dochter van den graaf van *Arles* en *Provence*, te verbinden; zijnde eene zeer hoogmoedige prinſes, welke hem veel verdriets veroorzaakte. Koning ROBBERT voegde bij zijne voortreffelijke hoedanigheden veel godsvrucht, als ook de liefde tot de wetenſchappen; vooral had hij veel ſmaak voor de dichtkunst, en vervaardigde zelf verſcheidene geeſtelijke loſzangen, die tot heden nog in de roomſche kerken gezongen worden. Hij ſtierf te *Melun*, na eene regering van drie en dertig jaren, en na alvorens zijn' zoon HENDRIK den I. te *Rheims* tot koning te hebben doen kroonen.

V. *Was het begin der regering van* HENDRIK *niet onrustig?*

A. Ja; zijne moeder CONSTANTIA gaf de voorkeur tot de regering aan zijn' jonger' broeder ROBBERT, en vereenigde zich, ter volvoering van haar ontwerp, met de graven van *Vlaanderen* en van *Champagne*. HENDRIK verſloeg hen tot driewerf, en had voorts de edelmoedigheid, het hertogdom van *Bourgogne* aan zijn' broeder ROBBERT afteſtaan; door wien de eerſte

ſtam van het huis van *Bourgogne*, dat zich omtrent drie honderd zestig jaren ſtaande hield, een begin nam. HENDRIK de I. was met eene *Ruſſiſche* prinſes gehuwd, bij welke hij drie kinderen had: hij deed zijn' oudſten zoon FILIPS in zijn zevende jaar kroonen, en ſtelde vóór zijn' dood BOUDEWIJN, graaf van *Vlaanderen*, tot zijn' voogd aan.

V. *Was de regering van* FILIPS *onrustig?*

A. Ja; want offchoon BOUDEWIJN hem eene voortreffelijke opvoeding gegeven hadde, had hij echter vele twisten met den paus, die hem *excommuniceerde:* vermits hij van zijne VROUW BERTHA, bij welke hij verſcheidene kinderen had, ſcheidde, om zich met BERTRADE van *Montfoort*, welke hij van den hertog van *Anjou* ſchaakte, te verbinden. Na verloop van zeven jaren verwierf hij echter weder de *abſolutie*, door LAMBERT, legaat van den paus PASCAL. Uit dankbaarheid voor de nagedachtenis van BOUDEWIJN voerde hij verſcheidene oorlogen, ter handhaving van deszelfs wettige nalatenſchap.

V. *Onderſcheidde de regering van* LODEWIJK *den VI. zich door eenige bijzondere gebeurtenisſen?*

A. Hij wikkelde zich bij zijne komst op den troon in een' oorlog tegen de *Engelſchen*, als ook tegen keizer HENDRIK den V., en wreekte den hoon dien de graven van *Vlaanderen* aangedaan was: deed voorts, op het voorbeeld zijner voorouderen, FILIPS, zijn oudſten zoon, en, na den dood van dezen, zijn' zoon LODEWIJK kroonen. Hij ſtierf na eene regering van dertig jaren, en liet den roem na, dat hij een

dapper, voorzigtig, en regtvaardig vorst geweest was: men haalt de laatſte woorden aan, die hij ſtervende tot zijn' zoon ſprak: *Herinner u, mijn zoon! dat de koninglijke waardigheid ſlechts een publiek ambt is, waarvan gij na uw' dood rekenſchap zult moeten geven.*

V. *Hoe regeerde zijn zoon* LODEWIJK *de VII.?*

A. Hij was een dapper vorst; doch zijn onbezonnen drift ſtelde hem in gevaar van zijn' troon te verliezen. Zijn huwelijk, met ELEONORA, dochter en erfgename van den hertog van *Aquitanie*, had hem veel magts doen verwerven; waarop de graaf THIBAUD van *Champagne*, hem oneenigheden met het hof van *Romen* berekkende, omtrent het aartsbisdomſchap van *Bourges*. LODEWIJK deed, om zich hierover te wreken, de ſtad *Vitri* in brand ſteken. Om deze wreedheid uittewisſchen, ondernam hij met keizer KOENRAAD een kruistogt naar het heilige land, en betrouwde de zorg der regering aan den abt SUGER. Na dezen togt, die niet gelukkig was, ſcheidde hij bij zijne terugkomst, onder voorwendſel van hare *galante* levenswijze, zich van zijne gemalin ELEONORA; waardoor hij tevens met haar *Aquitaniën* verloor: welke rijke bruidſchat zij, zes weken daarna, aan HENDRIK den II., *Plantagenet* genaamd, en erfgenaam van den troon van *Engeland*, aanbragt. Dit voor *Frankrijk* zoo noodlottig huwelijk bragt verſcheidene groote *Franſche* provinciën aan *Engeland*, en was de bron der oneenigheden, die *Frankrijk* zoo dikwerf met deszelfs val bedreigden. Ten dien tijd leefden verſchei-

dene beroemde mannen, als de abt SUGER, ST. BERNARD, PETER *de eerwaardige*, HUGO VAN ST. VICTOR, PETER LOMBARD, en ABELARD, die den roem der *Franſche univerſiteit* uitmaakten. LODEWIJK ſtierf na eene veertigjarige regering.

V. *Was het zijn zoon niet die zich den bijnaam van* FILIPPUS AUGUSTUS *verwierf?*

A. Ja, uit hoofde van zijne groote heldendaden: op zijn vijftiende jaar den troon beklimmende, begon hij zijne regering door het verbannen der *Joden*, die het volk door hunn' zwaren woeker drukten. Zich voorts met RICHARD den I., koning van *Engeland*, verbindende, deed hij met dezen een kruisvaart naar het heilige land; doch na eenige oneenigheden met dezen vorst gehad te hebben, haastte hij zich naar *Frankrijk* terug te keeren, en veroverde hierop een gedeelte van *Normandijen*, vereenigde aan de kroon van *Artois*, en van *Anjou*, de bruidsgift zijner gemalin IZABELLA, de *Maine* en *Tourenne*; waardoor *Guyenne* alleen aan *Engeland* overbleef. Zich voorts de twisten van den paus met den nieuwen koning van *Engeland*, JOHANNES genaamd, ten nutte makende, rustte hij eene vloot van zeventien honderd zeilen uit, om *Engeland* te veroveren: maar hij werd door de *Engelſche* vloot, als ook door die van den hertog van *Vlaanderen*, verſlagen: FILIPS wreekte zich naderhand over dezen hoon, door de zegepraal welke hij, in den veldſlag van *Bouvines*, op keizer OTHO den IV., de graaf van *Vlaanderen*, en den koning van *Engeland* behaalde. Zijn oudſte zoon LODEWIJK

verſloeg ook naderhand de *Engelſchen* in *Poitou*, en 't was ſedert dien tijd dat de *Franſche* koningen een geregeld leger onderhielden. FILIPPUS AUGUSTUS ſtierf, na eene drie en veertig jarige regering, te *Mantes*, en werd door de geestelijkheid en het geheele volk betreurd.

V. *Wie volgde op* FILIPPUS AUGUSTUS?

A. Zijn zoon LODEWIJK de VIII. in den ouderdom van zes en dertig jaren. Zijne komst tot den troon was merkwaardig door de vrijmaking der ſláven, wier getal nog zeer groot was. Hij veroverde voorts verſcheidene plaatſen van de *Engelſchen* in de *Limouſin*, in *Saintange Perigord*, en het land van *Aunis:* eindelijk liet hij zich door den paus overreden om den oorlog tegen de *Albiganen* te voeren, gedurende welke hij, vermoedelijk door vergif, ſtierf.

V. *Aan wien liet* LODEWIJK *de VIII. de kroon?*

A. Aan zijn' zoon LODEWIJK den IX., die in eene zware krankheid de gelofte deed van een kruisvaart naar het heilige land te doen, welke togt zoo noodlottig voor hem uitviel, dat hij, na eerst gezegepraald en wonderen van dapperheid verrigt te hebben, met drie broeders en alle de edellieden krijgsgevangen gemaakt werd, en hij de ſtad *Damiate*, benevens viermaal honderd duizend *francs*, tot zijn losgeld moest geven: waarna hij zich omtrent vijf jaren in *Palestina* ophield, de *fortificatiën* van eenige ſteden verſterkte, en omtrent twaalf honderd krijgsgevangenen vrijkocht. Op de tijding van den dood zijner moeder, onder welker voogdijſchap hij gedurende zijne

minderjarigheid geſtaan had, keerde hij ſpoedig naar *Frankrijk* terug, en beijverde zich om aldaar den godsdienst en de regtvaardigheid te handhaven. Zijn vroomheid deed hem verſcheidene kerken en hospitalen ſtichten, en *Frankrijk* zegende zijn roemrijke en vreedzame regering; toen de ontrustende berigten uit *Palestina* het gevoelig hart van LODEWIJK zoo ſterk troffen, dat hij tot eene nieuwe kruisvaart beſloot. Hij ſcheepte zich met zijne drie zonen in, en in ſtede van zich terſtond met zijn leger naar *Egypten*, of *Palestina* te begeven, ontſcheepte hij zich te *Tunis*, en belegerde *Carthago*. Doch de hitte dezer luchtſtreek, en de pest rigtte aldaar groote verwoestingen onder zijn leger aan: LODEWIJK verloor een zijner zonen, en ſtierf eindelijk aldaar zelf, na eene veertigjarige regering, in den ouderdom van vier en vijftig jaren; latende aan zijn' zoon FILIPS de zorg over om het leger terug te voeren; waarbij hij hem onderrigtingen gaf, die de zuiverſte godsvrucht, en de ſterkſte liefde voor zijn volk ademden. Paus BONIFACIUS de VIII. plaatſte hem onder het getal der heiligen.

V. *Wat gebeurde na den dood van* LODEWIJK *den IX.?*

A. Het gelukte zijn' zoon FILIPS *den ſtouten*, om, door medehulp van zijn' zoon KAREL, koning van *Siciliën*, de ongeloovigen te verſlaan, en hen tot een' wapenſtilſtand van tien jaren te noodzaken. Voorts deed hij zich, bij zijne terugkomst te *Rheims*, kroonen, en regeerde op eene verſtandige wijze.

V. *Ondernam* Frankrijk *te dier tijd geene onderneming tegen* Spanje?

A. Ja; de moord der *Franſchen* in den *Siciliaanſchen vesper* was het ſnood ontwerp van PETER, koning van *Arragon*, geweest: waarop FILIPS over de *Pyrencën* trok, en de *Arragoniën* verſloeg, wier koning op het ſlagveld ſneuvelde. Voorts maakte FILIPS zich nog meester van *Roſe*, en van *Gironne*; doch de aldaar heerſchende ziekten noodzaakten zijn leger om naar *Perpignan* te trekken, alwaar hij in den jare 1285 ſtierf; na eene vijftienjarige regering. Hij liet twee zonen na.

V. *Wie volgde op* FILIPS den ſtouten?

A. Zijn oudſte zoon FILIPS de IV., *de ſchoone* bijgenaamd, die met veel roems den oorlog tegen *Engeland* voerde, en den hoon wreekte welke deze natie eenige *Franſche* ſchepen had aangedaan: 't was ook deze vorst die de zittingen van het *parlement* aanhoudend deed zijn; en daar paus CLEMENS de V. de orde der *tempeliers* vernietigde, zijnde een geestelijke *militaire* ridderorde, verbonden met de pelgrims die naar het heilige land gingen. De rijkdommen, welken deze ridders zich verworven hadden, deed de jaloezie ontſtaan: zij werden van zware misdaden beſchuldigd; ſommige hunner werden met hunn' grootmeester, JACOBUS VAN MOLAI tot den brandſtapel veroordeeld; die, in het oogenblik van zijn' dood, den paus en den koning binnen het jaar voor den regterſtoel van God daagde; welke voorſpelling bewaarheid werd.

V. *Welke waren de voornaamſte gebeurtenisſen die onder de opvolgers van* FILIPS, LODEWIJK, KAREL *den IV. en* FILIPS VAN VALOIS *voorvielen?*

A. Zijn zoon LODEWIJK misbruikte de koninglijke magt, en onderdrukte het volk; zijn broeder, die hem opvolgde, onderſcheidde zich door zijne goedhartigheid, en werd bij zijn' dood door het volk betreurd, als een der beste vorſten van *Frankrijk.* Zijn broeder KAREL de IV., *de ſchoone* bijgenaamd, maakte zich de rust der eerſte jaren zijner regering ten nutte, om de ongeregeldheden te beteugelen; doch ſtierf reeds in zijn drie en dertigſte jaar te *Vincennes.* FILIPS VAN VALOIS, zijn' neef, volgde hem op. In zijn eerſte krijgsverrigting zegepraalde hij over de *Duitſchers* te *Caſſel;* waarop hij den graaf van *Vlaanderen* weder op den troon plaatſte. Voorts onderſcheidde hij zich in de oorlogen tegen *Engeland*, dat van dien tijd af tot op heden ſchier in aanhoudenden krijg met *Frankrijk* leefde: de eerſte oorzaak dezer oneenigheid was, dat FILIPS, EDUARD, koning van *Engeland*, noodzaakte om hem te *Guyena* zijn hulde te komen bewijzen; 't geen EDUARD naderhand, uit zucht om FILIPS op zijne beurt te vernederen, in *Picardijen* deed dringen; alwaar EDUARD den zoo beroemden veldſlag van *Crequi* won; waarbij de *Engelſchen*, zoo men wil, het eerſte gebruik van 't geſchut maakten. Voorts zegepraalde FILIPS ook in een zeegevecht bij *Sluis:* waarop *Calais* genomen werd, ondanks den ſterken weêrſtand van JAN VAN VIENNE. Thans ſteeg de ramp in *Frankrijk* ten top; het zout werd belast, alle impoſten verhoogd, en de gangbare munt zeer ſchaars; terwijl eindelijk de peſt, die alom woedde, zich ook aldaar op eene wreede wijze deed gevoelen. De

eenige ſchadevergoeding, welke *Frankrijk* voor alle de geledene verliezen verkreeg, was de afſtand, welke HUIBERT de II. van het *Dauphiné* deed, als ook de toewijzing van *Rousſillon*, en de graaffchappen van *Champagne* en van *Bar*.

V. *Noem mij eenige der merkwaardigſte gebeurtenisſen, welke onder de regering der volgende koningen voorvielen?*

A. JOHANNES, de zoon van FILIPS, volgde hem op in de regering: de willekeurige ter dood brenging van RAOUL, *connetable* van *Frankrijk*, als ook de verbeurdverklaring zijner goederen, maakte hem gehaat, en vergrootte ſlechts de rampen. KAREL *de ſlechte*, koning van *Navarra*, deed den nieuwen *connetable* vermoorden; waarop *Engeland*, zich in dezen twist mengende, zijn' zoon met een leger in *Poitou* deed vallen; alwaar de *Engelſchen*, als wanhopende ſtrijdende, den koning, die eerst den vrede geweigerd had, welke de prins van *Galles* hem aanbood, krijgsgevangen maakten, hem naar *Bourdeaux*, en voorts naar *Engeland* vervoerden; alwaar hij vier jaren bleef: gedurende welken tijd de *Dauphin*, oudſte zoon des konings, zijnde reeds op zijn twintigſte jaar een volmaakt vorst, van de ſtaten generaal *ſubſidiën* en onderſtand verkreeg, en eene algemene vergiffenis aan de *Parijſenaars* verleende, die, door hun *prevost* MARCEL tot oproer aangehitst, hem naar het leven geſtaan hadden. De ſtaten weigerden echter aan het door zijn' vader te *Londen* gemaakte verdrag te voldoen; waardoor hij de helft van het koningrijk aan

Engeland afgeſtaan had, benevens eene ſom van vier millioenen gouden kroonen. Waarop EDUARD weder, aan het hoofd van een leger van honderd duizend mannen, in *Frankrijk* rukte; doch zijn nederlaag bij *Chartres* noodzaakte hem om het verdrag van *Bretigny* te teekenen; waarbij *Engeland* ſlechts *Guyenne*, de *Poitou*, en de *Limouſin* behield, en de koning zijne vrijheid weder herkreeg. Doch FILIPS overleefde ſlechts kort de herkrijging zijner vrijheid; want op nieuw naar *Engeland* terug keerende, om het losgeld voor zijn' broeder te brengen, ſtierf hij aldaar, zonder het loon van zijne dapperheid, edelmoedigheid, en oprégtheid geſmaakt te hebben: 't was deze vorst die het grootſche ſpreekwoord invoerde: *dat bijaldien de regtvaardigheid en goede trouw van het overige gedeelte der aarde verbannen waren, men dezelve nog in het hart der koningen zou moeten vinden.*

V. *Was* KAREL *de V., die hem opvolgde, gelukkiger dan zijn vader?*

A. Reeds gedurende de gevangenis van zijn' vader, had hij zich door zijn verſtandig beſtuur den naam van *wijs* verworven, en hield dien naam ook ſtaande; bovendien was hij zeer godvruchtig, beminde de letterkunde en wetenſchappen, en verzamelde negen honderd boekdeelen in de bibliotheek van *Louvres;* doch het vergif, dat KAREL *de ſlechte* hem had doen ingeven, ondermijnde hem ſedert zijne jeugd, en verhaaſtte zijn' dood.

V. *Liet* KAREL *de V. kinderen na?*

A. Hij liet twee zonen en eene dochter na; zij-

KEL de VI., die na hem regeerde, en LODEWIJK, hertog van *Orleans*, van wien LODEWIJK de XII. afſtamde. KAREL was ſlechts twaalf jaren oud toen hij tot de regering benoemd werd: zijne regering was zeer ongelukkig, uit hoofde van de twisten welke er om het regentſchap tusſchen de prinſen van den bloede ontſtonden, en die niet dan met den dood des konings eindigden. De hertog van *Anjou* zegepraalde, en verkreeg het regentſchap; 't geen door zijne gierigheid en ſlechte regeringsvorm zeer noodlottig voor *Frankrijk* was. De meerderjarigheid des konings deed de regering niet gelukkiger zijn, alzoo de moord aan den *connetable* van CLISSON, door PIETER VAN CROON gepleegd, den koning aanſpoorde, om den moorder, die de vlugt naar *Engeland* genomen had, aldaar gewapenderhand op te eiſchen, en hij gedurende zijn' togt derwaarts, waarſchijnelijk door de droefheid welke hij over den dood van CLISSON gevoelde, razend werd, en men genoodzaakt was hem weder naar *Parijs* te vervoeren.

V. *Wie regeerde gedurende de zinneloosheid des konings?*

A. De hertogen van *Bourgogne*, en van *Berry*, met uitſluiting van den hertog van *Orleans;* 't geen aanleiding gaf tot de langdurige vijandſchap tusſchen deze twee huizen, die zoo veel onheils aan *Frankrijk* berokkende. De hertog van *Orleans* werd vermoord op last van den hertog van *Bourgogne:* waarop het den jongen hertog van *Orleans*, ondersteund door den graaf van *Armagnac*, gelukte den her-

tog van *Bourgogne* te ontmaskeren, en hem voor vijand van den ſtaat te doen verklaren; waarop men het oproer te *Parijs* zag uitbarſten, bekend onder den naam van *cabochiens*, ontleend van zekere CABOCHE, die aan deszelfs hoofd was.

V. *Maakten de* Engelſchen *geen gebruik van dezen opſtand om* Frankrijk *aan te vallen?*

A. Eene landing in *Normandijen* maakte hen meester van *Harfleur*, en deed hen zegevieren in de velden van *Afincourt*; alwaar zeven prinſen van den bloede, en omtrent acht duizend *Franſche* edellieden ſneuvelden. De hertog van *Bourgogne*, door een' verrader in *Parijs* gebragt, deed aldaar eene vreesſelijke ſlagting aanrigten; doch verliet welhaast den koning van *Engeland*, HENDRIK den V., als te magtig geworden zijnde, door de inneming van *Rouaan;* waarop de hertog eene poging deed om zich met den *Dauphin*, die de teugels van 't bewind in handen genomen had, te bevredigen. Hunne zamenkomst had plaats op de brug van *Montereau*, alwaar de hertog van *Bourgogne* vermoord werd. Niets kon hierop de wraakzucht van den nieuwen hertog van *Bourgogne*, FILIPS *de goede*, beteugelen. Hij wist met *Engeland* een' ſtilſtand van wapenen te bewerken, won de koningin in zijne belangen, en maakte het ontwerp om den *Dauphin* van den troon te verwijderen, en den koning van *Engeland* op denzelven te plaatſen; door hem de prinſes ten huwelijk te doen nemen. Terſtond na de ſluiting van dezen echt nam HENDRIK de V. den tijtel van *regent*, en erfgenaam

van den troon aan. In deze zoo hagchelijke omſtandigheid wilde de *Dauphin* niets aan het toeval verſchuldigd zijn; maar beſtreed, en verſloeg de hertog van *Clarence* te *Bougé:* op welke tijding HENDRIK de V. zich uit *Engeland* naar *Vincennes* begaf; alwaar hij kort na zijne aankomst ſtierf. KAREL de VI. ſtierf omtrent te gelijker tijd, na eene regering van vier en veertig jaren. Zijne nagedachtenis werd geeerbiedigd, daar zijne ongelukken zijne ſchoone hoedanigheden niet hadden doen vergeten.

V. *Baarde de dood van* KAREL *de VI. groote omwentelingen?*

A. Ja; de hertog van *Bedford* werd tot regent over den jongen koning van *Engeland* benoemd, die ſlechts negen maanden oud was; zijne magt ſcheen dagelijks toe te nemen, daar KAREL de VII. twee veldſlagen verloren had; doch daar hij voorts den graaf van *Richemont*, door het aanbod van den post van *connetable*, aan zijn belang had weten te hechten, werden de *Engelſchen* ſpoedig genoodzaakt het beleg van *Orleans* op te breken: welke plaats door den hertog DUNAIS, zoon van den hertog van *Orleans*, verdedigd werd. 't Was in dit tijdvak dat de maagd, JEANNE D'ARC, door hare dapperheid, den moed van KAREL den VII. deed herleven, daar zij te *Patry* de *Engelſchen* verſloeg, en KAREL naar *Rheims* voerde, om hem aldaar te doen kroonen. HENDRIK de VI., koning van *Engeland*, deed zich ook te *Parijs* kroonen; doch de verzoening van koning KAREL met den hertog van *Bourgogne* verzwakte welhaast de *Engel-*

ſche partij; welke naderhand, door den dood van den hertog van *Bedford*, geheel vernietigd werd.

V. *Welk lot onderging de maagd van* Orleans, *na deze ſchitterende daden?*

A. KAREL de VII. wilde haar de rust niet vergunnen, welke zij, door hem tot koning te doen huldigen, verdiend had: waarop zij in *Compiégne* trok, om 't zelve tegen den hertog van *Bourgogne* te verdedigen; die haar, in een uitval welke zij deed, krijgsgevangen maakte, en de laagheid had van haar aan de *Engelſchen* te verkoopen; die haar, in den jare 1431, op de markt te *Rouaan* deden verbranden; na haar van tooverij beſchuldigd te hebben.

V. *Wie volgde op* KAREL *den VII.?*

A. Zijn zoon LODEWIJK de XI., die zich door de gedurige veranderingen en nieuwe benoemingen in het *militaire* vak, als ook in het ſtaatswezen, en bovendien door de zware belastingen, welke hij vorderde, bij 't volk en bij de geestelijkheid gehaat maakte. Zijn zoon KAREL de VIII. maakte zich beroemd door den veldſlag van *Fournoue*, waarin hij over de legers van HENDRIK den VII., koning van *Engeland*, van keizer MAXIMILIAAN, de *Venetianen*, en LUDOVICUS SFORCE zegepraalde; die zich vereenigd hadden om hem uit *Italiën* te verjagen, werwaarts hij getrokken was om de regten van het *Franſche* rijk op dat van *Napels* weder te doen gelden. Schoon overwinnaar zijnde, was het echter niet dan met veel moeite dat hij in *Frankrijk* terug keerde; waarop het koningrijk van *Napels* op nieuw veroverd werd. Hij ſtierf

eeni-

eenige maanden daarna te *Amboſin*, in zijn acht en twintigſte jaar. LODEWIJK de XII. volgde hem op in de regering, zijnde een achterneef van KAREL den V., en kleinzoon van den hertog van *Orléans*, die door den hertog van *Bourgogne* vermoord was geworden. Goedhartig, weldadig en edelmoedig, ſtrekte LODEWIJK de XII. ten voorbeeld der vorſten; hij ſchafte de helft der belastingen af, vergaf op eene grootmoedige wijze de genen over welke hij te onvrede was, bevredigde de *Venetianen* en den paus, en maakte zich in acht dagen tijds meester van het hertogdom *Milaan*, dat toenmaals aan LUDOVICO SFORCES behoorde.

V. *Wie volgde op* LODEWIJK *den XII.?*

A. Daar hij geene mannelijke loten naliet, volgde zijn ſchoonbroeder FRANÇOIS de I., graaf van *Angoulême*, als achterkleinzoon van den hertog, LODEWIJK van *Orleans*, hem op. Het ontwerp om zich, even als LODEWIJK, meester van *Milaan* te maken, ten uitvoer willende brengen, deed hem over de *Alpen* trekken, en tot *Milaan* doordringen, alwaar hij de *Zwitzers* bij *Marignan* gekampeerd vond. Zij beſtreden elkanderen aldaar gedurende twee geheele dagen. FRANÇOIS de I. en BAYARD verrichtten wonderen van dapperheid: de maarſchalk van TRIVULCE, die achttien veldſlagen bijgewoond had, zeide, *dat dit een reuzengevecht geweest was.* De *Zwitzers* verloren hierbij vijftien duizend mannen. SFORCES gaf het *Milaneeſche* over, en nam de wijk naar *Frankrijk*, alwaar hij ſtierf. De *Zwitzers* ſloten eindelijk

een eeuwigdurend vredeverdrag met *Frankrijk*, en bleven ſedert deszelfs getrouwe bondgenooten. 't Was ook onder de regering van FRANÇOIS den I. dat naderhand de zoo beroemde ſlag van *Pavia* voorviel, waarin hij, als een leeuw ſtrijdende, verſcheidene wonden bekwam, en, krijgsgevangen gemaakt zijnde, naar *Spanjen* vervoerd, en in het kasteel van *Madrid* in hechtenis gehouden werd; alwaar hij aan de hertogin van *Angoulême*, zijnde regentesſe van 't rijk gebleven, ſlechts deze twee woorden ſchreef: *Alles is verloren, behalve de eer!* — FRANÇOIS werd ziek van hartzeer in zijne gevangenis, en wilde den *Dauphin* tot koning doen kroonen; doch KAREL de V., toenmaals keizer van *Duitschland* zijnde, vreezende dat de koning in de gevangenis zoude ſterven, bewilligde om hem tegen zijne twee zonen uittewisſelen; waarop hij zich weder naar *Frankrijk* begaf. Alle deze tegenſpoeden namen een einde, door het verdrag dat koning FRANÇOIS te *Madrid* ſloot, waarbij hij afſtand deed van *Bourgogne*, *Vlaanderen* en *Artois*.

V. *Werd de rust hierdoor herſteld?*

A. Neen: bij de terugkomst van FRANÇOIS den I. in *Frankrijk*, ontſtond eene verbindtenis tusſchen de vorſten van *Italiën*, den koning van *Engeland*, en FRANÇOIS den I.; dewijl alle deze vorſten zich beledigd vonden, door den hoon den laatstgenoemden aangedaan, en de toenemende magt van KAREL den V. vreesden: waarop deze een inval in de pauſelijke ſtaten deed, en *Romen* door den *connetable* van BOURBON deed belegeren, die in het ſtormloopen ſneuvelde; waarop

de ſoldaten, zonder medelijden, alles moordden wat hun ontmoette, de huizen plunderden, de tempels ſchonden, en zich aan de grootſte buitenſporigheden, gedurende den tijd van twee maanden, overgaven.

Na herhaalde veldſlagen, en het hernemen van het grootſte gedeelte van het *Milaneeſche*, noodzaakte de maarſchalk van LANTREC eindelijk de keizerlijken tot het ſluiten van het verdrag te *Kamerijk*. FRANÇOIS de I. nu weder in rust zijnde, herſtelde de wanorde en misbruiken der regtbanken, en handhaafde de godsdienſtige rust der hervormden, die reeds bedreigd werd; ſtichtte de *Franſche* akademie, beſchermde de ſchoone letteren, die hij zelf beoefende; moedigde de kunſten aan, ſtichtte kasteelen, grondde de drukkerij, en de koninklijke bibliotheek, beſchermde de geleerden, en verdiende den naam van *herſteller der wetenſchappen*.

V. *Wie volgde op* FRANÇOIS *den I.?*

A. Zijn' zoon HENDRIK de II., op zijn negen en twintigſte jaar; die, door de bezadigdheid welke hij in het begin zijner regering liet blijken, de grootſte hoop deed ontſtaan; doch die naderhand verſcheidene nadeelige veranderingen maakte. Voorts was hij zeer dapper, en wenschte in de oorlogen, die hij tegen KAREL den V. voerde, dikwerf hem in perſoon te beſtrijden, 't geen deze altijd affloeg. 't Was gedurende zijne regering dat KAREL de V., na vele behaalde overwinningen en nederlagen, en eindelijk vermoeid zijnde van alle aardſche grootheid, *Europa* verbaasde door den ſchepter af te ſtaan, en zich in

een klooster te begeven. HENDRIK de II. werd in een tournooi, door een ſtukje ſtaal dat van een lans ſprong, in het regter oog gekwetst, waaraan hij den 10 Julij van den jare 1559 ſtierf.

V. *Wie volgde hem op den troon?*

A. FRANÇOIS de II., onder wiens regering de partij der *Calviniſten*, door verſcheidene grooten van het rijk ondersteund, met den admiraal COLIGNY aan hun hoofd, veel velds won: het ontwerp was, om alle de *Guiſen* te vermoorden, en zich meester van den koning te maken. Deze zamenzwering door den hertog van GUISE ontdekt zijnde, werden de zamengezworenen ter dood gebragt; de ſtaten-generaal te *Orleans* opgeroepen, alwaar ook de koning van *Navarra*, en den prins van *Condé*, behoorende mede tot de partij der *Calviniſten*, gedagvaard werden: men maakte zich meester van hunne perſonen, en zelfs werd het proces van den prins van *Condé* opgemaakt; waardoor hij veroordeeld werd om onthoofd te worden. De onverwachte dood van den koning, die op den 5 December 1560 inviel, redde hem.

V. *Wie volgde op* FRANÇOIS *den II.?*

A. Zijn broeder, KAREL de IX., ſlechts tien jaren oud zijnde, behield zijne moeder, CATHARINA DE MEDICIS, zijnde eene zeer heerschzuchtige vrouw, het beſtuur in handen. Na eenige openlijke oorlogen tusſchen de *roomschgezinde* en *calviniſtiſche* partijen, vergunde het hof groote voorregten aan de laatſte. KAREL de IX. ſtierf op zijn vier en twintigſte jaar, en liet de kroon aan zijn' broeder HENDRIK den III.

na, onder wiens regering de religieoorlog op nieuw uitbarstte, en zich door verſcheidene wreedheden en moorden kenſchetste. De *roomschgezinde factie* noodzaakte den koning tot het teekenen van een *edict*, waarbij alle de *Hugenoten*, onder verbeurdverklaring hunner goederen, hunnen godsdienst moesten afzweren: 't geen de grootſte wanorde veroorzaakte. De koning van *Navarra* wreekte zich van zijn' kant hierover, door het veroveren van verſcheidene plaatſen, en verſloeg, in de velden van *Courtray*, den jongen en dapperen hertog van *Joyeuſe*, die aldaar met drie duizend man omkwam; waarop de nieuwe voordeelen, die de hertog van *Guiſe* behaalde, *Parijs* in vuur en vlam zette. HENDRIK de III., zich eindelijk aan alle zijden bedrogen ziende, deed de ſtaten te *Blois* vergaderen, met het heimelijk ontwerp om zich, op welk eene wijze het dan ook ware, van den hertog van *Guiſe* te ontſlaan: 't geen hij ook werkelijk ten uitvoer bragt; daar hij hem te *Blois*, onder een voorwendſel, tot in zijn vertrek lokte, alwaar hij hem, als ook zijn' broeder den kardinaal, met dolkſteken deed doorboren, en den kardinaal van *Bourbon*, benevens de voornaamſte hoofden der *factie*, in hechtenis deed nemen; waarop geheel *Parijs* in oproer geraakte, en de *Sorbonne* zijne onderdanen van hunnen eed van getrouwheid aan den vorst ontſloeg: het *parlement*, dat men verdacht hield nog aan den koning gehecht te zijn, werd tot de *bastille* veroordeeld. HENDRIK verzoende zich hierop in goeden ernst met den koning van *Navarra*, die bene-

vens hem met tien duizend *Zwitzers* naar *Parijs* trok, en, zich op de hoogten van *St. Cloud* plaatzende, de ſtad begon te belegeren. De *factie* had het ontwerp gemaakt om den koning te vermoorden; een *Jacobin* had zich met de uitvoering belast; 't welk op den 1 Augustus 1589 bewerkſtelligd werd, en HENDRIK de III. ſtierf in de armen van HENDRIK den IV., koning van *Navarra*, dien hij, als een afſtammeling van ROBBERT van *Frankrijk*, graaf van *Clermont*, vijfde en laatſte zoon van *St.* LODEWIJK, tot zijn' opvolger benoemde, en hem door het geheele hof als koning deed erkennen.

V. *Hoe gedroeg de nieuwe koning zich?*

A. Na, gedurende vier jaren, dan eens met voordeel, dan weder met nadeel, de *factiën* beſtreden te hebben, en na ſlechts door een gedeelte der grooten als koning erkend te zijn geworden, drongen eenige edellieden, die hem wezenlijk toegedaan waren, bij hem aan, om, gelijk zij het noemden, zijne dwalingen af te zweren; hem verzekerende, dat, zoodra hij weder in den ſchoot der kerk terug gekeerd zoude zijn, ook alle *Franſchen* hem voor hun wettig opperhoofd zouden erkennen. Deze afzwering geſchiedde te *St. Denis*, den 25 Julij 1593, waarop het grootſte gedeelte der edellieden zich aan hem onderwierp, en *Parijs* hem hare poorten opende, op den 20 Maart 1594. Naderhand *publiceerde* HENDRIK het zoo beroemde *edict* van *Nantes*, 't geen zeer gunſtig voor de *protestanten* was, en hield zich aanhoudend bezig om het overſchot der *factie*, dat de *protestanten* nog

wilde drukken, te verſtrooijen. Alles nu in rust zijnde, hield HENDRIK zich bezig om zijn, gelijk hij voorwendde, gedwongen huwelijk met MARGARETHA VAN VALOIS, dochter van HENDRIK den II., te doen vernietigen: waarop hij, eenige maanden daarna, MARIA DE MEDICIS, dochter van den groothertog van *Toskanen*, huwde, welke hem het volgend jaar een' zoon gaf. Eenige jaren daarna, toen HENDRIK zich met een leger van honderd duizend man gereed maakte om *Spanjen* te ſtraffen, voor de onlusten die 't zelve berokkende, werd hij te *Parijs*, ſchier in de armen zijner vrienden, vermoord. Geheel *Frankrijk* betreurde hem als vader en als vriend, als zijnde een waarlijk groot vorst en een dapper krijgsheld, die bij veel opregtheid de diepſte ſtaatkunde voegde, en onuitputtelijk was in menschlievendheid.

V. *Wie was zijn opvolger?*

A. Zijn zoon LODEWIJK de XII., onder het regentſchap van zijne moeder MARIA DE MEDICIS, welke een duurzaam verdrag met *Spanje* ſloot, het geen zij nog bevestigde door het dubbel huwelijk van hare dochter met FILIPS den III., en dat der *infante* met haar' zoon LODEWIJK den XIII. Voorts liet zij de *Hollanders* aan zich zelven over: en daar SULLY, de vriend van haar' echtgenoot, ſomtijds, met zijne gewone openhartigheid, haar gedrag in het een of ander berispte, werd hij van zijne waardigheden ontzet, van het hof verwijderd, en door vreemdelingen vervangen. Bij de meerderjarigheid des konings werden de ſtaten generaal te zamen geroepen, nevens

alle de grooten van *Frankrijk;* in welke vergadering de koningin den bisschop van *Luçon*, RICHELIEU, onderscheidde, wiens bekwaamheid haar zeer te stade kwam, en dien zij tot den post van staatssecretaris benoemde. Intusschen maakte ALBERT van *Laynes* zich de jeugd des konings ten nutte, om zich groot aanzien bij hem te verwerven, en hem voorts te doen inzien, hoezeer zijne moeder zijn magt beperkte, als ook om hem opmerkzaam te maken omtrent de trotschheid die de maarschalk COLIGNI zich aanmatigde; waarop de koning dezen deed *arresteren:* de maarschalk bood weêrstand, en werd hierdoor op de brug van de *Louvre* overhoop gestoken. De koningin moeder verviel in ongenade, nam de wijk naar *Blois*, en voorts naar *Angoulême;* alwaar zij zich een magtigen aanhang verwierf. RICHELIEU liep groot gevaar van tevens met de vorstin in ongenade te vervallen: zich in zijn bisdom, en naderhand in het graafschap van *Avignon* ophoudende, vervolgde hij zijne briefwisseling met de vorstin. LAYNES, vreezende dat de gevolgen van dit alles onrust zouden baren, wilde zich verdienstelijk bij de koningin maken, door haar met haar' zoon te verzoenen; waartoe hij RICHELIEU verkoos, die hierop te gelijk de waardigheid van kardinaal en van minister bekleedde, zich het grootste aanzien bij den vorst verwierf, en een onbepaalde magt verkreeg, welke hij ten nutte van den staat aanwendde, daar hij het verdrag met *Holland* vernieuwde, de religieoorlog een einde deed nemen, middelen in 't werk stelde om het hof van

Weenen te vernederen, en zes legers te gelijk aan de grenzen op de been bragt; hij deed de *Franſche* vloten op alle zeën ſtevenen, die de *Spaanſche* kusten ontrusteden; waardoor *Oostenrijk* en deszelfs bondgenooten niet dan onheilen bejegende, en *Frankrijk* daarentegen niets dan voordeelen behaalde. De onbepaalde magt die RICHELIEU bezat, haalde hem bij alle de grooten onverzoenlijke vijanden op den hals: dikwerf maakten zij zamenzweringen om hem te vermoorden, die bij de ontdekking ten ſtrengſten geſtraft werden; aldus moest, bij voorbeeld, GASTON de vlugt naar *Lorraine* nemen; aldus werden de MARILLAC's van hunne waardigheid ontbloot, en ſtierven op het ſchavot, benevens MONTMORENCY; aldus werd den jongen edelman CINQ-MARS, die door RICHELIEU aan het hof gebragt, en door hem met weldaden overladen was geworden, doch dezelve met ondankbaarheid beantwoordde, door mede tegen hem zamen te zweren, te *Lion* onthoofd; en de koningin moeder op nieuw genoodzaakt *Frankrijk* te verlaten; waarop zij te *Keulen* in armoede ſtierf. RICHELIEU overleefde deze nieuwe zegepraal niet lang, daar eene kwijnende ziekte, op zijn acht en vijftigſte jaar, zijn roemrijk ministerie deed eindigen. Men verwijt hem verſcheide afſchuwelijke daden, en ſommige ondeugden; doch *Frankrijk* was hem deszelfs grootheid en rust, en de ſchoone letteren en kunſten hare eerſte ſchoone dagen verſchuldigd. LODEWIJK volgde zijn' minister ſpoedig: hij regeerde nooit zelf; doch verſtandig en godsdienſtig zijnde, bezat hij krachts

genoeg om zijn' minister tegen alle de kabalen te beſchermen, en zelfs den perſoonlijken afkeer, dien hij voor hem gevoelde, voor 't geluk van den ſtaat opteofferen.

V. *Wie volgde op* LODEWIJK *den XIII.?*

A. Zijn zoon LODEWIJK de XIV., in den ouderdom van vijf jaren. Zijne moeder, ANNA van *Oostenrijk*, werd tot *regentesſe* verklaard, en MAZARIN, reeds door RICHELIEU aan het hof gebragt, tot gouverneur van den jongen prins benoemd. Alle de ministers behielden hunne waardigheid, de prinſen, en andere bannelingen werden herroepen. *Spanjen* dacht zich den dood des konings, en dien van deszelfs minister ten nutte te maken, door onverwacht een' inval aan de grenzen van *Champagne* te doen; doch de prins van *Condé* verſloeg in één dag hun leger. — Ook de *Duitſchers* werden, na verſcheidene zegepralen die de *Franſchen* in hun land behaalden, genoodzaakt den vrede van *Munſter* te ſluiten. De volſtrekte heerſchappij, die de kardinaal MAZARIN op den geest der koningin uitoefende, berokkende hem den algemeenen haat van de prinſen van den bloede, en andere grooten van het rijk, die hierop *gearresteerd* werden, waardoor, gedurende zeven jaren, een binnenlandſchen oorlog ontſtond, in welken de twee *partijen* dikwerf elkanderen beſtreden: eindelijk werd met *Spanjen* de zoogenaamde vrede der *Pyreneën* geſloten, waarbij het gebied van *Frankrijk* aan den kant der *Nederlanden* vergroot werd.

V. *In welk tijdvak aanvaarde* LODEWIJK *de XIV. de teugels van 't bewind?*

A. Bij den dood van MAZARIN, in 1661, die, ter bevrediging der twee partijen, dikwerf *Frankrijk* had moeten verlaten. 't Was niet waarſchijnlijk dat een vorst, die tot hiertoe in 't midden der vermaken zijne jeugd geſleten had, op eene waardige wijze de teugels van 't bewind zou weten te beſturen; doch ieder' minister de grenzen van zijn magt en werkzaamheid bepalende, arbeidde de jonge vorst geregeld met hun, deed zich van alles rekenſchap geven, en beijverde zich om lieden van verdienſten te leeren kennen, en zich dezelve ten nutte te maken: hij ſtelde orde in de financiën, herſtelde de krijgstucht, beſchermde de kunſten, ſchiep eene zeemagt, en deed zijn vlag op alle zeën eerbiedigen. De grootſte mannen in alle vakken leefden onder zijne regering, als ARNAULD, FÉNELON, en meer beroemde geestelijken; in het krijgskundig vak, CONDÉ, TURENNE, VILLARS, en CATINAT; in het ministerie van financiën, COLBERT, LOUVOIS, BELIÈVRE, en LE TELLIER; in het vak der dichtkunde, CORNEILLE, RACINE, MOLIÈRE, REGNARD, en BOILEAU; in het vak der ſchilderkunst, POUSSIN, LE BRUN, LE SUEUR, enz.; in dat der beeldhouwkunst, GIRARDON, CONSTOU, enz.; in dat der graveerkunst, D'ANDROUS, DRENET, en EDELINCK; in de bouwkunst, MANSART, PERAULT, en BLONDEL.

V. *Stichtte* LODEWIJK *de XIV. ook eenige gedenkteekenen tot roem der kunſten, en tot welzijn van den ſtaat?*

A. Hij ſtichtte de akademie der ſchoone letteren, en wetenſchappen, de ſpiegelmanufactuur, en die der tapijten van GOBELIN, als ook de zeepziederij; hij deed veel aan de *Louvre* arbeiden, en aldaar de ſchoone kolonade ſtichten. Hij deed *Verſailles* bouwen, als ook het *obſervatorium;* het kanaal van *Languedoc* graven, het *hotel* der *invaliden* bouwen; als ook het geſticht van *St. Cyr*, ter opvoeding van jonge juffrouwen beſtemd; terwijl bovendien het kweekſchool voor de zeevaart, het ſtichten van verſcheidene koloniën, en verſcheidene hospitalen, de uitgeſtrektheid en goedhartigheid van zijne oogmerken bevestigden; doch de oorlogen, waarin zijn heerschzucht hem inwikkelde, waren zeer ongelukkig voor *Frankrijk*, daar zij de publieke ſchatkist uitputteden. Gelukkiger ware het ook voor den ſtaat geweest, bijaldien LODEWIJK veeleer de beide religiepartijen had trachten te bevredigen, dan de *Hugenoten* uit zijn rijk te verjagen; doch 't is ſlechts aan kwade raadslieden dat men dit wijten moet, alzoo zijne groote ziel onvatbaar was voor alle onbillijkheid.

V. *Wie volgde hem op den troon?*

A. Zijn achterkleinzoon LODEWIJK de XV., in den ouderdom van vijf jaren. Dit was de derde minderjarige regering ſedert HENDRIK den IV. De hertog van *Orléans* werd, als eerſte prins van den bloede, door het *parlement* tot regent verklaard. Zijn grootſte zorg was den ſtaat der financiën, zoo veel mogelijk, te herſtellen; waarop LAW, een *Schot* van geboorte, het papieren geld invoerde, 't geen door de kwade

trouw, die in 't vervolg hierbij plaats had, verſcheidene familiën tot den grond toe uitputtede, en daarentegen anderen in 't bezit van onnoemelijke rijkdommen ſtelde. Ook LODEWIJK de XV. werd bij zijne meerderjarigheid in verſcheidene oorlogen met *Duitschland*, *Pruiſen*, *Spanje*, en *Engeland* gewikkeld, welke oorlogen de *zevenjarige* genoemd wordt. Kort voor het ſluiten der vrede met *Spanjen* deed een man van het gemeenſte ſoort van 't volk, FRANÇOIS DAMIENS genaamd, een' aanval op des konings leven, zonder dat men heeft kunnen ontdekken wat hem tot deze misdaad aangeſpoord had. LODEWIJK de XV. deed ook na het ſluiten van den vrede eenige loffelijke geſtichten bouwen; doch zijn groote zucht tot vermaak deed hem dikwerf ontrouwheden begaan, jegens zijne achtenswaardige gemalin, MARIA van *Polen*, welke tot voorbeeld ſtrekte van alle huisſelijke deugden, en hem tien kinderen verwekte, waarvan de *Dauphin* alleen overbleef, die insgelijks 't voorbeeld gaf van alle maatſchappelijke deugden, en veel godsdienst met veel omzigtigheid paarde; doch die haar, in den jare 1765, aan eene kwijnende ziekte door den dood ontrukt werd, en drie prinſen en twee prinſeſſen naliet. Zijne moeder volgde hem ſpoedig in 't graf; waarop de zedeloosheid en pracht ten hoogſten top ſteeg, aan een hof waar ieder meester was. De financiën werden uitgeput, en de geldleeningen verergerden ſlechts den ſtaat der zaken, terwijl de ſchaarschheid der levensmiddelen den ramp nog vergrootte. LODEWIJK de XV. liet bij zijn' dood het

rijk na aan zijn' kleinzoon LODEWIJK den XVI., zijnde ſedert vier jaren gehuwd met MARIA ANTOINETTA van *Oostenrijk*.

V. *In welk een' toeſtand bevond* Frankrijk *zich bij zijne komst tot den troon?*

A. De zwakheid en verkwisting der vorige regering had de financiën nog meer uitgeput: de financiers hadden zich meester van het publiek *crediet* gemaakt, en wikkelden den ſtaat nog meer in een doolhof van belastingen en geldleeningen. LODEWIJK wilde de ſchulden zijner voorgangers eerbiedigen, en, zich op zijne eigene zuinigheid vertrouwende, hoopte hij de ſchaarschheid van den ſchatkist weder te herſtellen. Hij omringde zich door verſtandige ministers, die door hunne zucht voor het algemeene welzijn bekend waren; herriep de *parlementen*, vernietigde in *Frankrijk* de laatſte ſporen van al de perſoneele ſlavernij, en trachtte den troon te omringen door lieden die in ſtaat waren den publieken geest te verlevendigen; doch, al te eerlijk zijnde om aan de misdaden geloof te ſlaan, liet hij alle de *intriguen* der oude hovelingen gisten, en de ministeriën aan gedurige oproerige bewegingen over; zonder de onzedelijkheid te beſpeuren welke zich van de onderſcheidene kringen der maatſchappij meester maakte. Hij werd eindelijk het ſlagtoffer der toegeeflijkheid, die hij, meer dan een zijner voorgangers, *Frankrijk* had doen genieten.

V. *Op welke wijze had de omwenteling plaats?*

A. De koning, door den heer NECKER aangeſpoord

tot groote *reformen*, zocht den tegenſtand van het hof te overwinnen, met zich door eene vergadering der aanzienlijkſte lieden te doen verzellen. Vergeefs ſtelde deze vergadering de publieke rampen en hulpmiddelen voor oogen: zoodra zij geſcheiden was, ontbrak het aan 't noodige om de krachtdadigſte middelen, in dezen zoo hagchelijken toeſtand, te bewerkſtelligen. Het *parlement* weigerde de gelijke *repartitie* der *territoriale* belastingen, en riep' de medehulp der ſtaten generaal in; waarop eene tweede vergadering der aanzienlijkſte lieden de *operatiën* voorbereidde: tot dat eindelijk, op den 4 mei 1789, de zoo beroemde vergadering geopend werd, welke, op den 17 junij, den naam van *nationale vergadering* verkreeg, en zich ſlechts bezig hield met de oude orde van zaken te veranderen. De geſchiedenis dezer gebeurtenisſen behoort aan het nageſlacht, de tijdperken waarin dezelve voorvielen moeten hier ſlechts door ons aangeteekend worden:

Den 14 julij 1789, de inneming der *bastille*.

Den 4 augustus, de opheffing der voorregten van den adel.

Den 21 december, de eerſte invoering der *asſignaten*.

Den 12 julij 1790, de *civile conſtitutie* van de geestelijkheid.

Den 14 julij, eerſte vereeniging op het veld van *Mars*.

Den 21 junij 1791, vertrek van den koning naar *Varennes*.

Den 3 ſeptember, aanneming der *conſtitutie.*

Den 1 october, wetgevende vergadering.

Den 9 november, eerſte *decreet* tegen de *emigranten.*

Den 20 april 1792, oorlogsverklaring aan *Oostenrijk.*

Den 20 junij, eerſte aanval op het kasteel der *thuilleriën.*

Den 10 augustus, inneming van het kasteel, en gevangeneming van den koning.

Den 2 ſeptember, inneming van *Verdun* door de *Pruisſen*; en moord, gepleegd in de gevangenisſen van *Parijs.*

Den 21 ſeptember, *inſtallatie* der *nationale* vergadering.

Den 6 december, de veldſlag van *Jemappe.*

Den 21 januarij 1793, LODEWIJK den XVI. op het ſchavot ter dood gebragt.

Den 10 maart, inſtelling van een buitengewoon *tribunal-revolutionair.*

Den 31 mei, aanklaging der *Parijſche factiën* tegen verſcheidene gedeputeerden.

Den 13 julij, MARAT wordt vermoord; *decreet* tegen verſcheidene verdachte perſonen.

Den 27 ſeptember, inſtelling van het *maximum.*

Den 6 october (6 *vendemaire*, 2de jaar) de bepaling van den nieuwen kalender, reeds den 22 ſeptember van het vorige jaar vastgeſteld, ingevoerd.

Den 18 *vendemaire*, inneming van *Toulon.*

Den 25 *vendemaire*, MARIA ANTOINETTE op het ſchavot ter dood gebragt.

Den 10 *brumaire*, teregtſtelling van een en twintig gedeputeerden, volgens *decreet* van 31 mei.

Den 16 *brumaire*, teregtſtelling van den hertog van *Orléans*.

Den 29 *frimaire*, de *Engelſchen* uit *Toulon* verjaagd.

Den 4 *germinal*, teregtſtelling van D'HÉBERT, en andere gedeputeerden.

Den 19 *floreal*, teregtſtelling der generale pachters.

Den 20 *prairéal*, feest aan 't Opperwezen.

Den 8 *meſſidor*, veldſlag van *Fleuri*.

Den 21 *meſſidor*, de inneming van *Brusſel*.

Den 9 *thermidor*, ROBESPIERRE buiten de wet geſteld.

Den 14 *fructidor*, losbarsting van het kruidmagazijn te *Grenelle*.

Den 25 *ventoſe*, de inwoners van *Parijs* 's daags gerationeerd op een pond brood.

Den 1 *germinal*, *normaal*-ſchool, 't geen twee maanden te *Parijs* in ſtand bleef.

Den 1 *prairéal*, opſtand te *Parijs*.

Den 3 *meſſidor*, het eerſte verval der *aſſignaten*.

Den 14 *thermidor*, vredestractaat met *Spanjen*.

Den 5 en 13 *fructidor*, *decreet* aangaande de *regibiliten* van de leden der conventie.

Den 1 *vendemaire*, 4de jaar, proclamatie der *conſtitutie*.

Den 9 *vendemaire*, vereeniging van *Belgiën* met *Frankrijk*.

Den 13 *vendemaire*, de tegenſtand der gewapende *factiën* van *Parijs*, tegen de *decreten* van den 5 en 13 *fructidor*.

Den 6 *brumaire*, de *inſtallatie* van den raad der ouden, en den raad der vijfhonderd, en den 10 die van het *directoire*.

Den 28 *ventoſe*, invoering der *mandaten*.

Den 15 *germinal*, eerſte zitting van het *nationale inſtitut*.

Den 3 *prairéal*, verwisſeling der *aſſignaten* tegen de *mandaten*.

Den 29 *meſſidor*, de ophouding van de *geforceerde cours* der *mandaten*.

Den 27 *brumaire*, de veldſlag van *Arcole*.

Den 25 en 28 *nivoſe*, de veldſlag van *Rivoli*.

Den 14 *pluvioſe*, inneming van *Mantua*.

Den 18 *germinal*, eerſte ſtilſtand van wapenen in *Italiën*, tusſchen BONAPARTE en prins KAREL.

Den 18 *fructidor*, *deportatie* van twee der leden van het *directoire*; van drie en vijftig *repreſentanten*, en eenige anderen.

Den 26 *vendemaire*, 6de jaar, tractaat van *Campo Formio*.

Den 8 *nivoſe*, de opſtand te *Romen* tegen de *Franſchen*.

Den 27 *pluvioſe*, intogt van het *Franſche* leger te *Romen*; paus PIUS de VI. wordt naar *Toskanen*, en naderhand naar *Frankrijk* vervoerd, alwaar hij, den 2 *fructidor*, 7de jaar, te *Valence* ſtierf.

Den 29 *floreal*, vertrek van BONAPARTE naar *Toulon*, om zich naar *Egypten* te begeven.

Den 23 *prairéal*, inneming van *Maltha*.

Den 13 *meſſidor*, aankomst der *Franſchen* in *Egypten*.

Digitized by Google

Den 15 *mesſidor*, *Piemont* wordt door de *Franſchen* ingenomen.

Den 4 *fructidor*, invoering der *conſcriptie*.

Den 6 *fructidor*, ontſcheping in *Ierland*.

Den 7 *germinal*, 7de jaar, de groothertog verlaat *Toskanen*.

Den 22 *germinal*, veldſlag van *Tabor*.

Den 9 *floreal*, moord aan de *Franſche plenipotentiarisſen*, te *Rastadt* gepleegd.

Den 30 *prairial*, afzetting van drie leden van het *directoire*.

Den 7 *thermidor*, veldſlag van *Aboukir*.

Den 16 *vendemaire*, 8ſte jaar, terugkomst van BONAPARTE in *Frankrijk*.

Den 26 *vendemaire*, de *Engelſchen* verlaten *Holland*.

Den 18 *brumaire*, afſchaffing van het *directoire*; aanſtelling van een *proviſioneel conſulaat*.

Den 22 *frimaire*, *conſulaire conſtitutie*; BONAPARTE tot eerſte conſul aangeſteld.

Den 26 *floreal*, overtogt van BONAPARTE over den berg *St. Bernard*.

Den 13 *praireal*, inneming van *Milaan*, en van *Pavia*.

Den 25 *praireal*, veldſlag van *Marengo*, en moord van den generaal KLEBER in *Egypten*; den 27 de wapenſtilſtand in *Italiën*.

Den 10 *frimaire*, 9de jaar, veldſlag van *Hohenlinden*.

Den 3 *nivoſe*, helſche *machine* in de ſtraat van *St. Nicaiſe*.

Den 4 *nivoſe*, wapenſtilſtand tuſſchen den generaal MOREAU en prins KAREL.

Den 20 *pluvioſe*, tractaat van *Luneville* met het *Duitſche* rijk.

Den 25 *germinal*, LODEWIJK, prins van *Parma*, tot opperhoofd van *Toskanen* verklaard, waarop hij den tijtel van *Koning van Etruriën* aannam.

Den 26 *meſſidor*, *concordaat* betrekkelijk de kerkelijke zaken, tuſſchen den paus en *Frankrijk*.

Den 9 *vendemaire*, 10de jaar, de *preliminairen* des vredes met *Engeland*.

Den 6 *pluvioſe*, BONAPARTE wordt te *Lyon* tot preſident der *Cisalpijnſche* republiek verklaard.

Den 4 *germinal*, teekening van het vredestractaat van *Amiens*, tuſſchen *Spanjen*, *Frankrijk*, en *Engeland*.

Den 16 *thermidor*, BONAPARTE voor zijn leven tot conſul verklaard.

Den 14 *nivoſe*, 11de jaar, aanſtelling der *ſenaten*.

Den 14 *praireal*, verovering van *Hanover*.

Den 22 *floreal*, nieuwe vredebreuk met *Engeland*.

Den 28 *floreal*, den tijtel van *erfelijk keizer der Franſchen* aan NAPOLEON BONAPARTE toegewezen.

KORT BEGRIP DER GESCHIEDENIS VAN *HOLLAND.*

Alhoewel de *Franſche* ſchrijver, in zijn kort begrip der algemeene historie, de geſchiedenis van *Holland* geheel met ſtilzwijgen voorbijga, en ſlechts hier en daar, door eenige aanhaling, de betrekkingen waarin hetzelve bij deze of gene gelegenheden met andere gemeenebesten of rijken ſtond, deszelfs aanwezen betooge, kan ik, als *Hollandſche* vrouw, en vertaalſter van dit werk voor de *Hollandſche* jeugd, niet afzijn dezelve een, ſchoon zoo kort mogelijke, ſchets (alzoo de ſtreng voorgeſchrevene bepaling dit volſtrekt vordert) van de wording, vordering, bloei, en voornaamſte gebeurtenisſen van het land dat wij bewonen, te geven.

Het eiland, dat thans het rijk van *Holland* uitmaakt, was weleer door de beide zoomen van den *Rhijn* omvangen; beſloeg toenmaals ſlechts zeven uren gaans in de breedte, en was, door de veelvuldige overſtroomingen der rivieren, zeer moerasſig, en onbewoonbaar. Na hetzelve door zijne oudſte bewoners, 't geen *Galliers* of *Germanen* geweest zijn, verlaten was, werd het door de *Batavieren*, een *Germaansch* volk van onbekenden oorſprong, ingenomen, en werd hierop het vermaard *eiland der Batavieren* genaamd.

Deze *Batavieren* dan, *Germanen* of *Duitſchers* van afkomst, hadden de eigene zeden der *Germanen*: voorzien van harde, grove, en ſterkgeſpierde leden, wa-

ren zij beſtand tegen al de ruwheid van het weder, en verduurden zonder hinder de vermoeijenisſen van de jagt op de wilde dieren, en die des oorlogs. Zij onderſcheidden zich voorts op de roemrijkſte wijze door hun vlug oordeel, ſchranderheid, trouw, oprégtheid, herbergzaamheid, en kuischheid: tot den drank en het dobbelſpel waren zij echter zeer genegen.

In hunne kindsheid gingen zij, zelfs bij de felſte winterkoude, geheel naakt; in verderen leeftijd ſierden zij zich met rokken van beestenvellen, door een gekleurd vocht van uitheemſche zeegedrochten beſprenkeld, en met een doorn of gesp aan den hals vastgemaakt.

Der vrouwen kleeding onderſcheidde zich alleen van die der mannen door een linnen, purperverwig beſchilderd, hoofddekſel; zij gingen voorts met de armen en hals bloot.

Meestal hadden zij rosachtig haar, welke kleur zij nog te hulp kwamen door kalkloog: zij bonden 't zelve in den nek, of boven op 't hoofd met een knoop vast, welk ſieraad de *Romeinen* zoo zeer bekoorde, dat hetzelve ook bij hen werd ingevoerd, en beſtendig in gebruik bleef. De *Batavieren* lieten dikwerf het haar en den baard groeijen, tot zij een' vijand verſlagen hadden. Zij bewoonden huizen van hout, welke zij op terpen of hoogten bouwden, ten einde voor overſtroomingen beveiligd te zijn. Zij waren zeer dapper in het ſtrijden, waarbij zij zich van eene ſoort van ſperen bedienden; het voetvolk

gebruikte werpſpietſen, waarmede zij op een' grooten afſtand wisten te treffen: de ruiters droegen een teenen of langwerpig vierkant ſchild. Voorts waren zij zeer ervaren in het rijden, vechten, en doorzwemmen van breede ſtroomen. Het lezen en ſchrijven leerden zij naderhand van de *Romeinen*. De *Bataafſche* vrouwen verzelden hunne mannen ten ſtrijde, moedigden dezelve door hun huilend gekerm aan, en verbonden, na den ſtrijd, op eene liefderijke en kloekmoedige wijze, de gekwetsten.

De gewone ſpijzen der *Batavieren* beſtonden in wilde appelen, melk, boter, kaas, en pappen van wilde haver en gerst; voorts in wild en tam vee. Hun drank was een kooktſel van gerst, of ander graan, met water, en moet eenige overeenkomst met ons bier gehad hebben.

Zelden huwden de *Batavieren* beneden de twintig jaren; de man bragt het huwlijksgoed aan, beſtaande in een koppel oſſen, een getoomd paard, een werpſpiets, een zwaard, en een ſchild — waarop de bruid ook eenig wapentuig aan den bruidegom gaf; en door het wederzijds geven dezer geſchenken, was het huwelijk voltrokken.

De oude *Batavieren* waren afgodendienaars, even als alle *Noordſche* volken; behalve de zon, maan, en het vuur, waaraan zij een goddelijke eer bewezen, dienden zij ook MERCURIUS, onder den naam van *Wodan*; waarvan de oude opſchriften, welke men, in 't begin der zestiende eeuw, bij *West-Kapelle*, op het eiland *Walcheren*, gevonden heeft, ten bewijze

ſtrekken; alwaar men ook de beelden van JUPITER en NEPTUNUS, alsmede zekere godin NEHALENNIA, ontdekte, van welke men tot hiertoe geen ſpoor bij eenig ander volk gevonden heeft.

De *Batavieren* hadden ook zangers die hunne heldendaden enz. vereeuwigden. Zij kenden geene ſchouwtooneelen, tenzij men de gevaarlijke oefening hunner jongelingen hieronder telle, die naakt tusſchen zwaarden en ſperen ſprongen, zonder zich te kwetzen.

Van een vrijen aard zijnde, is men algemeen van gevoelen dat zij altijd op de wijze van een gemeenebest, door de voortreffelijkſte hunner, echter met toeſtemming van 't volk, zijn geregeerd geworden: waarbij zij altijd de magt aan zich behielden om in gewigtige gevallen over eene zaak bij meerderheid van ſtemmen te beſlisſen, — welke zucht tot vrijheid menigwerf op hunne algemeene landdagen doorſtraalde; zelfs onder 't beſtuur hunner koningen keurde 't volk, in ſoortgelijke gevallen, deszelfs beſluiten toe, of af.

Na eenige jaren hun eiland bewoond te hebben, ſloten de *Batavieren* een verbond met de *Romeinen*, en ſtreden hierop met veel roems, onder de krijgsbenden van CESAR, tegen de *Britten;* verzelden hem ook naar *Egypten:* alwaar zij medewerkten om geheel dit land, benevens ALEXANDER, aan zijn zegevierende wapenen te onderwerpen. Zij werden naderhand, om hunne hooggeroemde dapperheid, door keizer AUGUSTUS tot zijne lijfwachten gebezigd, en wisten, te midden van het trouweloos gedrag van ſommige *Romeinſche* keizers, echter altijd de regten van hun volk te doen

doen eerbiedigen: terwijl in alle de achtereenvolgende oorlogen, die de *Romeinſche* keizers voerden, de hulptroepen der *Batavieren* altijd onder de keurbenden gerekend zijn geworden.

Reeds in den jare 44 telde de *Batavieren* helden onder hun volk, wier namen onſterfelijk zijn. Aldus deed, bij voorbeeld, CLAUDIUS CIVILIS, overſte der *Bataafſche* hulpbende, CLAUDIUS, keizer der *Romeinen*, in een' togt tegen de *Britten* zegevieren, en werd voorts te *Romen* in zegepraal rondgevoerd.

Reeds vroeg waagden de *Batavieren* om met hunne kleine ſchepen langs de *Siciliaanſche*, *Spaanſche*, en *Galliſche* kusten te ſchuimen, en aldaar verſcheidene ſchepen te veroveren; om zich op hunne vijanden te wreken: zij kwamen, na lange togten, zonder veel ſchade geleden te hebben, behouden in *Batavia* terug; en ſchoon door hunne vijanden voor een poos onderdrukt, ja zelfs gedeeltelijk uit hun land verjaagd, trotſeerden zij alle deze gevaren, en herſtelden zich weder, door medehulp der *Romeinen;* met wien zij aanhoudend in verbond bleven.

DIEDERIK was de eerſte graaf van *Holland;* hij werd in den jare 922, op den 20 van grasmaand, openlijk in deze waardigheid bevestigd; ſtrekkende het *Hollandsch* graafſchap zich toen reeds, in de breedte uit, van omtrent *Bodegraven* tot *Katwijk* aan zee, en in de lengte van de beek *Kinheim*, in *Kennemerland*, tot aan 't noordeinde van den *Leydſchen dam*, tot bij het dorp *Veur*. In den jare 923 werd hij door koning KAREL *den eenvoudigen*, die hem in

zijn bewind bevestigd had, met een dorp in de *Meijerij* van *den Bosch*, met de kerk van *Egmond*, en derzelver bezittingen, begunstigd.

Graaf DIDERIK de II. werd, in den jare 985, door keizer OTHO den III. ook in 't bezit gesteld van sommige landen, die hij te voren slechts ter leen bezat: door welke giften 't gebied van *Holland* zich van tijd tot tijd hoe langs zoo meer uitbreidde.

Hoe gaarne ik hier ook mijne lezers eene korte levensschets wilde geven der graven, die achtereenvolgend het bewind over het toenmaals dagelijks in bloei toenemend land der *Batavieren* hadden, is mij dit, uit hoofde van het kort bestek, onmogelijk; dus moeten zij zich vergenoegen met eenige *hoofdtrekken* der geschiedenis, welke ik met een enkel woord zal aanhalen.

Graaf WILLEM de II. werd tevens tot *Roomsch* koning benoemd; in den jare 1248 tot ridder geslagen, met alle plegtigheid gekroond, en naderhand zelfs tot keizer benoemd. 't Was deze vorst die, in den jare 1255, tegen de *Friezen*, die hem, door verscheidene oproerigheden, tot een' legertogt noodzaakten, omtrent kerstijd, over *Alkmaar* en *Hoogtwoude* optrok, om dezelven op het ijs, dat men sterk genoeg waande te zijn, aantetasten: maar met zijn zwaar gewapend paard in 't ijs zonk, en tevens in een hinderlaag der *Friezen* viel; waarop hij onder hunne handen sneuvelde: hij werd begraven zonder dat iemand van zijn volk dit bespeurde: zijn graf niet dán jaren daarna, door zijn' zoon FLORIS den V. ontdekt zijnde, werd zijn

lijk hierop, ter plegtige begravinge, naar *Middelburg* vervoerd. De magt der graven wies intusſchen dagelijks aan, en verijdelde dikwerf de pogingen hunner vijanden: zoo moest keizer ALBRECHT van den voorgenomen inval in *Holland* afzien: zoo dreef, in den jare 1304, WITTE VAN HAEMSTEDE, natuurlijke zoon van graaf FLORIS, de *Vlaamſche* bezetting terug, die zich met de *Zeeuwſche* ballingen, die zich toen meester van *Middelburg* en *Zierikzee* gemaakt hadden, en in het vorige jaar, 1303, al het land van de *Maze* tot aan het *Haarlemmer hout*, en zelfs *Utrecht* onderworpen hadden: waarna ook de koning van *Frankrijk* hem hulp verleende, om de *Vlaamſche* bezetting uit *Zeeland* te verdrijven; 't geen hun gelukte.

Intusſchen leed *Holland* zeer veel door de innerlijke verdeeldheden der *Hoekſchen* en *Kabeljauwſchen*, als mede door de geloofsvervolgingen, alzoo de hervorming van LUTHER, die ook in *Holland* begon door te dringen, door een ſtreng *plakaat* van keizer KAREL den V., koning van *Spanje*, (onder wiens bewind toenmaals de *Nederlanden* ſtonden,) ten ſtrengſte verboden werd: waarop, in den jare 1521, het eerſte geloofsonderzoek geſchiedde: 't geen, in 1529, van een bloedplakaat des keizers in *Holland* gevolgd werd, waarbij de halſtarrige ketters, de mannen namelijk, ten zwaarde, en de vrouwen tot de put, dat is, om levende in de aarde gedolven te worden, veroordeeld wierden.

Het volgend jaar, 1530, was zeer noodlottig voor *Holland*, alzoo, door een' zwaren ſtorm uit het noord-

westen, het water aldaar, als ook in *Zeeland*, over de dijken ſtroomde, en 't laatstgemelde gewest genoegzaam geheel onder liep; waarbij eene ontzaggelijk getal van menſchen en vee omkwam, en *Holland* ook gebrek leed, alzoo er weinig *Oostersch* koren kwam. Twee jaren daarna was een nieuwe ſtorm uit den noordwesten, op den 2 van ſlagtmaand, even ongelukkig voor *Holland* en *Zeeland*; alwaar de naauwelijks herſtelde dijken weder doorbraken. Te gelijker tijd heerschte in *Holland* en *Zeeland* ook eene beſmettelijke ziekten, waaraan te *Zierikzee*, in drie maanden tijds, meer dan drie duizend menſchen ſtierven: te *Rotterdam* ſleepte deze ziekte ook vele menſchen ten grave.

De ſtadhouder van *Holland*, ANTONIE VAN LALAING, graaf van *Hoogſtraten*, overleden zijnde, werd de prins van *Oranje*, RENÉ DE CHALONS, heer van *Breda*, door den keizer tot deze waardigheid verheven, en hield zijn vast verblijf in *Holland*. In den jare 1555 deed KAREL de V. op eene plegtige wijze afſtand der regering; ſtond *Spanjen* aan zijn' zoon, en het keizerrijk aan zijn' broeder af, en begaf zich hierop in een klooster, alwaar hij, in 1558, na veertig jaren over de *Nederlanden* geregeerd te hebben, ſtierf.

FILIPS de II., zijn zoon, had, in den jare 1555, naauwelijks de regering aanvaard, of vaardigde zoodanige willekeurige wetten tegen de ketters uit, dat dezelve, geheel met de regten van *Holland* ſtrijdende, verſcheidene landſchappen tegen hem op deed ſtaan; die zich naderhand geheel aan deszelfs gehoorzaam-

heid onttrokken. — Het misnoegen der edelen en grooten, ſteeg, door de ſchending der regten en de invoering der *inquiſitie*, tot zulk een' hoogen top, dat in den jare 1566 de beeldſtorming in de roomſche kerken ſchier door het geheele land ten uitvoer gebragt werd. Te *Antwerpen* hadden ondertusſchen de *Calvinisten* aan ALBA, ſtedehouder van FILIPS den II. in de *Nederlanden*, bij *request* een aanbod van dertig tonnen gouds gedaan, om de vrije oefening van hunnen godsdienst te verwerven. — Te midden van zoo vele onlusten lag de prins van *Oranje* zijne ambten neder, en begaf zich naar *Duitschland*, waarop bij voorraad de graaf van *Bosſu* tot ſtadhouder van *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht* verkozen werd. De *Nederlanden* leden intusſchen zeer veel door de onderdrukking van FILIPS, en verzetteden zich hiertegen; waarop deze een' bloedraad aanſtelde, onder het opzigt van VARGAS, zijnde een monſter van wreedheid. Eindelijk maakten de menigvuldige moorden, waarmede de *Spanjaarden* zich bevlekten, 't volk zoo afkeerig van deze natie, dat 't zelve beſloot het uiterſte te wagen. Het doorſtaan van 't beleg van *Haarlem* door de *Spanjaarden*, ſtrekte ten roemrijken bewijze van de dapperheid en onverſchrokkenheid der *Hollanderen*, alzoo de hongersnood in deze ſtad, gedurende het beleg, ten hoogſten top ſteeg. Ook de burgers van *Alkmaar* deden, in den jare 1573, dezelfde ſtandvastigheid blijken, en noodzaakten de *Spanjaarden*, door het doorſteken van den *Oosterdijk*, het beleg op te breken. Vier dagen daarna behaalden de *Westfrieſche*

ſchepen, in een' ſlag op de *Zuiderzee*, de zege op den grave van *Bosſu*; die krijgsgevangen gemaakt werd, en daarna drie jaren te *Hoorn* in hechtenis zat.

ALVA die, uit hoofde van den algemeenen haat dien men hem toedroeg, heimelijk *Amſterdam* had moeten verlaten, verzocht zijn ontſlag aan den koning, en werd door LOUIS DE REQUESENS opgevolgd, die, in den jare 1574, het beleg van *Leyden*, met een leger van 6 of 7000 *Spanjaarden*, *Duitſchers*, en *Walen* ondernam; terwijl de ſtad maar eenige vrijbuiters, vijf vaandels bezoldigde burgers, en zeer weinig voorraad van levensmiddelen had. De ſtandvastigheid en onverſchrokkenheid der *Leydſche* burgers in dit beleg, die den *grootſten hongersnood* trotſeerden, en tevens met de pest te worſtelen hadden, welke omtrent 6000 menſchen ten grave ſleepte, terwijl zij, in dezen hoogſten top van ellende, alleen redding van de Voorzienigheid hoopten; ſtrekt hun ten eeuwigen roem. God verhoorde hunne verzuchting, en voerde de wateren ter verlosſinge aan, daar een ſtorm uit het noordwesten dezelve zoodanig deed wasſen, dat de *Spanjaarden* alle hunne ſchanſen verlaten moesten, en de vloot van BOSSU, welke men ſedert lang in 't verſchiet gezien had, hierdoor water verkreeg om door den vliet naar de ſtad te varen; alwaar zij, den 3 van wijnmaand, des morgens ten 8 uren binnen liep: waarop alles wat leefde de handen naar voedſel uitſtak, en zelfs in 't water ſprong, om de ſpijzen des te ſchielijker te ver-

krijgen: velen ſlikten het voedſel met zoo veel gretigheid binnen, dat zij, met de ſpijze tusſchen de tanden, verſtikten. Zoodra de bevelhebbers der vloot aan land geſtapt waren, begaven zij, vergezeld van eene menigte ſcheepsvolk en ſtedelingen, zich naar de kerk, alwaar de dankbare harten, onder ſnikken en tranen, hunne hulde Gode toewijdden, en Hem alleen hunnen redder noemden.

Zie daar, landgenooten! een aandoenlijk tafereel der godsdienſtigheid uwer brave voorouderen; mogten ook hunne nakomelingen hierin hunne voetſtappen drukken, en zich beroemen in het vertrouwen dat zij in de Voorzienigheid ſtellen; die alleen het lot der volken regelt; en in wier hand alle de elementen, ter ſtraffe of ter redding, dienstbaar zijn!

Opmerkelijk was het bij deze, door het zwellen der wateren, onverwachte redding, dat den volgenden dag de wind uit het zuidoosten opſtak, waardoor het water weder uit het land ſtroomde, en de wind, zich daarna noordwaards wendende, 't zelve met een' ſtorm in zee joeg. REQUESENS, ſtedehouder der *Spanjaarden* in de *Nederlanden*, ſtierf kort daarna; waarop *don* JAN van *Oostenrijk* tot landvoogd door den *Spaanſchen* koning aangeſteld werd, en eindelijk den vrede te *Gent*, op den 8 van ſlagtmaand, geteekend werd: waarbij ook de ſtaten der andere gewesten, met prins WILLEM van *Oranje*, alsmede met *Holland* en *Zeeland*, die te voren dikwerf binnenlandſche twisten met elkanderen gehad hadden, overeenkwamen, om gezamenlijk vriendſchap te onderhouden, en de *Span-*

jaarden uit het land te verdrijven, waartoe de prins alle mogelijke krachtdadige middelen in 't werk ſtelde: waarop dan ook, in den jare 1579, de zoo beroemde *Utrechtſche unie* de grondſlag werd van het gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden*. In den jare 1581 werd de prins ook tot ſtadhouder van *Vriesland* benoemd. In dit zelfde jaar gaven de ſtaten een plakaat uit, waarbij zij zich, na zoo vele onheilen en langdurige worſtelingen tegen de *Spanjaarden*, voor altijd hunne onafhankelijkheid verzekerden; door den koning van *Spanje* af te zweren. *Middelburg* weigerde dit plakaat te doen aflezen, uit hoofde van eenige bijzondere bezwarenisſen welke het tegen den prins had. In *Vriesland* kreeg de raadsheer van het hof, FECCO RHALA, terwijl men hem den nieuwen eed aan den prins voorlas, eene beroerte, waaraan hij oogenblikkelijk dood bleef.

In den jare 1582 werd prins WILLEM de I., op den 18 van louwmaand, door zekeren JAN REGUI met een' pistoolkogel, onder het regteroor ingaande, en door het gehemelte beneden het linker kakenbeen uitkomende, door 't hoofd geſchoten. De prins herſtelde zich echter weder. In hooimaand daaraan volgende was er op nieuw een' aanſlag tegen zijn leven gemaakt, die insgelijks mislukte.

In den jare 1584, op den 29 van louwmaand, beviel de prinſes van een' zoon, die op den 12 van wiedemaand gedoopt, en FREDERIK HENDRIK genoemd werd. In hetzelfde jaar hadden *Holland* en *Zeeland* beſloten, den tijtel van *graaf* over hunne provin-

ciën aan WILLEM den I. optedragen; de acte daarvan was reeds in alle ſteden bezegeld, en werd bewaard tot 'sprinſen komst in *Holland*, en zou, ſchoon de volgende ſteden, als *Middelburg*, *Veere*, en *Goes*, ook *Amſterdam* en *Gouda*, zich nog hiertegen verzetteden, echter tot ſtand gekomen zijn, ware het niet dat deze brave vorst, op het oogenblik dat hij de vruchten van zijn' langdurigen arbeid hoopte in te zamelen, op den 10 van hooimaand van 't zelfde jaar, door zekeren BALTHASAR GERARDS, die den naam van FRANÇOIS GUYON had aangenomen, dwars door het lijf of in het hart geſchoten werd, zoo dat hij terſtond hieraan ſtierf, en nedervallende ſlechts nog deze woorden ſtamelde: *Mijn God! mijn God! ontferm u over mij, en over uw arm volk!* De moorder was door een' jeſuit te *Trier*, als ook door den raadsheer ASSONVILLE hiertoe aangezet; waarbij de eerſte hem verzekerd had, dat hij door dezen moord, als een dapper voorvechter der roomſche kerk, den hemel zoude verdienen.

Aldus was het uiteinde van prins WILLEM den I., in den ouderdom van omtrent 52 jaren; hij werd algemeen betreurd, als een der braafſte, ſchranderſte, en minzaamſte vorſten van zijn' tijd, die om zijne ſtandvastigheid, grootmoedigheid, goedhartigheid, en verknochtheid aan zijn land, andere vorſten ten voorbeeld kon ſtrekken. De ſtaten der *Vereenigde Nederlanden* ſtichtten hem, uit dankbaarheid, eene prachtige grafſtede in het koor der nieuwe kerk te *Delft*, in welker opſchrift zij hem met den naam van *Her-*

ſtelder van vrijheid en godsdienst, als ook met den eernaam van *Vader des vaderlands* vereerden.

's Prinſen tweeden zoon, graaf MAURITS, werd, op den 13 van ſlagtmaand, 1584, tot opperhoofd van den raad van ſtaten aangeſteld: hij gedroeg zich insgelijks zeer dapper. — In den jare 1603 rustte de *Oost-Indiſche* compagnie hare tweede vloot uit, welke beide uitrustingen haar meer dan 22 tonnen gouds gekost had, daar *Holland* toen reeds meester was van de rijkſte *Oost-* en *West-Indiſche* coloniën; waardoor deszelfs handel ten hoogſten top begon te bloeijen. 't Was onder de regering van prins MAURITS dat OLDENBARNEVELD, behoorende tot de *remonſtranten*, die toenmaals vervolgd werden, op het ſchavot ter dood gebragt werd. Prins MAURITS ſtierf in *den jare 1625*, op den 23 van grasmaand, in het 58 jaar zijns ouderdoms, in *'s Hage*, en werd opgevolgd door zijn' broeder FREDERIK HENDRIK. Prins MAURITS werd echter voor een der grootſte krijgslieden van zijne eeuw gehouden, en bevestigde den ſtaat dien zijn vader gegrond had.

't Was onder de regering van prins FREDERIK HENDRIK dat de admiraal PIET HEIN, in den jare 1627, de rijke *Spaanſche* zilvervloot in de baai van *Matanza* bezette, en dezelve, ſchier zonder ſlag of ſtoot, op den 9 van herfstmaand, veroverde: deze rijke buit te *Amſterdam* aan land, en op het *West-Indisch* huis in bewaring gebragt, beſtond in vele kisten met zilver, ook eenigen met goud, parelen, geſteenten, enz. verder in *cochenille*, *indigo*, verwhout, en andere koop-

goederen, ter waarde van ruim elf en een half millioen guldens; waarvan het volk echter nog een aanmerkelijk deel verduisterd had, hetgeen naderhand gedeeltelijk achterhaald werd. De *West-Indiſche* compagnie veroverde, in den jare 1630, verſcheidene ſterkten op de *Braziliſche* kusten, en wedijverde in voordeel en roem met de *Oost-Indiſche*, terwijl zij deze ſomtijds, in hare uitdeeling, zelfs overtrof. 't Was toenmaals dat de koophandel en welvaart der *Vereenigde Nederlanden* ten hoogſten bloei ſteeg. Prins FREDERIK HENDRIK overleed in den jare 1646, op den 14 van lentemaand, en werd insgelijks betreurd, als een groot en dapper krijgsheld; zeer gematigd zijnde in het ſtuk van godsdienst; daar hij de vervolging der *remonſtranten* deed ſtaken, en hun de vrije oefening van godsdienst verleende, welke zij thans nog genieten.

Zijn zoon, prins WILLEM de II., volgde hem op. Onder deszelfs beſtuur werd, op den 30 van louwmaand des jaars 1648, de *Munſterſche* vrede geſloten, waarbij de koning van *Spanjen*, *de zeven Vereenigde Nederlanden voor vrije en ſouveraine ſtaten verklaarde*; *waarop hij*, *noch zijne nakomelingen*, *niets te eiſchen hadden*, *noch zouden kunnen eiſchen*, *en met welke hij gezind was eene eeuwige vrede te ſluiten.*

Voorts ontſtonden verſchillen tusſchen *Holland* en WILLEM den II., omtrent het afdanken van eenige *militie*; welk verſchil, ſchoon op zich zelf van weinig belang zijnde, echter, door het langdurig twis-

ten, de gemoederen verbitterde; en welke bitterheid nog toenam, alzoo de prins den admiraal DE WITTE uit *Brazil*, zonder verlof van den regeringſtand aldaar, herwaard had ontboden; voorts in *'s Hage* doen vatten, en op de gevangenpoort had laten brengen: waarop ook te *Amſterdam* door de admiraliteit eenige kapiteins gevangen genomen werden. De ſtaten hielden dit voor een openlijken inbreuk van hunne oppermagt op hun grondgebied. De *Amſterdammers* de ſlaking der gevangenen niet vrijwillig kunnende verkrijgen, deden de gevangenis openbreken, en de kapiteins op vrije voeten ſtellen. De ſtaten namen ook het beſluit om den admiraal DE WITTE door den procureur van de gevangenpoort te doen halen; doch de prins had *hem alvorens* reeds vrijgelaten. Deze en verdere twisten, ontſtaan door het beſluit van den prins, en den tegenſtand der ſtaten, om troepen in *Amſterdam* te doen trekken, waren oorzaak dat WILLEM de II. bij zijnen vroegtijdigen dood, daar hij, ſlechts vier en twintig jaar en zes maanden oud zijnde, in 1650, op den 6 van ſlagtmaand, in *'s Hage* aan de kinderziekte overleed, door maar weinigen betreurd werd. Hij liet geene kinderen, maar eene hoogzwangere gemalin na, welke op den 14 van ſlagtmaand van eenen zoon beviel, WILLEM HENDRIK genoemd. 't Was in den jare 1665 dat DE RUITER, wiens naam eeuwig met roem, als die van een der grootſte zeehelden zal uitgeſproken worden, tot vlootvoogd aangeſteld werd, en zich vooral beroemd maakte door den zeeſlag op *Chattam*; alwaar hij den brand

in verſcheidene *Engelſche* ſchepen deed ſteken, en een hunner groote oorlogſchepen veroverde; waarop *Hollands* vloot de *Engelſche* kusten in gedurigen vrees voor eene landing hield. Gelukkige tijden! waarin de bloei van ons land tot zulk een' hoogen top ſteeg! welk regtgeaard *Nederlander* kan zonder aandoening dit tijdvak herdenken!

In den jare 1670 verkreeg prins WILLEM de III. zitting in den raad van ſtaten: 't was niet dan met veel moeite dat *Holland*, 't geen het gezag der prinſen wilde beperken, op den voordragt van *Gelderland*, zijne toeſtemming gaf om hem tot kapitein-generaal over de troepen aan te ſtellen, 't geen echter toenmaals ſlechts voor den aanſtaanden veldtogt geſchiedde; alzoo, in het jaar 1672, op den 7 van grasmaand, *Frankrijk* en *Engeland* te gelijker tijd den oorlog aan den ſtaat verklaard hadden. *Frankrijk* gaf voor, reden tot misnoegen te hebben, welke, zonder krenking van haar' roem, niet langer ontveinsd kon worden: waarom 't zelve dan ook de ſtaten te water en te land den oorlog verklaarde. De koning van *Engeland* wendde voor, dat zijne onderdanen door de *Nederlanders* in de *Indiën* onderdrukt waren geworden. — Na verſcheidene gevechten te land en te water, waarbij de *Nederlanders* den roem hunner dappere voorouderen ſtaande hielden, en waarbij de *Engelſche* vloten, door de overwinningen van de admiraals TROMP en DE RUITER, vernield werden; welke laatſte, met eene vloot naar *Siciliën* gezonden zijnde, om de *Spanjaarden* aldaar tegen de *Franſchen*

behulpzaam te wezen, door een kogel deerlijk gekwetst werd, en aan de gevolgen zijner wonden, op den 9 van grasmaand, in de baai van *Saragosſa*, in den ouderdom van negen en zestig jaren, één maand, en vijf dagen overleed; waarna zijn lijk naar *Amſterdam* overgevoerd, en aldaar op 's lands kosten ter aarde beſteld werd, in het koor der nieuwe kerk, alwaar een prachtig marmer gedenkſtuk ter zijner eere opgerigt werd; waar op men, onder anderen, ook dit graffchrift, van den heere G. BRANDT, geplaatst vindt:

Dit 's 't graf des helds, der ſtaten regtehand!
De redder van 't vervallen vaderland!
Die in één jaar twee groote koningrijken,
Tot driemaal toe, de trotſche vlag deed ſtrijken;
Het roer der vloot, en de arm daar God door ſtreê;
Door hem herleeft de vrijheid, en de vreê!

Mijne lezers zullen mij deze kleine uitwijding gaarne vergeven; want wie hunner kan met eene koude ziel het graf van een' DE RUITER met ſtilzwijgen voorbij gaan!

Na deze zoo roemrijke overwinningen dan, werd, in den jare 1678, op den 10 van oogstmaand, den vrede tusſchen *Frankrijk*, *Engeland*, en de ſtaten der *Vereenigde Nederlanden*, te *Nymegen* geſloten; welke voor de laatſten eene eervolle vrede kon genoemd worden.

De aanſtelling van prins WILLEM den III. tot ſtadhouder, op het aanhoudend aandringen van *Gelder-*

land, verwekte vele onlusten; alzoo *Holland* zich lang hiertegen verzettede, en de *souverainiteit* door hun ſlechts met weêrzin aan den prins opgedragen werd. 't Was onder zijne regering dat de raadpenſionaris DE WITT, die vruchteloos gedwongen was tot het teekenen van de *acte* die den prins tot ſtadhouder verhief, als mede zijn' broeder, de *ruwaart*, op de ſchandelijkſte wijze vermoord werden. — In 1689 gelukte het WILLEM den III. die zich, na het doen verſpreiden dat koning JACOBUS de II. afſtand van den troon van *Engeland* gedaan had, met zijne gemalin MARIA, zijnde eene *Engelſche* prinſes, derwaarts begeven had, zich, op den 23 van ſprokkelmaand, onder de namen van WILLEM en MARIA, voor koning en koningin van *Engeland*, *Frankrijk* en *Ierland* te doen uitroepen, zonder echter zijne waardigheid, van ſtadhouder der *Nederlanden*, neder te leggen. De aanneming van deze waardigheid van koning verwekte eenig misnoegen bij de ſtaten, die, verder doorziende, begrepen dat aan dezelve natuurlijk voorwaarden verbonden waren, die nadeelig voor de *Nederlanden* zouden wezen: gelijk dan ook bij de uitkomst bleek, dat de regten des koophandels veel daardoor leden. Den 7 van louwmaand, 1694, overleed de koningin van *Enland*, MARIA, in haar drie en dertigſte jaar, aan de kinderziekte, en werd algemeen betreurd.

De waardigheid, welke de prins van *Oranje* als koning bekleedde, verwekte voorts van tijd tot tijd buitenlandſche oorlogen en binnenlandſche onlusten; doch in den jare 1697 werd te *Rijswijk* den vrede

tusſchen *Frankrijk*, de Staten, de *Engelſchen*, en *Spanjen* geſloten; waarbij, te gelijker tijd, een verdrag van koophandel tusſchen *Frankrijk* en de ſtaten, voor den tijd van vijf en twintig jaren, geſloten werd. In den jare 1702 ſtortte koning WILLEM, die weder naar *Engeland* terug gekeerd was, op den 4 van lentemaand van de jagt komende, en van *Kenſington* naar *Hamptoncourt* rijdende, door het ſtruikelen van zijn paard, ter aarde, en brak het ſleutelbeen van zijn regter ſchouder; aan welks gevolgen hij, op den 19 van dezelfde maand, overleed, in het twee en vijftigſte jaar zijns ouderdoms. Hij had den prins van *Nasſau* tot zijn' eenigen erfgenaam benoemd; doch in een *codicil* den graaf van *Albemarle*, zijn' gunſteling, de heerlijkheid *Brederode*, en twee honderd duizend guldens gemaakt. De tijding van 's konings dood had zeer verſchillende uitwerkſelen op de gemoederen, en verwekte bij den eenen ſmart, en bij den anderen vreugd.

Op den 15 van bloeimaand, 1702, was door de ſtaten aan *Frankrijk* en *Spanjen* den oorlog verklaard, waarop de prins van *Nasſau* tot generaal van het voetvolk bevorderd werd; waarbij tevens, op den voordragt van *Overijſſel*, met vier der andere gewesten geraadpleegd werd, om geen' ſtadhouder in 't vervolg meer aan te ſtellen; doch in den jare 1708 werd de prins echter in 't bezit van 't ſtadhouderſchap te *Stad en Lande* geſteld; en ſloot, den 1 van bloeimaand, 1709, een huwelijk met de prinſes MARIA LOUISA van *Hesſen-Kasſel:* 's prinſen zuster was, kort te voren, met KAREL LEOPOLD, hertog van *Meklen-*

burg, in den echt getreden. In 1713 werd, op den 14 van grasmaand, een verdrag van vrede en koophandel tusſchen de ſtaten en *Frankrijk* geſloten. Kort daarna werd ook de vrede met *Spanjen* geſloten. — In den jare 1722 werd de vader van den laatſten ſtadhouder, in den ouderdom van elf jaren, tot ſtadhouder van *Drenthe* en van *Gelderland* benoemd; en naderhand, in 1729, op den 16 van herfſtmaand, als erfſtadhouder van *Friesland*, te *Groningen*, en een maand later ook te *Zutphen* in die waardigheid erkend, en ingehuldigd: hij huwde, in 1734, op den 25 van lentemaand, te *Londen*, met de kroonprinſesſe van *Groot-Bretagne*. In den jare 1747 werd hij door *Zeeland* ook tot ſtadhouder verklaard. In 1748 ontſtond te *Amſterdam* een groot oproer, omtrent het erfelijk verklaren der mannelijke en vrouwelijke loten van het ſtadhouderſchap; waartoe echter de ſtaten beſloten; doch de prins genoot niet lang deze hooge waardigheid, alzoo hij, op den 22 van wijnmaand, 1751, aan de zwakheid welke hem uit eene zware ziekte in 1748 bijgebleven was, in den ouderdom van 40 jaren en twee en vijſtig dagen, overleed. De ſtaten namen nog denzelſden dag den eed af van de prinſesſe weduwe, als gouvernante en voogdesſe van den jongen erſprins, WILLEM den V.

In 1752 nam de gouvernante, op den 21 van wiedemaand, zitting in de hooge vergaderingen. Na verloop van zeven jaren bragt de dood der gouvernante, welke in 1759, op den 12 van louwmaand, in den ouderdom van 49 jaren, twee maanden en

tien dagen, overleed, eene groote verandering te weeg. De hertog van *Brunswijk-Wolfenbuttel* werd tot beſturenden voogd over den jongen erfprins aangeſteld.

Intuſſchen pleegden de *Engelſchen* vele zeeroverijen; vooral de handelaars op *St. Euſtatius* en *Curacao*, hadden reden zich hierover te beklagen, waarom door gedeputeerden van wegen de kooplieden reeds meer dan éénsop de verſterking der zeemagt bij de gouvernante was aangehouden; welke daarentegen altijd op de verſterking der landmagt aandrong; alzoo de troepen der oorlogende mogendheden dikwerf zeer digt aan onze grenzen ſtreden. Deze verſterking van de zeemagt werd voorts, in 1759, door de ſtaten met ernst bewerkſtelligd. — In 1762 namen de gewelddadigheden der *Engelſche* kapers in de *West-Indiën* van dag tot dag toe.

Op zijn vijftiende jaar verkreeg WILLEM de V. zitting, onder den eed van geheimhouding, in de hooge vergadering: in 1766 aanvaarde hij, met zijne meerderjarigheid, het erfſtadhouderſchap, en verbond zich, in het volgend jaar, in den echt met FREDERICA SOPHIA WILHELMINA, prinſeſſe van *Pruiſſen*, en nicht van koning FREDERIK den II. In 1771 drong *Holland* op nieuw bij hunne hoogmogenden aan, om vermeerdering van zeemagt; doch weder vruchteloos: welk verzuim eindelijk ten gevolge had, dat de *Engelſchen*, van tijd tot tijd, alle rijke coloniën der *Hollanders* in de *Oost-* en *West-Indiën* veroverden; waardoor de koophandel eindeloos veel leed, en ten laatſte geheel ten gronde ging. — In 1782 ſloot ons gemeenebest

een verbond van vriendſchap en koophandel met *Amerika.* — In 1787 deden de *Pruiſſen* een inval in *Holland*, en onteerden zich door plunderingen. Het verdere gebeurde met prins WILLEM den V. en zijne gemalin, is genoegzaam bekend, dan dat ik hieromtrent iets zoude behoeven aan te halen. Elk weet dat zij beiden de vlugt namen, en met een viſſchers pink naar *Engeland* overſtaken; waarmede dan ook het ſtadhouderlijk bewind over ons land een einde nam. De verdere gebeurtenisſen, als de komst der *Franſchen* in *Holland*, de terugſchokken welke 't zelve beurtelings van de op elkanderen volgende omwentelingen in *Frankrijk* gevoelde, en de daaruit voortvloeijende verſchillende regeringsvormen; waardoor men telkens de lang beloofde vruchten der vrijheid hoopte te ſmaken; terwijl de ondervinding leerde dat alles in den zelfden toeſtand bleef, zijn te over bekend, om daaromtrent uit te wijden: waarna de heer RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, in den jare 1805, den post van raadpenſionaris aanvaardde, en met roem bekleedde: daar hoogstdezelve met de beste bedoelingen omtrent het welzijn van 't hem zoo dierbaar vaderland, gedurende den hoogen rang dien hij bekleedde, zich in allen opzigten gelijk bleef, en de hem zoo eigenaardige opregtheid, minzaamheid en gulheid behield; 't geen allen, die ten dien tijde tot hem toegelaten werden, uit liefde tot de waarheid, zullen moeten bevestigen. Waarna eindelijk, in den jare 1806, de broeder van den *Franſchen* keizer, LODEWIJK NAPOLEON, als koning van *Holland*, 't roer des

ſtaats in handen nam, en, wegens zijn doordringend oordeel, onvermoeide werkzaamheid, zucht voor 's lands welzijn, door zijne krachtdadige beſcherming van ſchoone kunſten en wetenſchappen, als mede door eene buitengewone minzaamheid en vriendelijkheid, maar boven alles door hoogstdeszelfs onbegrensde menschlievendheid en deelneming in het lot der ongelukkigen, elks liefde en hoogachting verdient: eene menschlievendheid! waarvan elk, die met de jaarboeken der vorſten bekend is, zal moeten toeſtemmen, geen voorbeeld in de geſchiedenis te vinden: *Leyden* en *Gelderland* ſtrekken hiervan ten eeuwigen gedenkteeken! en *Holland* moet zich, na zoo vele ſchokken, gelukkig achten onder 't beſtuur van zulk een' vorst te leven, die, bijaldien het God behaagde eens den vrede aan 't zuchtend menschdom te ſchenken, ongetwijfeld alles zoude aanwenden om, zoo veel mogelijk, den ouden bloei en welvaart in ons land te doen herleven; en die zijn hoogſte geluk zou vinden, in 't geluk zijner onderdanen! . . . .

VAN DE *MYTHOLOGIE.*

V. *Wat is de* mythologie?

A. De kennis der fabelleer, namelijk der verhalen welke de ouden verdicht hebben, ter eere van hunne goden en helden. Een gedeelte dezer verhalen bevat de ware geſchiedenis, door het wonderbaarlijke verſierd; een ander gedeelte is daarentegen eene beeldſprakige beſchrijving der zedelijke waarheden of der phyſiſche eigenſchappen der natuur; anderen integendeel waren ſlechts een ſpel van de verbeeldingskracht der dichters.

V. *Welke zijn de oudſte der goden?*

A. De *oceaan* en de *nacht*, die het aanwezen aan URANUS (de hemel), en aan TITHEA (de aarde) gaven, uit wien SATURNUS (den tijd), en RHÉA, of CYBÉLE, geboren werden.

V. *Hadden* SATURNUS *en* RHÉA *ook kinderen?*

A. Daar het *noodlot* SATURNUS bedreigd had, dat hij door zijn' eigen' zoon onttroond zou worden, verſlond hij alle zijne kinderen bij hunne geboorte. 't Was ſlechts door hem ſteenen, in luijeren gewonden, te geven, dat het RHÉA gelukte JUPITER, NEPTUNUS, PLUTO, JUNO, en CERES te behouden.

V. *Wat was het lot van* SATURNUS?

A. Hij zag JUPITER niet ten voorſchijn komen zonder zijne gramſchap te voelen ontſteken, en hem hinderlagen te leggen; doch door deze zelfs overwonnen wordende, was hij genoodzaakt bij JANUS, in

Italiën, de vlugt te nemen; dien hij in den landbouw, als ook in den *calender* onderwees.

V. *Hoe beeldt men* SATURNUS *af?*

A. Onder de gedaante van een' grijsaard (*fig.* 17.), houdende een ſeis in de eene, en een' zandlooper in de andere hand, om aan te duiden dat de tijd alles verwoest, en onophoudelijk voortgaat.

V. *Hoe verbeeld men* RHÉA?

A. Met torens gekroond (*fig.* 18.), in een' wagen zittende, die door leeuwen voortgetrokken wordt.

JUPITER. *Plaat.* 1.

V. *Hoe werd* JUPITER *opgevoed?*

A. Zijne moeder, vreezende dat SATURNUS zijn geſchreeuw zoude hooren, deed hem, in *Creta*, in de holen van den berg *Ida* opvoeden, en gelastte de *Corybanten* veel gedruisch rondom zijn wieg te maken. Hij werd door geitenmelk, of, volgens anderen, door die der nimf AMALTHÉA gevoed.

V. *Wat waren zijne eerſte daden?*

A. Hij noodzaakte SATURNUS hem de heerſchappij der wereld af te ſtaan; welk gebied hij met zijne broeders deelde, en aan NEPTUNUS de heerſchappij over de zeën, aan PLUTO die over hel gaf. Hij bleef 't gebied over den hemel voeren, en werd *vader der goden en der menſchen* genoemd.

V. *Werd hij niet in zijne heerſchappij geſtoord?*

Goden van den Raad.

A. De reuzen, van zijn' zoon TITAN afſtammende, wilden hem dezelve betwisten. Sommige hunner, met honderd armen en vijftig hoofden voorzien, en alle van een ontzaggelijke groote geſtalte, verbeeldden zich dat niets hun weêrſtand kon bieden; ſtapelden de bergen *Oſſa* en *Pelion* op elkanderen, en ſmeten ontzaggelijke groote rotſen tot aan 't gewelf des hemels; doch JUPITER, met behulp van zijne broeders, en zijne dochter PALLAS, donderde hem door zijn' blikſem ter neder. De namen der voornaamſte reuzen waren, TYPHON, BRIAREES, en ENCELADES.

V. *Had* JUPITER *niet vele avonturen?*

A. Bijna alle de goden en helden zijn hem hun aanzijn of roem verſchuldigd. Hij verwisſelde dikwerf van gedaante om 't vertrouwen te winnen, of de waakzaamheid te misleiden: aldus nam hij voor EUROPÉ de gedaante van een' ſtier aan; die van een' gouden regen voor DANAÉ; die van een' herder voor MNÉMOSYNES; die van een' koning voor ALCMÉNES; die van een' zwaan voor LEDA; de geſtalte van DIANA voor CASISTO, en die van een' arend voor GANIMEDES.

V. *Hoe wordt hij afgebeeld?*

A. Met den blikſem in de hand, en een' arend aan zijne zijde, in de achtbare houding van een' eerwaardigen grijsaard, met een' langen baard, wiens *diadeem* zijn lange haren ophoudt. Men offerde hem voornamelijk ſtieren. De beuken, en den eik waren de boomen die men hem toewijdde.

JUNO. *Plaat* 2.

V. *Waarom wordt* JUNO *de koningin der goden genoemd?*

A. Als gemalin van JUPITER, wiens zuster zij tevens was. Men beſchouwde haar ook als de godin der lucht.

V. *Wie waren hare kinderen?*

A. HÉBÉ, godin der jeugd; VULCAAN, god van 't vuur; en MARS, god van den oorlog.

V. *Welk karakter had* JUNO?

A. Zij onderſcheidde zich altijd door hare trotschheid en jaloezij. De onſtandvastigheid van JUPITER was oorzaak dat zij gedurig nieuwe medeminnaresſen te vervolgen had. Aldus vervolgde zij LATONE, ALCMENE, en SEMÉLÉ, veranderde IÖ in eene koe, CALISTO in eene beerin, leverde het huisgezin van ATHAMAS aan de *furiën* over, en verwekte HERCULES al den moeijelijken arbeid dien hij verrigten moest: aldus verlengde zij ook gedurende tien jaren alle de ongelukken der *Trojanen*, om hen ten laatſten met hunne ſtad geheel ten onder te brengen.

V. *Aan welke eigenſchappen herkent men haar?*

A. Aan de pauw, op wier ſtaart zij de oogen van ARGUS plaatste. Men beeldt haar doorgaans onder den regenboog af, met den ſchepter in de hand, en eene kroon op het hoofd.

NEP-

Goden van den tweeden rang.

NEPTUNUS. *Plaat* 3.

V. *Was* NEPTUNUS *ook geen broeder van* JUPITER?

A. Ja: de heerſchappij over de wateren was hem toegewezen geworden. In den oorlog der *Titans* had hij JUPITER groote dienſten bewezen; doch, daar hij naderhand APOLLO tegen JUPITER bijſtand verleende, werd hij met dezen op de aarde verbannen.

V. *Waar bragten zij hunne ballingſchap door?*

A. In de velden van *Troje*, alwaar APOLLO de kudde van ADMETES hoedde, en zich met NEPTUNUS vereenigde, om de muren dezer ſtad weder op te rigten; doch daar LAOMEDON weigerde om hun den hiervoor bepaalden prijs te geven, ontketende NEPTUNUS de golven, en deed in hun midden een vreesſelijk monſter opkomen; waaraan de dochter van LAOMEDON ten prooi moest ſtrekken; doch 't geen door HERCULES verſlagen werd.

V. *Hoe heette de vrouw van* NEPTUNUS?

A. AMPHITRITE; bij welke hij verſcheidene kinderen had, en welke hij ook dikwerf van gedaante verwisſelde; ter gunſte zijner minnaresſen.

V. *Heeft* NEPTUNUS *bijzondere eigenſchappen?*

A. Ja, de drietand, en de ſchepter die hij in de hand houdt; voorts heeft hij het hoofd met riet of biezen omkranst. Zijn wagen, zijnde een ſchelp, wordt door zeepaarden, of door *Tritons* voortgetrokken. Men wijdde hem het paard en den ſtier als offer toe.

CERES. *Plaat* 4.

V. *Wat was het gebied van* CERES?

A. Deze, zuster van JUPITER en van JUNO, was de godin des landbouws, en der oogſten.

V. *Bij welke gelegenheid leerde zij den landbouw aan de menſchen?*

A. Ten einde TRIPTOLOMEUS te beloonen voor den dienst welke hij haar bewezen had, met haar het leven te redden; toen zij hare dochter PROSERPINA gezocht; die door PLUTO in de velden van *Siciliën* geſchaakt was geworden.

V. *Hoe beeldt men* CERES *af?*

A. Als eene vrouw, in de kracht van hare jaren, met korenaaren bekroond, houdende in de eene hand eene zeis, en in de andere een ſchoof koren.

MERCURIUS. *Plaat* 5.

V. *Wiens zoon was* MERCURIUS?

A. De zoon van JUPITER en van MAJA, eene der dochters van den *Atlas*.

V. *Welke waren zijne werkzaamheden?*

A. Als tolk en bode der goden, bragt hij hun de bevelen van JUPITER, of beſcheidde hen in den hemelſchen raad: ook was hij de god der reizigers, en

de Zon en de Zang godinnen.

die van den koophandel, bovendien nog die der welſprekendheid; men ſchrijft hem de uitvinding van de lier toe: ook geleidde hij de zielen ten *orcus*. Eindelijk wijdden de dieven hem een' bijzonderen eerdienst toe. Hij had de kudde van ADMETES geroofd, welke APOLLO hoedde; 't was hij, die door JUPITER gelast werd om IÖ van haar' bewaker ARGUS te bevrijden.

V. *Aan welke teekenen herkent men* MERCURIUS?

A. Aan zijn ſtaf, zijnde een ſoort van gevleugelde ſchepter waarom twee ſlangen geſlingerd zijn, als mede aan zijn' gevleugelden hoed, en vleugels aan zijn hielen; welke insgelijks de vlugheid van zijn' gang aanduiden.

VESTA. *Plaat 6.*

V. *Had* VESTA *nog geen anderen naam?*

A. 't Schijnt dat zij dezelfde is als OPS, RHEA, of CYBELE, de vrouw van SATURNUS, en moeder der goden; doch onder den naam van VESTA is zij ſlechts de godin van 't vuur. Men beeldt haar af met een flambouw en wierookvat in de hand, om den wierook op 't gewijde vuur te ſtrooijen.

V. *Waarin beſtond den eerdienst welke men aan* VESTA *wijdde?*

A. Er werd eeuwigdurend vuur op hare outers onderhouden, door maagden welke de *Romeinen Vesta-*

len noemden; en welker nalatigheid in deze verhevene bezigheid zij zeer ſtreng ſtraften.

MARS. *Plaat 7.*

V. *Was* MARS *niet de zoon van* JUNO?

A. Ja: hij had het opzigt over den oorlog. Men beeldt hem af met den helm op het hoofd, en met een lans of ſpeer in de hand: ook dikwerf op een' wagen zittende, te midden van het gekletter der wapenen.

V. *Welk volk bewees hem de grootſte eer?*

A. De *Romeinen*, die ter zijner eere tempels ſtichtteden; de *ſalieenen* waren zijne priesters, en vierden zijne feesten door het ſpringen met hunne ſchilden.

V. *Was hij de lieveling niet van* VENUS?

A. Zijn minnarijen met deze godin zijn dikwerf door de dichters bezongen geworden, als ook de jaloezij van VULCANUS, die hen eens door een' net van ſtaal omringd hebbende, alle de goden ten getuige riep.

VENUS. *Plaat 8.*

V. *Hoe werd* VENUS *geboren?*

A. Het algemeen gevoelen was, dat zij uit zeeſchuim geboren werd, waarom men haar den naam

van APHRODITE gaf. Zij was de godin der ſchoonheid, en zoodra zij op den *Olympus* verſcheen, betwisteden de goden elkander wie haar ten gade zoude hebben. JUPITER gaf de voorkeur aan zijn' zoon VULCAAN, tot groot verdriet van VENUS, welke in geene goede verſtandhouding leven kon met zulk een' onaangenamen echtgenoot.

V. *Zocht zij zich hierover niet te troosten?*

A. Ja; VENUS was de godin van 't vermaak, *Paphos*, *Gnide*, *Cythera*, en *Cyprus* openden de haar toegewijdde tempels voor den wellust. Zij verdeelde hare gunſten onder de goden, de helden, en eenvoudige jagers: MARS, ANCHISES, ADONIS; zij was mede de moeder der liefde, der bevalligheden, en der dartele ſpelen, als ook die van PRIAPES, en van AENEAS.

V. *Hoe wordt zij afgebeeld?*

A. Meestal naakt, of met haar' beroemden gordel verſierd, houdende een' appel in de hand: haar wagen, zijnde een ſchelp, wordt door duiven of zwanen voortgetrokken: de bevalligheden volgen haar, terwijl de ſpelen om haar dartelen.

VULCAAN. *Plaat 9.*

V. *Wiens zoon was* VULCAAN?

A. De zoon van JUPITER en JUNO; doch JUPITER vond hem reeds bij zijne geboorte zoo lelijk, dat hij hem, door een ſchop met den voet, uit den he-

mel op de aarde nederplofte: daar VULCAAN door dezen val zijn heupbeen brak, bleef hij mank gedurende zijn geheel leven.

V. *Wat werkzaamheden verrigtte hij?*

A. Eerst ſchonk hij den wijn aan de goden bij hunne gastmalen op den *Olympus;* doch om hem aan hunne ſpotternijen te ontrukken, ſtelde JUPITER HEBÉ in zijne plaats aan; waarop VULCAAN zich ſlechts bezig hield om met de *Cyclopen* de blikſems voor JUPITER, of de wapenen voor MARS te ſmeeden. 't Was om hem te belonen voor de dienſten die hij JUPITER in den oorlog der reuzen bewezen had, dat deze, hem VENUS ten vrouw gaf.

V. *Onder welk eene gedaante wordt hij afgebeeld?*

A. Met een muts op het hoofd, een hamer in de hand, en leunende op een aanbeeld.

MINERVA. *Plaat* 10.

V. *Had* MINERVA *geen anderen naam?*

A. De namen van MINERVA en PALLAS werden beurtelings gegeven aan de godin der wijsheid, en der kunſten: men zeide dat zij de dochter van JUPITER, en geheel gewapend uit zijne herſens gekomen was; door een ſlag met den bijl; die VULCAAN op dezelven gaf.

V. *Had* MINERVA *geene bijzondere lotgevallen?*

A. ARACHNE, welke haar in het naaldwerk durfde

tarten, werd, door de jaloesie dezer godin, in eene *araignée*, of spinnekop veranderd: zij wedijverde ook met NEPTUNUS, omtrent het regt der benoeming van de stad *Cecrops*. JUPITER sprak het vonnis uit, dat dit regt behoren zou aan dengeen die het nuttigst voorwerp zou doen ontstaan. NEPTUNUS sloeg de aarde met zijn drietand, en deed het paard uit dezelve ten voorschijn komen; doch MINERVA bragt den olijfboom voort; die, als het zinnebeeld des vredes beschouwd, den prijs behaalde: de stad werd dus naar die godin benoemd, welker naam, in 't *grieksch*, *Athene* heet.

V. *Onder welke trekken verbeeldt men* MINERVA?

A. Met de majestueuse gestalte van eene van het hoofd tot de voeten gewapende vrouw, houdende eene speer in de hand: als ook met het schild, of geitenvel, waarop het hoofd van MEDUZA afgebeeld is; op haar borst is 't zelfde hoofd afgebeeld: men heeft haar den nachtuil en den olijfboom ten eigenschap gegeven.

APOLLO. *Plaat* 11.

V. *Welke waren de voornaamste namen van* APOLLO?

A. APOLLO, PHEBUS, de god des dags, de zon, de zoon van LATONE, de vader der zanggodinnen, en de overwinnaar van PYTHON.

V. *Wie was zijn vader?*

A. JUPITER, die om LATONE te beſchermen, welke door de herders gehoond was, deze in kikvorſchen veranderde, en hierop LATONE met hare twee kinderen, APOLLO en DIANA, aan het eiland *Delos* deed landen.

V. *Van waar verkreeg* APOLLO *zijne andere namen?*

A. Van de verſchillende werkzaamheden welke hij waarnam, daar hij den glansrijken zonnewagen mende, op den *Parnaſſus* de werkzaamheden der zanggodinnen beſtuurde, de dichters bezielde, en de redenaars in de welſprekendheid onderwees; de orakels in den tempel te *Delphos* door den mond der *Pythieſche* priesters deed hooren; waarbij hij te voren hetzelfde land voor de verwoestingen van den ſlang, *python* genaamd, beveiligd had.

V. *Waardoor heeft zich het aandenken dezer overwinning op den ſlang* python *vereeuwigd?*

A. Door het ſchoone ſtandbeeld van APOLLO, dat in de *Belvedere* van *Romen* is bewaard gebleven, en 't geen wij in *Plaat* 11. afgebeeld hebben: waarin men de achtbare houding des gods ziet, op 't oogenblik dat hij den laatſten pijl op den ſlang geſchoten had.

V. *Welke eigenſchappen geeft men hem?*

A. Hij wordt ook afgebeeld als in *Plaat* 34. in een' glansrijken wagen, voortgetrokken door vier paarden, *Eoüs*, *Pyroïs*, *Œthon*, en *Phlégon* genaamd; vergezeld door de vier jaargetijden of uren, en voorafgegaan door den dageraad: meestal ſtaande, en met een lier in de hand; altijd onder de trekken der ſchitterendſte jeugd; het haar met een *diadeem* bekroond, en de pijlenkoker op den ſchouder.

DIANA. *Plaat* 12.

V. *Wat waren de werkzaamheden van* DIANA?

A. Als zuster der zon, of van APOLLO, had zij het opzigt over den nacht, in welke hoedanigheid zij PHEBÉA, of *de maan* genoemd werd; DIANA, of de godin der jagt, in het donkerſte der bosſchen; en eindelijk HECATÉ, of de godin der duisternis, in de hel.

V. *Hoe wordt zij afgebeeld?*

A. Men verbeeldt de kuiſche DIANA in al den glans der maagdelijke ſchoonheid: haar pijlenkoker op den ſchouder, den boog in de hand, de halve maan op het voorhoofd; zij loopt vlug ter jagt, en haar' wagen wordt door herten voortgetrokken.

BACHUS. *Plaat* 13.

V. *Van wie is* BACHUS *geboren?*

A. Van SEMÉLÉ, de dochter van CADMUS, welke door JUPITER bemind werd, en hierop de onvoorzigtigheid had hem te dwingen van zich in al zijn' glans te vertoonen. Haar paleis werd hierdoor verteerd, en zij kwam in den brand om. JUPITER redde het kind dat nog niet geboren was, door 't zelve in zijn dije te verbergen; tot op het oogenblik zijner geboorte.

V. *Hoe werd* BACHUS *opgevoed?*

A. MERCURIUS bragt hem bij de nimfen van *Nyssa*, welke naderhand in de groep ſterren veranderd werden, die men de *Hyaden* noemt. BACHUS onderſcheidde zich in den oorlog, en zette zijne veroveringen voort tot in *Indiën*; was de goden behulpzaam in den reuzenſtrijd, onderwees de menſchen in de aankweeking der wijngaarden, en huwde ARIANE, welke THESEUS op het eiland *Naxos* verlaten had.

V. *Aan welke eigenſchappen erkent men hem?*

A. BACHUS wordt doorgaans afgebeeld onder de gedaante van een ſchoon kind, of van een' ſchoonen jongeling, met wijngaardloof of klimop bekransd, met een tijgervel op den ſchouder, den met wijngaardbladen omvlochten ſtok in de hand, en luipaarden aan zijne voeten, of wel zijn' wagen voorttrekkende.

DE DRIE BEVALLIGHEDEN. *Plaat* 14.

V. *Hoe heten de drie bevalligheden?*

A. AGLAÉ, THALIA, en EUPHROSINE; zij waren de dochters van BACHUS en van VENUS.

V. *Hoe worden zij afgebeeld?*

A. Bijnaar naakt, elkanderen bij de hand houdende, of met rozenkranſen aan elkanderen gehecht; zij dienden VENUS ten geleide.

CUPIDO, OF DE LIEFDE. *Plaat* 15.

V. *Uit wie zegt men dat de* liefde *geboren werd?*

A. Uit MARS en VENUS; doch JUPITER, de onheilen willende vermijden die de liefde zou veroorzaken, vergunde niet dat hij in den hemel opgevoed zou worden, waarop hij in de bosschen verbannen werd; alwaar hij zich in het schieten zijner pijlen op de dieren oefende; alzoo het treffen met deze pijlen hem eens de magtigste der goden zou doen zijn.

V. *Ondervond* CUPIDO *geene andere vervolging?*

A. Zelf in liefde voor PSYCHE, voor welke VENUS een afkeer voedde, ontstoken zijnde, was hij aan hare jaloesie ten prooi, en deelde in alle de onheilen welke haar drukten: eindelijk werd zij tot de onsterfelijkheid verheven, en hij werd haar ten gade gegeven.

V. *Hoe stelt men de* liefde *voor?*

A. Als een jong kind, de oogen door een blinddoek bedekt, den pijlenkoker op den schouder, den boog, als mede somtijds een' fakkel in de hand. Men vereerde hem vooral te *Cythera*.

AMPHITRITE. *Plaat* 16.

V. *Wie was* AMPHITRITE?

A. Zij was de dochter van den *Oceaan* en van DORIS, en de gade van NEPTUNUS, die genoodzaakt was haar van ATLAS te ſchaken; bij wien zij de vlugt genomen had. Door dit huwelijk werd zij de godin der zee, en had vele kinderen, onder anderen TRITON en RHODES.

V. *Hoe wordt zij afgebeeld?*

A. In een' wagen, of zeeſchelp, voortgetrokken door *tritons*, of zeepaarden.

SATURNUS. *Plaat* 17. en CYBELÉ. *Plaat* 18.

(Welke twee godheden wij reeds beſchreven hebben.)

PLUTO. *Plaat* 19.

V. *Waar regeerde* PLUTO?

A. In de hel, of *Orcus*, namelijk in het onderaardſche rijk, alwaar de zielen der overledenen gevoerd wierden, om hunne misdaden in den *Tartarus* te boeten; of een ongeſtoord geluk in de *Elizeeſche* velden te genieten.

V. *Op welke wijze vereerde men hem?*

A. Door hem ſtieren, en zwarte ſchapen, namelijk in paren, opteofferen: men verbeeldt hem met eenen ijzeren kroon op 't hoofd, en een drietand, als ſchepter, in de hand: hij heeft een woest uitzigt, een

zwaren baard: naast hem ſtaat de driehoofdige *Cerberes.*

BELLONA. *Plaat* 20.

V. *Wat beteekent den naam van* BELLONA?

A. Deze naam duidt de godin des oorlogs aan, welke de dochter van PHORCIS en van CETO was; welker feesten door de priesters gevierd werden, door met ontbloote ſabels, en met gevaar van zich te wonden, tegen elkanderen in te loopen.

V. *Welke zijn hare eigenſchappen?*

A. BELLONA wordt afgebeeld van 't hoofd tot de voeten gewapend zijnde, met den fakkel des oorlogs in de hand.

HERCULES. *Plaat* 21.

V. *Uit wien is* HERCULES *geboren?*

A. Uit JUPITER en ALCMENE, welke zich gedurende de afwezigheid van haar' echtgenoot AMPHITRION, koning van *Thebe*, verbeeldde dat hij teruggekomen was, alzoo JUPITER zijne gelaatstrekken aannam. De jaloezij van JUNO kon zelfs de geboorte van HERCULES niet verhinderen; vergeefs wilde zij hem door twee ſlangen in zijn wieg doen ſmooren: de jonge ALCIDES ſmoorde zelf de ſlangen, en betoonde aldus zijn' goddelijken oorſprong.

V. *Waardoor maakte* HERCULES *zich beroemd?*

A. Door alle de hinderlagen te beſtrijden die JUNO hem in den weg lag; daar zij twaalf heldendaden van hem vorderde; behalven verſcheidene andere daden, waardoor hij zich beroemd maakte.

V. *Welke waren deze twaalf heldendaden van* HERCULES?

A. Ten eerſten, doodde hij den leeuw van NEMÉES, in het woud dat dien naam voerde; om het rijk van *Mycene* te verlosſen: waarop den huid van dezen leeuw, dien hij zijn ganſche leven droeg, het ſchoonſte ſieraad van HERCULES werd. Ten tweeden, de *hydra* van *Lernes*, die zeven hoofden had die telkens weder aangroeiden wanneer zij afgehouwen wierden; en die hij overwon, door alle deze hoofden door één' enkelen ſlag te gelijk af te ſlaan. Ten derden, het egelzwijn van ERYMANTHES, zijnde van eene ontzaggelijke grootte, en 't geen hij, aan de pooten hangende, op zijn ſchouders droeg, en levend aan EURYSTHEUS bragt. Ten vierden, de rhee met gouden horenen en ſtalen pooten, welke aan DIANA gewijd was, en welke men niet dan in haar' loop konde overwinnen. Ten vijfden, de vogels van den vloed *Stymphales*, waarvan hij de ontelbare groote zwermen vernietigde, door hen met zijne pijlen te treffen. Ten zesden, de ſtallen van AUGIAS, welke hij niet reinigen kon dan door den vloed *Alpheus* af te wenden, en deszelfs water door dezelven te doen ſtroomen. Ten zevenden, den ſtier van *Creta*, die NEPTUNUS, in zijne volle woede, in de velden

van *Marathon* ontketend had, en die EURYSTHEUS, HERCULES noodzaakte te beteugelen. Ten achtſten, de paarden van DIOMEDES, die door dezen vorst met menſchenvleesch gevoed wierden, en aan wien HERCULES hun eigen meester ten prooi gaf; om hem te verſlinden. Ten negenden, de *Amazonen*, welke hij met hare koningin HIPPOLYTE overwon; welke vorſtin hij zijn' vriend THESEUS ten huwelijk gaf. Ten tienden, de oſſen van GERYON, dien hij veroveren moest; door dezen koning van *Spanjen*, zoo vreesſelijk door zijn drievormig ligchaam, te dooden; en dien hij voorts uit *Spanjen* naar *Griekenland* moest vervoeren. Ten elfden, de goude appelen, die hij uit den tuin der *Hesperiden* roofde; welke tuin door een draak met honderd koppen bewaakt werd, en die HERCULES met zijn knods verſloeg. Ten twaalfden, de *Cerberus*, dien hij uit den *Orcus*, waarin hij tweemaal daalde, terug voerde: eerst voor zijn' vriend THESEUS, om EURSYTHEUS te gehoorzamen, door hem *Cerberus* te brengen; naderhand voor de koningin ALCESTE, welke zich, ter liefde van haar' echtgenoot ADMETES, ter dood gedoemd had.

V. *Welk einde had* HERCULES?

A. De *Centaurus* NESSUS had hem de ſchoone DEJANIRE ontroofd: HERCULES vervolgde hem, en trof hem met een pijl die vergiftigd was, door 't bloed van de *hydra* van *Lernes:* waarop NESSUS, die onder de hevigſte ſmarten ſtierf, DEJANIRE overreedde om HERCULES, ten blijk van verzoening, een kleed te doen dragen dat met zijn bloed geverwd was. HER-

CULES had hetzelve naauwelijks aangetrokken, of hij voelde dat hetzelfde gif hem door de aderen bruischte. In zijn woede deed hij een grooten houtmijt op den berg *Etna* opſtapelen, en eindigde zijn leven in de vlammen. Doch JUPITER voerde hem naar den *Olympus*, plaatſte hem in den rang der goden, en gaf hem HEBÉ, de godin der jeugd, tot gade.

V. *Hoe wordt* HERCULES *afgebeeld?*

A. Onder de gedaante van een ſterk geſpierd man, en meestal op zijn knods leunende, den huid van den leeuw van NEMEÉS op de ſchouderen, en met de appelen der *Hesperiden* in de hand.

POMONA. *Plaat* 22.

V. *Was* POMONA *niet de godin der vruchten?*

A. Ja; en VERTUMNES, god van den herfst, beminde haar lang, zonder dat het hem gelukte haar te behagen: zich eindelijk onder de gedaante eener oude vrouw vermommende, wist hij haar, door zoo vele betooverende geſprekken, te overreden, dat zij eindelijk hare toeſtemming gaf, om hem onder zijne gewone gedaante te zien, en tot haar echtgenoote te nemen. Zij wordt afgebeeld omringd zijnde met bloemkorven.

PAN. *Plaat* 23.

V. *Wie was de god* PAN?

A. De eerſte der veldgoden, en, volgens ſommigen, de god der geheele natuur; daar den naam van PAN, in 't *griekſch*, *alles*, beteekent. Men hield hem voor den zoon van JUPITER, of van MERCURIUS.

V. *Hoe wordt hij afgebeeld?*

A. Als een zeer lelijk man, met bokkenvoeten, en horenen op het voorhoofd. Hij beminde de ſchoone SYRINX; en toen zij hem, onder de gedaantewisſeling van riet, ontſnapte, maakte hij van derzelver pijpen een fluit, die nog zijn naam behouden heeft.

FLORA. *Plaat* 24.

V. *Wie was* FLORA?

A. De godin der bloemen, en de gade van ZEPHYRUS. Men vereerde haar door gewijde danſen, waarbij jonge meisjes haar altaar met bloemen ſierden, en dezelven rondom haar ſtrooiden.

DE ZANGGODINNEN.

V. *Wat zegt men van de zanggodinnen?*

A. Deze negen zusters waren uit JUPITER en MNEMOSYNE, godin van 't geheugen, geboren; derzelver bezigheden beſtonden in alles wat betrekking op de ontwikkeling en werkzaamheden van den geest had. Zij bewoonden den *Parnaſſus* aan de oevers van den *Permeſſa* en *Hypocrenes* gelegen.

V. *Hoe heetten zij?*

A. CLIO, THALIA, MELPOMENE, EUTERPE, TERPSICHORE, ERATO, POLYMNIE, URANIA, CALLIOPE.

V. *Noem mij hare werkzaamheden, en de bijzondere wijze waarop zij afgebeeld worden?*

A. CLIO, (*Plaat* 25.) de zanggodin der geſchiedenis, zich met den roem der helden bezig houdende, is met lauweren bekroond, en houdt het boek der onſterfelijkheid in de hand.

THALIA, (*Plaat* 26.) de zanggodin der tooneelſpelen, houdt het maſker der hekelzucht, of ſcherts in de hand. Somtijds verbeeldt men haar met een kroon van klimop.

MELPOMENE, (*Plaat* 27.) zanggodin der treurſpelen, houdt een' dolk in de hand, als het zinnebeeld eener heldhaftige treurigheid, buigt zij zich over een lijkbus.

EUTERPE, (*Plaat* 28.) de zanggodin der muzijk, en der herderszangen, blaast op eene dubbele fluit.

TERPSICHORE, (*Plaat* 29.) de zanggodin der danskunst, wordt danſende, en op hare lier ſpelende, afgebeeld.

ERATO, (*Plaat* 30.) zanggodin der lier- en minnezangen, wordt afgebeeld met een lier, een fakkel, en dikwerf vergezeld door kleine minnegoodjes.

Ondergeschikte Goden.

POLYMNIE, (*Plaat* 31.) zanggodin der welſprekendheid. Sommigen ſchrijven haar de uitvinding der lier toe: ſomtijds wordt zij ook afgebeeld in een' grooten mantel gehuld.

URANIE, (*Plaat* 32.) de zanggodin der ſterrekunde, is met ſterren gekroond, en meet met een paſſer de onderſcheidene *proportiën* des hemelkloots.

CALLIOPE, (*Plaat* 33.) zanggodin van het heldendicht, blaast de trompet, en leunt op een bundel wapenen.

Plaat 34. verbeeldt eindelijk PHEBUS, als geleider der zanggodinnen, bij welker toonen hij 't geluid van zijne goddelijke lier paarde.

ESCULAPUS. *Plaat* 35.

V. *Was* ESCULAPUS *geen zoon van* APOLLO?

A. Ja; hij was de zoon van APOLLO, en van de nimf CORONIS, welke door APOLLO, in een oogenblik van jaloezij, in een bonte kraai veranderd werd. Hij betrouwde ESCULAPUS aan den *Centaurus* CHIRON, ten einde hem in de kruidkunde, in de eigenſchappen der planten, en alle de geheimen der geneeskunde te onderwijzen; waardoor ESCULAPIUS zich eindelijk de onſterfelijkheid verwierf.

V. *Hoe wordt hij afgebeeld?*

A. Als een grijsaard met een' langen baard, leunende op een' ſtok, waarom een' ſlang geſlingerd is.

PROSERPINA. *Plaat* 36.

V. *Wat was het lot van* PROSERPINA?

A. Zij was de dochter van JUPITER en van CERES en leefde in *Siciliën* bij hare moeder, toen PLUTO, door zijne liefde overmeesterd, haar fchaakte, om haar tot godin der hel aanteſtellen. — CERES doorkruiſtte, met een fakkel in de hand, vergeefs de aarde om haar te zoeken: toen zij het lot harer dochter vernam, eischte zij wraak van JUPITER; die haar beloofde hare dochter weder te geven; bijaldien zij niets gegeten had ſedert hare komst in het rijk der duisternis. PROSERPINA, door de onbeſcheidendheid van ASCALAPHUS overtuigd zijnde, dat zij eenige korrels van een grenaatappel gegeten had, werd genoodzaakt zes maanden bij haar' gemaal, en zes maanden bij hare moeder door te brengen.

EOLUS. *Plaat* 37.

V. *Was* EOLUS *niet de god der winden?*

A. Ja, en hij hield dezelven in een hol of grot, in *Thraciën* gelegen, beſloten.

V. *Welke zijn de voornaamſte winden?*

A. BOREAS, AQUILLON, ZEPHIR, EURUS, en AUSTER, of de zuidewind.

V. *Heeft* BOREAS *zich bovendien niet bekend gemaakt in de geſchiedenis?*

A. Hij was het die ORTHIA, dochter van den koning van *Athene*, ſchaakte, zijnde de moeder van CALAIS en ZETHER, twee der *Argenauten.*

V. *Hoe wordt* EOLUS *voorgeſteld?*

A. Als een eerwaardig grijsaard, met den ſchepter in de hand, zittende op de wolken, of aan de opening van een grot waar de winden, onder de gedaante van windblazende hoofden, uit hetzelve ten voorſchijn komen.

HEBÉ. *Plaat* 38.

V. *Wiens dochter was* HEBÉ?

A. De dochter van JUPITER en JUNO, die haar tot de godin der jeugd benoemde, en haar gelastte den *nectar* aan den disch der goden te ſchenken.

V. *Waarom bleef zij deze bezigheid niet behouden?*

A. Zich eens al te veel overhaast hebbende, deed zij een' val die hare kuischheid kwetste, en wilde dus niet meer aan den disch der goden verſchijnen: waarop GANIMEDES door JUPITER hiertoe verkozen werd. Naderhand huwde HEBÉ met HERCULES.

V. *Welke zijn hare eigenſchappen?*

A. Men verbeeldt haar met bloemen gekroond, zeer dun gekleed, en houdende een vaas en kan in de hand, om den *nectar* aan de goden te ſchenken.

MORPHEUS. *Plaat* 39.

V. *Wat zegt men van* MORPHEUS?

A. Dat hij de god des ſlaaps en der droomen is, en dat de menſchen hem de zoetheden, en de begoochelingen der aangename, of ontrustende droomen te danken, of te wijten hebben.

V. *Hoe wordt hij afgebeeld?*

A. Met een kroon van pavavers, in diepen ſlaap gezonken, op een bed met bloemen beſtrooid: men geeft hem ook de vleugels van een vlinder, en doet nachtvogels om hem zweven.

DE FORTUIN. *Plaat* 40.

V. *Welke oorſprong ſchrijft men de fortuin toe?*

A. HOMERUS zegt, dat zij de dochter van den *Oceaan* is, en dat al het goed en kwaad ons door haar toebedeeld wordt.

V. *Waaraan herkent men haar?*

A. Aan den blinddoek die hare oogen bedekt, als ook aan den horen des overvloeds, welke zij in de hand houdt: zij is ſchier naakt, en haar ſluijer ſtrekt de winden ten ſpeelbal: zij ſtaat met den eenen voet op een rad, of kloot, en ſchijnt te willen zweven.

MOMUS. *Plaat* 41.

V. *Waarmede hield* MOMUS *zich bezig?*

A. Met het opzigt te houden over de ſpelen en vermaken van den *Olympus:* hij was de god der vreugde, en werd gehouden voor den zoon van den ſlaap en den nacht. Hij is ook de god die alles berispt, of hekelt; en men verhaalt dat hij, gelast zijnde met de beoordeeling der kunstgewrochten welke door MINERVA, NEPTUNUS, en VULCAAN aangeboden werden, er geen vond waaromtrent hij niet iets te berispen had.

V. *Onder welke gedaante wordt hij voorgeſteld?*

A. Met een lagchend en ſpotachtig gelaat, en mutſenbol in de hand, en een muts met bellen op het hoofd.

DE SYRENEN. *Plaat* 42.

V. *Waren de ſyrenen godinnen?*

A. Neen, 't waren ſlechts nimfen, dochters van den vloed *Achelous*, en bewoonſters der *Sicilifche* eilanden.

V. *Noem mij eenigen der ſyrenen?*

A. Onder anderen onderſcheidde men PARTHENOPE, LYGEA, en THELXIOPE; het hoofd en 't bovenſte gedeelte van 't lijf der *ſyrenen* was bij uitſtek ſchoon, het overige gedeelte van 't lijf was als dat van een

visch: hare betooverende ſtem bekoorde de reizigers, die zij op de wreedaardigſte wijze deed omkomen.

HARPOCRATES. *Plaat* 43.

V. *Wie is* HARPOCRATES?

A. De god der ſtilzwijgendheid, zijnde de zoon der twee grootſte goden der *Egyptenaren*, namelijk OSIRIS en ISIS.

V. *Onder welke gedaante wordt hij voorgeſteld?*

A. Onder die van een kind, of van een' ſchoonen jongeling, houdende de vinger op den mond: de *Egyptiſche* zinnebeelden voegen er een zweep bij, dien hij in de hand houdt.

DE SCHIKGODINNEN. *Plaat* 44.

V. *Wiens dochters waren de ſchikgodinnen?*

A. Van den *Erebus*, en de nacht: zij waren drie in getal, CLOTHO, LACHESIS, en ATROPOS.

V. *Waarin beſtonden hare werkzaamheden?*

A. In de beſturing van 't noodlot der menſchen. CLOTHO had het opzigt over hunne geboorte, LACHESIS ſpon de bijzondere lotgevallen des levens, en ATROPOS ſneed derzelver draad af in het ſtervensuur.

DE

DE HALVE GODEN, EN HELDEN.

V. *Wat verſtaat men door halve goden?*

A. 't Zijn helden wier vader of moeder een god, of godin was, en die, door hunne groote daden, verdienden, na hunnen dood, in den *Olympus* toegelaten te worden. Aldus was, bij voorbeeld, HERCULES, die wij in *fig.* 21. afgebeeld hebben.

CASTOR EN POLLUX.

V. *Waren* CASTOR *en* POLLUX *geene halve goden?*

A. Ja, zij waren de zonen van LEDA, en de broeders van CLYTEMNESTRA en HELENA. JUPITER was ſlechts vader van POLLUX en van HELENA; doch door de vriendſchap die de twee broeders voor elkanderen voedden, verdienden zij beiden in de vergoding te deelen: waarop ook elk hunner beurtelings zes maanden op den *Olympus* doorbragt.

BELLEROPHON.

V. *Wat waren de lotgevallen van* BELLEROPHON?

A. Genoodzaakt zijnde zich uit *Corinthe* te ver-

wijderen, na dat hij zijn broeder BELLEROS gedood had, kwam hij bij JOBATES, koning van *Lyciën*, die, om hem te doen omkomen, hem noodzaakte om de *Chimeer*, die het land verwoestte, te beſtrijden.

V. *Hoe wordt deze* Chimeer *afgebeeld?*

A. Met den kop van een' leeuw, het ligchaam van een geit, den ſtaart van een' ſlang, en een ſtroom van vuur brakende.

V. *Overwon* BELLEROPHON *dit monſter?*

A. MINERVA leende hem *Pegaſus*, en op dit gevleugeld paard ontkwam hij het monſter, en ſchoot het met pijlen, die 't zelve dodelijk wondden. BELLEROPHON, overwinnaar zijnde, keerde zijn wapenen tegen de *Amazonen*, en behaalde ook de zegepraal op deze heldinnen; doch zich eens al te hoog in de lucht verheffende, werd *Pegaſus* door een paardenvlieg geſtoken, en de held, dien hij afwierp, ſneuvelde in zijn' val.

JAZON.

V. *Wat oorſprong had* JAZON?

A. JAZON was de zoon van EZON, koning van *Theſſaliën*, die zijn' zoon onder de voogdijſchap van PELIAS betrouwde; deze, het oogenblik vreezende waarin hij den ſchepter aan JAZON zou moeten overgeven, ſpoorde hem aan tot de beroemde verovering van het gouden vlies, waarvan het niet waarſchijnelijk was dat hij terug zoude komen.

V. *Waar was dat gouden vlies?*

A. De goden hadden den zoon van EOLUS, ATHAMOS genaamd, een ram gegeven, dat een gouden vlies had. PHRIXUS, zoon van ATHAMAS, de gramſchap zijner ſchoonmoeder ontvlugtende, trok, met zijne zuster HELLE op den rug van dezen ram gezeten, over de zee, en offerde denzelven, bij hunne komst op de kusten van *Colchida*, aan JUPITER, en ſchonk het gouden vlies aan koning AETES, die 't zelve aan MARS toewijdde; onder de bewaking van een' woedenden draak.

V. *Deed* JAZON *dezen togt alleen?*

A. Neen; de beroemdſte helden verzelden hem, en bij deze gelegenheid ſtichtteden zij het eerſte ſchip, waaraan zij den naam van *argo* gaven, waardoor zij den naam van *Argonauten* bekwamen. Onder wegs hadden zij verſcheidene *avanturen*, en JAZON overwon den draak, door de tooverachtige medehulp van MEDEA, welke hij naderhand verliet voor CREUSE, dochter van den koning van *Corinthe*.

PERSEUS.

V. *Wat zegt men van* PERSEUS?

A. Hij was de zoon van JUPITER en van DANAÉ, welke door ACRISES in een' toren opgeſloten werd gehouden: JUPITER drong in denzelven, onder de gedaante van een' gouden regen: ACRISES, hierop van

gramſchap blakende, gaf zijne dochter DANAÉ, met haar' zoon, die naderhand door POLYDECTES aangenomen werd, aan de golven der zee ten prooi.

V. *Stond* PERSEUS *nog geene andere gevaren door?*

A. POLYDECTES, die zich van hem wilde ontſlaan, gelastte hem het hoofd van MEDUZA, zijnde eene der *Gorgonen* welke het land verwoestte, af te houwen: zij waren drie in getal, en hadden te ſamen ſlechts één oog; doch deden ieder die haar aanzag in een rots veranderen. PERSEUS maakte gebruik van 't oogenblik waarin dit oog van de eene tot de andere hand overging, en hieuw dus het hoofd van MEDUZA af; waarmede hij zijn ſchild ſierde.

V. *Welk gebruik maakte hij hiervan?*

A. Hij veranderde ATLAS in eene rots, daar deze hem een gastvrij verblijf geweigerd had, en bevrijdde ANDROMACHÉ; door het monſter, dat haar wilde verſlinden, te verſteenen.

THESEUS.

V. *Wie was* THESEUS?

A. De zoon van AEGEUS, koning van *Athenen*, die hem de zorg overliet om zijn vaderland te bevrijden van de wreede ſchatting die MINOS, koning van *Creta*, aan 't zelve opgelegd had, om hem namelijk jaarlijks zeven jongelingen, en zeven jonge meisjes te zenden, om door den *Minotaurus* verſlonden te worden. 't Gelukte THESEUS, door de liefde van ARIANE,

dochter van MINOS, welke hem ondersteunde, om, door middel van een kluw garen, in 't hart van het doolhof te dringen, alwaar de *Minotaurus* hem wachtte. Hij viel het monster aan, en versloeg het: doch terug komende had hij de wreedheid ARIANE op het eiland *Naxos* te verlaten, alwaar BACHUS haar vond, en haar tot medgezellinne zijner zegepralen maakte.

V. *Wat zegt men meer van* THESEUS?

A. Hij was de vriend en medgezel van HERCULES, die hem uit den *Orcus* verlostte, waarin hij met PIRITHUS gedaald was om PROSERPINA te schaken, en die hem voorts deed huwen met HIPPOLYTE, koningin der *Amazonen*, welker zoon HIPPOLITES naderhand zoo veel lijden moest door de liefde van PHEDRA, tweede vrouw van THESEUS.

CADMUS.

V. *Welke oorsprong had* CADMUS?

A. Hij was de zoon van AGENOR, koning van *Syriën*, en broeder van EUROPE: toen JUPITER deze prinses geschaakt had, gelaste AGENOR, CADMUS haar te gaan zoeken.

V. *Wat bejegende hem gedurende de onderneming?*

A. Daar het orakel hem bevolen had eene stad te bouwen, op de plaats alwaar een os hem brengen zou, lag hij in *Beotiën* de gronden van 't rijk van *Theben*, en zag hierop alle zijn medgezellen door een

draak verſlinden: doch daar MINERVA zijn moed onderſteunde, verſloeg en doodde hij den draak, ontrukte hem de tanden, en zaaide dezelven op den grond: waarop een groot aantal ſtrijdbare mannen uit denzelven te voorſchijn kwamen, die elkanderen op vijf na verſloegen: 't was met dezen dat CADMUS de ſtichting der ſtad *Thebe* voleinde.

V. *Heeft* CADMUS *zich bovendien niet beroemd gemaakt?*

A. De *Grieken* ſchreven hem de uitvinding van het *alphabeth* toe. Hij eindigde zijne dagen, benevens zijne vrouw HERMIONE, onder de gedaantewisſeling van een ſlang.

HET BELEG VAN TROJE.

V. *Wat waren de oorzaken van 't beleg van* Troje?

A. Het oordeel van PARIS, en de ſchaking van HELENA.

V. *Waarin beſtond het oordeel van* PARIS?

A. De tweedragt niet op den bruiloft van THETIS genodigd zijnde, wierp een' gouden appel op den feestdisch; waarop de zinſpreuk ſtond: *voor de ſchoonſte.* JUNO, PALLAS, en VENUS betwistteden zich denzelven onderling. JUPITER benoemde hierop PARIS, zoon van den koning van *Trojen;* die zich op den berg *Ida* bezig hield met kudden te bewaken; tot regter. PARIS beſlischtte ten voordeele van VENUS, welke hem ter beloning de liefde van de ſchoone

HELENA, dochter van JUPITER, en gemalin van MENELAUS, verzekerde. PARIS ſchaakte haar te *Lacedemoniën:* waarop geheel *Grickenland*, door de woede van JUNO en de trotschheid van PALLAS aangehitst, dezen hoon wilde wreken, en zich ter verwoesting van *Troje* inſcheepte.

V. *Welke waren de voornaamſte opperhoofden van* Griekenland?

A. AGAMEMNON, koning van *Mycene*, oudſte broeder van MENÉLAS, en opperbevelhebber der krijgsbenden, MENÉLAS, ACHILLES, de twee AJAXEN, NESTOR, IDOMENEUS, ULYSSES, DIOMEDES, PHILOCTETES, PATROCLES, en naderhand PIRRHUS, zoon van ACHILLES.

V. *Welke opperhoofden ſtelden de* Trojanen *hen tegen?*

A. HECTOR, PARIS, DEIPHOBUS, zijnde allen de zonen van PRIAM, koning van *Troje*, AENEAS, MEMNON, SARPEDON, RHESUS, en PENTESILIA, koningin der *Amazonen.*

V. *Wie waren de dapperſte onder deze helden?*

A. ACHILLES bij de *Grieken*, en HECTOR bij de *Trojanen.* ACHILLES, zoon van THETIS, was overwinnaar van HECTOR; doch ſneuvelde naderhand door een pijl die PARIS op hem ſchoot, en die hem aan den hiel trof; zijnde de eenigſte plaats alwaar hij niet onkwetsbaar was.

V. *Hoe lang duurde 't beleg van* Troje?

A. Tien jaren; gedurende welken tijd het grootst getal der helden ſneuvelde.

V. *Namen de goden ook deel in dezen oorlog?*

A. Ja; JUPITER alleen liet alles aan het noodlot over: VENUS, MARS, en APOLLO verdedigden de *Trojanen;* JUNO, MINERVA, NEPTUNUS, en VULCAAN beſchermden daarentegen de *Grieken.*

V. *Door welk een list maakten de* Grieken *een einde aan 't beleg van* Troje?

A. Zij hielden zich als of zij eindelijk dit lang beleg moede waren, en na aan de *Trojanen* gevraagd te hebben, om zich te mogen verwijderen zonder ontrust te worden, lieten zij op het ſlagveld een ontzaggelijk groot houten paard; als een offer aan de goden der *Trojanen.* Deze, door den verraderlijken SINON misleid, haalden dit paard binnen hunne muren, en gaven zich hierbij aan eene zinneloze vreugde over. Toen, op het teeken dat SINON gaf, zich de zijden van het paard openden, en vijftig *Grieken*, die zich onder 't opzigt van ULYSSES in 't zelve verſcholen hadden, ten voorſchijn kwamen, en hunne medgezellen, die zich buiten de ſtad in een hinderlaag verborgen hadden, in de ſtad lieten, en *Troje* aan 't zwaard en de vlammen ter verwoesting overgaven.

V. *Welke* Griekſche *helden kwamen in hun vaderland terug?*

A. AGAMEMNON keerde ſlechts terug om het ſlagtoffer te worden van den nieuwen echtgenoot, die CLYTEMNESTRA zich verkozen had; MENELAS voerde HELENA terug; IDOMENEUS, PHILOCTETES, en NESTOR kwamen ook in hun vaderland terug; ULYSSES dwaalde gedurende tien jaren rond; alvorens weder in *Ithaca* te komen.

V. *Wat waren de voornaamſte lotgevallen van* ULYSSES?

A. Deze koning, die voor den welſprekendſten en ſchranderſten vorst van zijn' tijd gehouden werd, hield zich verſcheidene jaren op in het eiland van *Calipſo*, en ontkwam ſlechts met moeite aan de listigheid van CIRCE, en de bekoorlijkheden der *Syrenen*, en liep voorts gevaar van door den *Cycloop* POLIPHEEM verſlonden te worden: hij werd gulhartig ontvangen door den koning van *Pheaciën*, en vond, in zijn rijk terug komende, in zijn paleis verſcheidene minnaars die aanſpraak op de hand zijner gemalin PÉNÉLOPE maakte; terwijl zijne getrouwe gade zich aan derzelver vervolgingen had weten te ontrukken, kwam ULYSSES onbekend in zijn paleis, en bragt, door medehulp van zijn' zoon TELEMACHUS, en zijn ouden dienaar EUMEES, alle deze minnaars om het leven.

V. *Welke* Trojanen *overleefden de verwoesting van hun vaderland?*

A. AENEAS, en zijne medgezelle, VENUS: zijne moeder beſchermde hem in zijn vlugt, om den ſtichter van *Romen* te worden. Hij ſcheepte zich in met zijn vader ANCHISES, en met zijn' zoon ASCANIUS, en werd ook bedreigd door den *Cycloop* POLIPHEEM, en de zoo gevaarlijke *Syrenen*; hield zich te *Carthago* op, uit liefde voor de koningin DIDO, landde tweemaal aan *Siciliën*, en kwam eindelijk, na vele gevaren doorgeſtaan te hebben, aan *Italiën*; alwaar hij zich met deszelfs koning LATINUS verbond, door met deszelfs dochter LAVINIA in den echt te tre-

den, en TURNUS, aan wien zij verlooſd was, te doo den.

V. *Is dit de laatſte geſchiedenis niet, welke met den ſluijer der oude* mythologie *omhuld is?*

A. Ja, met dezelve nam de oude *Mythologie* een einde. Naderhand werden nog eenige vorſten wel vergood, en OVIDIUS omzwachtelde de geſchiedenis der eerſte *Romeinen* nog wel in eenige wonderdadige verhalen; doch deze vleijerijen en vergodingen vermengden zich nooit met den *Olympus* der oude *Grieken.*

VAN DE *GYMNASTIEK.*

V. *Wat is de* gymnastiek?

A. De kunst om 't ligchaam te verſterken, en de gezondheid te onderhouden.

V. *Waarin beſtaat deze kunst?*

A. In de beoefening der ligchaamsbewegingen, die 't zelve eerst ontwikkelen, en voorts trapswijze ſterken; waarbij zich eindelijk de behendigheid voegt; welke ten laatſte aan alle de bewegingen de uiterst mogelijke en ongekunſtelde bevalligheid geeft.

V. *Door welke ligchaamsoefeningen bevordert men deszelfs kracht?*

A. Door 't ſpringen, het loopen, en 't worſtelen. Van deze drie ligchaamsoefeningen is het loopen 't eenvoudigſte en nuttigſte middel dat God den mensch

gaf, ter behouding zijner gezondheid en ter verſterking der leden en der mild. Schoon de dagelijkſche beweging uiterst heilzaam is, ter behouding der gezondheid, en ter voorkoming van verſcheidene ziekten en kwalen; welke uit een al te zittend leven, voornamelijk voor de jeugd, ontſtaan: wordt hier eigenlijk het *rennen* bedoelt, naar het een of ander daartoe beſtemd voorwerp, 't zij een' boom, paal, of iets ſoortgelijks. Even nuttig zijn derhalven alle de ſpelen waarmede de jeugd zich bezig houdt. Door 't ſpringen, wordt het ſpringen over ſloten, met of zonder ſtok, als ook het ſpringen over eene hoogte, of van eene hoogte bedoelt. Het worſtelen, 't geen men in den winter dikwerf op den ſchouwburg met veel bekwaamheid ziet doen, is insgelijks genoeg bekend, en de jonge lieden zelven beoefenen zich bij hunne twisten, of ſpelen onmerkbaar genoegzaam in deze drie aangehaalde ligchaamsoefeningen, dan dat het noodig zoude zijn hieromtrent, in navolging van den *Franſchen* ſchrijver, breedvoerig uit te wijden.

V. *Welke zijn eigenlijk de kunſten waardoor men 't ligchaam ſterkt, en tevens behendigheid verkrijgt?*

A. Er zijn er drie, namelijk de kunst om te zwemmen, te werpen, en te klauteren. De eerſte kunst is in allen opzigten het nuttigſte, daar zij in ſtaat ſtelt, in geval van gevaar, zijn eigen leven, en dat van anderen te redden. Voor jonge lieden zijn vooral 't gebruik der koude baden zeer heilzaam, daar zij de ſpieren ſterken, tegen de koude verharden: en gedu-

rende den zomer de hitte van 't bloed matigen, en 't zelve gemakkelijker doen ſtroomen. Eindelijk is het zwemmen heilzaam voor de gezondheid, welke zonder de grootſte zindelijkheid van 't ligchaam niet kan worden onderhouden. Intuſſchen is de gezondſte wijze van zich te baden vóór 't opgaan der zon, en nooit terſtond na den maaltijd. De jonge lieten moeten bovendien vooral niet in 't water gaan, eer zij zich alvorens verfrischt hebben: wanneer zij in 't water ſpringen, moeten zij bovendien terſtond onder duiken, vermits 't bloed anders naar 't hoofd zou ſtijgen: zij die niet duiken kunnen, moeten zich eerst het hoofd nat maken, alvorens in 't water te gaan. Tien of twaalf minuten zijn voorts genoegzaam om 't ligchaam te verſriſchen, en de zenuwen te ſterken.

V. *Wat verſtaat men door de werpkunst?*

A. De oefening die de armſpieren verſterkt, behendigheid geeft, en een juist oogpunt bevordert. Aldus zijn, onder anderen, het ſchieten der pijlen, het werpen der ballen, het paletten, en het billardſpel, zeer gezonde, en tot deze oogmerken ſtrekkende ligchaamsoefeningen. De kunst om op boomen, langs masten, enz. te klauteren, heeft dezelfde nuttigheid.

V. *Zijn er nog geene andere ſoortgelijke vermaken die dienſtig zijn om de vlugheid en behendigheid van 't ligchaam te vergrooten?*

A. Verſcheidene; als het loopen op de ſmalle zijde van een plank, het in evenwigt houden wanneer men op een' ronden balk gaat, het op ſtelten loopen,

het ſchaatſen rijden, het danſen op de maat; welke laatſte ligchaamsoefening bij alle volken, ſchoon op onderſcheidene wijze, in gebruik is. Wij kunnen hier ook het paardrijden en ſchermen bijvoegen, welke beide kunſten ongetwijfeld hare nuttigheid hebben; doch al te over bekend zijn, dan dat het ons nodig ſchijnt dezelven breedvoerig te behandelen.

VAN DEN LANDBOUW.

V. *Waarin beſtaat den landbouw?*

A. 't Is de kunst om de aarde te bebouwen, vruchtbaar te maken, en 't meeste voordeel van de gronden der landgoederen te trekken. De landbouw is bovendien de eerſte en nuttigſte aller kunſten, daar zij ons voedt, en de bron is van alle wezenlijke rijkdommen; die eene eigenſchappelijke waarde hebben; alzoo zij niet afhangen van onderſcheidene begrippen; en genoegzaam zijn om aan 's menſchen behoeften te voldoen; en tevens de grootſte inkomſten van den ſtaat uitmaken.

V. *Welke kundigheden worden tot den landbouw vereischt?*

A. Verſcheidene; ten eerſten, moet men naar de kleur der gronden derzelver eigenaardigheid kunnen beoordeelen. Ten tweeden, moet men weten hoe de gronden bereid moeten worden om dezelven goede vruchten te doen voortbrengen. Ten derden, een goed landbouwer moet kundig zijn in alles wat de

wijngaarden, de velden, de bosschen, de planting, en het snoeijen der boomen betreft: 't geen een aantal bijzonderheden in zich besluit. Ten vierden, moet hij ervaren zijn in de geaardheden der dieren; want daar ieder soort van vee eene onderscheidene geaardheid heeft, dient hij hun meest geliefdst voedsel te kennen, als ook de ziekten waaraan zij onderworpen zijn, en de best daartoe strekkende geneesmiddelen. Ten vijfden, dient hij ook kennis van de paarden te hebben, als ook van derzelver ziekten, en de beste middelen ter hunner genezing.

VAN DEN KOOPHANDEL.

V. *Wat is de koophandel?*

A. Een der belangrijkste en gewigtigste voordeelen welke uit de ontwikkeling van 's menschen vernuft, als ook uit zijne onderneming en stoutheid ontstond: daar de koophandel de landen, die door onafmetelijke zeën, en hemelhooge bergen, of vreesselijke woestijnen voor altijd schenen gescheiden te zijn, nader tot elkanderen brengt; en de rijkdommen van alle volken als voor een enkel groot huisgezin gemeenschappelijk doet zijn; daar dezelve de geneesmiddelen en schatten, die de natuur slechts aan één volk scheen gegeven te hebben, aan andere volken mededeelt; en den overvloed aanbrengt; alwaar een schralen oogst met gebrek scheen te dreigen.

De koophandel beschaaft bovendien de woeste vol-

ken, leert de bewoners des aardbols elkanderen kennen, en verbroederd hen. Zonder den koophandel zoude overvloedige voortbrengſelen verloren gaan; die thans in een ander land hoogst nuttig zijn. Zonder den koophandel zoude er tusſchen de volken geen verband of gemeenſchap beſtaan, en elk volk zou als binnen de grenzen van zijn land beſloten blijven: de koophandel alleen ſtelt elk hunner, als 't ware, in 't bezit van alle de werelddeelen.

V. *Waarop is het onderling verband tusſchen de volken gegrond?*

A. Op derzelver onderlinge behoefte om de wederzijdſche voortbrengſelen hunner luchtſtreken te ruilen, of te koopen; 't geen een onderling verband van vriendſchap tusſchen de afgelegenſte volken onderhoudt.

V. *Welke zijn de voornaamſte plaatſen van koophandel?*

A. Ten eerſten, de *Levantſchen* handel, die in de eilanden van den *Archipel*, te *Conſtantinopolen*, te *Smirna*, te *Cyprus*, te *Alexandrie*, te *Cairo*, aan de kusten van *Barbarijen*, enz. gedreven wordt. Ten tweeden, de koophandel van het *Noorden*, over *Dantzig*, *Lubek*, *Hamburg*, *Riga*, *Petersburg*, den *Archangel*, enz. Ten derden, die van *Afrika*, en deszelfs eilanden, waaronder ook den koophandel van *Arabiën*, van *Perſiën*, en den *Perſiſchen* zeeboezem begrepen is. Ten vierden, die van de *Oost-Indiën*, aan de kusten van *Cormandel*, en van *Malabar*, te *Bengalen*, in de *Mogol*, in *China*, te *Siam*, en de *Spe-*

cerij eilanden, als de *Molukſche*, en *Philippijnſche eilanden*. Ten vijfden, die van het oostelijke en zuidelijke gedeelte van *Amerika*. Ten zesden, die van de *Amerikaanſche* eilanden, die voornamelijk de ſuiker, koffij, en cacao voortbrengen.

DE KRIJGSKUNST.

V. *Waarin beſtaat de krijgskunst?*

A. 't Is de kunst om den oorlog te voeren: eene kunst welke vele bijzonderheden in zich bevat, veel oordeel en kundigheden, en een' alles trotſerenden moed vordert.

V. *Hoe onderſcheidt men de verſchillende oorlogen?*

A. In aanvallende en verwerende, in burgeroorlog, als ook in den ondersteunenden oorlog.

Men voert eenen *offenſiven*, of aanvallenden oorlog, om de eer en regten van een volk te handhaven tegen eene vijandelijke natie, welke de eerſte gekrenkt, en de laatſte geſchonden heeft. De *defenſive*, of verdedigende oorlog, heeft plaats wanneer men zich tegen een' vijandelijken inval verdedigt, en den vijand zijn' grond betwist. De ondersteunende oorlog is die wanneer men hulptroepen zendt aan eene vriendſchappelijke natie welke in oorlog is. De burgeroorlog is de grootſte ſtraf die ooit een volk treffen kan, daar zij plaats heeft tusſchen burgers van een' zelfden ſtaat.

V. *Wat is de beste wijze om den oorlog te voeren?*

A. De beste algemeene regel is, zijn krijgsmagt af

te meten, en dezelve met die van den vijand te vergelijken. Beſtaat het grootſte gedeelte der krijgsmagt in de ruiterij, als dan kiest men de velden en open landen: bijaldien het voetvolk daarentegen de grootſte ſterkte van een leger uitmaakt, zoekt men de bergen en enge wegen; ter legering. Is het leger ſterk, wel ingerigt, en dat van den vijand daarentegen zwak, als dan moet men hem ſlag leveren: heeft de vijand daarentegen het voordeel der ſterkte, alsdan tracht men de gevechten te vermijden. Een goed generaal moet volſtrekt de ligging van 't land kennen; dat het tooneel des oorlogs is. Hij moet de juiste behoefte van het leger, in alle deszelfs kleinſte bijzonderheden kennen, en naauwkeurig kunnen berekenen hoe veel *fourage*, brand, enz. als ook hoe veel *ammunitie* er nodig is, om gedurende een' zekeren bepaalden tijd zijn leger van alles te kunnen voorzien. De krijgskunst is eene der moeijelijkſte kunſten, welke verſcheidene wetenſchappen in zich vereenigt, en welker volmaking hoogstnodig is, ter inſtandhouding der rijken; vermits van den goeden of kwaden uitſlag van een' veldſlag dikwerf het lot van een geheel volk afhangt. Van daar dat beroemde krijgslieden altijd in groot aanzien waren, en hunne namen beroemd maakten.

VAN DE ZEEVAART.

V. *Wat is de zeevaart?*

A. De kunst door welke men de zee leert bebouwen. Dezelve is van 't grootst belang voor een' ſtaat, daar zij deszelfs grootheid en rijkdom bevordert; een volk de ſchatten der vier werelddeelen aanbrengt, en daarenboven aan duizenden van deszelfs bewoners een beſtaan geeft.

V. *Hoe verdeelt men de zeevaart?*

A. Ten eerſten, in den ſcheepbouw; ten tweeden, in de zeevaart; ten derden, in de kunst der *evolutiën*, beſtaande om verſcheidene vaartuigen, te ſamen eene vloot uitmakende, denzelfden coers in zee te doen houden. Welke twee eerſte kunſten reeds door ons beſchreven zijn geworden.

V. *Op welk eene wijze geſchieden deze* evolutiën?

A. Door middel van verſcheidene *ſignalen*, of teekenen, door welke men de bewegingen, of wendingen aanduidt; welke men maken wil. 't Is altijd van het ſchip van den admiraal, dat de *ſignalen* gegeven worden.

V. *Bepaalt de kunst dezer* evolutiën *zich tot den coers der vloten?*

A. Neen; dezelve ſtrekt zich ook uit tot de krijgskunst: 't is door deze kunst dat men een zeeleger, beſtaande uit oorlogſchepen van onderſcheidene groote, te gelijk, of afzonderlijk kan doen rigten, en dezelve aldus kan plaatſen, dat zij elkanderen, in geval van nood, bijſtand kunnen bieden.

V. *Wat noemt men een' zeeſlag?*

A. 't Is een algemeen gevecht tuſſchen twee vloten, welke op eene linie tegen over elkanderen liggen. De goede uitſlag hangt zeer veel af van den wind, en van de kundigheid van den admiraal, om eene voordeelige ligging te nemen; ten einde zijne gegevene orders ſpoedig ten uitvoer gebragt kunnen worden; als ook van de dapperheid der vlotelingen.

V. *Wat noemt men een zeegevecht?*

A. Eene *actie* tuſſchen twee eskaders. Het derde gedeelte eener vloot wordt een *eskader* genoemd. Wanneer twee ſchepen tegen elkander ſtrijden, wordt dit insgelijks een *zeegevecht* genaamd.

V. *Welke tijtels voeren de opperofficieren van eene vloot?*

A. De commandant wordt *admiraal*, de chef van een eskader *vice-admiraal*, de commandant eener kleinere diviſie *contra-admiraal* genaamd. De officier, die 't bevel over een ſchip voert, wordt de *kapitein* genaamd.

V. *Welke kundigheden worden tot een goed zeeman vereischt?*

A. Hij moet zijn ſchip volmaakt kennen, en kundig zijn in de *geographie*, meet- en ſterrekunde; hij moet met een buitengewoon oordeel, ijver, en een' onwankelbaren moed begaafd zijn, om de menigvuldige gevaren, waaraan hij blootgeſteld is, 't hoofd te bieden. Bovendien is 't nodig dat hij verſcheidene zeereizen in afgelegene landen gedaan hebbe.

Om een goed zeeofficier te zijn worden insgelijks

vele kundigheden vereischt: hij moet de *mathematiſche* wetenſchappen in den grond verſtaan, eene diepe kunde van de *evolutiën* en *manoeuvres*, van de *artillerie*, het tuig, zeilwerk, en zamenſtel van een oorlogſchip hebben.

Zoo vele vereenigde kundigheden billijken de hoogachting, welke men aan beroemde zeeofficieren toedraagt.

VAN DE GODGELEERDHEID.

V. *Wat is de godgeleerdheid?*

A. De wetenſchap welke ons God, als ook de ſtelſels, en pligten van den godsdienst leert kennen.

V. *Hoe verdeelt men de godgeleerdheid?*

A. Ten eerſten, in de ſtellige godgeleerdheid, welke in de ſtelſels van den godsdienst beſtaat, die ons in de heilige ſchrift voorgeſteld, en door de godgeleerden ontleed worden. Ten tweeden, in de zedekundige godgeleerdheid, die de goddelijke wetten ons tot regel der zedekunde voorſchrijven, en welke ons de deugd van de ondeugd leeren onderſcheiden. Ten derden, in de ſchoolſche godgeleerdheid, beſtaande in het onderwijs der ſtelſelen en pligten, uit dezelve voortvloeijende, en die 't geloof ten grondſlag hebben.

VAN DE REGTSGELEERDHEID.

V. *Wat is de regtsgeleerdheid?*

A. De kennis der wetten, die betrekking hebben op de regten welke ieder lid der maatſchappij heeft. Derzelver regels beſtaan in de kennis der gronden, waarop de billijkheid en de beoefening der daaruit voortvloeijende deugden rust: 't regt beſtaat in het onwankelbaar voornemen om elk het zijne te doen geworden, 't geen niet alleen betrekking heeft op de eigendommen, regten, en pligten, maar ook ten opzigten der belooningen en ſtraffen.

V. *Hoe verdeeld met de regtsgeleerdheid?*

A. In het *distributief*, en *communicatief* regt. Het eerſte beſtaat in de gelijke verdeeling der belooningen en ſtraffen; volgens den ſtand der onderſcheidene perſonen: de uitoefening van dit regt is de vorſten en magistraatsperſonen aanbetrouwt. Het *communicatief* regt beſtaat in de gelijkheid en goede trouw, als ook in het inſtandhouden der *contracten*, en andere menſchelijke verbindtenisſen; alsmede in het voorkomen van den diefſtal: enz. — De magistraatsperſonen, die met de uitvoering der wetten gelast zijn, zijn tevens derzelver verdedigers. 't Is de uitoefening dezer geregtigheid welke het onderwerp der regtsgeleerdheid uitmaakt; welker beginſelen op de voorſchriften der zedekunde gegrond zijn; beſtaande hoofdzakelijk in de voorſchriften van een braaf en eerlijk gedrag, in

iedereen regt te doen wedervaren, en niemand te benadeelen.

V. *Hoe verdeelt men voorts de regtsgeleerdheid?*

A. In het natuurlijk regt der lieden, en in het publieke regt. 't Natuurlijk regt is niet anders dan het licht der reden, dat ons aanſpoort alles te omhelzen dat goed is, en alles te verwerpen dat kwaad en nadeelig is; ter inſtandhouding van de rust en orde der maatſchappij. Doch daar de hartstogten dikwerf de rede bedwelmen, en derzelver voorſchriften verduisteren, was het volſtrekt noodzakelijk derzelver regten en pligten te bepalen; ten einde alle twisten hieromtrent voor te komen; 't geen door het opſtellen, en het invoeren van een wetboek geſchiedde: 't welk hoofdzakelijk gegrond is op de inſpraak welke God den mensch in 't hart geprent heeft. — Het publieke regt is gegrond op het zoogenaamde *regt der lieden*, vermits het natuurlijk redenlicht 't zelve inſtelde ter behouding van de rust en goede orde der maatſchappij; als, bij voorbeeld: de beoefening van den godsdienst, de eerbied der kinderen jegens hunne ouderen, de getrouwheid aan 't vaderland, de liefde tot de medemenſchen; welke ons voorſchrijft aan anderen te doen, gelijk men wenscht behandeld te worden.

V. *Wat verſtaat men door 't regt der lieden?*

A. De inſtellingen en gebruiken welke, door de algemeene toeſtemming der burgers ingevoerd, of door eene langdurige gewoonte gevestigd zijnde, aan alle volken ten wet ſtrekken, en de veiligheid en gastvrijheid handhaven. Dezelve heeft hoofdzakelijk

betrekking op de goede trouw in den koophandel, op de naarkoming der traktaten, en gesloten verbonden, de veiligheid der vreemde ministers, enz.

V. *Waarin bestaat het publiek regt?*

A. 't Zelve heeft betrekking op het bestuur der vorsten, en al 't geen het welzijn, de rust en 't geluk hunner onderdanen betreft; 't welk zich tot de kleinste bijzonderheden uitstrekt.

VAN DE GENEESKUNDE.

V. *Waarin bestaat deze kunst?*

A. 't Is de kunst om in de ziekten en ongesteldheden, waaraan 't menschelijk ligchaam onderhevig is, de beste geneesmiddelen, die de weldadige natuur voortbrengt, te bezigen; ter herstelling dier kwalen. De langdurige opmerkzaamheid der ongesteldheden, de opsporing van derzelver oorzaken, derzelver vermeerdering of vermindering, en gevolgen, de beschouwing der lijken ter ontdekking der ziekten, de bereiding en uitwerking der geneesmiddelen, enz. hebben de geneeskunde doen ontstaan. De groote ontdekkingen in de heelkunde, in de kruidkunde, en in de *chimie*, als ook het naauwkeurig gadeslaan van de uitwerkingen der geneesmiddelen, hebben zeer veel medegewerkt tot de vordering van deze zoo nuttige en heilzame kunst.

Tot den stand van een kundig geneesheer wordt zoo veel uitgebreide kundigheid, zulk eene uitgestrekte

ſtudie, langdurige ondervinding, en moeijelijkſten arbeid gevordert, dat men de geen, die zich in deze kunst onderſcheiden, de grootſte hoogachting verſchuldigd is; daar zij de redders en weldoeners der lijdende menschheid zijn.

VAN DE CIJFERSCHRIJFKUNDE.

V. *Waarin beſtaat deze kunst?*

A. In zoo ſchielijk te ſchrijven als men ſpreekt. Men beoefent dezelve door eenvoudige teekenen te bezigen; in plaats van de zamengeſtelde letters van het A B C. Ten tweeden, door de vokalen van de woorden af te laten. Ten derden, door de woorden met cijferletters uit te drukken.

V. *Welk nut heeft deze kunst?*

A. Dezelve dient ter beſparing van den tijd, en ſtelt ons in de gelegenheid om de verhandelingen van groote redenaars op te ſchrijven; terwijl zij dezelve uitſpreken: bovendien is zij zeer nuttig om het geheugen en het oordeel der jonge lieden te verſterken: terwijl zij zich ook van deze kunst kunnen bedienen tot het vertalen van ſommige plaatzen der beroemdſte ſchrijvers. Deze kunst bevordert mede op eene zonderlinge wijze de ſtudie der talen.

VAN

VAN DE *PASIGRAPHIE.*

V. *Waarin beſtaat deze kunst?*

A. 't Woord *paſigraphie* is een uit het *Grieksch* zamengeſteld woord, dat beteekend *aan allen ſchrijven.* 't Is de kunst om zelfs aan de genen te ſchrijven van wier taal men onkundig is, door karakters, die door zinnebeelden de gedachten of denkbeelden uitdrukken, en die de onderſcheidene volken gewoon zijn door onderſcheidene *ſyllaben* uittedrukken. Deze karakters zijn twaalf in getal, en hebben in derzelver waarde en beteekenis niets gemeens met de gewone letters van het *alphabeth.* De andere gronden van deze kunst zijn zeer eenvoudig, en beſtaan in twaalf algemeene regels, toepaſſelijk op alle talen, en alle uitſpraken: en, eindelijk, in de *punctuatie*, welke men algemeen gewoon is in *Europa* te bezigen.

VAN DE DRUKKUNST.

V. *Wat is de drukkunst?*

A. Eene der nuttigſte kunſten welke het menſchelijk vernuft ooit heeft kunnen uitdenken. Dezelve beſtaat in de vindingrijke zamenſtelling der letters van het *alphabeth;* door welke zamenſtelling men, door middel van een pers, waaronder men alle de karakters drukt, en een geheel vel papier in één oogenblik, van 8 of 12 bladzijden, naarmate van het formaat, gedrukt wordt.

V. *Geef mij eenige nadere uitlegging van deze kunst?*

A. De ſtof waaruit de karakters, of letters, zamengeſteld zijn, beſtaat uit lood, of tin, gemengd met *antimonium.* Men laat dezelve op een ſterk vuur koken; waarop de lettergieter een' kleinen lepel hiermede vult, die hij terſtond in een gietbank giet, door een boven denzelven gemaakt gat. Op den bodem van den gietbank is een ſtuk koper gehecht, waarop den gegraveerden letter geſlagen is, 't geen men de *matrice* noemt. Voorts neemt de gieter den letter uit de gietbank, die door een dun koper plaatje bedekt is, waarop de letter verheven ſtaat: 't is ſlechts op dit bovenſte gedeelte dat men den inkt doet, waarmede men 't papier drukt. De grootſte nuttigheid van deze kunst beſtaat hierin, dat men de kopijen van een werk hierdoor in het oneindige, en op eene veel goedkooper wijze, dan weleer door het ſchriftelijk kopieeren, kan vermenigvuldigen. Vermits in alle onze ſteden een aantal drukkerijen zijn, en het dus ſlechts van de leergierige jeugd afhangt deze kunst onder derzelver oog te zien beöefenen, zou het overbodig zijn in de beſchrijving derzelve breedvoeriger uitteweiden, te meer, daar de kortheid van het voorgeſchreven beſtek dit volſtrekt verbiedt.

VAN HET PAPIERMAKEN.

V. *Wat was de eerſte oorzaak van 't papier?*

A. Het woord *papier* ſtamt af van het *Latijnſche* woord *papyrus*, zijnde een *Oosterſche* plant, op welker bast men ſchreef, vóór dat het papier uitgevonden was. Het *Egyptiſche* papier werd het eerst gebruikt tegen de achtſte eeuw: 't zelve werd fijn gemaakt, en met geſtampt katoen te zamen geſteld. In 't vervolg ontdekten de *Europeanen*, na verſcheidene proefnemingen, dat het geſtampte linnen tot hetzelfde gebruik kon dienen; waaraan wij dan ook de onderſcheidene ſoorten van ons papier te danken hebben.

V. *Hoe wordt voorts het papier gemaakt?*

A. Men verzamelt in een waterkuip eene groote menigte oude linnen lompen, welke men zeer klein hakt, en fijn maalt, door een daartoe gemaakte molen; waarna zij, in een' grooten vijzel, tot pap geſtampt worden: men ſtampt deze pap zoo lang tot dat zij wat witter geworden is; en doet dezelve voorts in houten bakken, om te drogen. Wanneer men nu deze pap gebruiken wil, verbrijzelt men dezelve op nieuw met hamers in een anderen vijzel: voorts legt men de pap in 't water te weeken, om haar de nodige witheid te doen verkrijgen.

V. *Hoe maakt men deze pap tot bladen?*

A. Men bezigt hiertoe een hout raam, van dezelfde vorm welke men aan 't blad wil geven; 't geen van binnen met zeer digt koperdraad gevuld is. Men

haalt dit raam door den kuip, waarop de dikke pap zich op het koperdraad hecht, en het dunne door 't zelve loopt. De ſtof, die op het raam zit, droogt ſchielijk, en maakt het vel papier uit: 't geen men op een uitgeſtrekt ſtuk baai legt, en met een ander ſtuk baai bedekt; tot dat men een groote ſtapel bladen verzameld heeft, die alsdan onder een pers gezet wordt, om al het vocht uit dezelven te drukken: waarop men de bladen wascht, op vierkante planken in de lucht te drogen hangt, dezelven op nieuw onder de pers zet, en op touwen droogt.

Dit is nog niet alles: ten einde het vloeijen van het papier voor te komen, haalt men de bladen door een ſoort van lijm, en zet dezelve daarna op nieuw onder de pers: voorts hangt men 't zelve weder op touwen ter drooging, en glanst de bladen met een' ſteen die men met ſchapenſmeer beſtrijkt: eindelijk vouwt men de bladen, tot vijf en twintig in getal, 't geen een boek papier uitmaakt. De twintig boeken maken een riem uit, 't geen men met een touw vast maakt, en op nieuw onder de pers legt.

VAN HET BUSKRUID.

V. *Hoe wordt het buskruid gemaakt?*

A. Het buskruid beſtaat uit drie derde ſalpeter, met een half derde gezuiverde zwavel, en een half derde ſteenkolen, 't geen elk afzonderlijk verbrijzeld, en voorts te zamen in houten vijzels geſtampt wordt,

welke ſtampers door den kruidmolen in beweging gebragt worden, door denzelven van tijd tot tijd met water te begieten. 't Is de ſalpeter welke de kracht aan 't kruid geeft, daar deszelfs harde deelen, van tijd tot tijd week wordende, losſpringen, terwijl de zwavel alles ontvlammen doet.

V. *Wat is de oorzaak van de uitwerking van het buskruid?*

A. Dezelve ontſtaat door de lucht welke in ieder korrel buskruid beſloten is, als ook door de tusſchenruimte welke er tusſchen de korrels is. Daar nu de lucht zwaar gedrukt is in 't kruid dat men in den ſnaphaan enz. doet, barst natuurlijk de ſchielijk ontvlammende ſalpeter met geweld los.

Dat een lang roer, bij voorbeeld van een ſnaphaan of kanon, het kruid verder ſchiet, dan een kort roer, ontſtaat natuurlijk, vermits het kruid in hetzelve langer aan de ontvlamming blootgeſteld is. De ontvlamming van eene groote menigte kruid dat langer in een lang dan in een kort roer beſloten blijft, heeft dus natuurlijk ook meer kracht, en doet de kogels met meer hevigheid losbarſten.

De oorzaak van den harden ſlag die het geſchut enz. geeft, ontſtaat hieruit: dat het kruid door de ontvlamming zeer eenſlags met geweld eene groote menigte lucht voortdrijft. Deze lucht, die insgelijks zeer ineengedrongen is, en zich weder uiteenverſpreidt, dringt zich terſtond weder ineen, 't geen een ſoort van beving veroorzaakt, waaruit het gedruisch ontſtaat dat men hoort.

De vuurpijlen ſchieten naar de hoogte, vermits het kruid, aan alle zijden gedrongen zijnde, in de pijl die 't zelve beſluit, geene zijdelingſche werking kan doen, en zich alleen tot de twee uiterſte einden bepaalt; dus borst het los aan het einde dat open is, na eerst aan het beſloten einde geſtoten te hebben.

De blinkende ſterren, die men in ſommige vuurpijlen ziet, zijn kleine harde balletjes, zamengeſteld uit ſteenkool, zwavel en ſalpeter. Deze kleine balletjes, die boven op den vuurpijl geplaatst worden, ontvlammen zich het laatſte: de ſalpeterachtige deelen, die door de kracht van de ontvlambare zwavel in de hoogte ſtijgen, deelen de , welke zij ontvangen hebben, aan de dunne lucht mede, en doen een glans gelijk aan die der ſterren ontſtaan.

VAN DE AARDRIJKSKUNDE.

V. *Wat is de aardrijkskunde?*

A. De meetkundige, phyſiſche, en politieke beſchrijving van de aarde.

V. *In hoe vele deelen onderſcheidt men de aarde?*

A. In vier; namelijk: *Europa*, *Aſia*, *Afrika*, en *Amerika*.

V. *Door wien werd de aarde bevolkt?*

A. Door de kinderen van NOACH; namelijk: door SEM, CHAM, en JAPHET.

V. *Hoe werd dezelve onder hun verdeeld?*

A. SEM kreeg het zuidelijke gedeelte van *Aſia*,

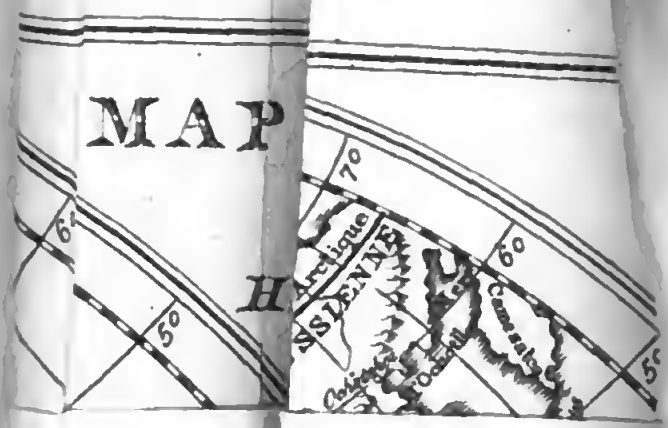
MAP
H
70
60
50
Arctique
SSLENNE

CHAM *Afrika*, JAPHET *Europa*, en 't noordelijke gedeelte van *Asia*.

V. *Hoe noemt men de vier luchtstreken der wereld?*

A. Het *Zuiden*, het *Noorden*, het *Oosten*, en het *Westen*.

V. *Hoe kan men weten waar deze luchtstreken liggen?*

A. Men behoeft slechts den rug tegen de opgaande zon te keeren, alsdan heeft men het zuiden aan den linker, het noorden aan de regter hand, het oosten achter, en het westen voor zich.

V. *Hoe noemt men de winden die uit deze vier hoeken blazen?*

A. Men geeft dezelven den eigen naam der luchtstreken, de *zuide wind*, de *noorde*, de *ooste*, en de *weste wind*.

V. *Wat is eene zee?*

A. Eene oneindige uitgestrekte plas van bitter en zout water.

V. *Van waar is derzelver water bitter en zout?*

A. Door de zamenstelling van verschillende stoffen, waarvan 't zout 't grootste gedeelte is, 't geen uit den grond der zee, als welke stoffen uit andere vloeden, die in dezelve uitloopen, als ook door de uitwasemingen der lucht, en der aarde ontstaan.

V. *Hoe verdeelt men de zeën?*

A. Men onderscheidt dezelven gewonelijk volgens derzelver ligging, als: de *Zuider-* en *Noord-zee*, enz. De algemeene benaming van eene groote zee is, de *oceaan*.

V. *Wat is een ſtraat?*

A. Eene zee welke tusſchen twee vaste landen beſloten is.

V. *Wat noemt men een vast land?*

A. Eene groote uitgeſtrektheid land welke door geen zeën doorſneden is.

V. *Wat is een zeeboezem?*

A. Eene groote uitgeſtrektheid water dat vooruit ſchiet tusſchen 't land, aldaar geſtuit wordt, zich echter in de zee uitſtort, en gemeenſchappelijk met derzelver golven voortvloeit.

V. *Wat is een voorgebergte?*

A. Een punt land dat in de zee vooruitſpringt, doch hooger is dan het andere land. Thans noemt men 't zelve een *kaap*.

V. *Wat is een eiland?*

A. Een land dat door water omringd is.

V. *Wat noemt men een ſchiereiland?*

A. Een land dat aan alle zijden, behalven aan den eenen kant, alwaar 't zelve aan 't vaste land grenst, met water omringd is.

V. *Wat is een landëngte?*

A. De landtong, die het ſchiereiland aan het vaste land hecht.

V. *Wat is een meer?*

A. Eene groote uitgeſtrektheid water, dat nooit uitdroogt.

V. *Wat is een vloed?*

A. Een ſtroomend water dat door eene groote uitgeſtrektheid lands vloeit, en zich voorts in de zee uitſtort.

V. *Wat is een rivier?*

A. Een loopend water van denzelfden aard, doch kleiner, 't geen zich in een meer of vloed uitſtort.

V. *Wat is een beek?*

A. Eene kleine, doch onvaarbare rivier.

V. *Wat is de oorſprong der vloeden en der rivieren?*

A. Eertijds was men van gevoelen dat de zee derzelver wateren door onderaardſche kanalen deed toeſtroomen; doch thans weet men dat de regen en de ſneeuw dezelven doet ontſtaan: waaruit natuurlijk 't gevolg ontſtaat, dat bij lange droogten 't water der vloeden zeer laag is Voorts moet men in 't oog houden, dat meest alle vloeden en rivieren hunne oorſprong in de bergen, of hooge landen hebben.

V. *Wat is een vijver?*

A. Een water dat uit eene rivier of bron ſtroomt, dat door een dam of ſluis tegen gehouden wordt, en waarin men visch bewaart.

V. *Wat noemt men een moeras?*

A. 't Is een ondiep water dat geen uitvloeijing heeft, en dat dikwerf door de zon verdroogd wordt.

V. *Welk werelddeel is 't meest bevolkt, en waar worden de kunſten en wetenſchappen 't meest aangekweekt?*

A. 't Is *Europa*, 't kleinſte der vier werelddeelen, in evenredigheid van derzelver uitgeſtrektheid, het meest bevolkt, en 't ſterkſte in krijgsmagt. 't Is in dit werelddeel dat de welvendheid, de zeden, de wetten, de kunſten, de wetenſchappen, en den koophandel, als

in één middenpunt, zich vereenigd vindt. Deze voordeelen, gevoegd bij deszelfs gunſtige ligging, hebben, als 't ware, de andere werelddeelen aan *Europa* onderworpen. Deszelfs grenzen bepalen zich in het oosten aan de *Zwarte zee* in *Aſia*, ten noorden aan de *Iſſzee*, ten westen aan de *Atlantiſche zee*, ten zuiden aan de *Straat van Gibralter*, en de *Middelandſche zee*, die 't zelve van *Africa* affcheidt.

V. *Hoe groot is deszelfs uitgeſtrektheid?*

A. Europa heeft 1100 mijlen lengte, van de kaap *St. Vincent*, in *Portugal*, tot aan 't gebergte *Poyas*, in *Rusland*; en 900 mijlen in deszelfs grootſte breedte, van de *Noordkaap* tot aan de kaap *Métapan*: 't zelve heeft 313,000 vierkante mijlen oppervlakte, is bevolkt door 160 millioenen inwoners, en heeft omtrent 511 mijlen in de breedte.

V. *Welke zijn de voornaamſte ſchiereilanden?*

A. Spanje en *Portugal*, *Italiën*, *Morea*, de *Krim*, *Noorwegen*, *Zweden*, en *Jutland*, 't geen een gedeelte van *Denemarken* uitmaakt.

V. *Welke zijn de voornaamſte kapen?*

A. De *Noordkaap*, in *Lapland*; de kaap *Finisterre*, in *Spanje*; de kaap *St. Vincent*, in *Portugal*; en de kaap *Métapan*, in *Morea*.

V. *Welke zijn de voornaamſte eilanden?*

A. In de *Middelandſche zee*, *Corſika*, *Sardiniën*, *Siciliën*, *Maltha*, *Candia*, *Majorca*, *Minorca*, en *Ivica*; in de *Baltiſche zee*, *Zeeland*, en *Fioniën*; in den *oceaan*, *Groot-Bretagne*, *Ierland*, en *IJsland*.

V. *Welke zijn de voornaamſte ſtraten, of zee-engten?*

A. De *Sond*, aan den mond der *Baltiſche zee*, tuſſchen *Denemarken* en *Zweden*; het kanaal van *St. George*, tuſſchen *Engeland* en *Frankrijk*; de *ſtraat van Gibralter*, tuſſchen *Europa* en *Afrika*, aan den mond der *Middelandſche zee*; de *ſtraat van Meſſina*, tuſſchen *Siciliën* en *Italiën*; de *Dardanellen*, aan den mond van de *Marmoraſche zee* gelegen; het kanaal van *Konſtantinopolen*, tuſſchen *Europa* en *Aſia*.

V. *Welke zijn de voornaamſte zeeboezems?*

A. In de *Baltiſche zee*, de golf, of zeeboezem van *Bothnie*, en die van *Finland*; in den *oceaan*, de zeeboezem van *Murray*, in het noordoosten van *Groot-Bretagne*, en den zeeboezem van *Biscaye*, tuſſchen *Frankrijk* en *Spanje*; in de *Middelandſche zee*, den zeeboezem van *Lyon*, in het zuiden van *Frankrijk*, en den golf van *Genua*, in het oostelijke gedeelte van *Frankrijk*; de golf van *Venetiën*, tuſſchen *Venetiën* en *Griekenland*; de golf van *Lepante*, tuſſchen *Griekenland* en *Morea*.

V. *Welke zijn de voornaamſte bergen?*

A. De *Kamenoi-Poyaſſan*, die aan den noordelijken kant 't *Europeeſche Rusland* van dat van *Aſia* affcheiden; 't gebergte van *Krapack*, tuſſchen *Polen* en *Hongarijen*; de *Felices*, of *Daara-Fielo*, tuſſchen *Frankrijk* en *Spanje*; de *Alpen*, tuſſchen *Frankrijk*, *Italiën*, en *Duitschland*; en de *Appenijnen*, die zich door *Italiën* uitſtrekken.

V. *Wat zijn de voornaamſte vloeden in* Europa?

A. De *Wolga*, de *Don*, de *Dwina*, de *Dnieper*, in *Rusland*; de *Vistula*, in *Polen*; de *Rhijn*, de *Rho-*

ne, de *Seine*, de *Loire*, en de *Garonne*, in *Frankrijk*; de *Theems*, in *Engeland*; de *Donau*, en de *Elve*, in *Duitschland*; de *Po*, en de *Tiber*, in *Italiën*; de *Taag*, in *Spanje*.

V. *Welke zijn de voornaamſte meeren?*

A. 't Zijn, de *Ladoga* en *Onega*, in *Rusland*; de *Wezer* en de *Méler*, in *Zweden*; het meer van *Geneve*, tuſſchen *Zwitzerland* en *Savoijen*; het meer *Conſtance*, tuſſchen *Zwitzerland* en *Duitschland*; — de kleiner meeren, als die van *Come*, en van *Guarda*, in *Italiën*.

V. *Welk werelddeel is het grootſte?*

A. Aſia, zijnde aan het oosten van *Europa* gelegen, is het oude bekende vaste land, en het langst bewoonde: 't zelve grenst ten noorden aan de *Ijſzee*, ten oosten aan de *Stille zee*, ten zuiden aan de *Indiſche zee*, ten westen aan de *Roode zee*, het ſchiereiland van *Suez*, de *Middelandſche zee*, de *Zwarte zee*, en *Europa*.

V. *Hoe groot is deszelfs uitgeſtrektheid?*

A. 't Zelve is omtrent 2,400 mijlen van het oosten tot aan het westen, en 1,900 van het noorden tot aan het zuiden, 1,139,721 mijlen in 't vierkant; en is bevolkt door 580 millioen inwoners, zijnde omtrent 500 in de uitgeſtrektheid van een mijl in 't vierkant.

V. *Welke zijn de voornaamſte ſchiereilanden?*

A. Natoliën, zijnde eertijds *Klein-Aſia*, *Arabiën*, de *Indos* aan deze, en *Indiën* aan gene zijde van den *Ganges*, *Malacca*, *Camboga*, de *Corea*, en *Kamſchatka*.

V. *Welke zijn de voornaamſte bergen van* Aſia?

A. De berg *Caucaſus*, 't gebergte van *Armeniën*, ten westen, waaronder men den berg *Ararat*, en den *Taurus*, 't gebergte van *Thibet*, aan de noordzijde van *Indiën*; en de *Gattes*, van het noorden tot aan het zuiden gelegen, op het ſchiereiland aan deze zijde van den *Ganges*.

V. *Welke zijn de voornaamſte kapen?*

A. Raſalgate, aan de zuidoostzijde van *Arabiën* gelegen; *Comorin*, aan de zuidzijde van *Indiën*, aan deze zijde van den *Ganges*; *Romania*, aan de zuidzijde van het eiland van *Malacca*; en *Swatoïno*, in het noordelijke gedeelte van *Aſia*.

V. *Welke zijn de voornaamſte ſtraten?*

A. Babel-Mandel, aan den mond der *Roode zee*; *Ormus*, aan den mond der *Perſiſche* zeeboezem; *Malacca*, en de *Sonda*, in de *Indiſche zee*.

V. *Welke zijn de voornaamſte zeeboezems in* Aſia?

A. De zee van *Kamſchatka*; de zee van *Corea*, tusſchen *Corea* en *Japan*; de zeeboezem van *Pekeli*, tusſchen *Corea* en *China*; de zeeboezem van *Tonquin*; de golf van *Siam*; de golf van *Bengale*, tusſchen de ſchiereilanden van *Indiën*; de *Perſiſche* golf, tusſchen *Perſiën* en *Arabiën*; de *Roode zee*, tusſchen *Afrika* en *Arabiën*.

V. *Wat zijn de voornaamſte vloeden?*

A. De *Oby*, de *Seniſa*, de *Lena*, die in de *Ijſzee* uitloopen; de *Hoang*, of *Geelen vloed*, de *Kiang*, en *Amur*, in het oosten, die zich in de groote zee uitſtorten. In het zuiden, de *Ganges* en den *Indus*, die zich in de *Indiſche* zee uitſtorten, de *Tiger* en

den *Euphraat*, die zich in dezelfde bedding boven hunnen mond in de *Perſiſche* golf vereenigen; zijnde een arm van de zee die aan den mond van den *Indus* begint, en die 50 of 60 mijlen breedte, en 250 mijlen diepte heeft.

V. *Welke zijn de voornaamſte meeren?*

A. Het meer van *Baikal*, in *Siberiën*, tuſſchen de bronnen van de *Lena* en de *Amur*, dezelve heeft 60 mijlen lengte, en zes mijlen breedte; de zee van *Aral*, in *Groot Tartarijen*; de *Doode zee*, aan de zuidzijde van *Palestina*, welke 24 mijlen lengte, en zes mijlen breedte heeft; en de *Caspiſche zee*, tuſſchen *Tartarijen* en *Perſiën*, welke 800 mijlen omtrek heeft.

V. *Welke zijn de heerſchende godsdienſten in* Aſia?

A. De *Mahomedaanſche* is de heerſchende godsdienst in alle landen, die in 't binnenſte gedeelte van *Aſia* gelegen zijn. De andere landen, ten zuiden en oosten gelegen, zijn nog in de diepſte onkunde der afgoderij gedompelt: in de aldaar liggende *Europeeſche* volkplantingen wordt het Christendom beleden.

V. *Wat zijn de rijkſte voortbrengſelen van* Aſia?

A. De ſpecerijen, kostbare geſteenten, heilzame kruiden, enz.

V. *In welk werelddeel is de zon het brandendst?*

A. In *Afrika*, zijnde het land dat voornamelijk door *Moren* en *Negers* bewoond wordt. *Afrika* is een der grootſte werelddeelen, dat aan alle zijden aan de zee grenst, behalven eene uitgeſtrektheid van omtrent dertig mijlen, die men 't *ſchiereiland van Suez* noemt, 't geen de *Middelandſche zee* van de *Roode zee* af-

ſcheidt, welke gemeenſchap heeft met de *Indiſche zee*.

V. *Hoe groot is derzelver uitgeſtrektheid?*

A. Van de kaap *de Goede*, tot aan de kaap *de Goede Hoop*. *Afrika* heeft omtrent 1700 mijlen van de noord tot aan de zuid, en 1650 mijlen uitgeſtrektheid van het oosten tot aan het westen: 't zelve is bevolkt door 80 millioenen inwoners, zijnde omtrent 84 in de uitgeſtrektheid van een vierkante mijl.

V. *Welke zijn de voornaamſte bergen?*

A. De *Atlas*, wiens keten zich uitſtrekt tot aan de *Zuidzee*, waaraan hij den naam van *Atlantiſche zee* geeft; 't gebergte van *Lupata*, of *de doorn der wereld*, 't geen zich van het zuiden tot aan het noorden van de *Caffrij* uitſtrekt; de *Maanbergen*, die de *Monomotapa* omringen, en zich naar het zuiden uitſtrekken; die van *Sierra-Leona*, of de *Leeuwenbergen*, die de *Negerij* van *Guinéa* affcheiden, en zich tot *Ethiopiën* uitſtrekken; en de punt van *Teneriffe*, aan de *Kanariſche* eilanden.

V. *Welke zijn de grootſte kapen?*

A. De kaap *de Goede*, ten noorden, over *Siciliën* gelegen; de kaap *Spartel*, ten westen van de ſtraat van *Gibralter*; de kaap *Bajador*, en de *Witte kaap*, aan de zuidzijde der *Kanariſche* eilanden; de *Groene kaap*, regt tegen over de eilanden van denzelfden naam; de kaap *der Palmen*, en de *Driepuntige kaap*, aan de westzijde van de kust van *Guinéa*; de kaap *de Goede Hoop*, en de *Naaldkaap*, ten zuiden van de kust van *Guinéa*, en aan de oostelijke kust; de kaap

der Stroomen, aan de kust van *Zanguebar*; de kaap van *Gado*, en aan derzelver westzijde meest vooruitſtekende punt, de kaap *Guardafui*.

V. *Welke zijn de voornaamſte zeeboezems?*

A. De golf van *Sidra*, aan de noordzijde van de *Middelandſche zee*; de golf van *Guinéa*, aan den zuidkant van de *Goudkust*, en van het koningrijk van *Benin*; en de golf van *Safala*, regt tegen over *Madagascar*.

V. *Welke zijn de vloeden en meren van* Afrika?

A. Afrika wordt door verſcheidene groote vloeden beſproeid; de drie aanzienlijkſte zijn: de *Nijl*, de *Niger*, en de *Senegal*. De *Nijl* verdeelt *Egypten* in twee deelen, en ſtort zich, van het zuiden tot aan het noorden, in de *Middelandſche zee* uit: de *Niger* ſtroomt, van het oosten tot aan het westen, door de *Negerij*, en verliest zich in den vloed van *Bournou*: de *Senegal* ſtroomt oostwaarts, en ſtort zich in den *Oceaan*, aan den kant der eilanden van de *Groene kaap*. De andere vloeden van *Afrika* zijn: de *Zaire*, de *Gambia*, de *Coanza*, de *Sierra-Leone*, die zich in de *Atlantiſche zee* uitſtorten; ten oosten, de *Manica*, de *Zambeze*, en de *Zebea*, die zich in de *Indiſche zee* uitſtorten. De voornaamſte meeren zijn: die van *Maravi*, in de *Caffrerij*; de vloed van *Bournou*, in de *Negerij*; de vloed van *Dambea*, in *Abyſſiniën*; en het meer van *Moeris*, of *Keroun*, in *Egypten*.

V. *Wat zijn de voortbrengſelen van* Afrika?

A. 't Zelve geeft overheerlijke vruchten op: voorts

levert dat werelddeel eenige goudmijnen, gommen, elpenbeen, en ſandal. Ook worden aldaar baardpaarden geteeld, die zeer hoog geſchat worden; als ook elefanten, buffels, kalven, giraffen, zébra's, gazellen, apen, en ſtruisvogels; leeuwen, vreesſelijke groote ſlangen, en allerlei woeste dieren.

V. *Welke godsdienſten zijn in* Afrika *ingevoerd?*

A. De *Mahomedaanſche*, de *Joodſche*, en den dienst der afgoden, zijn aldaar de heerſchende godsdienſten.

V. *Welke zijn de zeden der* Afrikanen?

A. Dezelven zijn zeer onderſcheiden. De *Afrikanen* zijn, over 't algemeen, grof, woest, onkundig, lui en diefachtig. Volgens de berigten van ſommige reizigers zijn in *Afrika* verſcheidene natiën, wier zeden zacht, eenvoudig, en gastvrij zijn. De bewoners der kusten plegen vele zeerooverijen.

V. *Welke is de regeringsvorm in* Afrika?

A. Verſcheidene volken zijn aan alleenheerſchende vorſten, of keizers onderworpen; ſommigen hebben weder een ſoort van republikeinſche regeringsvorm, daar anderen weder in de woestijnen omzwerven.

V. *In welk werelddeel vindt men de meeste goud- en zilvermijnen?*

A. In *Amerika*, zijnde een zeer groot land 't geen aan alle zijden door de zee omringd is: men noemt 't zelve ook de *nieuwe wereld*. Dezelve werd ontdekt in den jare 1493, door de *Spanjaarden*, onder 't opzigt van CHRISTOFFEL COLUMBUS, een *Genuaan* van geboorte. AMERICUS VESPUCIUS, een *Florentijner*, deed in den jare 1497 een reis derwaarts, en door

't bekend maken van 't regt 't geen hij voorgaf op deze ontdekking te hebben, ontroofde hij COLUMBUS de eer, zijn' naam aan *Amerika* te geven.

V. *Waarom noemt men* Amerika *de nieuwe wereld?*

A. Vermits 't zelve eerst aan het einde der vijftiende eeuw is ontdekt geworden, en dus nog niet langer dan drie honderd jaren bekend is geweest.

V. *Hoe verdeelt men* Amerika?

A. Men verdeelt 't zelve in *Noord-* en in *Zuid-Amerika:* als zijnde twee vaste landen die door 't ſchiereiland van *Pamana*, 't geen 500 mijlen lengte, en op ſommige plaatſen niet meer dan 20 mijlen breedte heeft, van elkander geſcheiden wordt.

V. *Hoe groot is derzelver uitgeſtrektheid?*

A. Amerika heeft omtrent 3000 mijlen lengte, en 1230 mijlen in derzelver grootſte breedte. Derzelver bevolking is zeer onzeker; ſommige bergrooten die op 50 millioenen, en anderen op 30 millioenen inwoners.

V. *Welke zijn de voornaamſte bergen van* Amerika?

A. In *Zuid-Amerika* de *Cordilieren*, of de *Anden*, die altijd met ſneeuw bedekt zijn: de hoogſte dier bergen, *Cimboracoa* genaamd, heeft 3220 voeten hoogte. In *Noord-Amerika*, de *Apalaches*, die de *Vereenigde Staten* van de *Canada* affcheiden.

V. *Welke zijn de ſchiereilanden in* Amerika?

A. In het noordelijke gedeelte, de *Florida*, en de *California*; in het zuidelijke gedeelte, het ſchiereiland van *Yucatan.*

V. *Noem mij de voornaamſte kapen van dat wereld-deel?*

A. De kaap *Breton*, aan de oostzijde van *Canada*; de kaap van *Florida*, ten zuiden van *Florida*; de kaap *St. Augustin*, aan derzelver oostelijken uithoek; de kaap *Frowart*; de kaap *Horn*; en de kaap der *Corricnten*, bij *Mexico*.

V. *Welke zijn de voornaamſte zeeëngten, of ſtraten, in* Amerika?

A. de ſtraat *Davis*, aan den ingang van de baai van *Baffin*; de ſtraat *Hudſon*, aan den mond van de baai van dien zelfden naam; de ſtraat van *Magelan*, aan de zuid, en de ſtraat van *Lemaire*, ten zuidoosten van het *Vuurland*.

V. *Welke zijn aldaar de voornaamſte zeeboezems?*

A. De golf van *St. Laurens*, aan de oostzijde van *Noord-Amerika* gelegen; de golf van *Mexico*, tuſſchen *Zuid-* en *Noord-Amerika* gelegen; de zee, tuſſchen *Nieuw-Mexico* en de *California*; de golf van *Pamana*, aan het westelijk gedeelte van het van dien naam gelegen.

V. *Welke zijn de aanzienlijkſte vloeden in* Amerika?

A. In het noordelijke gedeelte, de vloed *St. Laurens*, en de *Miſſiſippi*; deze twee vloeden ſtrekken zich ieder omtrent 900 mijlen uit. In het zuidelijke gedeelte, de *Oronoco*, de *Maragnon*, of de vloed der *Amazonen*, zijnde de grootſte vloed der wereld: dezelve ſtrekt zich meer dan 1200 mijlen uit; voorts, de *Rio de la Plata*, die 700 mijlen lengte, en aan deszelfs mond 30 mijlen breedte heeft.

V. *Welke zijn aldaar de voornaamſte meren?*

A. Het *Bovenmeer*, dat 500 mijlen omtrek heeft;

de *Huron*, dat 333 mijlen lengte heeft; de *Michigan*, hebbende 94 mijlen lengte, en 24 mijlen breedte; het meer van *Erie*, hebbende 100 mijlen lengte, en 40 mijlen breedte. Deze meeren, die in de *Canada* gelegen zijn, hebben allen gemeenschap met elkanderen, door den vloed van *St. Laurens*, die dwars door dezelven heen stroomt. Tusschen de meeren van *Erie*, en *Ontario* heeft de vloed een lijnregte val van 150 voeten, die men *de Sprong van Niagara* noemt. 't Gedruisch van dezen waterval doet zich op een' afstand van meer dan vijf mijlen hooren.

V. *Welke zijn de voortbrengselen van* America?

A. 't Zelve levert overheerlijke vruchten op, waarvan de meesten in *Europa* onbekend zijn: voorts de *maïs*, of turksch koren, 't geen, benevens de *manioc*, 't gewone voedsel der inwoners is. *Amerika* levert verder suiker, tabak, *cacao*, katoen, indigo, *cochenille*, huiden, en pelterijen; doch 't geen de *Europeanen* voornamelijk derwaarts lokte, waren de goud- en zilvermijnen, de diamanten, paarlen, enz.

V. *Welke zeden hebben de* Amerikanen?

A. De inboorlingen van het land zijn rood koperkleurig. Zij die handeldrijven met de *Europeanen* zijn minder woest geworden; doch de meeste der anderen zijn ernstig, droefgeestig, wreedaardig, en sommige hunner zijn zelfs menschenëters.

V. *Welke is de heerschende godsdienst in* Amerika, *en door welk eene regeringsvorm worden de inwoners bestuurd?*

A. Een gedeelte der *Amerikanen* volgt den gods-

dienst der genen die hen onderworpen hebben. De anderen zijn afgodendienaars, en bidden de zon, de maan, en een boozen geest aan, dien zij vreezen. De volken die de *Europeanen* niet konden onderwerpen, worden beſtuurd door *caciken*, of opperhoofden, die uit de dapperſten van 't volk gekozen worden.

V. *Wat verſtaat men door* geographiſche *kaarten?*

A. Dit zijn *figuren* die de oppervlakte der aarde, of een gedeelte derzelve, naar de wetten der *perſpectief*, afbeelden, en de liggingen der landen, der gewesten, der bergen, der zeën, der rivieren, der ſteden, enz. aanduiden.

V. *Hoe vele ſoorten van* geographiſche *kaarten zijn er?*

A. Twee.

Ten eerſten, de algemeene kaarten, zijn die waarop de geheele oppervlakte der aarde afgebeeld is; men noemt dezelve doorgaans: *Wereldkloot*. Zie *Plaat XI.*

Ten tweeden, de bijzondere kaarten, zijn die een bijzonder land, of een gedeelte van een land afbeelden; men noemt dezelve doorgaans: *Topographiſche*, of *plaatsbeſchrijvende kaarten.*

V. *Wat zijn de noodzakelijke vereischten van eene goede kaart?*

A. Ten eerſten, dat alle de plaatſen in derzelver juiste ligging op dezelve afgebeeld worden.

Ten tweeden, dat de uitgeſtrektheid der onderſcheidene landen in dezelfde *proportie* op de kaart aangewezen worden, die zij werkelijk op de oppervlakte der aarde hebben.

Ten derden, dat de onderſcheidene plaatſen op de kaart op denzelfden afſtand van elkanderen, als ook in dezelfde ligging afgebeeld worden, als hunne ligging op de aarde werkelijk is.

V. *Hoe moet men de gewesten op de kaart aanduiden?*

A. Op de kaarten waarop dit op geene andere wijze aangeduid wordt, ligt het noorden boven aan, het westen onder aan, het oosten aan de regterhand, en het zuiden aan de linkerhand van de kaart.

EINDE.